

**ВІСНИК ДЕРЖАВНОГО
АРХІВУ
ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ
„ПОДІЛЬСЬКА
СТАРОВИНА“
1 (4)/2019**

*Випуск присвячений 100-річчю
з часу створення архівної комісії на Поділлі*

**У випуску вміщені статті, виголошені авторами, в якості доповідей
на Міжнародній науково-практичній конференції
„Архівістика: теорія, методика, практика”.**

Хмельницький, 2019

№1 (4)/2019

Засновники:

**Державний архів Хмельницької області
Хмельницька обласна громадська організація архівістів та дослідників Поділля
та Південно-Східної Волині «Поклик віків»
«Архівні інформаційні системи», м. Київ
Меморіальний музей пам'яті жертв Голокосту в Вашингтоні (США)
Польська академія наук, Краків (Польща)**

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою Державного архіву Хмельницької області
Протокол №1 від 14 січня 2019 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія ДК №2505 від 25.05. 2006 р.

Тираж 100 прим. Зам. 015.

Адреса редакції:

вул. Грушевського, 99,
м. Хмельницький, 29000
каб. 504
Тел. +380 (382) 764739
Ел. адреса: infteh@ukr.net

Видруковано: ФОП Стрихар А. М.
м. Хмельницький,
вул. Чорновола, 37
Тел. (0382) 746949, 743222

Статті друкуються в авторській редакції. Автор несе відповідальність за зміст статті, достовірність фактів, цитат, дат тощо. Опубліковані матеріали відбивають точку зору авторів, що не обов'язково збігається з думкою редакції.

Редакційна колегія:

Алцкан В.Я. (м. Вашингтон), США
Байдич В.Г. (гол. ред. колегії), канд. іст. наук
Баженов Л.В., д-р. іст. наук, проф.
Берковський В.Г., канд. іст. наук
Блажевич Ю.І., канд. іст. наук, доц.
Бондарчук І.В., заст. голови Державної архівної служби України
Галатир В.В. (відп. ред.), канд. іст. наук, доц.
Жулавнік Маріуш (Польща), д-р габілітований
Клименко Т.А., канд. іст. наук
Копилов С. А., д-р іст. наук, проф.
Завальнюк О.М., д-р іст. наук, проф.
Левченко Л.Л., д-р іст. наук
Легун Ю.В., д-р іст. наук, проф.
Марчук В.В., д-р іст. наук, проф.
Олійник М.П., д-р. іст. наук, проф.
Олійник Ю.В. (заст. гол. ред.), канд., іст. наук
Телячий Ю.В., д-р іст. наук, проф.
Федьков О.М., д-р іст. наук, проф.
Філінюк А.Г., д-р іст. наук, проф.
Чайковський М.Є., д-р пед. наук, проф.
Щербак М.Г., д-р іст. наук, проф.

ЗМІСТ

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «АРХІВІСТИКА: ТЕОРІЯ, МЕТОДИКА, ПРАКТИКА», М. КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ	7
Адамовський В.І. АРХІВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ: ШЛЯХ АДАПТАЦІЇ ДО СТАНДАРТІВ НОРМ ЄС	7
Адамський В.Р. РЕВОЛЮЦІЙНІ ПРОЦЕСИ НА ПОДІЛЛІ ДОБИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ.	10
Баженов Л.В., Баженов О.І. БІЛЯ ВИТОКІВ АРХІВНОЇ СПРАВИ НА ПОДІЛЛІ-ВІННИЧЧИНІ (ДО 125-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ФУНДАТОРА ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ЮРІЯ СЕМЕНОВИЧА АЛЕКСАНДРОВИЧА	17
Байдич В.Г., Байдич В.О. ДОКУМЕНТИ АРМІЙСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА У СТАРОКОСТЯНТИНОВІ ВОСЕНИ 1917 РОКУ	21
Байдич В.Г., Галатир В.О. ВИДАВНИЧА, ДОСЛІДНИЦЬКА ТА НАУКОВА РОБОТА ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В 2015-2018 РР	26
Бездрабко В.В. КОЛИ ТА ЯК ЗНАЙОМИТИ ДІТЕЙ З АРХІВОМ	33
Берковський В.Г. АУДІОВІЗУАЛЬНІ ДОКУМЕНТИ ЯК ОБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В АРХІВНІЙ СФЕРІ	40
Блажевич Ю. І. АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА КОНФЕСІЙНОЇ ІСТОРІЇ ПОДІЛЛЯ (КІНЕЦЬ ХVІІІ – ХІХ СТ.)	44
Бурдуваліс К.М. КУЛЬТУРА, МЕДИЦИНА, ОСВІТА І АРХІВИ: ТОЧКИ ПЕРЕТИНУ	48
Васильєв В.Ю., Хоптяр Ю.А., Хоптяр А.Ю. ОПЕРАТИВНІ НАРАДИ ТА ПАРТІЙНІ ЗБОРИ СПІВРОБІТНИКІВ УПРАВЛІННЯ НКВС УРСР ПО КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ «ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ» ТА «БЕРІІВСЬКОЇ ВІДЛИГИ» (КІНЕЦЬ 1938 – ПОЧАТОК 1939 РР.)	54
Гаранін О.Я. ВИКОРИСТАННЯ ТЕРМІНУ «АРХІВНА ІНФОРМАЦІЯ»: ЗАПРОШЕННЯ ДО ДИСКУСІЇ	64
Герасименюк А.В., Федорова І.І. ІСТОРІОГРАФІЯ АРХІВНОЇ СПРАВИ НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ	67
Глік І.В. НАЙМЕНУВАННЯ ФАЙЛІВ ДЛЯ ЦИФРОВИХ КОЛЕКЦІЙ НА ПРИКЛАДІ СКРАПБУКІВ	73
Глушковецький А.Л. ФОНДИ КАМ'ЯНЕЦЬКОЇ ТА УШИЦЬКОЇ ПОВІТОВИХ ВИБОРЧИХ КОМІСІЙ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ВИБОРІВ ДО ІІ ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ.....	77
Грачов А. Я. ОЦИФРОВАНІ ДОКУМЕНТИ НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВУ СПОЛУЧЕНОГО КОРОЛІВСТВА ПРО БАЛКАНСЬКИЙ НАПРЯМОК БРИТАНСЬКОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ 1914-1918 рр.	80
Гуцал А.Ф. ВІЛЕНСЬКИЙ АРХІВАРІУС М. І. ГОРБАЧЕВСЬКИЙ І ПИТАННЯ ІСТОРИЧНОЇ МЕТРОЛОГІЇ В ЙОГО ДОСЛІДЖЕННЯХ	84
Гуцал В.А. ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ПРОФЕСОРА І. ВІНОКУРА ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВНИХ ФОНДІВ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ.....	88

Żuławnik M., Piwowar J. DOKUMENTY DOTYCZĄCE NIEMIECKIEGO OBOZU KONCENTRACYJNEGO W DACHAU W ZASOBIE ARCHIWALNYM INSTYTUTU PAMIĘCI NARODOWEJ – KOMISJI ŚCIGANIA ZBRODNI PRZECIWKO NARODOWI POLSKIEMU	93
Завальнюк К.В. ВОЛОДИМИР СВИДЗИНСЬКИЙ – БУДІВНИЧИЙ АРХІВНОЇ СПРАВИ НА КАМ'ЯНЕЧЧИНІ (1921-1925)	98
Завальнюк О.М. ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД АРХІВНИХ ДЖЕРЕЛ ПРО ЗАСНУВАННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ УКРАЇНСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ У 1918-1920 РР	103
Зворський С.Л., Титаренко А.І. УНДІАСД – 25 РОКІВ: ІСТОРІЯ, ЗДОБУТКИ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ ПРОВІДНОЇ УСТАНОВИ УКРАЇНИ В ГАЛУЗІ АРХІВОЗНАВСТВА ТА ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЮВІЛЕЙНОЇ ДАТИ	108
Kwaśniak M. ELEKTRONICZNE BAZY DANYCH SB. ZAPISY Z DZIENNIKA DOŚWIADCZEŃ PROJEKTU IMPLEMENTACJI DANYCH	114
Каменєва С.А. АНКЕТА АРХІВУ КИЇВСЬКОГО ГУБЕРНСЬКОГО ПРАВЛІННЯ 1874 р. ЯК ДЖЕРЕЛО ЩОДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ АРХІВНОЇ КИЇВЩИНИ	122
Клименко Т.А. ЗЛОДІЯННЯ НАЦИСТСЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ НА ЧЕРКАЩИНІ (ЗА ДОКУМЕНТАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	126
Климчук Л.В., Климчук А.Д., ІНФОРМАТИЗАЦІЯ АРХІВНОЇ СПРАВИ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ	130
Ковтанюк Ю.С. ПЕРСПЕКТИВИ СТВОРЕННЯ ЦЕНТРАЛІЗОВАНОГО ФОНДУ КОРИСТУВАННЯ ДОКУМЕНТАМИ НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВНОГО ФОНДУ	134
Кравчук О.М., Калитко С.Л., Марценюк Н.М. КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ У ПРАЦЯХ І. ГУБАРЖЕВСЬКОГО ТА МАТЕРІАЛАХ ЙОГО ОСОБОВОГО ФОНДУ У ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	137
Левченко Л.Л. АРХІВНІ УСТАНОВИ МИКОЛАЇВЩИНИ У 30-х рр. ХХ ст.	142
Лубчинський А.А., Кушнірук В.В. РОЛЬ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ У ВИВЧЕННІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ НА СЕЛІ В ЧАСИ НЕПУ	166
Лясович Р.С. ДОКУМЕНТИ ФОНДУ 538 ЦДАВО УКРАЇНИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ МОБІЛІЗАЦІЙ НА ПОДІЛЛІ У ЛИСТОПАДІ 1918-ВЕРЕСНІ 1920 рр.	169
Лясович Т.В. ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ ФОНДУ 9 ЦДАВО УКРАЇНИ ЯК ДЖЕРЕЛО ІЗ ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКУПІВЕЛЬНИХ КОМІСІЙ ДЛЯ АРМІЇ УНР (1920 р.)	174
Лях Г.В. ДО ПИТАНЬ ІСТОРІОГРАФІЇ СУЧАСНИХ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ АРХІВНИХ МАТЕРІАЛІВ ПОДІЛЬСЬКОЇ ДУХОВНОЇ КОНСІСТОРИЇ (1795-1920-ті рр.)	179
Марчук О.І. ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ ЦДАВО УКРАЇНИ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ФІНАНСОВОЇ КОМІСІЇ ПРИ ГОЛОВНОУПОВНОВАЖЕНОМУ УРЯДУ УНР	184
Олійник С.В. ВИВЧЕННЯ АРХІВОЗНАВСТВА В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ НА ІСТОРИЧНОМУ ФАКУЛЬТЕТІ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА	188
Олійник Ю.В. АРХІВНА СПРАВА НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ В СЕРЕДИНІ 20-Х РОКІВ ХХ СТ.: СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ОКРУЖНИХ АРХІВНИХ УПРАВЛІНЬ	192

Пташник Ю.Ф. ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДОКУМЕНТІВ ПО ОСОБОВОМУ СКЛАДУ	196
Ryżko J., Żuławnik M. WYKORZYSTYWANIE ELEKTRONICZNYCH BAZ DANYCH W DZIAŁALNOŚCI CENTRUM UDZIELANIA INFORMACJI O OFIARACH II WOJNY ŚWIATOWEJ	199
Сидорук С.А., Сидорук Л.В. ФОРМУВАННЯ АРХІВНОГО ФОНДУ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	212
Стаднік А.О. КОРПОРАТИВНА КУЛЬТУРА ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АРХІВНОЇ УСТАНОВИ: СПРОБА АНАЛІЗУ	217
Тараненко Л.О. ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ, ЯК ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЦЕНТР КОМУНІКАЦІЇ	221
Філінюк А.Г., Ребрик О.В. ФОНДИ ЦДІА УКРАЇНИ В КИСВІ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ПОШТОВИХ І ТОРГОВЕЛЬНИХ ШЛЯХІВ У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ ...	225
Федьков О.М. ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АРХІВІВ ПРИ ВИДАННІ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ ПОЛІТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ	231
Хоптяр Ю.А. ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ЯРМОЛИНЕЦЬКОГО РАЙОНУ НА МАТЕРІАЛАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	238
Чижова О.В. ЛЮДМИЛА АНДРІЇВНА ПРОЦЕНКО – ВІДОМИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК, АРХІВІСТ, КРАЄЗНАВЕЦЬ, НЕКРОПОЛІСТ	244
Щербак М.Г. ВІДОБРАЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ М.С. ГРУШЕВСЬКОГО У ЖАНДАРМСЬКО-ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ДОКУМЕНТАХ	248
Яблонська Д.Р. МАТЕРІАЛИ ФОНДУ П. 4 ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ПАРТІЙНОГО ТА ПОЛІТОСВІТНЬОГО ЖИТТЯ КОЛЕКТИВУ І СТУДЕНТІВ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ІНО (1921-1930)	254
Якобчук Н.О. І.М. КАМАНІН В ІСТОРІЇ АРХІВНОЇ СПРАВИ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	259
Ярич В.П. УКРАЇНА ТА СРСР ПОЧАТКУ 60-Х РР. ХХ СТ. ОЧИМА НІМЕЦЬКИХ РОЗВІДНИКІВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВНОЇ СПРАВИ ГДА СБУ)	266
НАШІ АВТОРИ	270

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «АРХІВІСТИКА: ТЕОРІЯ, МЕТОДИКА, ПРАКТИКА»

В.І. Адамовський

АРХІВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ: ШЛЯХ АДАПТАЦІЇ ДО СТАНДАРТІВ НОРМ ЄС

В статті досліджується механізм адаптації архівного законодавства України до норм європейського права та його відповідності Рекомендаціям Ради Європи. Розглядаються заходи поступового приведення національного законодавства відповідність до норм законодавства Європейського Союзу з урахуванням критеріїв, що висуваються до держав, які мають намір приєднатися до союзу.

Ключові слова: архівне законодавство, архівна справа, адаптація, декларації, Європейський Союз, Рада Європи.

Архівне законодавство України базується на Конституції України і складається з Закону України Про Національний архівний фонд та архівні установи інших нормативно-правових актів України.

Україна сприяє розширенню співробітництва в архівній справі з іншими державами, яке може здійснюватися шляхом взаємного обміну архівними документами чи їх копіями, надання іноземцям та особам без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, доступу до документів Національного архівного фонду, участі в роботі міжнародних організацій або в інших формах, що не суперечать законодавству [1].

Зважаючи на намір України стати повноправним членом Європейського Союзу (далі – ЄС) виникає необхідність адаптації законодавства України до норм права країн-учасниць союзу та відповідності правової системи України *acquis communautaire* - правовій системі ЄС, що є пріоритетною складовою процесу інтеграції та пріоритетним напрямом української зовнішньої політики.

Питання розвитку, вдосконалення та адаптації законодавства України до норм ЄС стало інтересом дослідження ряду провідних вчених. Зокрема дану проблематику в своїх працях досліджували О. Бандурко, Н. Пархоменко, Ю. Битяк, Шамрай, В. Шкарупа, В. Білоус, Н. Коломосьць, Н. Нижник, С. Стеценко та ін.

Однак залишилися нез'ясованими питання відповідності архівного законодавства України рекомендаціям Ради Європи (далі – РЄ) та його адаптації до норм ЄС.

Метою статті є дослідження процесу адаптації архівного законодавства України до норм права ЄС та РЄ.

Так, Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 р. (дата набрання чинності - 01.03.1998 р.) передбачила необхідність поступового зближення існуючого і майбутнього законодавства з нормами права Співтовариства. Загалом, першочерговій адаптації підлягали правові норми таких галузей права України: митного, фінансового, податкового, природоохоронного, в галузі інтелектуальної власності, охорона праці, державні закупки, охорони здоров'я та життя людей, захисту прав споживачів, закони та інструкції стосовно ядерної енергії, транспорт [2].

У Загальнодержавній програмі адаптації законодавства України до норм права ЄС (далі – Програма) від 18 березня 2004 р., визначається механізм досягнення Україною відповідності критеріям набуття членства в Європейському Союзі, який включає адаптацію законодавства, утворення відповідних інституцій та інші додаткові заходи, необхідні для ефективного правотворення та правозастосування.

Адаптація законодавства - процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з *acquis communautaire*. Вона здійснюється органами державної влади з метою приведення національного законодавства до норм права міжнародних організацій [3].

Концепція адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу від

16 серпня 1999 р. № 1496 передбачає, що адаптація законодавства проводиться з метою забезпечення відповідності законодавства України зобов'язанням, що випливають з Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 р, інших міжнародних договорів, що стосуються співробітництва України з ЄС, розвитку національного законодавства у напрямі його зближення із законодавством ЄС та забезпечення високого рівня підготовки в Україні проектів актів законодавства та створення правової бази для інтеграції України до ЄС. [4].

Відповідно до Методики визначення критеріїв євроінтеграційної складової державних цільових програм (далі – Методики) від 16.03.2005 № 62 [5], органи державної влади визначають євроінтеграційну складову державних цільових програм. Євроінтеграційна складова - частина програмного документа або проекту, що належить до сфери питань євроінтеграції.

Однак, набуття Україною членства у світових та європейських структурах можливе лише після імплементації міжнародних угод. Імплементація - здійснення, виконання державою міжнародних правових норм, що включає в себе ряд заходів по розширенню договірно-правової бази інтеграції (підготовка до підписання та підписання міжнародних угод, конвенцій, протоколів тощо), утворення за участю України нових міжнародних об'єднань та заходів щодо виконання взятих зобов'язань.

Відповідно до п. 3.1. Методики для створення нормативно-правової бази, адаптованої до норм ЄС передбачається: здійснення перекладу актів *acquis communautaire* українською мовою; проведення порівняльного аналізу регулювання правовідносин у відповідних сферах в Україні та ЄС; підготовка рекомендацій щодо приведення законодавства України у відповідність із *acquis communautaire* та розроблення на їх підставі проектів нормативно-правових актів; проведення експертизи щодо відповідності проектів законів України та інших нормативно-правових актів, які за предметом правового регулювання належать до сфер, правовідносини в яких регулюються, *acquis*

communautaire; розроблення проектів законів, інших нормативно-правових актів, спрямованих на адаптацію законодавства України до *acquis communautaire*; залучення юридичних радників; відрядження з відповідною метою; організація і проведення семінарів, конференцій, симпозіумів тощо.

Фундамент інтеграції України в європейський простір було закладено, ще в другій половині 90-х років, указами Президента України «Про забезпечення виконання Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами (Європейським Союзом) і вдосконалення механізму співробітництва з Європейськими Співтовариствами (Європейським Союзом)» від 24 лютого 1998 року № 148/98; «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу» від 11 червня 1998 року № 615; «Про Програму інтеграції України до Європейського Союзу» від 14 вересня 2000 року № 1072; «Питання Уповноваженого України з питань європейської інтеграції» від 26 листопада 2001 року № 1146; «Про забезпечення діяльності Уповноваженого України з питань європейської і євроатлантичної інтеграції» від 5 липня 2003 року № 573; «Про державні програми з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004 - 2007 роки» від 13 грудня 2003 року № 1433; «Про Стратегію економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004 - 2015 роки» від 28 квітня 2004 року № 493; «Питання регулювання режиму взаємних поїздок громадян України та держав - членів Європейського Союзу» від 28 серпня 2008 року № 775; Розпорядження Президента України від 27 червня 1999 року № 151 «Про Перелік центральних органів виконавчої влади, відповідальних за здійснення завдань, визначених Стратегією інтеграції України до Європейського Союзу»; Розпорядження Президента України від 6 липня 2000 року № 240 «Про внесення змін до Розпорядження Президента України від 27 червня 1999 року № 151»; Розпорядження Президента України від 12 червня 2002 року № 188 «Про заходи щодо організаційного та пропагандистського забезпечення реалізації завдань, які випливають із послань Президента України до Верховної Ради

України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2001 році» та «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002 - 2011 роки»; Розпорядження Президента України від 3 жовтня 2005 року № 1184 «Про деякі питання забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в процесі європейської та євроатлантичної інтеграції».

Однак, дані нормативні акти вже втратили чинність відповідно до Указу Президента України П.Порошенка від 7 липня 2015 року [6] у зв'язку з ратифікацією Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, ратифікованою 16 вересня 2014 року.

Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони передбачає тісну співпрацю України з Організацією Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) та РЄ, з метою сприяння розвитку культурної індустрії в Україні та ЄС, збереження і оцінки культурної та історичної спадщини згідно положень Конвенції ЮНЕСКО про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження 2005 року [7].

Однак, одним з основних документом РЄ у сфері архівної справи є Рекомендація R (2000) 13 Комітету Міністрів країнам-членам щодо Європейської політики доступу до архівів (прийнята Комітетом Міністрів 13 липня 2000 року на 717 зустрічі членів Комітету Міністрів Ради Європи), метою якої є встановлення більш тісного союзу між її членами шляхом спільних дій в галузі культури.

Зважаючи на те, що архіви визнаються невід'ємним і незамінним елементом культури та враховуючи підвищення інтересу суспільства до історії, інституційні реформи, які нині проходять в нових демократіях і виключний рівень змін, які мають місце в створенні документів, складність проблем, що пов'язані з доступом до архівів як на національному, так і на

міжнародному рівні, зумовлених конституційними і юридичними рамками, конфліктуючими вимогами прозорості і секретності, захистом права на приватність і необхідністю доступу до історичної інформації, кожне з яких по-різному сприймається суспільною думкою в кожній країні, рекомендується всім урядам країн-членів прийняти законодавство про доступ до архівів чи привести чинне законодавство у відповідність з цими принципами [8].

Держави-члени повинні докласти максимум зусиль з тим, щоб забезпечити громадянам доступ до інформації, яка міститься в офіційних документах, за умови охорони інших прав та законних інтересів та рекомендується в національному законодавстві та практичній діяльності держав-членів керуватися принципами, що викладені в Рекомендації Ради Європи № R (2002) 2 «Про доступ до офіційних документів» від 21 лютого 2002 року [9].

В Рекомендації ради Європейського Союзу від 14.11.05 р. щодо пріоритетних дій, спрямованих на активізацію співпраці в архівній справі в Європі (2005/835/EC) передбачено необхідність поширення досвіду в галузі національного та європейського законодавства з питань менеджменту, доступу до документів та архівів. З цією метою архівні служби та установи країн ЄС повинні проводити моніторинг законопроектів в архівній галузі, об'єднати дані архівного законодавства на національному та європейському рівнях та сприяти поширенню оптимального законодавства [10].

Отже, необхідною умовою євроінтеграції є адаптація архівного законодавства України до норм та принципів законодавства ЄС. Складовою адаптації до законодавства ЄС та принципів РЄ є встановлення спільних стандартів та усунення невідповідності національного законодавства нормам європейського законодавства, а саме, норм ЗУ «Про Національний архівний фонд та архівні установи», ЗУ «Про доступ до публічної інформації», що стосуються доступу до державних архівів та інформації органів влади.

Список використаних джерел:

1. Про Національний архівний фонд та архівні установи: Закон України // Відомості Верховної Ради України від 12.04.1994— 1994 р., № 15, стаття 86.
2. Угода Про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами // Офіційний вісник України від 29.06.2006 р., № 24, стор. 203, стаття 1794, код акта 36581/2006.

3. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1629-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>.
4. Концепція адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 лип. 1999 р. № 1496 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 33. – С. 168.
5. Про затвердження Методики визначення критеріїв євроінтеграційної складової державних цільових програм: Наказ Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України // Офіційний вісник України від від 13.05.2005 р., № 17, стор. 163, стаття 926, код акта 32227/2005.
6. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Президента України: Указ Президента України // Офіційний вісник Президента України від 21.07.2015 р., № 16, стор. 42, стаття 1060.
7. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України // Відомості Верховної Ради, 2014, № 40, ст.2021.
8. Рекомендація R (2000) 13 Комітету Міністрів країнам-членам щодо Європейської політики доступу до архівів (прийнята Комітетом Міністрів 13 липня 2000 року на 717 зустрічі членів Комітету Міністрів Ради Європи: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khpg.org/index.php?id=968016794>.
9. Рекомендації Ради Європи № R (2002) 2 Про доступ до офіційних документів від 21 лютого 2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_a33.
10. Рекомендації ради Європейського Союзу від 14.11.05 р. щодо пріоритетних дій, спрямованих на активізацію співпраці в архівній справі в Європі (2005/835/EC) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://archives.gov.ua/Publicat/AU/AU-1-6-2006/19.pdf>.

ARCHIVAL LEGISLATION OF UKRAINE:WAYS OF ADAPTATION TO EU STANDARDS

The article investigates the mechanism of adaptation of archival legislation of Ukraine to the norms of European law and its conformity to the Recommendations of the CoE. Measures are taken to gradually bring national legislation in line with EU norms, taking into account the criteria for the states which intend to join the Union.

Key words: *archival legislation, archival affair, adaptation, declarations, European Union, Council of Europe.*

В.Р. Адамський

РЕВОЛЮЦІЙНІ ПРОЦЕСИ НА ПОДІЛЛІ ДОБИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

У повідомленні аналізуються комплекси джерел Державного архіву Хмельницької області, в яких міститься різнопланова інформація про революційні процеси на Поділлі доби Української Центральної Ради. У цьому контексті особливу увагу зосереджено на фонді «Подільського губерньського комісара Тимчасового уряду», де зберігаються унікальні документи періоду революційних змін. У них відображено суспільно-політичні, військові, соціально-економічні аспекти життя регіону. Окремим сегментом виділяється документальний масив, який подає достатньо повну інформацію про діяльність органів місцевого самоврядування на Поділлі, участі громадських активістів у вирішенні назрілих питань непростого повсякдення. Зроблено висновок, що документи і матеріали Державного архіву Хмельницької області мають загальнонаціональне значення у сенсі пізнання одного з найскладніших періодів становлення Української державності.

Ключові слова: революція, Поділля, губерньський комісар, самоврядування, український рух, війна, архів, фонди.

Посилена увага науковців до різних проблематик Української революції 1917–1921 рр. і до регіональної, зокрема, має своє раціональне пояснення, оскільки накопичений досвід державотворення початку ХХ ст. надає неоціненний матеріал для аналізу і в умовах сьогодення. Попри той факт, що за останні роки з'явилося чимало змістовних розробок, в яких розглядаються важливі аспекти революційних процесів на Поділлі [1; 2; 3; 4; 5; 6], потрібно визнати, що залишається ще чимале ґносеологічне поле для подальших студій. У свою чергу, це зумовлює нагромадження масиву емпіричного матеріалу, який розпорошений по різних архівосховищах України та закордону. Зокрема, значимі комплекси документальних джерел знаходяться на зберіганні в Державному архіві Хмельницької області.

Метою даного повідомлення є побіжний аналіз фондів ДАХМО на предмет виявлення інформативних документів та матеріалів, в яких відображено розвиток революції на її початковому етапі, пов'язаного з діяльністю структур Тимчасового уряду та Української Центральної Ради.

Передусім необхідно наголосити на джерельному комплексі, зосередженому у фонді Р–3345 «Подільський губерньський комісар Тимчасового уряду». Загалом він складається

з двох описів, які наповнюють 58 справ. Переважна більшість документів віддзеркалює становище військовополонених на теренах Подільської губернії. Йдеться про виконання останніми різних трудових повинностей та про самовільне залишення ними місць перебування. Як правило, утікачами виступали солдати австрійської армії. Відтак письмові розпорядження Подільського губерньського комісара були спрямованими начальникам повітових підрозділів міліції з вимогою розшукати втікачів [7].

Також у фонді міститься чимало інформаційних повідомлень про військовополонених за авторством начальників повітової міліції. Наприклад, 29 серпня 1917 р. керівник Вінницької повітової міліції доповідав губерньському комісару: «Доповідаю, що 18 цього серпня з Кордилівського цукрового заводу втекло 9 військовополонених наступних прикмет: 1) Микола Гуш – блондин, 2) Микола Белкін – брюнет, 3) Никифор Зері – русий, 4) Олександр Флоре – русий, 5) Іван Флявт – брюнет, 6) Іван Беронін – брюнет, 7) Георгій Сус – русий, 8) Аврам Сас – брюнет і 9) Іван Мандо – брюнет. Про розшук означених військовополонених зроблено відповідне розпорядження» [8].

Слід відзначити, що частина документів фонду містить інформацію, яка відноситься

до висвітлення інституту Подільського губернатора періоду Першої світової війни. У них здебільшого також відображено питання щодо пошуку солдат, які залишили місця перебування [9]. Частина матеріалів відноситься до категорії телеграфних повідомлень з інших регіонів імперії, але на цю ж саму тему – пошуку втікачів. Зокрема, з проханням до Подільського керівництва звертався Катеринославський губернатор [10].

Матеріали фонду містять цікаві та інформативні дані щодо залучення військовополонених до польових робіт. Так, станом на березень 1917 р. у Кам'янецькому повіті на сільськогосподарських роботах було задіяно 1183 особи [11], у м. Жмеринці – 446 [12], у Ямпільському повіті – 1729 осіб [13], у Проскурівському повіті – 704 особи, а також 39 – на мельницях та цукрових заводах і 27 – на земських роботах [14], у Могилів-Подільському повіті на цукрових заводах перебувала 941 особа [15], в Ушицькому повіті на різних роботах усього 1217 осіб [16].

Важливим сегментом документального масиву фонду є матеріали про діяльність органів місцевого самоврядування у революційний період. Особливо важливе значення становлять документи, в яких відображено трансформаційний процес інституту поліції в нові структури, пов'язані з організацією міліції. Зокрема, ми можемо ознайомитися з рішенням Кам'янецької повітової земської управи від 9 березня 1917 р. з цього питання: «а) приступити до організації міліції, б) тих службовців повітової поліції, які визнають новий устрій, виявлять готовність не за страх, а за совість служити справі спокою і порядку в повіті та матимуть бажання перейти на службу в міліцію – прийняти таких на службу в міліцію, зібравши з них відповідні розписки, якщо за своїми моральними якостями вони виявляться достойними служити в міліції» [17].

Для дослідження діяльності органів місцевого самоврядування періоду революційних трансформацій важливе значення має фонд 409 «Подільське у земських та міських справах присутствіє». Про латентний бік справи щодо необхідності зміни влади у Летичеві можна дізнатися з повідомлення місцевого виконавчого

комітету, адресованого на ім'я губернського комісара. У ньому, зокрема, наголошувалося: «В повітовому місті Летичеві служить міським головою Феодосій Феодосійович Рабешко, який свого часу балотувався на посаду міського голови і був забалатований, але таки був призначений міським головою з наказу колишнього губернатора графа Ігнат'єва. Термін, на який він був призначений уже збіг, але він продовжує займати посаду, незважаючи на сильну ненависть до себе збоку громадськості, яка підозрює його в злочинних діях. З часу утворення в місті Летичеві виконавчого комітету, до нього стали надходити вимоги не тільки про звільнення міського голови Рабешка, але й про його арешт... З огляду на це і з метою унеможливлення виникнення у місті безпорядків виконавчий комітет змушений був ухвалити постанову про тимчасове відсторонення міського голови Рабешка та про тимчасове виконання обов'язків міського голови колишнього міського голову Храневича» [18].

Аналогічні процеси відбувалися і в Жмеринці. 28 березня 1917 р. міський виконавчий комітет ради об'єднаних військових і громадських організацій доповідав Подільському губернському комісару, що згідно ухваленної постанови міський староста Гончаровський та його помічник Ткаченко звільнені з займаних посад. Виконання їхніх обов'язків доручено комісарам доктору Левченко і Богомольному. Крім того, цією ж ухвалою спеціальної комісії доручено провести ревізію самоврядного органу» [19].

Дещо інакше відбувалася зміна влади в Ушицькому повіті. Цей процес частково також можна відстежити за матеріалами даного фонду. Зокрема, 5 квітня 1917 р. голова повітової управи звернувся до Подільського губернського комісара з проханням звільнити його з посади, позаяк він не може надалі виконувати обов'язки через сімейні обставини» [20].

За власним бажанням подав у відставку і голова Літинської повітової земської управи А. Львов. Однак мотив цього вчинку був іншим. Про нього можемо дізнатися із листа, адресованого на ім'я Подільського губернського комісара: «З огляду на те, що за моїм клопотанням були призначені колишнім Урядом членами

управи Андрєсв та Рокотов, які не були навіть гласними повіту та, вважаючи свої дії, хоча й вимушеними, але несправедливими та не відповідними сучасному моменту, прошу звільнити мене від обов'язків голови Літинської повітової земської управи» [21].

Перипетії виборчої кампанії до Всеукраїнських Установчих зборів у Кам'янці-Подільському та повіті можна відстежити за окремими документами, що містяться у фондах Р-3046 «Кам'янець-Подільська повітова комісія в справах з виборів до Установчих зборів» та Р-3045 «Кам'янець-Подільська міська комісія в справах з виборів до Українських Установчих зборів». Крім окремих матеріалів Головної комісії з організації виборчого процесу [22], у фондах містяться документи й щодо засідань місцевих у справах виборів комісій [23]. Участь кам'янецьких партій соціалістичного блоку у муніципальній виборчій кампанії 1917 р. до певної міри можна відстежити за матеріалами фонду Р-335 «Виконавчий комітет Кам'янець-Подільської міської ради народних депутатів». Зокрема, тут зберігаються протоколи засідань соціалістичного блоку РСДРП, есерів, об'єднаних єврейських соціалістів, єврейських соціал-демократів «Поалей-Ціон», на яких обговорювалась тактика та стратегія блоку під час виборів до міської думи [24].

Достатньо репрезентативним за своїм кількісним та інформаційним змістом є документи фонду 233 «Подільська губерньська земська управа». Особливе значення для розвитку революційних процесів на Поділлі має діловодна документація губерньського земського зібрання та губерньської земської управи. Власне протокольні записи шостого чергового губерньського земського зібрання, що розпочало свою роботу 27 лютого 1917 р., відображають початкову реакцію народних представників на зміну політичного режиму. Позиція гласних відображена у зверненні до подільян, яке вони ухвалили на вечірньому засіданні 3 березня. У ньому, зокрема, зазначалося: «Подільяни. Колишні Міністри продемонстрували свою неспроможність у управлінні країною і в наданні допомоги нашій армії. Замість них, Комітетом Державної думи, вибрані нові Міністри... Настав для нашої Батьківщини великий час. Пам'ятайте, що

ворог, який напав на нас, ще не переможений, та чекає випадку, щоб скористатися проявом у нас безпорядків. Пам'ятайте наш святий обов'язок зберігати у всьому спокій та надати нашій дорогій, героїській армії все для неї необхідне. Нехай знає ворог, що зміни, які відбулися, не на користь йому, а на шкоду і що новий Уряд поведе нас до перемоги. Нехай знає, що зміни ці викличуть серед нас не безпорядок, а новий підйом сили та чесне виконання нашого обов'язку перед Батьківщиною» [25].

Не менш цікавою є реакція Подільського губерньського земського зібрання на ухвалу Українською Центральною Радою І Універсалу, що стало знаковою подією в новітній історії України. Цей документ фактично знаменував перший реальний крок до відновлення української державності. Вечірнє засідання 12 червня 1917 р. поновило свою роботу о 7 годині вечора. Спершу виступив Й. Лозинський з доповіддю про уведення інституту волосних земств. Попри актуальність та нез'ясованість питання, воно не викликало серйозного обговорення і було підтримане присутніми.

Після цього до слова для внесення позачергової заяви від імені українців попросився Д. Маркович. «В залі маленька метушня, як подих вітру перед бурею», – писав очевидець тих подій [26]. «Панове громадянство – починає старий діяч – мені випало щастя оголосити перед Вами перший акт Української Центральної Ради, яку ми – українці визнаємо своїм національним правительством. Я говорю про Універсал, який уже всім Вам відомий. Дозвольте оголосити його. (Просимо, просимо – лунає з місць). І слова Універсалу голосно лунають в залі» [27].

Після оголошення тексту Універсалу Д. Маркович заявив, що українці в жодному разі не будуть входити ані в критику, ані в обговорення документу, але цілковито підкоряться йому. При цьому він наголосив, що більшість українців не мають нічого спільного з самостійницькими течіями українського руху і, підтримуючи у загальнодержавних питаннях Тимчасовий уряд, виступають за продовження війни до переможного завершення, але без анексій і контрибуцій, та визнають рівні права всіх національностей, що проживають на Україні [28].

Завершуючи свій виступ, Д. Маркович запропонував присутнім визначити своє відношення до Центральної Ради шляхом голосування за внесену ним резолюцію, яка складалася із двох пунктів: «Губернське Земське Зібрання, вислухавши універсала Центральної Української Ради признає: 1) для себе обов'язковим бути в найтіснішому контакті з Українською Центральною Радою, 2) необхідним просити повітові земські Управи зівзвати повітові земські збори для вияснення своєї позиції – і переходить до чергових справ» [29].

Ця пропозиція була зустрінута бурхливими оплесками з боку української фракції, але, всупереч їхньому бажанню, питання на голосування відразу поставлене не було. Натомість таки розпочалося обговорення.

Першим взяв слово «землячок» Л. Заботін. Він заявив про те, що у годину важких бід війни не час для сепаратних виступів, оскільки такі грають на догоду німцям. Відтак і Центральної Ради він визнати не може, позаяк вона не обрана усім народом. Щодо самого Універсалу, то йому місце хіба що в музеї. Рахуватися з ним серйозно не доводиться. Але боротися треба, «бо хто зна, чи не являється головний діяч проф. Грушевський емісаром Вільгельма II» [30].

Останні слова неймовірно збурили зал, так що Заботін змушений був прилюдно вибачитися, а голова зібрання поляк Ф. Михайловський зачитав коротеньку біографічну довідку на М. Грушевського як громадського діяча.

Далі з коротенькою промовою виступив Вінницький повітовий комісар П. Ренненкампф, сутність якої полягала в тому, що він не вважає можливим вирішувати питання предметно, допоки є невідомою реакція Тимчасового уряду, а тому запропонував відмовитися від подальших дискусій та голосування [31].

Представник від Кам'янецької ради робітничих депутатів П. Самулевич визнав, що його жодним чином не влаштовують заспокійливі пояснення Д. Марковича. В оприлюдненні Універсалу він вбачає один із виступів, що вносить анархію. Сама ж Центральна Рада сформована неправильно, без участі всього населення України [32]. У даному разі слід відмітити, що позиція Кам'янецької ради робіт-

ничих депутатів базувалася на цілковитому несприйнятті органу самоорганізації українства через відмінність основних програмних засад. Це яскраво підтверджується офіційними публікаціями у заснованій нею газеті. Оцінюючи декларацію Центральної Ради на адресу Тимчасового уряду, С. Ільницький, зокрема, писав: «...особенно странное впечатление производит то место декларации, где говорится, что на Украине нет классов, т.е. нет крупной, средней и мелкой буржуазии, нет полупролетарских и чисто пролетарских элементов. Выходит так, что на Украине существуют только рабочие люди, а фабрикантов, заводчиков, помещиков, крестьян, владеющих десятками и сотнями десятин земли и в помине нет. Но так ли это? Разумеется, не так. И это до очевидности ясно для нас, живущих на территории этой самой Украины, знающих, что здесь имеется экономически весьма сильная буржуазия (самого что ни на есть украинского происхождения), что деревня наша в экономическом отношении весьма расслоена, вмещающая в себе совершенно безземельных и крестьян, владеющих крупными поместьями. Говорит другое – значит умышленно закрывать глаза на действительное положение вещей» [33].

Наступним від польської фракції губернського зібрання виступив гласний Стемповський. Він відзначив, що з їхнього боку широкий розмах українського руху викликає повне співчуття. Але, надаючи величезної ваги оприлюдненому «дорогоцінному для українців документу», і з огляду на те, що цей документ «має велике значення для всіх народів, що живуть на Україні, всіх їх торкається, то через це поляки стримуються висловити своє остаточне слово, допоки не будуть зібрані голоси всіх поляків, що живуть на Україні» [34]. У цьому ж руслі була виписана ними лапідарна резолюція, яку також озвучив Стемповський [35].

Врешті, до слова запросили Подільського губернатора комісара П. Александрова. Останній виразив здивування з приводу заяви Д. Марковича щодо неможливості обговорення Універсалу. «Українці запевняють, – наголосив він, – що вони бажають спокою, але акт Центральної Ради створює двовладдя, яке за всяких обставин не терпиме і існування однієї

влади у Петрограді, а іншої у Києві неможливе, а тому група гласних, до якої він належить, не вважає можливим обговорювати універсал» [36]. У цьому ж дусі була запропонована ним резолюція: «Группа гласных Подольского Губернского Земства, выслушав оглашенный Д. В. Марковичем «Универсал Украинской Центральной Рады к украинскому народу» от 10 июня с. г., данный в Киеве, заявляет: Признавая, что польза родины, находящейся в настоящую минуту в смертельной опасности безусловно требует от нас полного содействия Временному Правительству, которому мы, вместе со всей Россией присягнули, обещав беспрекословно повиноваться ему впредь до тех пор, пока не будут установлены основные законы России Учредительным Собранием, избранным всей Россией на основании всеобщего, прямого, равного и тайного голосования и считая в тоже время это Временное Правительство единственной правящей силой, способной ввести порядок в нашей стране, мы не можем не только присоединиться к универсалу, отношение к которому со стороны Временного Правительства еще не определилось, но и обсуждать его. При таких условиях наше присоединение к «универсалу» могло бы повлечь за собою последствия, размеры и характер коих теперь трудно даже предусмотреть».

По изложенным основаниям мы признаем недопустимым баллотировать в настоящую минуту вопрос об отношении Подольского Губернского Земства к «универсалу». П. Н. Александров, А. А. Савостьянов, П. Ренненкампф, Л. Заботин, Н. Можайский и Четвериков» [37].

З окремою заявою виступив гласний Дамберг. Він зізнався, що обіцяв українській фракції підтримати її у даному конкретному випадкові за умови вільного обговорення змісту універсалу. Однак свідоме обмеження такої можливості, з одного боку, а також неможливість бути особисто присутнім на засіданні фракції, коли вироблялася стратегія поведінки в загальному зібранні – з іншого, залишили за ним повну свободу дій [38].

По цьому голова запропонував земцям шляхом голосування визначитися принципово, чи вважають вони можливим виносити з обговорюваного питання будь-яке рішення. У резуль-

таті таємного голосування 14 гласних висловились «за», 7 – «проти», а 26 – «утрималось». Реакцією на такі наслідки голосування стала заява одного з гласних, котрий кваліфікував наявну ситуацію як непорозуміння. «Чому це є ще й «воздержавшиеся»? Слід би було в цім разі, або за, або проти голосувати, бо тут іде річ не по змісту резолюції» [39]. Протокол засідання не фіксує усіх обставин, що відбувалися в залі, але після цього голова зібрання таки поставив на таємне голосування внесену Д. Марковичем резолюцію. Під час організації цього процесу майже половина гласних залишила зібрання, ігноруючи процедуру особистого волевиявлення. Як наслідок, резолюцію підтримали 13 гласних, проти висловилося 3, а 12 – утрималося [40].

З огляду на відсутність кворуму голова оголосив засідання закритим.

Окремі документи періоду Української Центральної Ради, що висвітлюють діяльність Подільського губерньського земства можна віднайти у фонді Р-260 «Подільська губерньська народна управа».

Фонд Р-270 «Подільський губерньський староста» також містить окремі документи доби Центральної Ради. Сюди слід віднести накази міністерств Української Народної Республіки, головного начальника постачання армії.

Специфіку діяльності Кам'янець-Подільського коменданта можна простежити за матеріалами фонду Р-265 «Комендант міста Кам'янця-Подільського». Зокрема, тут зберігаються накази коменданта міста, а також окремі документи продовольчого комісаріату, постанови революційного комітету.

Правоохоронна система представлена однією справою фонду Р-269 «Начальник військової міліції Проскурівського повіту». У ній, зокрема, містяться відомості на видачу заробітної плати чинам міліції, грошового забезпечення на опалення, приготування їжі та господарські видатки. Тут також можна ознайомитися із списками військових міліціонерів.

Напрями вирішення земельного питання на Поділлі в окремих фрагментах відображено документальним корпусом, що зберігається у фондах Р-1322 «Земельний комітет Кам'янець-Подільської міської управи» та Р-3249 «Маків-

ський волосний земельний комітет». У першому з них можна віднайти у копії тимчасовий земельний закон Центральної Ради, заяви та відношення від громадян і організацій губернського центру на відведення земельних ділянок. Ціннісними матеріалами є звіти земельного комітету, в яких відображено реєстри з відведення земель під городи та посіви ярих культур на літо 1918 р.

Щодо другого фонду, то тут зберігається копія постанови Тимчасового уряду про утворення земельних комітетів, датована квітнем 1917 р., постанови Головного земельного комітету, загальний план діяльності губернських, повітових та волосних земельних комітетів по підготовці земельної реформи. Особливе інформаційне навантаження містять протоколи губернського земельного комітету та Маківського волосного земельного комітету, зокрема, а також циркуляри, інструкції, телеграми на адресу останнього.

Питання забезпечення населення регіону та військових частин продовольством частково можна відстежити за документами, що містяться у фондах Р-1162 «Виконавча продовольча комісія Кам'янець-Подільської продовольчої управи» та Р-3012 «Продовольчий відділ Кам'янець-Подільської міської управи». Діяльність комісії та відділу є неповними, але вкрай важливими, оскільки відображають гостроту вирішення продовольчої проблеми, яка, власне, значною мірою детермінувала розвиток революційних процесів.

На волосному рівні це ж питання частково віддзеркалюється матеріалами фонду Р-1136 «Маківський волосний продовольчий комітет». У ньому, зокрема, містяться документи Тимчасового уряду з продовольчої теми, накази верховного головнокомандувача та командувача арміями Південно-Західного фронту про здачу населенням хліба. Матеріали Подільського губернського продовольчого комітету демонструють рівень селянських виступів проти поміщиків.

Справи по визначенню збитків, заподіяних військами жителям сіл Кам'янецького повіту впродовж 1917 р. знаходяться у фонді Р-2960 «Оціночна комісія Кам'янець-Подільської міської управи».

Таким чином, фонди Державного архіву Хмельницької області є досить репрезентативними щодо віддзеркалення революційних процесів на Поділлі після падіння самодержавства в Росії. Їхній системний аналіз дозволяє скласти загальну картину життя соціуму на зламному періоді вітчизняної історії. Значний масив документального корпусу архівної інституції відображає суспільно-політичні, соціально-економічні та культурно-освітні процеси, що мали місце в Подільській губернії, а також дозволяє охарактеризувати вирішення найбільш нагальних та актуальних питань репрезентантами різних політичних партій, органів місцевого самоврядування та державними службовцями. Відтак це потребує подальшого виявлення та опрацювання унікального документального корпусу архіву.

Список використаних джерел та літератури:

1. Лозовий В. С. Поділля в добу Центральної Ради (Історичний нарис). Київ, 1999. 27 с.
2. Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. Подільські містечка в добу Української революції 1917–1921 рр. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. 320 с.
3. Завальнюк О. М., Стецюк В. Б. Земства Поділля в добу Української революції 1917–1921 рр. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 220 с.
4. Завальнюк О. М., Олійник С. В. Поділля та Південно-Східна Волинь за Центральної Ради: навчальний посібник для студентів історичних факультетів. Кам'янець-Подільський: Медобори–2006, 2017. 130 с.
5. Реєнт О. П., Рекрут В. П. Нариси життя Літинщини 1917 – 1921 рр.: революційні події та повсякденність. Київ: Інститут історії України НАН України, 2017. 298 с.
6. Рекрут В. Нариси життя Гайсинщини. Українська революція (1917–1921 рр.): Події. Особи. Роздуми. Книга 1: Доба Української Центральної Ради (4 березня 1917 – 29 квітня 1918 рр.). Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля». 420 с.
7. Державний архів Хмельницької області. Ф. Р-3345, оп. 1, спр. 1, арк. 2, 3, 6, 9 та ін.
8. Там само, арк. 50.
9. Там само, арк. 67.
10. Там само, арк. 68 – 68 зв.
11. Там само, спр. 2, арк. 7.

12. Там само, арк. 23.
 13. Там само, арк. 26.
 14. Там само, арк. 27.
 15. Там само, арк. 28.
 16. Там само, арк. 30.
 17. Там само, арк. 6 – 6 зв.
 18. Там само, ф. 409, оп. 1, спр. 10, арк. 304 – 305 зв.
 19. Там само, спр. 186, арк. 233 – 233 зв.
 20. Там само, спр. 201, арк. 233.
 21. Там само, спр. 202, арк. 164.
 22. Там само, ф. 3046, оп. 1, спр. 2, арк. 5 – 6.
 23. Там само, арк. 7 – 9 зв.
 24. Там само, ф. Р-335, оп. 4, спр. 1, арк. 1 – 14.
 25. Там само, ф. 233, оп. 1, спр. 37, арк. 21 – 21 зв.
 26. Литвицький М. Перша проба (од власного кореспондента). *Народня воля* (щоденна народня газета). Київ. 1917. 4 липня (21 червня).
 27. Там само.
 28. Державний архів Хмельницької області. Ф. 233, оп. 1, спр. 2885, арк. 13 зв.
 29. Там само.
 30. Литвицький М. Перша проба (од власного кореспондента). *Народня воля* (щоденна народня газета). Київ. 1917. 4 липня (21 червня).
 31. Державний архів Хмельницької області. Ф. 233, оп. 1, спр. 2885, арк. 14.
 32. Там само.
 33. Ильницький С. Так ли это? *Известия Каменец-Подольского Совета рабочих депутатов*. 1917. 11 июня.
 34. Овод П. Земці про універсал. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 18 червня.
 35. Державний архів Хмельницької області. Ф. 233, оп. 1, спр. 2885, арк. 14.
 36. Там само.
 37. Там само, арк. 14 – 14 зв.
 38. Там само.
 39. Овод П. Земці про універсал. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 18 червня.
 40. Державний архів Хмельницької області. Ф. 233, оп. 1, спр. 2885, арк. 15.
-

Л.В. Баженов, О.Л. Баженов

БІЛЯ ВИТОКІВ АРХІВНОЇ СПРАВИ НА ПОДІЛЛІ-ВІННИЧЧИНІ (ДО 125-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ФУНДАТОРА ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ЮРІЯ СЕМЕНОВИЧА АЛЕКСАНДРОВИЧА)

Розглядається та аналізується життєвий та творчий шлях поділлєзнавця, краєзнавця, етнографа, музеєзнавця, пам'яткоохоронця на Поділлі Ю.С. Александровича та його внесок у розбудову архівної справи на Вінниччині на початку 1920-х років.

Ключові слова: Ю.С. Александрович, Поділля, Вінниця, етнографія, музей, архівна справа, архів, діяльність, творча спадщина.

Юрій Семенович Александрович належить до плеяди діячів і подвижників українського національно-культурного відродження на Подільській землі, які в роки Першої світової війни, добу Української національної революції 1917-1921 рр. та радянські 1920-ті роки прислужилися тут розбудові краєзнавчого руху, музейної, пам'яткоохоронної та архівної справи. Він виступив одним із засновників у 1919 р. сьогодні діючого Вінницького обласного краєзнавчого музею, в 1922 р. – Державного архіву Вінницької області. У той час він належав до когорти відомих поділлєзнавців і був поруч з Ю. Сіцінським, В. Отамановським, В. Гериновичем, Г. Брілінгом, І. Шиповичем й ін. й постав як прикметна і непересічна постать. Більшовицька влада «віддячила» йому сталінськими застінками та концтаборами 1930-х років, де й загубився його слід. 1 квітня 2019 року йому виповнилося 125 років від дня його народження, що є ще одним приводом вшанувати достойну, світлу пам'ять цього патріота України й рідного йому Поділля.

Різні аспекти життя, праці й творчості на ниві музейництва, етнографії, декоративно-ужиткового мистецтва, народних промислів, колекціонування, охорони культурної спадщини, архівного будівництва, громадської діяльності Ю.С. Александровича спеціально висвітлювали у публікаціях сучасні науковці Л. Баженов [1; 2], С. Гальчак [3], О. Коляструк [4], Л. Іваневич [5], О. Нестуля [6], В. Прокопчук [7], А. Трембіцький [8] та ін. Проте всі ці праці далеко чого не з'ясовують й не узагальнюють

його життєві етапи та творчі надбання. Метою статті є, вшановуючи цей ювілей, розглянути внесок Ю. Александровича в започаткування і розбудову архівної справи на Поділлі-Вінниччині.

Народився Юрій Семенович 1 квітня 1894 р., у с. Степашки Гайсинського повіту Подільської губернії (Вінниччина), у священницькій сім'ї. О. Коляструк відносить дату його народження до 1884 року [4, с.225].

Спочатку він здобув духовно-семінарську освіту, а згодом у Київському університеті св. Володимира фах юриста. Ще з студентських років він захопився краєзнавством, зумів познайомитися і співпрацювати з такими знайомими діями українського національного відродження як істориками і мистецтвознавцями Д. Яворницьким, Д. Багалієм, К. Широцьким, Д. Щербаківським, письменницею Оленою Пчілкою (Ольга Косач) та ін. Про це засвідчують його листи до них, особливо багаторічні й часті до Д. Яворницького, які сьогодні можна прочитати й проаналізувати у виданому чотиритомнику «Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького» (1997-2005) [9], зокрема, у другому томі [10].

Як видно з цього джерела, листування з Яворницьким Юрій Семенович розпочав з серпня 1911 р. з проблеми, що йому робити в краєзнавстві Поділля. Солідний вчений-історик і музеєзнавець порадив займатися етнографією, а саме збирати місцеві народні орнаменти, вишиванки, інші зразки декоративно-ужиткового мистецтва, вивчати кустарні промисли,

котрі, маючи українознавчу цінність, губляться в часі, вивозяться за межі Поділля і навіть за кордон [10, с. 12-14]. За кілька років, мандруючи по селах Східного Поділля (Гайсинський, Вінницький, Могилівський повіти), Ю. Александрович зібрав значну колекцію художніх переважно вишитих орнаментів народного одягу, на зразки яких він подав паспорти (місце походження, час зібрання або придбання, місцева назва, робилися необхідні ескізи і описи та нотатки по їх використанню надалі) й передав зібрання залізницею Д. Яворницькому, за що отримав велику подяку від академіка [10, с. 13, 14; 4, с. 226; 5, 225-226].

Повернувшись у 1913 р. з Києва до Вінниці, Ю. Александрович вирішив працювати не за фахом, а на музейній стежі, щоб поглибити заняття етнографією. Тому він звернувся з листом до Олени Пчілки з проханням посприяти цій справі. В свою чергу письменниця у листі до Д. Яворницького прохала допомогти «безумовно порядній» людині, «вченому і тямущому прихильникові етнографії й археології, що вкладає в свою працю ще й душу, патріотично-українську любов» з влаштуванням на роботу за його бажанням [10, с. 241-242; 8, с. 258-259].

Д. Яворницький склав відповідні рекомендації і направив їх в канцелярію Подільського губернатора. З листа Ю. Александровича до цього вченого від 25. 02. 1914 р., написаного в Кам'янці-Подільському, довідуємося: «Велике спасибі за Вашу поміч і піддержку... мене затверджено на посаді хранителя культурно-історичного відділу Музею Подільської губернії (що тільки створювався. – авт.), багато мені допомогли кам'янецькі українці... Музей являє поки що одні голі стіни, але я його скоро наповню...» [10, с. 14; 8, с. 259].

Створення нового Музею Подільської губернії під орудою земських органів влади припало на початок і хід Першої світової війни. З одного боку, Ю. Александрович робив все можливе, щоб поповнити його фонди і експозицію численними історичними, етнографічними, археографічними старожитностями, споряджаючи експедиції для зібрання артефактів по Подністров'ю та Побужжю, а з другого, - музей, який розбудовувався в Кам'янці-Подільському з 1914 р., повністю був евакуйований у 1916 р.

до м. Вінниці і опинився в розібраному стані. Тим не менше, Александрович інформує подільчан про стан створення музею у статтях «Кустарно-історичний відділ музею Подільської губернії» (1915) [11], «Каменетеси-кустари і ремісники Подільської губернії» (1916) [12], «Досвід відтворення деревооброблюваних промислів Подільської губернії» (1917) [13] та ін. Робота Александровича з комплектації фондів цього музею коштовними колекціями та іншими старожитностями була схвалена у доповіді Подільської управи шостому губернському земському зібранню (1916) [14]. Проте так і не судилося відкрити Музей Подільської губернії. Для цього у Вінниці не знайшлося у 1916-1918 рр. відповідного приміщення та коштів. Його неупорядковані фонди розбазарювалися, а решта дісталася для створення у цьому місті іншого профілю музею.

У 1917-1920 рр. Ю. Александрович працював завідувачем архівно-музейним відділом Подільської губернської народної управи у Вінниці. Йому доводилося сприяти, організовувати із залученням пам'яткоохоронців, краєзнавців, освітян, представників влади на місцях по врятуванню історико-культурної спадщини від знищення, розкрадання і вивозу за межі України, у першу чергу яка знаходилася у панських маєтках і палацах у містечках та селах Поділля, котрі руйнувалися селянською стихією в боротьбі за землю. Результатом такої діяльності стали пошуки, врятування і збереження десятків картинних галерей, нумізматичних колекцій, інших предметів старовини, приватних бібліотек, а також тисяч цінних писемних історичних документів, справ, рукописів, які стали підґрунтям організації державної архівної служби та створення архівних установ [8, с. 260].

Коли ж на початку 1919 р. у Вінниці була створена ініціативна група у складі музейника Г. Брілінга, художника В. Коренєва, правника Д. Грепачевського, викладачів О. Андрєєва, О. Білика та ін. з метою фундації та відкриття у Вінниці музею побуту і мистецтва Поділля, то до неї пристав і активно підтримував завідувач архівно-музейного відділу управи Ю. Александрович [15, арк. 3-4]. Зусиллями цих ентузіастів 5 травня 1919 р. у Вінниці було урочис-

то відкрито народний музей Поділля, першим директором якого став В. Коренєв, а з грудня 1919 і до 30-х років – Г. Брілінг [15, арк. 43-47; 16, арк.32-33]. Саме від 1919 р. бере свої початки нинішній Вінницький обласний краєзнавчий музей, якому у 2019 р. виповнюється 100 років.

За запрошенням своїх друзів Ю. Александрович у 1920 р. переїздить до Києва і короткий час працює науковим співробітником музею-заповідника Києво-Печерської лаври, але там за інтересами себе не знайшов. Тому у 1921 р. він повертається до Вінниці, де був призначений на посаду завідувача губернським архівним управлінням й на цій ниві виявив себе талановитим будівничим архівної справи, архівістом. Працюючи на цій посаді у 1921-1924 рр., Александрович організував взяття на державний облік, охорону та підпорядкування 1231 архівних установ та відділів місцевих органів влади, закладів, підприємств, визначив штати працівників та їх заповнив, забезпечив державне фінансування кошторисів і боровся за його збільшення, налагодив пошукову роботу по збиранню для збереження різного роду писемних артефактів, влаштував комплектацію ними фондів, розробив методики архівної роботи з документами і матеріалами й, таким чином, налагодив постійну державну архівну службу, яка триває до сьогодні.

Проте найбільший внесок Ю. Александровича в архівну справу Поділля проявився у фундації у Вінниці централізованої архівної установи. Він всіляко сприяв у розбудові цього закладу архівісту архівної секції Подільського губернського комітету охорони пам'яток культури, мистецтва та старовини, ученому секретареві Подільського губернського архівного управління С. Смеречинському. Останній опікувався і керував вінницьким архівосховищем. Ним було впорядковано до 1 вересня 1923 р. 7 архівних фондів загальною кількістю понад 6000 тисяч документальних справ, описано 5115 справ та книг, здійснено 19 приймань архівів різних установ, видано низку інструкцій та обіжників щодо охорони архівних установ тощо [3, с.249-350]. Це дало змогу остаточно архівосховищу утвердитися з 1922 р. і згодом реорганізуватися у Державний архів Вінниць-

кої області, який є сьогодні важливою джерельною базою для науковців і краєзнавців для вивчення історії та сучасності Поділля. У 1922 р. архів розмістився у вінницьких «Мурах», де й мешкав зі своєю сім'єю Александрович.

У квітні 1923 р. Вінницька Секція наукових працівників подала об'єктивні відомості про Александровича в Загальноукраїнську експертну комісію з кваліфікації наукових працівників, яка, зрештою, присвоїла йому кваліфікацію - 1 розряд за спеціальністю «Історія культури України» і, відповідно, мінімальний сталий зарібок [4, с. 227]. Водночас Юрій Семенович тісно співробітничав з Кабінетом виучування Поділля при Вінницькій філії Всенародної бібліотеки ВУАН, керованим В. Отамановським, а також з Етнографічною комісією та іншими установами Академії наук.

Особливо важлива роль Александровича на Вінниччині в контексті його діяльності як пам'яткоохоронця. Ставлення до цієї справи, тривоги щодо збереження культурної спадщини викладені у його листі до ВУАН від 10 березня 1923 р. Він писав: «Сучасні події перебудови по-новому життя народу, на жаль, пов'язані з такою загибеллю пам'ятників культури, що коли так буде продовжуватися надалі і не буде можливості попередити це, то ми не будемо мати матеріалів для історії багатьох проявів нашої культури» [6, с. 156]. Особливо обурювався Александрович у цьому листі масовим нищенням церков на Вінниччині, як осередків культури та історичних і мистецьких цінностей, які одночасно є важливими пам'ятниками архітектури та храмового зодчества, пропонував взяти церкви на облік, під охорону. Він підрахував, що на Вінниччині на той час було 883 церкви, які датуються XIV– першою половиною XIX ст. [6, с. 157].

Сучасники у спогадах відзначали, що Александрович жив дуже аскетично: «Невибагливість була його просто вражаючою. Не маючи ні квартири, ні обстановки, він розпорядився підготувати для себе ящик, набив його стружками – це було його помешкання – і постіль і стіл. А своїй улюбленій справі він міг віддаватися 24 години на добу, працюючи з натхненням і енергією, забуваючи про втому і їжу» [4, с.227].

Завдяки науковій репутації і сприяння з боку Д. Яворницького та Д. Багалія 1925 року Ю. Александрович назавжди залишив Вінницю, перебравшись до Києва, де був запрошений на посаду спочатку наукового співробітника, а згодом завідувача кустарним відділом Київського сільськогосподарського музею. Тут влаштував багату книгозбірню, активно займався етнологією, будував етнографічні експозиції, створював наукові праці. Успішна його музейна і наукова робота була перервана арештом у 1929 році за сфабрикованою радянською тоталітарною вла-

дою справою Спілки визволення України, покликану політично репресувати українську інтелігенцію. Допити, в'язниця, суди, концтабори – така подальша трагічна доля українського інтелігента Юрія Семеновича Александровича, слід якого загубився і поки точної дати його дати і місця загибелі не встановлені.

Вважаємо, що постать Ю. Александровича заслуговує на вшанування його славної пам'яті меморіальними плитами, створенням про нього книги-есе, досліджень, які б відтворили повний обсяг знань його біографії та творчості.

Список використаних джерел:

- 1.Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст. Кам'янець-Подільський, 1993. С. 110-111.
- 2.Баженов Л.В. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX – на початку XX ст. Хмельницький: Доля, 1995. С.180-181.
- 3.Гальчак С.Д. Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: XIX – поч. XXI ст. Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2011. С.426-427.
- 4.Коляструк О. Штрихи до портрета поділлєзнавця Ю.С. Александровича //Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція. Могилів-Подільський; Кам'янець-Подільський, 2006. С. 224-228.
- 5.Іваневич Л.А. Народна вишивка українців Поділля в листах Ю. Александровича //Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Зб. наук. праць. Вінниця, 2011. С. 283-286.
- 6.Нестуля О.О. Ю.С. Александрович про стан охорони культових пам'яток Поділля початку 20-х років XX ст. //Поділля і Волинь у контексті національного відродження : науковий збірник. Хмельницький: Доля, 1995. – С. 156-157.
- 7.Прокопчук В.С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність : монографія. Кам'янець-Подільський: Зволейко Д.Г., 2013. 330 с.
- 8.Трембіцький А.М. До історії музеєзнавця Юрія Александровича //Збірник матеріалів всеукр. науково-практич. конференції, присвяченої 120 річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2010. С.257-262.
- 9.Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького /за заг. ред.А.Н. Стежара. Вип. 1-4. Дніпропетровськ, 1997-2005.
- 10.Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. Вип. 2: Листи діячів культури до Д.І. Яворницького /упоряд. С.В. Абросимова, Н.Є. Василенко та ін. Дніпропетровськ, 1999. 460с.
- 11.Экономическая жизньПодолии. 1915. № 4. С. 9-18.
- 12.Кустарные промыслы Подолии. Киев, 1916. С. 465-501.
- 13.Экономическая жизньПодолии. 1917. № 5. С. 18-26.
- 14.О музее Подольской губернии. Доклад Подольской управы 6-му очередному Губернскому Земскому собранию. Каменец-Подольск, 1917. № 83. С. 423.
- 15.Держархів Вінницької обл. (ДАВіО), ф. Р- 5727, оп. 1, спр.3
- 16.ДАВіО, ф. Р-254, оп. 1, спр. 600.

ДОКУМЕНТИ АРМІЙСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА У СТАРОКОСТЯНТИНОВІ ВОСЕНИ 1917 РОКУ

В цій статті подаються документи про настрої військових у місті Старокостянтиніві, де знаходився штаб XI армії, восени 1917 року.

Ключові слова: *осінь 1917 року, м. Старокостянтинів, штаб XI армії, гарнізон, офіцери, солдати, гауптвахта, армійський комітет.*

В радянській історіографії події 1917 року як в центрі, так і на периферії Російської імперії гіперфальсифіковувалися. І, якщо по подільській частині сучасної Хмельниччини ще можна було зустріти хоча б якісь правдиві відомості (можливо, завдяки більшій кількості публікацій, зокрема, мемуарної літератури – авт.), то про південь Волині таких матеріалів майже немає. Саме тому, автори цієї статті й прагнули оприлюднити деякі документи, які безпосередньо стосуються становища в місті Старокостянтиніві, де дислокувався штаб XI-ї армії Південно-Західного фронту, також й настроїв солдатів гарнізону міста восени 1917 року.

Перший з цих документів датується 13 вересня 1917 року. У ньому відображені пояснення щодо неправильного утримання арештованих солдатів на гарнізонній гауптвахті у вищезгаданому місті. Наводимо його текст повністю:

«Арестованные, содержащиеся на гауптвахте в гор. Староконстантинове, неоднократно подавали в Армейский комитет XI-ой армии письменное заявление, с выражением протеста против незаконного содержания их под арестом, указывая, что они уже больше трех месяцев сидят в тюрьме, совершенно не чувствуя за собой преступления, и что к ним не предъявлено равно никакого обвинения, что судьбой их никто не интересуется, и требуя немедленного производства разследования, и если выяснится, что они виновны, то предания их суду, а в противном случае – освобождения.

Кроме того неоднократно приходили в Армком XI делегации от арестованных, с подобными заявлениями и протестом против незаконного содержания их под арестом.

Армейский Комитет, выслушивая арестованных, заявлял им, что все арестованные находятся в ведении прокурорского надзора, и что освобождение тех арестованных, за которыми не числится обвинений, зависит только от судебных властей, и что судебные власти должны быть сами заинтересованы в освобождении тех арестованных, за которыми не числится состава преступлений, и что, по всей вероятности, об арестованных ведется следствие, которое и выяснит, за кем из арестованных числится состав преступления и за кем из таковых не числится, и, конечно, те арестованные, за которыми следствие не обнаружит преступления, будут немедленно освобождены судебными же властями; тем не менее, Армейский Комитет обещал принять все зависящие меры к тому, чтобы те арестованные, которым не предъявлено обвинений, были освобождены следственными властями, войдя для этой цели в сношение с прокурорским надзором.

Исполнительный Армейский Комитет поручил Конфликтно-Юридической Комиссии избрать Комиссию или же уполномочить одно лицо, которому и поручить выяснение дела об арестованных, войдя в сношение с прокурорским надзором.

Таковым лицом и был уполномочен Конфликтно-Юридической Комиссией Штабс-капитан Белик.

Штабс-капитану Белику ни каких особых полномочий – кроме тех, что он должен был, войдя в сношение с следственными властями, способствовать скорейшему разследованию дела об арестованных и освобождению, при посредстве следственных властей, тех из них, которым не предъявлено обвинение и за которыми следствие не обнаружит состава пре-

ступлений, - Армейским Комитетом дано не было.

Никаких требований об освобождении арестованных Арком XI ни кому не давал.

Какия полномочія давались Штабс-капитану Белику Комиссаром XI-ой армии я не знаю.

Солдат Чупилко не принадлежит к составу Армейского Комитета.

Что касается содержания под стражей арестованных на гауптвахте, могу сказать, что они в сущности только числились под арестом, а на самом деле приспокойнейшим образом, ежедневно с утра и до ночи разгуливали по городу; появлялись во всех общественных местах, как-то: в кинематографе, в театре, на железнодорожной станции Староконстантинов, в Совете Рабочих и Солдатских Депутатов и, как я уже указал выше, с протестом в Армейском Комитете. Везде и всюду, где только они появлялись, вели агитацию и жаловались на то, что их без всякой вины томят в тюрьме.

Армейский Комитет, в большинстве своем, считал допустимым такой порядок содержания арестованных, и докладывал Комиссару XI-ой армии и Командарму о принятии каких-нибудь мер для надлежащего содержания под арестом.

Капитан /подпись/» [1, арк. 1-13в]

Уже з цього матеріалу видно, що порядки в XI-й армії на початок осені 1917 року стали дуже демократичними, можна навіть сказати – досить анархічними. Діяльність армійського комітету та комісара армії, які стали тепер головними особами у цьому військовому формуванні, виглядає, на наш погляд досить суперечливою. Дуже помітним є падіння дисципліни, що істотно знижувало боєздатність армійський частин. Солдати почали відчувати свободу поведінки, воювати ж вони зовсім не бажали.

Про це свідчить наступний документ:

«Начальника Гарнизона

Спешно

г. Староконстантинова

Комиссару Временного Правительства
№ 102

Российской Республики при XI армии

13 сентября 1917 года 22 часа

Вдoпoлнeнiє письма моего, посланного мною
1 с, сентября на имя комиссара А.М.Чекатило,

сообщаю, что нет никакой возможности утихомирить солдат, содержащихся на гауптвахте. День ото дня неосновательныя требования возрастают и поведение арестованных заставляют принимать репрессивныя против них меры.

Ранее применения таковых, считаю своим долгом все средства почему и обращаюсь к Вашему Содействию, которое, по моему мнению должно выразиться в нравственном воздействии, как на самих арестованных, так и на чинов их окарауливающих.

Дело в том, что арестованные:

а) Считают, что они посажены на основании распоряжения генерала Корнилова, а потому в настоящее время они все должны быть немедленно освобождены.

в) Караул находится в одной ограде с арестованными, и арестованные развращают чинов караула и побуждают их к нарушению караульной службы. По этому часовые за частую выпускают арестованных бродить по городу.

г) Не желают решительно ничего делать, даже не метут своих собственных камер.

д) Отказались вязать лично для себя маты, говоря, что вязать должен тот, кто держит под стражей.

е) Отказались за плату работать по устройству колодца в тюремной ограде, требуя за работу не солдатское вознаграждение (93 коп.), а вольную плату. Работа эта предлагалась желающим.

ж) Выбивают стекла, которые оставляются вследствие наступления холодов.

з) Уничтожают нары на отопление, так как в камерах с выбитыми окнами становится холодно.

и) Отказались идти в баню под конвоем, требуя разрешения идти без конвоя. Поэтому остаются без бани и без чистого белья.

и) Издеваются над чинами караульной команды (что при управлении Военного Начальника), которые обслуживают гауптвахту, называют их своими наймитами. На этом основании чины караульной команды постановили не давать рабочих для подвозки воды и в кухню гауптвахты.

к) Систематически отлучаются в город, сбивая чинов караула на нарушение гарнизон-

ного устава. Они уверяют малоразвитых солдат, что все уставы и законы, как «николаевы», отменены с отменой самого Николая.

л) Все начальство рассматривается арестованными, как «корниловцы», а потому распоряжений его исполнять не только не следует, но даже нельзя.

м) Постоянно заявляют, что им объявлено обвинение не было, при чем выясняется, что под «обвинением» большинство понимает не таковое, а состоявшийся приговор суда: «Как могло мне быть объявлено обвинение, коли еще меня не судили». Никакие разъяснения не принимаются, так как они не соответствуют желанию упорствующего.

Если прибавить к этому, что разболтанная толпа решительно никому из начальствующих лиц не верит, то выходит, что нужно воздействие такой институции, которой арестованные поверят.

Сейчас-же необходимо воздействие на карательную команду, чтобы она продолжала давать рабочих на кухню и к водовозу и на солдат 648 дружины, выставяющей караулы к гауптвахте, чтобы они не нарушали гарнизонного устава.

Доказывать-же арестованным, что гарнизонный устав не отменен, путем применения этого устава, не желательно уже потому, что дело в его применении, внеся наружное успокоение, обозлит и без того озверевшую толпу, не говоря уже о том, что применять силу к заключенному человеку крайне тяжело. Хотелось бы избежать этой необходимости, почему и обращаюсь с просьбой помочь уладить дело без серьезных осложнений.

Генерал-майор Савицкий

С подлинным верно:

За коменданта города

Прапорщик /подпись/»

[1, арк. 15-15зв]

Надалі розпад армії та цілеспрямована більшовицька агітація почали давати себе знати більш відчутно. Про це дуже яскраво свідчить протокол допиту генерал-майора Савицького, колишнього начальника гарнізону міста Староконстантинова:

«19 ноября 1917 года в Староконстантинове мною опрошен был Генерал-Майор Савицкий,

как бывший Начальник Гарнизона г. Староконстантинова в период содержания солдата Ключанца на Гарнизонной Гауптвахте.

Генерал-Майор Савицкий показал.

В конце августа с. Г. я был назначен Начальником Гарнизона. В это время только что были заключены под стражу те солдаты, которые считались арестованными и помещались в здании тюрьмы, но никем не окарауливались и свободно шатались по городу. Я застал их уже окарауливаемыми. Их было в двух арестных помещениях свыше трехсот человек. Фамилий их я не знаю и списков не проверял, так как этим ведал Комендант Подполковник Беганский. Когда я осмотрел арестные помещения, то увидел, что арестованные содержатся в антигигиенических условиях; почему и испросил у Командующего Армией – аванс на упорядочение помещений и условий содержания арестованных (См. Доклад № 35 Дело Нач. Гарниз. № 1).

Пока не было известий о выступлении Ген. Корнилова, арестованные себя вели чинно, на как только стало известно, что дело Корнилова провалилось, в тюремном помещении начались волнения на тему, что все арестованы «корниловскими» генералами, а потому должны быть немедленно освобождены. Караул проникся теми же взглядами и без всякого сомнения начал «увольнять» арестованных в город. За мою бытность было два побега, но в общем побегов не было, так как арестованным жилось хорошо: сыты, обуты, одеты и свободны решительно ото всех работ. Даже варить для себя не хотели: «Кто нас посадил – тот пускай и варит». Не имея возможности успокоить разнузданную толпу, враждебно настроенную против всех генералов вообще, а в том числе и против меня, я обратился за содействием к Комиссару А.М. Чекотиле письмами № 31 и 102, прося принять меры к обузданию разболтавшихся солдат. Чекотило снесся с Армейским комитетом, который и командировал Ш-капитана Белика, которому я и разрешил посещать гауптвахту. Он внес некоторое успокоение. Относительно солдата Чупилки решительно ничего не знаю и никаких ему разрешений на посещение гауптвахты я не давал. Солдата Ключанца не знаю и о подробностях содержания его в тюрьме мне ничего не известно. Когда я посещал

гауптвахту, то постійно получав заявленія о том что им не предъявлено обвиненіе. На проверку в большинстве случаев оказывалось, что солдаты слово «обвиненіе» понимали, как приговор о вине. Поэтому в конце концов заявляли: «какое же это обвиненіе, коли еще суда не было – это сговор начальства, а не обвиненіе». Письма мои № 31 и 102 находятся в делах Начальника Гарнизона. В делах Коменданта города находятся мои распоряженія относительно упорядоченія несенія караільной (караульной – ред.) службы.

Генерал-Майор Савицкий»
[1, арк. 2]

Хто ж такий солдат Ключкянц і що про нього відомо було у той час?

В справі є документи щодо цієї особи, які датуються ще вереснем-жовтнем 1917 р. нижче наведемо їх:

Комендант Секретно и В. спешно
гор. Староконстантинова
Этапному Коменданту города
12-го сентября 1917 г.
Староконстантинова
№ 572

Согласно сношенія Товарища Полевого Военного прокурора при XI арміи за № 1342, находящегося у Вас под надзором Мушега Ключкянца, прошу арестовать и под усиленным конвоем препроводить мне. На подлинном подписаны: подъесаул №... и Комендантскій адъютант подпоручик ...

Верно
Этапный комендант
Штабс-капитан Мукарскій
Делопроизводитель
Военного времени
Чиновник /подпись/ [1, арк. 9]

ВХ № 2240
Надпись на сношеніи Коменданта
г. Староконстантинова
15-го октября за № 606
Коменданту Этапа г. Проскурова

Арестованного солдата Авточасти XI арміи
Мушера Ключкянца препровождаю для на-

правленія в распоряженіе Председателя Корпусного Суда 5 армейского корпуса.

Приложеніе: Аттестат за № 1577 подлинное подписал Этапный Комендант г. Староконстантинова Штабс-Капитан Мухарскій и Делопроизводитель Заведывающій Пересыльной части прапорщик Зигинович.

Верно: Этапный комендант
Штабс-капитан Мухарскій
Делопроизводитель /подпись/
[1, арк.10]

Квитанція № 472

Дана сія от Управленія Коменданта Сборного Этапа 19 этапного батальона в том, что препровожденные 2 человека при сношеніи от 16-го Октября 1917 года за № 4249-4250 Марьяна Ключкянца и Станислава Карпинского в Управление приняты, что подписываю по приложеніи казенной печати удостоверяются 16-го Октября 1917 года, подлинное подписал Дежурный по Этапу подпоручик №

Верно:
Этапный комендант
Штабс-капитан
Делопроизводитель
Чиновник военного времени /подпись/
[1, арк. 11]

1917 года ноября 22 дня в г. Староконстантинове. Товарищ Полевого Военного Прокурора Арміи Юго-Западного фронта подполковник Евгений Иванович Лючинскій, 35 лет, вероисповеданія православного, по требованію производящего дознаніе подполковника Михайлова даю свое показаніе по делу о неправильном содержаніи арестованных и освобожденіи из под ареста Ключкянца.

На гауптвахте в г. Староконстантинове в начале сентября месяца содержалось около 350-400 человек, арестованных еще в июле месяце. Из них очень немногіе содержались под стражею по постановленію судебных властей, большинство же, свыше 200 человек – были задержаны внесудебным порядком, им не только не были предъявлено обвиненіе, но о многих не проводилось даже дознаніе. Все незаконно арестованные содержались вместе с подследственными и вряд ли у коменданта

были сведения, кто подследственный, а кто арестован зря. Такое беззаконие вызвало реакцию со стороны арестованных и сочувствие со стороны окарауливающих их солдат. Арестованные пользуясь снисхождением караула ходили свободно по городу, являлись в армейский комитет и в совет солдатских депутатов Старокопстантинова с жалобами на неправильное содержание их под арестом. Такой порядок установился во всем районе XI армии в Дубно и в Новоград-Волынский в июле и августе месяцев. До 5 сентября – дня расформирования соединенного суда корпусов в XI армии, надзор за правильностью содержания арестованных лежал на обязанности Военного Прокурора сего суда полковника Добровольского, но как он осуществлял этот надзор в июле и августе месяцев, почему не освобождал незаконно содержащихся под стражей и считал ли он допустимым свободное разгуливание арестованных по городу, мне неизвестно. Отсутствие решительности в деле содержания арестованных и жалобы их вызвали вмешательство выборных воинских организаций, и ко мне являлся комиссар и представители аркома и совдепа с просьбой проверить правильность содержания под стражей солдат. С такой же просьбой обратился ко мне и бывший начальник штаба Генерал-майор Герца при вступлении моем в должность товарища Прокурора 24 августа с. Г. Я затребовал список арестованных и сведения на них. Очень часто ко мне в Управление приходили арестованные с просьбами об освобождении, или по крайней мере дать им объяснение, за что они заключены под стражу. В первых числах сентября командующий армией по моему докладу, а затем и мною самим было освобождено из Старокопстантиновской гауптвахты свыше 200 солдат и из Новоград-Волынской около 40-человек. По-

сле этого начались переговоры с Комиссаром и начальником гарнизона о введении на гауптвахте законного режима и решено было содержать арестованных по правилам устава гарнизонной службы. Узнав об этом, арестованные объявили, что они не подчинятся новому режиму и начнут голодовку. Начальник гарнизона запросил Комиссара можно ли употребить вооруженную силу для воспрепятствования свободного выхода арестованных из тюрьмы, но до настоящего времени ответа не получил, и порядки, укоренившиеся в июле и августе месяце, до сих пор не изменились. Вместе с другими солдатами мною был ошибочно освобожден шофер Клечкянец, содержавшийся под арестом по постановлению военного следователя штаба XI армии, о чем у меня не было сведений. Копии постановления о задержании Клечкянца я не требовал от Коменданта так как, получив при надписи от 2 сентября за № 165 списки арестованных с уведомлением, что больше сведений нет, имел основание предполагать, что таковой копии у коменданта не имеется.

К своему показанию прилагаю копию надписи коменданта за № 165. –

О том что Клечкянец арестован вторично по моему требованию от 10 октября мне было сообщено по телефону 13 октября вечером.

Подполковник Мошинский»

[1, арк. 5-6зв.]

Всі вищенаведені документи засвідчують, що на кінець осені 1917 р. старокостянтинівський гарнізон був повністю розкладений більшовиками. Чимала військова сила, зосереджена в місті, посприяла тому, що Старокостянтинів на певний період став одним із оплотів російської більшовицької влади в Україні.

Джерела.

1. Держархів Хмельницької області. – Ф.283. – Оп.1. – Спр.1

In this article, documents on the mood of the military in the city of Starokonstantinov, where was the headquarters of the XI Army, in the autumn of 1917, are presented.

Key words: autumn of 1917, Starokonstantinov, headquarters of the XI Army, garrison, officers, soldiers, guard hut, army committee.

В.Г. Байдич
В.В. Галатир

ВИДАВНИЧА, ДОСЛІДНИЦЬКА ТА НАУКОВА РОБОТА ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В 2015-2018 РР.

Висвітлюється здійснена видавнича, наукова, дослідницька робота працівниками Державного архіву Хмельницької області у 2015-2018 рр.

Ключові слова: видавнича діяльність, Державний архів Хмельницької області, конференції, статті.

Раніше схожа тематика публікувалася у наукових збірниках, проте хронологічними межами дослідження виступали 2012-2014 рр. Тому дана тема статті обумовлена потребою висвітлення діяльності Державного архіву Хмельницької області у науково-видавничому напрямку за останні чотири роки задля популяризації установи.

Видавнича діяльність Держархіву спрямована на виконання галузевої програми підготовки довідників „Архівні зібрання України”, перспективних планів науково-видавничої роботи архіву, виконання розпоряджень органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Для розгляду питань щодо здійснення науково-дослідної та видавничої роботи в Держархіві функціонує науково-методична рада, яка рекомендує до друку науково-методичні розробки, збірники документів; затверджує експозиційні плани документальних виставок тощо.

Видавнича діяльність передбачає публікацію документів, підготовку та видання науково-довідкової літератури (архівних путівників, довідників), збірників документів, монографічних досліджень, наукових видань з метою забезпечення потреб суспільства в повноцінній та неупередженій ретроспективній документальній інформації.

Держархівом області продовжується видання започаткованої в 2013 році серії „Праці Державного архіву Хмельницької області”, в якій надруковано уже 18 книг. Також започатковано історичні серії «Персоналії Української революції», «Джерела церковної історії», «Проблемні сторінки історії Хмельниччини».

Підготовка книг до видання здійснюється спільно з провідними науковцями та краєз-

навцями краю: докторами історичних наук, професорами Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка О. Завальнюком та А. Філінюком, доктором історичних наук, професором Національного інституту стратегічних досліджень В. Лозовим, кандидатами історичних наук А. Хоптярем, А. Машталірем, В. Адамським, краєзнавцями В. Прокопчуком, В. Захар'євим, О. Байдичем, В. Лавринчуком, В. Новаком, Ю. Блажевичем.

За майже сім років спільної дослідницької роботи архівісти та науковці підготували і опублікували 63 різнопланових видання (додаток №1).

В досліджуваний період до Дня працівників архівних установ вийшло 2 спецвипуски газети ПАТ „Хмельницьобленерго” „Архівіст” обсягом 2 друк арк. В ній публікувались актуальні проблеми та питання архівної галузі у Хмельницькій області.

Працівники займаються дослідженням подій Другої світової війни, Української революції 1917-1921 рр., повстанського руху 20-50-х років ХХ століття, мікроісторією регіонів області.

Науковці архіву входять до складу Хмельницької обласної організації національної спілки краєзнавців України, що дає можливість долучитися до загальнодержавних та регіональних програм дослідження і відродження історичної, духовної та культурної спадщини українського народу. Так, в науково-краєзнавчому збірнику «Хмельницькі краєзнавчі студії» надруковано ряд статей Олійника Ю.В., Байдича В.Г. та Галатир В.В. по вищевказаній проблематиці.

Одним із напрямків наукової роботи є рецензування студентських та учнівських робіт,

наукових видань, написання відгуків на автореферати кандидатських дисертацій членство в редакційних колегіях різнопланових видань. Так, 2015-2018 роки директор архіву В.Г. Байдич та співробітники Ю.В. Олійник і В.В. Галатир увійшли до складу редколегій 13-ти видань та прорецензували 13 студентських робіт, підготували 2 відгуки на автореферати кандидатських дисертацій.

З метою вшанування пам'яті Пилипа Васильовича Клименка п'ятий рік поспіль Державним архівом Хмельницької області оголошувалась премія його імені в галузі архівознавства, історії та джерелознавства. Згідно статуту премія присуджується один раз на рік особі або особам, які зробили вагомий внесок у дослідження архівознавства, історії та джерелознавства Поділля. Вона вручається до Дня працівників архівних установ (24 грудня). Особі (колективу), якій присуджена премія, виплачується грошова винагорода в розмірі однієї тисячі гривень, а також вручається диплом лауреата та нагрудний знак. Лауреатами премії стали доктор історичних наук, професор О. Завальнюк, доктор історичних наук, професор А. Філінюк, ректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, доктор історичних наук, професор С. Копилов, кандидат історичних наук, науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею С. Єсюнін, доктор історичних наук, завідувач кафедри архівознавства та спеціальних історичних дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, професор О. Федьков.

В перспективних планах науково-видавничої роботи закладена активна співпраця з новоствореними територіальними громадами, які зацікавлені в дослідженні своєї історії та популяризації їх регіону, державними установами, громадськими організаціями.

Складовою наукової роботи є науково-організаційна діяльність – підготовка та проведення наукових конференцій, семінарів та інших наукових форумів. Ці заходи сприяють апробації результатів наукових досліджень, вирішенню актуальних проблем, залученню до каналів масової та наукової комунікації архівної інформації. Держархів в цьому напрямку

активно співпрацює з науковими установами, державними органами влади, громадськими організаціями, музеями, вищими навчальними закладами щодо проведення спільних заходів з краєзнавчих досліджень. Робота в цьому напрямку дає позитивні результати.

За цей період взято участь в 81 конференції. Державним архівом області за три роки проведено Міжнародну конференцію «Репресії проти поляків та інших національностей на Поділлі: роль і місце в історії краю» (23 листопада 2016 р.), засідання круглого столу «Репресоване духовенство Поділля у ХХ ст.», (29 листопада 2017 р.), Міжнародну науково-практичну конференцію «Репресивна політика більшовицької влади щодо населення Поділля та Волині в першій половині ХХ ст. (до 80-х роковин Великого терору - масових політичних репресій 1937-1938 рр.)» (23 листопада 2018 р.).

Архів також виступає співорганізатором наукових форумів. Спільно з Хмельницьким інститутом МАУП, Хмельницькою гуманітарно-педагогічною академією, Хмельницьким обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти, Хмельницькою, Краси́лівською, Віньковецькою, Славутською райдержадміністраціями та іншими установами проведено: Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Формування патріотизму та збереження національної ідентичності особистості в умовах полікультурного середовища сучасної України», XII Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Історія, культура та освіта: християнський вимір», засідання круглого столу «До витоків української державності: Українська держава часів Директорії», наукову історико-краєзнавчу конференцію «Віньковеччина в історії Поділля», круглий стіл «Наш Огієнко – невтомний сівач на українознавчій ниві» (до 135-ї річниці з дня народження І. Огієнка), Всеукраїнську наукову історико-краєзнавчу конференцію «Місто Славута і Славутчина в контексті історії Волині», науково-практичну конференцію «Ярмолинеччина від А до Я», II обласну молодіжну науково-практичну конференцію «Хмельниччина в роки Української революції (1917-1921 рр.)», Міжнародну науково-практичну конференцію «Великий те-

пор на Поділлі (до 80-річчя Великого терору 1937-1938 рр.)», науково-практичну конференцію «Визвольні змагання українського народу 1917-1923 рр.: подвиг і драма, продовження боротьби» та ін.

Директор архіву В. Байдич, заступники: К. Бурдуваліс, О. Войтович, співробітники: Ю. Олійник, В. Галатир, Г. Лях та інші беруть активну участь в роботі обласних, регіональних, міжнародних конференцій, засіданнях круглих столів, вебінарах. Так, за згаданий період взято участь: у Всеукраїнській науково-краєзнавчій конференції з міжнародною участю «Бердичів від давнини до сьогодення», Міжнародній науково-краєзнавчій конференції «Південно-Східна Волинь: від давнини до сьогодення», VI Всеукраїнській науково-практичній конференції «Духовні витоки Поділля: «Просвіта» в історії краю», Міжнародній науковій історико-краєзнавчій конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України», Всеукраїнській науковій конференції «Українська національно-демократична революція 1917–1921: передумови, процеси, наслідки, уроки» присвяченій 100-річчю початку Української революції 1917-1921 рр., III Міжнародній науково-практичній конференції «Архів. Історія. Сучасність», XV Подільській науковій історико-краєзнавчій конференції, Міжнародній науковій конференції «Сучасна українська дипломатична служба: шлях тривалістю 100 років», Міжнародній науково-практичній конференції «Архіви в сучасному світі: виклики та завдання», та інших.

В липні 2017 р. архівістами підготовлено та опубліковано перший номер Вісника Державного архіву Хмельницької області „Подільська старовина”. В першому номері опублікували наукові дослідження 54 автори з різних регіонів України, в тому числі 10 докторів наук. Статті розміщено в розділах: „Історичні дослідження”, „Джерела та історіографія”, „Архівні установи та підготовка фахівців з архівознавства”, „Видатні постаті”, „Огляд фондів особового походження”, „Премії та нагороди”, „Унікальні документи”. З того часу вийшло ще 2 номери присвячені 100 річчю Української революції 1917-1921 рр. та 80-м роковинам Ве-

ликого терору – масових політичних репресій 1937-1938 років в Україні.

Наукові напрацювання архівістів впродовж 2015-2018 років вилились у 94 наукових статті, частина з яких опублікована в збірниках матеріалів конференцій, періодичних та фахових виданнях, зі змістом яких можна ознайомитися в науково-довідковій бібліотеці Держархіву Хмельницької області, Хмельницькій обласній універсальній науковій бібліотеці. Наукові дослідження архівістів базуються на принципах історизму, об’єктивності, всебічності, системного підходу до розвитку суспільних процесів і соціальних структур.

Статті публікувалися на різну тематику: „Початок «неоголошеної війни» радянської Росії проти УНР”, „Державний архів Хмельницької області як осередок наукових досліджень на Хмельниччині у 2012-2014 рр.”, „Документи особового походження І. Огієнка в Державному архіві Хмельницької області”, „Маєток Іжицьких-Янішевських-Токаржевських-Карашевичів у селі Чабанівка”, „Процес електрифікації м. Кам’янця-Подільського на початку ХХ ст.”, „Доля архівів регіону у добу Української революції (1917-1921 рр.)”, „Університетське життя у м. Кам’янець-Подільському в 1918 р. на сторінках часопису «Життя Поділля» (до 100-річчя відкриття Кам’янець-Подільського Державного Українського Університету)”, „Від губернатора до комісара: утвердження місцевої влади в Кам’янці-Подільському в березні-червні 1917 р.”, „Політика нацистської влади у соціокультурній сфері на окупованій території Кам’янець-Подільської області” та ін.

Приємно, що значна праця не залишається непоміченою. Так, 20 травня 2016 р. авторський колектив Держархіву області був нагороджений дипломом Хмельницької обласної ради за перемогу в XI обласному конкурсі науково-дослідних робіт в номінації «Гуманітарні НДР» за наукову роботу «Поділля в роки Другої світової війни» з врученням II премії, 19 травня 2017 р. за перемогу в XII обласному конкурсі науково-дослідних робіт в номінації «Гуманітарні НДР» за наукову роботу «Красилівщина в роки Другої світової війни» з врученням I премії, 19 травня 2018 р. за перемогу в XIII обласному конкурсі науково-дослідних

робіт в номінації «Гуманітарні НДР» за наукову роботу «Архівна справа на Хмельниччині: історія та сучасність» з врученням III премії.

Також серед монографічних досліджень виданих Держархівом в даний період слід відмітити: дослідження про заходи проведені на Поділлі в 1919-1920 рр. - «Вшанування постаті Тараса Шевченка на Поділлі в добу Директорії УНР: історичний аспект», перше ґрунтовне дослідження районної архівної установи – «Дунаєвецький районний архів», матеріали про період квітня-грудня 1918 р. на Правобережжі – «Місцеві органи державної влади гетьманату в Правобережній Україні (квітень-грудень 1918 р.)», перше дослідження історичних та сучасних аспектів історії архівної справи на території нашого краю – «Архівна справа на Хмельниччині: історія та сучасність».

Згідно розпорядження Президента України від 22 січня 2016 р. № 17/2016 «Про заходи з відзначення 100-річчя Української революції 1917-1921 років», розпорядження Кабінету Міністрів від 26 жовтня 2016 року № 777-р Держархів області створив обласну науково-редакційну групу з підготовки матеріалів до Всеукраїнського науково-просвітницького, історико-краєзнавчого проекту «Місця пам'яті Української революції 1917-1921 рр.». З ме-

тою реалізації цього проекту було підготовлено ряд збірників документів згідно проблематики: «Поділля і Південно-Східна Волинь у добу Української революції (1919-1921 рр.) та повстанського руху під проводом Я. Гальчевського (1921-1924 рр.)», «Поділля в добу Української революції. Рік 1917», «В боротьбі за Україну: протистояння Якова Гальчевського більшовицькій владі в 1921 -1924 рр. на Поділлі».

Також окремим напрямком діяльності стало дослідження джерел церковної історії: «Хрестовоздвиженська церква с. Макова. Літопис історії (1855 – 1897 рр.)», «Церковні літописи Поділля. Документи Ф. 315 Подільська духовна консисторія (1795 – 1920 рр.)», та подій Другої світової війни: «Матеріали Кам'янець-Подільської обласної комісії із встановлення збитків і розслідування злочинів нацистів в регіоні (1941-1945 р.)», «Красилівщина в роки Другої світової війни», й інші документальні збірки із регіональної історії.

Загалом на сьогодні робота продовжується, втілюються в життя нові плани, а наявність в Держархіві кваліфікованих кадрів істориків-архівістів, тісна співпраця з академічними вченими вишів України та краєзнавцями вселяє впевненість у здійсненні задуманого.

V. Baydich, V. Galatyr. Publishing, research and scientific work of the State Archives of Khmelnytsky Oblast in 2015-2018.

The publishing, scientific, research work carried out by the workers of the State Archives of the Khmelnytsky Oblast in 2015-2018 is covered.

Key words: publishing activity, State Archives of Khmelnytsky region, conferences, articles.

Додаток 1

Видання Державного архіву Хмельницької області:

1. Архівна справа на Хмельниччині: Збірник документів, матеріалів і світлин / редкол.: Баженов Л. В., Байдич В. Г., Завальнюк О. М. та ін. Хмельницький: ТОВ «Поліграфіст-2», 2012. 416 с.
2. Архівні установи Хмельниччини: інформаційно-довідкове видання. Хмельницький: «Поліграфіст -2», 2012. 64 с.
3. Сучасні засоби збереження документів та нові методологічні підходи до наукових досліджень і застосування документів Національного архівного фонду України: науковий збірник за підсумками Всеукраїнської науково-практичної конференції. Кам'янець-Подільський, 2012. 388с.

4. Інформаційно-довідкове видання Хмельниччина в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.) або Поділля очима солдатів вермахту / упоряд: Олійник Ю. В., Галатир В. В., Павлунішена Т. Д. Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2013. 116 с.
5. Війна очима Проскурівського підпільника: щоденник Карла Кошарського / [упоряд. О. М. Завальнюк, Ю.В. Олійник, В.В. Галатир та ін.]. Хмельницький: Державний архів Хмельницької області, 2013. 80 с.
6. Законодавча база процесу становлення місцевих органів державної влади доби Гетьманату П. Скоропадського: збірник документів і матеріалів / [упоряд. Галатир В.В., Олійник Ю.В.]. Хмельницький : Державний архів Хмельницької області, 2013. 156 с.
7. Війна очима Черновецького підпільника: щоденник Йосипа Протоцького / [упоряд. О. М. Завальнюк, Ю.В. Олійник, В.В. Галатир та ін.]. Хмельницький: Державний архів Хмельницької області, 2013. 87 с.
8. Подоляни в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.): збірник документів, матеріалів та світлин / [упоряд.: Байдич В. Г., Завальнюк О. М., Олійник Ю. В., Галатир В. В., та ін.]. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2013. 492 с.
9. Державнащина: минуле і сучасне: Матеріали всеукраїнської науково краєзнавчої конференції / Ред. кол.: Баженов Л. В., Єсюнін С. М., Кохановський О. Б. та ін. Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2013. С. 222-229.
10. Краси́лівщина краєзнавча: минуле, сучасне, майбутнє, (м. Краси́лів) / [редкол.: Байдич В.Г., Романюк М.Ф., Савченко Г.В. та ін.]. Хмельницький: ПП Мельник, 2013. 336 с.
11. Наукові записки Мархоцькознавства / упоряд. В.Захар'єв. Хмельницький, ФОП Цюпак А.А., 2013. Т.5. 204 с.
12. Захар'єв В. Залісці: основні віхи біографії (до 520-річчя першої писемної згадки). Хмельницький: Видавець ФОП Ц.пак А.А., 2013. 56 с.
13. Архівіст. 2013. Вип.1.
14. Діяльність місцевих органів державної влади на Правобережжі у добу Гетьманату Павла Скоропадського. Збірник документів, матеріалів та світлин / [упоряд. Галатир В.В., Олійник Ю.В., Павлунішена Т.Д.]. Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2014. 310 с.
15. Фольклор періоду Великої Вітчизняної війни (Кам'янець-Подільська область: збірник / [упоряд. Олійник Ю.В., Олійник В.В.]. Хмельницький: Державний архів Хмельницької області, 2014. 116 с.
16. Байдич В. Г. В боротьбі за віру: римо-католицька церква в Україні (середина 1940-х– перша половина 1960-х рр.): монографія / В. Г. Байдич. Хмельницький : ПП Мельник А.А., 2014. 423 с.
17. Захар'єв В., Моздір В. Зайчики і Постолівка на Збручі: через минуле до сучасності. Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2014. 60 с.
18. Захар'єв В. Ідея, що стала реальністю. Хмельницький: ФОП Цюпак А.А. 2014. 104 с.
- 19.Формування патріотизму та збереження національної ідентичності особистості в умовах полікультурного середовища сучасної України. Збірник наукових праць. Хмельницький: ПП Мельник, 2014. 193 с.
20. Збірник документів і матеріалів Дунаєвщина в роки Великої Вітчизняної війни / [упорядники: Байдич В. Г., Завальнюк О. М., Олійник Ю. В., Галатир В. В., Павлунішена Т. Д.]. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2014. 300 с.
21. Матеріали першої Шаргородської наукової історико-краєзнавчої конференції / редкол.: Войтович В., Байдич В. Г. та ін. Шаргород, 2014. 286 с.
22. Архівіст. 2014. Вип. 2.
23. Захар'єв В. А. Міцівіці „північні” ворота Дунаєвщини. ФОП Цюпак В. А., 2014. 80 с.
24. Листування Івана Огієнка (1909 – 1921) / у порядку та автор передмови В.Р. Адамський. Кам'янець Подільський: «Медобори-2006», 2014. 687 с.
25. Хмельницькі краєзнавчі студії. Науково – краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В.(голова), Блажевич Ю. І. (співголова), Єсюнін С. М. (відп.секр.), Байдич В.Г., Захар'єв В.А. (упорядник) та ін.]. Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2015. Вип. 2. 188 с.

26. Хмельницькі краєзнавчі студії. Науково – краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В.(голова), Блажевич Ю. І. (співголова), Єсюнін С. М. (відп.секр.), Байдич В.Г., Захар'єв В.А. (упорядник) та ін.]. Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2015. Вип. 3. 188 с.
27. Машталір А.І. Вшанування постаті Тараса Шевченка на Поділлі в добу Директорії УНР: історичний аспект / А.І. Машталір, В.Г. Байдич, В.В. Галатир. Хмельницький : Державний архів Хмельницької області, 2015. 114 с.
28. Прокопчук В.С. Дунаєвецький районний архів: монографія / В.С. Прокопчук. Дунаївці; Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. 200 с.
29. Галатир В.В., Лозовий В.С. Місцеві органи державної влади гетьманату в Правобережній Україні (квітень-грудень 1918 р.): [моногр.] / В.В. Галатир, В.С. Лозовий. Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2015. 380 с.
30. Матеріали Кам'янець-Подільської обласної комісії із встановлення збитків і розслідування злочинів нацистів в регіоні (1941-1945 р.): збірник документів / вступна стаття О.М. Завальнюка, В.Г. Байдича, Ю.В. Олійника, упорядкування Байдича В.Г. та ін. Хмельницький, ФОП Мельник А.А. 2015. 454 с. (серія „Праці Державного архіву Хмельницької області”: вип. 11.)
31. Захар'єв В., Шпаковський С. Замки і фортеці з-понад Кучманського шляху. Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2015. 104 с.
32. Захар'єв В. Модзір В. Курилівка – славне село на Хмельниччині. Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2015. 80 с.
33. Поділля і Південно-Східна Волинь у добу Української революції (1919-1921 рр.) та повстанського руху під проводом Я. Гальчевського (1921-1924 рр.). Збірник документів, матеріалів та світлин / [упоряд.: Байдич В.Г., Завальнюк О.М., Олійник Ю.В., Галатир В.В., Павлунішена Т. Д.]. Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2015. 536 с.
34. Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції „Історія, культура та освіта: християнський вимір”. Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2015. 230 с.
35. Матеріали наукової історико-краєзнавчої конференції „Віньковеччина в історії Поділля”. Віньківці, 2015. 280 с.
36. Матеріали XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції „Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій ХХ століття. Хмельницький інститут МАУП, 2015. 300 с.
37. Красилівщина в роки Другої світової війни: збірник документів та матеріалів / [упоряд.: Байдич В.Г., Байдич О.В., Завальнюк О.М., Олійник Ю.В., Галатир В.В., Павлунішена Т.Д.] Хмельницький ФОП: Мельник А.А., 2016. 540 с. (серія : «Праці Державного архіву Хмельницької області»: вип.13).
38. Архівіст. 2015. Вип.3.
39. Ільків Л. До волі дорога. Хмельницький, 2015. 163 с.
40. Хоптяр А.Ю. Діяльність Партії соціалістів – революціонерів у Правобережній Україні в 1896-1907 рр.: монографія / А. Ю. Хоптяр. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2016. 324 с.
41. Спільно з Л.Іваневич та Хмельницьким обласним краєзнавчим музеєм опубліковано науково-археографічне видання Кость Широцький у матеріалах із фондів Державного архіву Хмельницької області та Хмельницького краєзнавчого музею / [автор передмови та упоряд. Л.А. Іваневич]. Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2016. 145 с.
42. Спільно з В. Бондаром опубліковано наукове видання Бондар В. Давидківці: історія подільського села. – Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2016. 256 с., серія „Праці Державного архіву Хмельницької області”: вип. 14.
43. Спільно з Машталір А.І. та В.С.Лозовим опубліковано монографію Машталір А.І. Політична інструменталізація постаті та творчості Тараса Шевченка як чинник національного відродження

у Надніпрянській Україні (1917 – 1920 рр.): [моногр.] / А. І. Машталір, В. С. Лозовий. Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2016. 296 с.

44. Хмельниччина: науково-популярне видання / ред.кол.: Лев Баженов, Людмила Любінська, Володимир Байдич. Хмельницький: „Поліграфіст”, 2016. 176 с.

45. Спільно з О. Байдичем Теофіпольщина в особистостях / В. Лавринчук, О. Байдич, Л. Триндюк. Тернопіль: ТЗОВ „Тернограф”, 2016. 240 с.

46. Довідкове видання Особові фонди Держархіву Хмельницької області. Хмельницький, 2016. 50 с.

47. Спільно із Захар’євим В. А. Найдавніші археологічні дослідження християнські святині Хмельниччини / В. Захар’єв Хмельницький ФОП Цюпак А.А. 2016. 56 с.

48. Спільно із Захар’євим В. А. Сліди божої матері з Дем’янкевець / В. Захар’єв. Хмельницький : ФОП Цюпак А.А., 2016. 40 с.

49. Інформаційно- масове видання „Енергія” Спецвипуск „Архівіст”. 2016. Вип.4.

50. Спільно із О.М. Завальнюком Володимир Байдич: щирий українець, патріот, науковець і професіонал – управлінець (до 60-річчя від дня народження) / О.М. Завальнюк. Хмельницький, 2017. 52 с. Серія «Праці Державного архіву Хмельницької області». Випуск 16.

51. Спільно з В. Новаком монографія „Жуків на Славутчині” Новак В. Жуків на Славутчині / В. Жуків. Хмельницький, ФОП А.А., 2017. 284 с.

52. Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина». 2017. Вип.1.

53. Вісник Державного архіву Хмельницької області „Подільська старовина” №2 (2/2 2017) // ред.кол.: Байдич В.Г. (гол.ред.), Олійник Ю.В. (заст. гол.ред.) Галатир В.В. (відп.ред.). Вип.2. Хмельницький: ФОП Стрихар А.М, 2017. 345 с.

54. Спільно з Байдич О.В., Байдич В.О., Лавринчук В.О. Радісне. Літопис історії. Радісне. Літопис історії. Тернопіль: ТЗОВ „Тернограф”, 2017. 300 с.

55. Байдич В.Г., Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Архівна справа на Хмельниччині: історія та сучасність. Вінниця: ТОВ „Нілан-ЛТД”, 2017. 392 с.

56. В боротьбі за Україну: протистояння Якова Гальчевського більшовицькій владі в 1921-1924 рр. на Поділлі. Збірник документів і матеріалів / [упоряд. : Байдич В.Г., Завальнюк О.М., Олійник Ю.В., Галатир В.В.]. Хмельницький: Державний архів Хмельницької області, 2017. 420 с.

57. Довідкове видання Особові фонди Держархіву Хмельницької області. Хмельницький, 2017. 50 с.

58. Репресоване духовенство Поділля у XX столітті: матеріали круглого столу / [редкол.: В.Г. Байдич (голова), Ю.В. Олійник, В.В. Галатир]. Хмельницький: Державний архів Хмельницької області, 2018. 118 с.

59. Олійник Ю.В. Хрестовоздвиженська церква с. Макова. Літопис історії (1855 – 1897 рр.) / [упоряд. і авт. вступ. ст. Ю.В. Олійник]. Хмельницький : ФОП Стрихар А.М., 2018. Вип. 2 : Серія „Джерела церковної історії”. 44 с.

60. Церковні літописи Поділля. Документи Ф. 315 Подільська духовна консисторія (1795 – 1920 рр.): збірник документів / [упоряд., всуп. Ст, покаж. Г.В.Лях]. Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2018. 206 с. (серія „Джерела церковної історії”: вип. 1).

61. Вісник Державного архіву Хмельницької області „Подільська старовина” №3 (3/3 2018) // ред.кол.: Байдич В.Г. (гол.ред.), Олійник Ю.В. (заст. гол.ред.) Галатир В.В. (відп.ред.). Хмельницький: ФОП Стрихар А.М, 2017. 251с.

62. Поділля в добу Української революції. Рік 1917: Документи та матеріали /ред.кол.: І. М. Шоробура (відп.ред.), В.Р. Адамський, В.Г. Байдич та ін.; упоряд. : В.Р. Адамський. Кам’янець-Подільський: ТОВ „Друкарня Рута”, 2017. 847 с.

63. В боротьбі за Україну: протистояння Якова Гальчевського більшовицькій владі в 1921-1924 рр. на Поділлі: збірник документів та матеріалів / [упоряд. : Байдич В.Г., Завальнюк О.М., Олійник Ю.В., Галатир В.В.]. Видання друге, доповнене та перероблене. Вінниця, ТОВ „Твори”, 2018. 428 с.

КОЛИ ТА ЯК ЗНАЙОМИТИ ДІТЕЙ З АРХІВОМ

Актуалізовано проблему архівного просвітництва, орієнтовану на дітей молодшого шкільного віку. Запропоновано тематичний план архівної освітньої програми для середнього шкільництва, сформульовано методичні засади її реалізації. Зауважено на першочергових практичних заходах комплексного втілення архівної освітньої програми в життя.

Ключові слова: архів; документ; пам'ять; архівна освіта; нова українська школа; архівне просвітництво; архівна освітня програма; архівіст.

Архівна освіта у вищій школі – тема знана і добре репрезентована в українській історіографії. Про це неодноразово фахівці писали упродовж минулого століття, а останніми роками освітні пропозиції з архівістики активно обговорюють Я. Калакура, М. Палієнко та інші представники вишів, наукового світу [3–5, 7–9]. Запровадження в 2015 р. першої за часів незалежної України навчальної спеціальності під назвою «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» (029) спонукало до нової дискусії. Маємо серйозні перестороги стосовно запропонованого формату її розбудови. Утім, тішить намагання реформувати освіту відповідно до вимог часу, обтяженого новітніми умовами побутування інформації, документів і архівів в електронному середовищі.

Звичайно, безпосередньо причетні до архівістики або пов'язані з нею фахівці свідомі важливості ретроспективної інформації та її збереження. Перекопувати їх додатково у значущості для людства колективної документальної спадщини не варто, оскільки вони осмислено і з розумінням ставляться до цієї очевидності. Проте формувати й плекати візію архіву й архівного документа в культурній пам'яті широкого загалу, індивіда в контексті розвитку громадянського суспільства – місія важлива і конче необхідна.

За таких умов осмислення й переосмислення ідеї архіву видається надважливим актом. Вирішальне місце в цьому процесі належить усвідомленню значущості явища в будь-якому прояві. Головним чинником прищеплення виняткового ставлення до архіву є культивування його як невід'ємної умови успішного розвитку людства. Повторимося, що магістра чи професора історії навряд чи необхідно переконувати

в органічній необхідності архіву для особи, суспільства та держави. Для них він є джерелом задоволення професійних інтересів, культурною пам'яттю, інституцією, суспільною пам'яткою та має особливу цінність, розуміння якої виплекано університетом чи фаховим середовищем [10, 191]. Для решти виховання *культури архіву* – вкрай невідкладна справа.

Одним із важелів формування винятково дбайливого ставлення до архіву вважаємо галузеву освіту. Здобувачів спеціальної архівної освіти обмаль, а порушене нами питання стосується кожного. За таких умов варто говорити радше про існування державної освітньої програми, присвяченої *архівному просвітництву*. Методична й тривала робота над цим обов'язково відгукнеться з часом появою вищого рівня культури архіву в суспільстві й виняткового ставлення до них та до працівників архівних установ. Це сприяло би вирішенню низки важливих проблем архівістики, а також утвердженню з-поміж широкого загалу позитивного іміджу галузі та розумінню високої суспільної значущості діяльності архівістів. Імовірно, ми тоді уникнули б ганебного явища останніх років – зневажливого й споживацького ставлення окремих осіб і їхніх «товариств» до Національного архівного фонду, архівів та архівістів, пов'язаного з банальним бажанням заробити на користуванні культурною спадщиною будь-якою ціною.

Підтримаймо тих, хто аргументовано заявляє, що говорити про архів доцільно розпочинати з дітьми молодшого шкільного віку – шести-, семирічними учнями [13, 261]. Безперечно, окремі моменти з історії архівів як явища культури, сподіваємося, слухачі будуть дізнаватися на уроках історії, краєзнавства

у старшій школі. Проте саме в цьому віці, на нашу думку, є сенс цілеспрямовано й методично врегульовано знайомити дітей з архівом, обравши правильну метόδ і пам'ятаючи про те, що всі доречні аргументи його «корисності», якими оперують дорослі, можуть зовсім нічого не значити для дитини.

В умовах започаткованого в 2016 р. Міністерством освіти і науки України реформування середнього шкільництва й творення нової української школи, чітко орієнтованої на «різнобічний розвиток, виховання і соціалізацію особистості» [6, 5], знайомство з архівами, так само, як і з бібліотеками чи музеями, на наше глибоке переконання, набуває виняткового значення. Проте, якщо відвідини школярами початкової школи бібліотечних чи музейних установ є відомою й доволі поширеною навчально-виховною практикою, то екскурсії до архівів, а отже й існування необхідних для цього освітніх програм, – явище для нас незвичне. Хоча, наприклад, у західноєвропейському світі подібні заходи доволі розповсюджені [12, 233–247]. Наприклад, у 1950 р. при Національному архіві Франції було засновано освітню службу, орієнтовану на співпрацю з міністерством національної освіти і підтримку валоризації архівів, а циркуляром Дирекції архівів Франції від 05 листопада 1951 р., такі структурні підрозділи з'явилися також у мережі департаментських архівів [12, 243]. Партнерство між архівними службами та національною освітою за кордоном нині є не просто звичною справою, а активно розвивається, плекаючи особливе ставлення учнів до культурної спадщини нації, людства.

Тому наразі йдеться про ініціативу укласти окрему програму для учнів початкової школи, присвячену архіву як соціальному феномену. До її розроблення бажано залучити педагогів і фахівців з архівістики, котрі спільно зможуть продукувати відповідний пропедевтичний курс на засадах аудиторної шкільної роботи й позааудиторних екскурсій, зустрічей. Доцільно також ініціювати розгляд можливостей укладання наскрізної програми з архівного просвітництва для учнівства загальноосвітньої школи.

Тож, враховуючи особливості вікової психології та дидактичні можливості дітей, у те-

матичний план архівної освітньої програми пропонуємо такі позиції: «Документи й архіви», «Сучасні архіви», «Архівісти», «Як творити архів», «“Життя” документів в архіві». Не претендуючи на вичерпність тематичних варіацій, наважимося визнати, що для шести-, семирічних школярів на першому місці за інтересом буде *архівна одиниця зберігання*. Саме через неї, абсолютно реальної, а не абстрактної конструкції чи моделі архіву як установи, найдоступнішим чином можна пояснити найважливіше. Зауважимо, що освітня програма може бути орієнтована на учня молодшої, середньої чи старшої школи і, відповідно, з різними методичним підходом, засобами навчання, рівнем викладу чи ступенем складності змісту тощо.

Зацікавлення дітей архівом не може формуватися на порожньому місці, а тому цим варто цілеспрямовано займатись. Це потрібно не тільки архівним установам чи працівникам галузі, а всім нам, окремо дитячій аудиторії, яка в пізньому дошкільному й ранньому шкільному віці, згідно зі специфікою фізичного, розумового, психоемоційного розвитку, помітно й активно тяжіє до колекціонування. Це пов'язано з необхідністю самоідентифікуватися через надбану першу «приватну власність» задля створення власного світу й життєвого простору. Об'єктами колекціонування стають листівки, поштові марки, іграшки, книги, монети й таке ін., що складає прообраз перших власних накопичень – «архіву», «колекції», «схованок», кожен предмет яких для дитини є своєрідним виявом самопрезентації й слугує для задоволення природно продукованих внутрішніх потреб (естетичних, меморіальних, мистецьких, пізнавальних, гедонічних тощо).

Приступаючи до написання архівної освітньої шкільної програми, виправдано запитати самих себе, що залишилося в пам'яті з нашого дитинства про перший досвід збирання «потрібних речей», проби пера чи прочитання книги. Починаючи розмову з дитячою аудиторією, не треба вдаватися до теоретизувань, а доречно оперувати категоріями перших вражень, аби не «інфікувати» їх непідйомним для сприйняття і розуміння основного про архів.

Найбільше враження у цьому віці, за висновком педагогів, психологів, можуть справити

дві речі – яскравий образ та активне дійство. Тому для презентацій думок за темою *«Документи й архіви»* слід вдатися до відеоряду про них і засоби, матеріали для письма, різні його види, можливості документальної форми фіксації інформації, типи архівів тощо. Емоційна й барвиста розповідь, не переобтяжена термінами й супроводжувана ілюстраціями та доповнена фактами про виготовлення, матеріальну цінність, палеографічні особливості документів, способи фіксації інформації створить перші враження про одиницю архівного зберігання. Акцент на цінності матеріалів для письма порушить ще й екологічний аспект – дбайливе ставлення до природи, її вичерпних ресурсів, які слугують носіями інформації. Україв важливою стане заувага про вторинне використання паперу, тканини, полімерів тощо, як потенційно можливих носіїв у «другому житті», доповнивши оповідь влучними ілюстраціями та цікавими фактами про збереження довколишнього середовища.

Знайомство з документами в шкільній аудиторії варто забезпечити наочним матеріалом, завчасно підготувавши для кожного учня спеціальну «валізку», до якої можна покласти різні види, сорти паперу (графічного, декоративного, картонного, технічного та ін.); єгипетський сучасний папірус, бересту, листя, або будь-який інший природний, екологічно чистий матеріал; листівки; карти; фотокартки; етикетки; аркуші з відбитками печаток, штампів, голографічними позначками; фарби, чорнило, пензлі, ручки, олівці, пера тощо. Це дозволить, окрім зорових відчуттів дитини, апелювати до тактильних, аби сприяти формуванню точної уяви про фактуру речей і їхні можливості.

Згодом, розбираючи вміст «валізки», учні зможуть емпірично вивчати особливості потенційних носіїв інформації, їх застосування, інші зовнішні характеристики; викласти власні спостереження стосовно умов зберігання, застережень до користування ними тощо. Невеличкі супровідні зауваження про матеріальну цінність вичерпних природних багатств доповнять загальний первинний образ про документ. До всього іншого, при спілкуванні з маленькими слухачами доцільними стануть питання про їхнє ставлення до зібраного у «валізці». Тому

формулювати запитання виразно не в площині «хто?... що?», а через опосередковані конструкти, орієнтовані на підведення розуміння причинно-наслідкових зв'язків між тим, що вони відчують при спогляданні зібраних речей?, що їм найбільше подобається? чому саме так відбувається?, чому саме ці речі зібрані у «валізці»? тобто за схемою «що?... коли?... чому?... як?...». Таким способом можна відкрити погляди, думки, осмислені дії дітей стосовно об'єкта досліджень – вмісту «валізки».

Замальовки з історії письма теж стануть у пригоді. Можна запропонувати учням зобразити текст малюнком, зафіксувати абетковим способом і, зрештою, розкрити можливості для фіксації інформації друкарського, фотографічного, фонографічного чи будь-якого іншого зі способів, підтримуючи вправи слухачів добіркою відповідного ілюстративного матеріалу. Експериментуючи з носіями інформації, виправдано поставити завдання перед кожним учнем укласти за зразком окремі види документів: заяву, наприклад, про прийом до школи, автобіографію, довідку про те, що він є учнем школи, а потім сформувати теку, своєрідну «справу», розмістивши їх у певному порядку та передавши згодом до умовного архіву. Завдання скласти документи в теці має супроводжуватися роз'ясненнями важливості їх упорядкування та фізичного захисту, створення належних умов зберігання. На додаток до процедури передання теки до архіву учні можуть отримати відповідний документ із супровідним роз'ясненням важливості обліку кожної одиниці зберігання, оформлення засвідчувального запису в пошуковій системі, базі даних для полегшеного віднаходження інформації.

На етапі колективної аудиторної роботи доречною буде пропозиція розкласти матеріали «валізки» до різних тек, наближаючи таким чином слухачів до поняття групування документів як пропедевтики класифікації. При цьому важливо не «якорити» учнів зовнішньою інформацією, а дозволити їм безперешкодно коментувати власні вибір і дію, результатом яких стане досвід реального застосування емпіричних знань на шляху до розуміння перспектив «сортування», класифікації речей за їх природою.

Так само можливим є виконання дітьми іншої вправи. Ідеться, зокрема, про проведення школярами емпіричної експертизи документів, коли з різноманіття предметів відбираються ті, які на їх думку є найціннішими і потребують зберігання. Посилаючись на уже набуті досвід та власні традиції, ставлення, готовність високо/низько оцінити, віддати перевагу певним речам і, керуючись звичками «обробки інформації», гіпотетичними міркуваннями, ба навіть набутими шаблонами мислення і алгоритмами дій, запропонувати дітям висловитися стосовно власного вибору «цінних речей», які потрібно зберігати й винятково шанувати. Участь наставника при цьому полягає у вмілому скеровуванні дій школярів і пошуків відповіді на питання: «Чому з усього вмісту “валізки” варто зберігати саме ці речі?».

Беручи до уваги особливості віку дітей (6–7 років), корисним стане активне залучення інформаційних технологій, що дозволить візуально розширити сприйняття інформації завдяки перегляду тематичних пізнавальних фільмів, слайдів, проєктованих на екран, із зображенням окремих елементів рукописів (підписів, ініціалів, водяних знаків, філіграней, монограм, печаток, інших засвідчувальних знаків, мініатюр тощо), доповнити розмову привабливими, яскраво насиченими образами. Безперечно, у цьому віці діти так чи інакше уже зазнайомилися з окремими видами документів і можуть назвати деякі з них, що траплялися їм у домашньому вжитку (наприклад, паспорт, посвідка про водійські права, службова посвідка тощо). Виправдано спонукати дітей до знайомства із сімейним архівом, підтримуючи природну цікавість їх до того, які і чому документи зберігаються вдома?

Вважаємо, не слід переобтяжувати розповідь цифрами, кількісними характеристиками зібраного, оскільки ставлення до категорій «багато», «мало» у цьому віці доволі умовне. Тому краще за все апелювати не до кількісних, а до якісних характеристик носіїв інформації, засобів і знарядь письма, вражень від предметів і розповіді про них.

Враховуючи своєрідне сприйняття у дитячому віці часу, навряд чи є сенс вибудовувати розповідь у хронологічному порядку, дотриму-

ючись послідовності культурних, історичних епох тощо. Вихованцям молодшої школи відчувати історичність часу, сприймати його упорядковану плинність так само складно, як і ділити його на «раніше» й «пізніше». Саме тому, знайомлячи слухачів з історією документа чи еволюцією його характеристик, першочергово треба подбати не про жорстке, ретельне слідування при викладі фактів за часом, а про їх подачу, найприйнятнішу для цієї вікової категорії, з урахуванням дитячих потреб, які полягають в активному самоствердженні й підтримці власного життєвого простору. За посередництва тези про документ як феномен, що виникає у відповідь на необхідність гарантій прав особи [2, 19–20], аудиторії відкривається шлях до пояснень його ролі і функції в житті особи, громадянина, суспільства, держави. Методично акцентуючи увагу учнів на важливості документа, можна запропонувати їм визначитися із відповіддю на питання, чи слід зберігати предмети (у т. ч. документи) і чому це варто робити?

Із поясненням того, як і де виникли архіви?, і що це загалом таке?, буде складніше. Через те, що загальні відомості учням молодшої школи сприймати непросто, розповідь доречно ілюструвати конкретикою. Тлумачення терміну «архів», практики людей, пов'язані зі збиранням і зберіганням речей для власних потреб, утіхи, набуття досвіду, користування ними, сюжетні лінії від, умовно кажучи, «першого» архіву й до сьогодення, доповнені персоналізованою мовою про людей архівної справи – ерудитів, колекціонерів, зберігачів, реставраторів та ін., специфічні технології, заходи, орієнтовані на захист і збереження документів, унікальні архівні споруди сучасності стануть цікавими лініями розповіді. Базові знання про те, як працює архів і як він виглядає усередині, навіщо люди його відвідують, дозволить скласти в уяві дітей цілісну картину про установу та її роль у житті суспільства, держави й кожного з нас.

Відповідь на питання, чому документи потрапляють до архіву?, розкриє історію про те, як вони створюються. Пізнавальною буде для школярів розповідь про передавання документів до установи юридичними чи фізичними власниками, аукціони й торги, подарунки, арешт

чи конфіскацію, придбання як можливі шляхи поповнення архівосховищ із замальовками про особливості кожної зі згаданих подій і їх значення для формування архівних фондів. Представлення мінімального переліку спеціальних термінів (документ, фонд, колекція, справа тощо) допоможе крок за кроком розшифрувати головне у розумінні архіву, численних його візій, сформованих людством.

Образний світ дитини доволі неоднорідний і складається з чималої кількості персонажів із реального життя, а також мультфільмів, фільмів, відеоігор тощо. Чітко визначені змалку типажі «добрий – злий», «сильний – слабкий», «вмілий – незграбний» та ін. дозволяють говорити з дитиною про поняття Добра і Зла, що їх вони втілюють. Тому образ архівіста має укладатись у «рамку» типажу «героя», який виконує благородну місію і неухильно дбає про майбутнє того, що залишилося від минулого.

Для дітей цього віку розповідь про архів може бути загальною, але от життя архівіста їх зацікавить більше. Тому насамперед необхідно влучно обрати героя розповіді і ознайомити слухачів із яскравими епізодами його біографії, сторінками професійного життя, представити види робіт, пояснити виробничі функції тощо. Акцент на важливості місії архівіста зіграє вирішальну роль у розповіді і формуватиме позитивний імідж професії. Гадаємо, що при цьому не варто прагнути глибини чи повноти у викладі про його права, обов'язки й можливості. Учні мають запам'ятати вражаючий наратив. Наприклад, скільки необхідно вчитися читати документи?, де і хто може здобути такі знання?, скільки часу йде на описання документа і для чого це слід робити?, за якими критеріями оцінюють працю архівіста?, чому ця професія важлива для кожного з нас?, як і в чому полегшує його роботу техніка? тощо. Заувага про суголосність архівного фаху з професією бібліотечного чи музейного працівника, зіставлення їх із-поміж собою, вважаємо виправданим вчинком наставника в шкільній аудиторії.

Вузловим моментом розповіді є зворотній зв'язок, необхідність обміну враженнями з маленькими слухачами, не тиснучи на них своїми спостереженнями, залишаючи простір для особистих висновків. Під час розмови ре-

комендовано зупинятися, заохочувати дітей до народження власної мови, реакції на почуте, а також розвивати діалог довкола значущого та створювати відчуття виняткової важливості сказаного ними. Доцільно дозволити учням «кермувати» розповіддю й обирати самотійно «зупинки» на найцікавішому. Зовнішня інформація, яка «входить» у простір дитини, доповнює особистий досвід зібрання колекцій, читання/писання і формує відповідне ставлення до певних речей і схильність до їх поцінування.

У цьому віці діти починають читати, писати, що генерує емпіричне початкове уявлення про рукопис і книгу. Практично жодне дитинство не обходиться без розмальованих шпалер, книг із сімейної бібліотеки, особистих і особових документів старших у родині. Виховання поваги до написаного власноруч закладає підвалини виняткового ставлення до рукопису, а за тим і архіву як місця зберігання.

Оскільки початкова (чи молодша) школа є місцем опанування письма, доцільно розказати про тих небагатьох у минулі часи, котрі були наділені унікальними знаннями і здібностями – вміли читати й писати. Це сприятиме вихованню шанобливого ставлення до власних початкових «досягнень» у читанні й письмі, а також безпосередньому їх результату – рукопису. Наразі діти покоління Z, прихильники екранної культури втрачають інтерес до власноручного творення текстів, проте виховання акуратного й дбайливого укладання документів у різному форматі, створенні баз даних і керуванні ними так само необхідне під час роботи дітей на власних ноутбуках, планшетах чи за допомогою інших гаджетів.

Крім аудиторної колективної роботи, важливі так само, як і походи до музею чи бібліотеки, відвідини архіву. І хоча через характерний режим організації їх функціонування існують певні обмеження перебування відвідувачів на території закладу, проте екскурсійний вид діяльності є одним із дієвих напрямів реалізації архівного просвітництва, що ламає стереотипи навіть у дорослої аудиторії.

Треба віддати належне колегам, які залюбки влаштовують фахові екскурсії, подбавши про спеціальні тематичні лекції, «маршрути», ви-

ставкові зали для відвідувачів різної вікової категорії. Цінним буде у цьому багаторічний досвід центральних державних архівів, зокрема Центрального державного історичного архіву України, м. Київ, Центрального державного кінофотофоноархіву імені Г.С. Пшеничного, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України та інших архівних установ. Вочевидь, через відсутність попиту на екскурсії для найменших потенційно можливих відвідувачів навряд чи можна говорити про існування циклу просвітницьких заходів для цієї цільової аудиторії. Тому на часі необхідно продумати можливі формати зустрічей в архіві з учнівством, облаштувати для цього спеціальні навчальні кімнати, «майстерні» архівного ремесла тощо, де досвідчені архівісти практично працювали зі школярами. Досвід подібного у нас також є, щоправда, для іншої цільової аудиторії. Ідеться про кабінет спеціальних історичних дисциплін Центрального державного історичного архіву України, м. Львів, де студентство місцевих вишів знайомляться із фактурою паперу, філігранями, зразками гербів, печаток, палеографічними особливостями давніх документів, вчать їх читати, атрибутувати, археографічно опрацьовують та виконують інші види навчальних завдань, опановуючи фах історика чи філолога [11].

Важливо, коли батьки також розуміють необхідність походів до архіву маленької людини, прищеплюють подібне бажання і супроводжують її. Саме в цьому віці, за словами Франсуази Барб-Галль, факт, що «конче треба кудись іти, аби побачити щось особливе, іще таїть в собі щось магічне» [1, 45]. Слушними будуть деякі поради або ж знання «секретів» перших вдалих відвідин архіву дитиною. Заздалегідь слід їй пояснити правила поведінки, які є базовими для установ подібного типу, обрати найнеобтяжливіший маршрут походу та належну для цього погоду. Такі дрібнички сприятимуть першому позитивному досвіду знайомства з архівом, формуватимуть враження про нього та, зрештою, дозволять собі сміливо заявити, опосередковано працюватимуть на успішне майбутнє архівістики. Під час відвідин старшим доцільно не цуратися,

а підтримувати «дитячі питання» й попросити розказати працівників про те, без чого не буває архіву і як потрапляють сюди документи; що робить останніх визначними і цінними; чому їх так ретельно бережуть та за яких умов зберігають, як це відбувається; чи викрадають документи і що ще є в архіві; чому деякі з них потребують виняткових умов побутування; чи навчались своїй справі люди, котрі працюють тут тощо. Такі пересічні на перший погляд питання дозволять сформуватися в дитячій уяві загальному образу *архіву*, а за тим і поняттю *«культурна спадщина людства»*. Фахівцям варто продумати до найменших дрібниць екскурсійну пропозицію для дітей молодшого шкільного віку, аби вона стала відправною точкою шанування культури архіву в родині, суспільстві й державі.

Доречно так само порушити питання про підготовку нарешті в Україні спеціалізованої дитячої літератури, присвяченої архівам, приміром у вигляді альбомів, арт-буків, книгорозглядалок, ілюстрованих історій тощо. Провідні українські видавництва цілком могли би підтримати ідею видання такої книги, в якій простими словами і в доступній формі оповідалося би про особливе місце на світі – архів, пропонувалися відповіді на найактуальніші питання, аби задовольнити цікавість дітей, та спонукали їх до власних відкриттів. За наявності подібної літератури виникне можливість автономного й дистанційного знайомства дітей з установою, а, отже, гарантовано буде існувати простір для цікавості й «вільнодумства» у пошуках відповіді на питання «Що таке архів?». Відкривати самостійно нове завжди цікавіше, ніж отримувати готове знання. Тож наявність такої літератури, орієнтованої на дітей шкільного віку, зробить добру справу і підготує їх до майбутніх екскурсій до архіву.

Спорадичними заходами навряд чи вдасться виховати шанобливе ставлення до архіву й архівістики в дітей. На наше глибоке переконання, цим слід обов'язково комплексно займатися в дошкільних, загальноосвітніх закладах середньої ланки, вищій школі, розробивши окремі відповідні освітні програми, курси, присвячені знаковому суспільному явищу – архіву.

Лише натхнення ставлення усіх небайдужих сприятиме успішній реалізації проекту за-

цікавлення дітей архівним світом. Ми можемо й далі дискутувати про моделі архівної освіти, зміст стандарту навчальної спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» і виписувати програми стратегічного розвитку архівної галузі в Україні. Це важливо, проте все починається з малого. Вважаємо, настав час за підтримки Міністерства освіти і науки України та Державної архівної служби України розробити спеціальну архівну освітню програму, орієнтовану на середнє шкільництво, і впровадити її в навчально-виховний процес. Необхідно також на державному рівні лобіювати створення в архівних установах спеціальної освітньої служби, орієнтованої на широке архівне просвітництво та зв'язки з громадськістю і, відповідно з цим, зміни їхнього штатного розпису, облаштування в архівах освітніх кім-

нат та окремої статті фінансування. Архівістам спільно з науково-педагогічними працівниками варто подбати про розроблення плану-проспекту екскурсій архівом, максимально адаптованого до потенційних можливостей розуміння і відчуження дітей, здатностей до освоєння ними аудіовізуальної інформації. Культивування, а згодом і різнопланова реалізація ідеї дитячої книги про архів так само сприятиме архівному просвітництву змалку.

Усвідомлення важливості цих та інших заходів, методично вивірене, неухильне й логічно послідовне забезпечення їх реалізації на довгострокову перспективу, упевнені, змінить ставлення в суспільстві до архівної галузі й започаткує рух на краще. І тоді архів як інституція пам'яті стабілізує державність та сприятиме розвитку громадянського суспільства, чого ми всі так прагнемо.

Список використаних джерел

1. Барб-Галль Ф. Як розмовляти з дітьми про мистецтво. Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. 174 с.
2. Бездрабко В. Історія науки про документ, або Відкриття відомого. Київ: Четверта хвиля, 2011. 296 с.
3. Калакура Я. Інформатика в системі архівної освіти (з досвіду Київського національного університету імені Тараса Шевченка) // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. Вип. 5. Київ, 2002. С. 141–145.
4. Калакура Я. Наукова школа архівістів та археографів Університету св. Володимира // Вісн. Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Історія. 2013. Вип. 5(118). С. 25–30.
5. Калакура Я. Сучасне архівознавство у Шевченківському університеті // Студії з архів. справи та документознавства. 1999. Т. 4. С. 58–61.
6. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. Київ, 2016. 40 с.
7. Палієнко М. Г. Архівіст інформаційного суспільства: проблеми модернізації системи професійної освіти // Вісн. Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Серія Історія. 2016. Вип. 3(130). С. 57–62.
8. Палієнко М. Г. Архівіст ХХІ ст. – історик-ерудит чи інформаційний менеджер: виклик професії // Архівна наука і освіта в незалежній Україні, (Київ, 24 листопада 2015 р.): Шістнадцять джерелознавчі читання. Київ: [б. в.], 2015. С. 10–12.
9. Палієнко М. Г. Історичні традиції та сучасні тенденції розвитку європейської і американської моделі архівної освіти // Архіви України. 2015. № 3. С. 35–60.
10. Пелікан Я. Ідея університету: переосмислення. Київ: Дух і літера, 2009. 398 с.
11. Царьова Н. М. До проблеми викладання архівознавства на базі науково-методичного кабінету архівознавства та допоміжних історичних дисциплін ЦДІА України (м. Львів) // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи: доп. Всеукр. наук. конф. У 2-х ч. Ч. 2. Київ, 1997. С. 33–36.
12. Abrégé d'archivistique. Principes et pratiques du métier d'archivist. Association des archivistes français. Paris, 2004. 392 p.
13. Jasiński M. A. Archiwistyka dla najmłodszych // Zarządzanie dokumentacją archiwistyka i ... koty: księga jubileuszowa Profesor Haliny Robótki / red. R. Degen, M. Jabłońska, W. K. Roman. Warszawa, 2016, S. 261–267.

V.V.Bezdrabko,

WHEN AND HOW TO CHECK CHILDREN WITH ARCHIVE.

The problem of archival education focused on children of junior school age has been updated. The thematic plan of the archival educational program for secondary school is offered, the methodical principles of its implementation are formulated. It is noted in the first priority practical measures of the integrated implementation of the archival educational program in life.

Keywords: archive; document; memory; archival education; new Ukrainian school; archival education; archival educational program; archivist.

В.Г. Берковський

АУДІОВІЗУАЛЬНІ ДОКУМЕНТИ ЯК ОБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В АРХІВНІЙ СФЕРІ

У статті проаналізовано сучасний стан державної архівної політики у напрямку комплектування, зберігання та використання аудіовізуальних документів. Визначено основні проблемні питання, а також інструменти їх вирішення.

Ключові слова: аудіовізуальні документи, державна архівна політика

Архіви України, як скарбниця документальної спадщини держави, в своїй суті та діяльності спрямовані на матеріалізацію права громадян на отримання ретроспективної документальної інформації у оптимальному вигляді та об'ємі. Власне архівна сфера України, як система діяльності органів управління архівами та документацією, мережа центральних, місцевих та відомчих державних, а також приватних архівних установ, спрямована, в першу чергу, на забезпечення збереженості, зберігання та ефективного використання національної історико-культурної спадщини в цілях інформаційного забезпечення економічного, соціального, морального та політичного розвитку українського суспільства.

Позиціонований останнім часом перехід від індустріального до інформаційного суспільства, попри те що все ще перебуває на стадії формування, вимагає забезпечення стратегічних інтересів країни у всіх проявах інформаційного елементу державної політики. Власне одним з таких елементів і є архівна сфера України. Концентруючи у собі багатоплановість та різноманітність, дана сфера надалі залишається на стадії незавершеного процесу її оновлення, поборення негативного впливу низького суспільного статусу архівної галузі, складної економічної ситуації, невизначеності взаємовідносин з архівами відомств та організацій недержавного сектора. Більш того спостерігається переплетіння традицій, уявлень, технологій попередніх років та цінностей, устремлень та дій, характерних як для демократичного, так і для тоталітарного розвитку. Реальна ситуація характеризується суттєвим розривом між зафіксованими в оновленому законодавстві загальноновизнаними міжнародними правовими нормами і недосконалим механізмом їх

реалізації або наявністю застарілих правових норм, в рамках яких здійснюються практичні дії з реформування архівної справи.

За вище зазначених умов актуальним є питання розгляду стану окремих складових державної політики в архівній сфері у напрямку роботи з аудіовізуальними документами (далі – АДВ). По перше, це пов'язано з тим, що АДВ є однією з найважливіших складових інформаційного суспільства, адже, за висновками ЮНЕСКО, серед усього потоку інформації, що створюється в сучасному світі на долю АДВ, тобто кіно-, фото-, фоно- та відео інформації припадає понад 80% [3, 69]. По друге, АДВ є одними з найбільш запотребованих документів у складі НАФ, які використовуються безпосередньо у господарській діяльності установ та організацій. Врешті, по третє, важливість концентрації уваги саме на АДВ як об'єктові державної політики в архівній сфері пов'язане з тим, що це дозволяє відобразити загальну ситуацію політики держави, діяльність системи відповідних органів щодо визначення мети, пріоритетів, завдань, прогнозу розвитку подій і ситуацій щодо створення, збереження, використання архівної інформації, її сприйняття, а також організації документаційного забезпечення управлінської діяльності.

Отже виходячи з того, що державна політика у архівній сфері є діяльністю державних інституцій (державних архівних установ) з визначення стратегії і тактики, політичного курсу, пов'язаних з діяльністю держави щодо визначення засад, принципів та механізмів документаційного забезпечення державного управління, формування та збереження національної історико-культурної спадщини як інформаційного ресурсу держави та найважливішої складової її національного багатства та безпеки,

не можемо не погодитися з думкою Майкла Возного про необхідність належної політичної волі для досягнення поставленої мети та впровадження конкретних заходів, спрямованих на реалізацію поставлених завдань [1, 9-10; 6, 87]. Однак, аналізуючи сучасний стан державної політики в архівній сфері стосовно комплектування, зберігання та використання АД зауважимо саме недостатній рівень політичної волі необхідної для підтримки єдиної стратегії спрямованої на збереження аудіовізуальної історії. Саме тому, необхідним є усвідомлення ключових питань, що виникають в ході виявлення, збереження та використання АД, що, у свою чергу, дасть можливість виробити нові підходи, механізми до змін у державній політиці стосовно АД.

Взявши за основу твердження Т. Дерун, що невід'ємною ознакою успішної державної політики є її практична спрямованість і втілення в життя маємо вказати на існування значних проблем чинної практики формування і реалізації державної політики відносно АД [2]. Зокрема це,

1) наявність не продуманої системи документів даної політики, впровадження яких відбувається через рішення, які часто мають різне значення. Як приклад наведемо суперечності у сутнісних та нормативних підходах до АД. Так, на сьогодні, державна політика спрямовується, в основному, на забезпечення приймання, зберігання та використання документів на паперових носіях, що цілком зрозуміло з формальної точки зору. Адже, на думку К. Селівєрстової, АД є лише додатковим джерелом, що фіксує зовнішні прояви суспільних подій. Більш того, АД фіксують, передусім, зовнішні прояви подій, відображають їхню наочну сторону [3, 69]. Натомість базовим/основним джерелом інформації про явища та події вважається виключно документ з паперовим носієм.

Подібний підхід знайшов своє відображення у існуючій нормативній базі архівної справи. Так, АД було практично виключено зі складу типових документів, що створюються під час документування однотипних (загальних для всіх) управлінських функцій, виконуваних державними органами та органами міс-

цевого самоврядування, іншими установами, підприємствами та організаціями незалежно від функціонально-цільового призначення, рівня і масштабу діяльності, форми власності, а також виключено зі складу документації, що створюється в результаті виробничої та науково-технічної діяльності організацій. Підтвердженням цієї тези є «Перелік типових документів, що створюються під час діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, інших установ, підприємств та організацій, із зазначенням строків зберігання документів», затверджений наказом Міністерства юстиції України від 12.04.2012 № 578/5, де АД представлені лише 7 позиціями: відеозаписи та фотодокументи з історії організації та її підрозділів (поз. 60), тематичні фотоальбоми, відеозаписи про організацію і проведення професійних свят, вручення нагород (поз. 66), фотонегативи для складання еталонів та мікро і макроструктур, документів і схем (поз. 1320), кінофотоплівки вимірювальних систем випробування дослідних виробів (поз. 1338), фотонегативи виробів довготривалих випробувань (поз. 1340), магнітні стрічки, негативи й позитиви кіновідбитків, що висвітлюють процес відпрацювання виробів та виробництва технологічного обладнання (поз. 1342), кінофотовідеодокументи про унікальні будівлі та споруди (поз. 1545).

Таким чином, АД вилучено з системи управлінської документації, що, на нашу думку, є не лише порушенням логіки утворення документів в установах та організаціях, але й порушенням окремих вимог чинного законодавства. Зокрема, Закон України «Про судoustрій і статус суддів» в пункті 7 статті 162 передбачає створення під час судових засідань «фото та кінозйомку, відеозапис», а отже дані документи створюються в процесі управлінської діяльності судової установи.

Іншим прикладом є діяльність прес-служб та прес-центрів державних органів та установ. Наприклад, згідно Положення про Прес-службу Президента України, на дану структуру покладено обов'язок підготовки аудіо- та відеоматеріалів щодо діяльності Президента України [4]. Іншим прикладом може слугувати Положення про Прес-центр судової влади, згідно

якого на прес-службу покладено обов'язок здійснення запису радіо- та телезвернень, формування архіву відповідних фото-, аудіо- та відоматеріалів [5]. Отже, створення АД у діяльності прес-служб та прес-центрів є результатом документування однотипних управлінських функцій.

2) відсутність чіткого регулювання надходження АД на експертизу цінності та їх наступне включення до НАФ, а також подальше постійне зберігання. Враховуючи, що АД практично зведено до рівня документів особового походження, які передаються за бажанням власника, сформовано ситуацію невизначеності щодо майбутнього зберігання аудіовізуальної спадщини. Зокрема, чинним законодавством визначено дві взаємопротилежних системи зберігання національної аудіовізуальної спадщини. Так, статтею 17 Закону України «Про кінематографію» визначено, що архівний комплект вихідних матеріалів фільмів, вихідні матеріали фільму, створеного повністю або частково за рахунок коштів Державного бюджету України, а також фільмокопії фільмів, створених в Україні за рахунок коштів юридичних осіб приватної форми власності та фізичних осіб, зберігаються в Державному фонді фільмів України. Як результат саме на Державний фонд фільмів України покладено обов'язок здійснення архівної діяльності з метою відновлення, реставрування і збереження творів національної та світової кінематографічної спадщини (ст. 3). Однак дані позиції суперечать статті 31 Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи», оскільки державні органи, органи місцевого самоврядування, державні і комунальні підприємства, установи та організації створюють архівні підрозділи для тимчасового зберігання архівних документів, а по завершенню цього тимчасового зберігання аудіовізуальні документи, що пройшли відповідну експертизу цінності, мають бути передані до профільних державних архівних установ.

На жаль, зауважена законодавча неузгодженість, призвела до фактичної появи нової незалежної архівної установи, якою стало Державне підприємство «Національний центр Олександра Довженка», а також припиненням передавання кінематографічної спадщини України на збері-

гання до єдиного в Україні спеціалізованого державного архіву – Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г.С.Пшеничного.

Іншою проблемою, що суголосна вище вказаному є фактична відмова передавати не лише на постійне зберігання, а взагалі на експертизу цінності АД телеканалами та телестудіями державної та приватної форм власності. Дана проблема виникла через те, що згідно чинного законодавства, а зокрема ст. 1 Закону України «Про обов'язковий примірник документів», якою обов'язковому передаванню до державних архівів підлягають лише «тиражовані документи». Враховуючи, що телепередачі публіцистичного, документального, хронікального, навчального та іншого характеру за визначенням не є тиражованими, оскільки створюються в єдиному екземплярі який і транслюється засобами інформації, то фактичною є відсутність обов'язковості передавання таких документів до державних архівів на експертизу цінності та подальше постійне зберігання. В цілому дана ситуація, яскраво відзначена у щорічному звіті Державної архівної служби України за діяльність у 2018 році. Зокрема, у частині стосовно роботи з джерелами комплектування НАФ звернуто увагу на значне зменшення потенційних джерел надходження документів.

3) відсутність належної фінансової підтримки. Без перебільшення можна констатувати, що дотримання гарантованого зберігання АД є найбільш витратним напрямком в системі гарантованого довговічного зберігання документів НАФ. Специфічні носії документної інформації (плівка, пластик, папір тощо) вимагають наявності спеціалізованого технологічного обладнання (переглядові столи, звукомонтажні столи, системи консерваційно-профілактичного оброблення, системи дигіталізації аналогових записів та оброблення електронних тощо). При цьому відмінність між капіталозатратами на гарантоване довготривале зберігання однієї одиниці документів на паперовому носії є кратною.

4) відсутність в Україні системи підготовки фахівців у галузі роботи з АД, а зокрема фахових реставраторів кіно-, відео-, фото- та фонових документів. При цьому зауважимо, що мова йде не про цифрове реставрування дигіталізо-

ваного зображення, а про ремонт і реставрацію матеріальних носіїв. Як результат, відсутність належного кадрового забезпечення призводить до того, що в державних архівних установах України взагалі не здійснюється реставрація АВД і виконується лише частковий ремонт. Таким чином, можна припускати, що в найближчому майбутньому виникне ситуація повної і беззворотньої втрати окремих документів Національного архівного фонду, що, цілком зрозуміло, є категорично неприпустимим.

Підсумовуючи вище зазначене, зауважимо на необхідності виділення та впровадження в життя конкретних інструментів державної політики в архівній сфері щодо АВД, які б дозволили вирішити болючі питання. Зокрема це,

Фінансове забезпечення – шляхом субсидування, дотування, залучення зовнішніх фінансових ресурсів для створення належного матеріально-технічного парку

Адміністративні методи – використання та створення певних рамкових обмежень при здійсненні державно-управлінських дій та рішень установами, організаціями та підприємствами не лише державної, але й приватної форми. Розроблення та впровадження системи контролю за дотриманням чинного законодавства в архівній сфері;

Законодавчі норми – даний інструмент є, напевно, одним з найважливіших з точки зору формування та реалізації державної архівної політики щодо АВД, оскільки має фундаментальний і визначальний характер, дозволяє здійснювати регулятивні функції та сприяти впровадженню державно-політичних рішень. В першу чергу, даний інструмент мав би забезпечити приведення чинного законодавства, а також існуючих нормативних актів до єдиного знаменника спрямованого на безумовне та довготривале зберігання національної спадщини.

Список використаних джерел

1. Берковський В.Г. Сутність та основні завдання політики держави в архівній сфері // Архіви України. – 2012. – № 5 (вересень-жовтень). – С.5-16;
2. Дерун Т. М. Інструменти формування і реалізації державної політики розвитку малих міст України // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2013. – р№ 11. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2013_11_6.
2. Селіверстова К. Особливості відбору аудіовізуальних документів на постійне зберігання // Студії з архівної справи та документознавства. – 2013. – Т. 21. – С. 69-74
3. Положення про Прес-службу Президента України, затверджене Розпорядженням Президента України від 08.02.2005 № 48/2005-рп
4. Положення про Прес-центр судової влади України, затверджене рішенням Вищої ради правосуддя від 08.08.2017 № 2384/0/15-17
5. Wozny, Michele. National Audiovisual Preservation Initiatives and the Independent Media Arts in Canada // Archivaria. The Journal of the Association of Canadian Archivists, vol. 67 (Spring), 2009, p. 87-113.

Ю. І. Блажевич

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА КОНФЕСІЙНОЇ ІСТОРІЇ ПОДІЛЛЯ (КІНЕЦЬ XVIII – XIX СТ.)

В статті розкрито суть та висвітлено досвід використання значного архівного та документального матеріалу вітчизняних та зарубіжних державних архівів щодо конфесійної історії Подільського краю в кінці XVIII – XIX ст., у так званий імперський період, коли Правобережна Україна і Поділля були інкорпоровані до складу Російської держави.

Ключові слова: архів, консисторія, релігійна історія, Поділля, єпархія, документи.

Актуальність проблеми та стан її дослідження. З утвердженням державної незалежності України світ побачила низка ґрунтовних узагальнюючих праць, присвячених розвитку релігійної сфери на Поділлі наприкінці XVIII – на початку XX ст. Значний науковий інтерес щодо розкриття суті інкорпораційної і уніфікаційної політики царського уряду згідно з великоросійськими і синодальними правилами представляють публікації таких відомих сучасних українських істориків, як В. Бондаренко, А. Колодний, О. Крижанівський, С. Плохій, О. Рєєнт, О. Саган, В. Смолій, Д. Степовик, Н. Стоколос, П. Яроцький тощо.

Вагомий вклад у вивчення окремих аспектів релігійного життя Поділля

вносять сучасні вчені і дослідники Л. Баженов, О. Григоренко, Є. Зваричук, А. Лисий, А. Опря, І. Рибак, В. Ровінський, П. Слободянюк, В. Смолінський, А. Філінюк, автор цієї статті та ін. Цікаву наукову інформацію релігієзнавчого характеру містять наукові збірники за підсумками міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових форумів, проведених на теренах нашого краю.

Для вивчення питань конфесійної політики царського самодержавства в Україні та її регіонах, зокрема діяльності православної церкви, найбільшу наукову цінність становлять документи Центрального державного історичного архіву України у м. Києві та державних архівів Вінницької і Хмельницької областей, Кам'янець-Подільського міського державного архіву.

Велика кількість документів для вивчення, аналізу і розкриття досліджуваної теми, як вже зазначалося, зосереджені у фондах ЦДІАК України, оскільки Київ у той час виступав не тільки губернським, а й, починаючи з 1832 р., – адміністративним центром Київського гене-

рал-губернаторства. У місті зосереджувалася вся ділова документація, інформаційні звіти, довідки про духовно-релігійну сферу Подільського регіону, що пояснюються достатньо високою інформаційною насиченістю архівними документами і матеріалами. Нами опрацьована низка справ, що дозволяє скласти цілісне уявлення про перебіг і особливості духовно-релігійних процесів у краї, а також забезпечує глибше сприйняття державної політики у сфері релігії та розвиток взаємин державних і церковних органів управління.

Окрему групу складають документи цивільних і військових адміністрацій, а також інших управлінських структур, які безпосередньо або дотично стосуються релігійно-церковної сфери Поділля. Значну кількість таких джерел представляють передусім справи, що висвітлюють окремі аспекти діяльності церков у досліджуваній період. Документи такого спрямування здебільшого знаходяться у фондах губернських і місцевих органів влади, які забезпечували виконання рішень вищих інстанцій на підлеглих їм територіях. Найбільшу цінність становлять справи, що стосуються зазначеного періоду, у фондах ЦДІАК України: Ф. 127 «Київська духовна консисторія» Ф. 422 «Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора», Ф. 533 «Київський військовий губернатор». Чимало джерел цієї групи складають також документальні матеріали. Такого типу справи містять, як правило, інформацію різного змісту та характеру.

Для вивчення досліджуваного періоду велику цінність становлять документи Державного архіву Хмельницької області, що містять найбільшу за обсягом фактичну інформацію і засвідчують різноманітні аспекти релігійного

життя Подільського регіону. Державний архів Хмельницької області є однією з найбільших установ документальних пам'яток історії України і нашого краю. В її двох сучасних, спеціально обладнаних корпусах на стелажах (протяжність майже 3,0 тис. погонних метрів) зберігається 8 тис. фондів, які містять біля 2 млн. документів періоду кінця XVIII початку ХХІ ст., 42 фонди особового походження видатних людей краю, майже 37 тис. фото-, фоно-, відео- та кінодокументів [1, с.2].

Архівні фонди розподіляються на три періоди: дорадянський (період Російської імперії), радянський та період незалежності нашої держави. Документи періоду Російської імперії (1793-1917 рр.), коли Поділля було інкорпоровано в імперську державну структуру, було сформовано в процесі діяльності органів державного управління, місцевого самоврядування, релігійних та громадських організацій, що діяли на території Подільської та Волинської губерній, які за адміністративно-територіальним поділом радянських часів були віднесені до Вінницької, Кам'янець-Подільської, а згодом Хмельницької області [2].

Понад 30 тис. одиниць зберігання нараховують фонди релігійних установ: Подільської православної консисторії, Подільської римсько-католицької дієцезії, губернського церковно-будівельного присутствія. Серед документів цих установ плани церков, візитні описання костьолів, плани синагог та ритуальних копалень, тора, відомості про боротьбу православ'я з католицизмом та уніатством, про зміну віросповідань, про парафії і клір, про політичну і громадську діяльність священнослужителів, про секти старообрядців, лютеранські парафії, діяльність монастирів, господарські справи, духовні суди, церковні покарання тощо. Ці документи стосуються як центрального, так і східного та південного Поділля. Здебільшого вони зосереджені у діловій документації – різного роду протоколах, рапортах, звітах, табелях, відомостях і зведених статистичних даних з різних напрямків церковної діяльності. Зокрема, особливу цінність становлять справи, що відклалися у фондах: №34 «Подільське губернське церковно-будівельне присутствіє», №64 «Подільська духовна семінарія», №87

«Монастирі Подільської губернії», №111 «Подільський губернський комітет із забезпечення сільського православного Духовенства», №227 «Подільське губернське правління», №228 «Канцелярія Подільського губернатора», №237 «Подільська губернська будівельна комісія», у фондах повітових духовних правлінь тощо.

Найбільша кількість архівних матеріалів з цих питань зберігається у фонді №315 «Подільська духовна консисторія», що була заснована згідно з указом сенату від 12 квітня 1795 р. (13493 одиниці зберігання) і підпорядковувалась Св. Синоду. Як губернський орган управління православною церквою консисторія здійснювала нагляд за діяльністю повітових духовних правлінь, благочинних і священників, керувала церковно-парафіяльними школами і духовною семінарією, розглядала судові справи, які стосувалися служителів культу, шлюбу і розлуки [5, с.73].

Окрім документів вищестоящих державних і церковних установ (сенату, Св. Синоду, низки міністерств і відомств), історичних описів розповсюдження православ'я на теренах краю, матеріалів щодо будівництва церков, у фонді 315 Хмельницького облархіву зберігаються такі, наприклад, справи, як «Рапорти духовних правлінь єпархії про одержання ними указів консисторії щодо порядку приєднання до православного віросповідання осіб інших вірувань», «Про приєднання до православного віросповідання мешканців єпархії за 1803-1804 рр.», «Рапорти мешканців сіл Кам'янецького повіту католицького віросповідання про їх приєднання до православного віросповідання» «Рапорти духовних правлінь і журнали засідань консисторії про хрещення дітей за католицьким обрядом особами православного віросповідання», «Список осіб, які перейшли з православного віросповідання в католицизм по єпархії» «Відомості про старообрядців, розкольників і їх церквах, каплицях і скитах по губернії за 1837 рік», «Рапорти благочинних про наявність в їх округах уніатських священників, каплиць і списки уніатів» «Про порядок приєднання до православного віросповідання євреїв, з видачею їм одноразової допомоги від церкви», «Припис Київського військового, Подільського і Волинського генерал-губернатора про ведення перепису в духовних

правліннях російською мовою», «Відомості церков, сіл і хуторів, населення яких з унії приєдналися до православного віросповідання по колишній Брацлавській губернії», «Про приєднання до православного віросповідання різних осіб із інших вір».

У фонді Ф-685 «Подільська духовна римсько-католицька консисторія» (2004 одиниці зберігання), що була заснована указом сенату від 28 квітня 1798 р. і була губернським адміністративно-судовим органом католицької церкви, зберігаються журнали засідань консисторії (1798-1799, 1803, 1824, 1838, 1841, 1850, 1854 рр.), листування щодо будівництва костьолів, перехід із католицизму до інших віросповідань, метричні книги костьолів (1798-1920 рр.). В архіві також є анотовані фонди: «Костьоли Подільської губернії» (Р-17, 331 одиниця зберігання, 1739-1919 рр.), «Церкви Подільської губернії» (Р-18, 715 одиниць зберігання, 1780 – 1919 рр.), «Раввінати Подільської губернії» (Р-277, 116 одиниць зберігання, 1844-1888 рр.), не анотовані фонди: «Подільський губернський єпархіальний історико-статистичний комітет» (Р-832, 26 одиниць зберігання, 1867-1913 рр.) [5, с.74-75].

Скарги селян та священників на свавілля поміщиків, управляючих їх маєтками і орендарів за жорстоке поводження з ними, нанесення побиттів, примусове виконання панщини у дні церковних свят, тезоіменитств царських осіб, захоплення селянських земель тощо зосереджені у фонді 228 «Канцелярія Подільського губернатора» (10784 справи, 1795 – 1917 р.р.). Тут також містяться справи щодо клопотань Подільського архієпископа про збільшення земельних наділів для церков, про розмежування церковних земель, ремонт і стан храмів [5, с.10-15].

Загалом аналіз фондів Держархіву Хмельницької області засвідчує наявність численних цінних задокументованих матеріалів про діяльність церков в краї, конфесійну політику царського самодержавства на Поділлі, його специфічний підхід до релігійно-церковного життя подолян. Тут також зосереджені протоколи засідань, рапорти, інформації, довідки, звіти, статистичні дані духовних правлінь, монастирів, духовних навчальних закладів, листування з цивільними управлінськими структурами, вищими церковними і державними ін-

станціями, судово-слідчими органами, іншими конфесійними об'єднаннями, які діяли на теренах Подільського краю. Їх залучення дозволило з'ясувати релігійну обстановку, тенденції розвитку релігійного життя, загальну панораму утвердження православ'я в регіоні, позицію і ставлення керівництва і чиновників до різних конфесій [3, с.285-293].

У єдиному комплексі з джерелами Держархіву Хмельницької області питання духовно-церковної сфери висвітлюють документи Державного архіву Вінницької області, представлені у фондах №Р-200 «Вінницький повітовий предводитель дворянства», №Д-375 «Тулчинський нижній земський суд», №Д- 513 «Могилів-Подільське духовне правління», №506 «Вінницьке духовне правління», №Д-546 «Липовецький нижній земський суд», №Д-604 «Літинське духовне правління», №Д-606 «Ольгопільське духовне правління», №Д-789 «Гайсинське духовне правління», №Д-799 «Брацлавське духовне правління». Таке вивчення джерел цих архівних установ зумовлене хронологічними рамками дослідження та специфікою адміністративно-територіального та єпархіального поділу Російської держави наприкінці XVIII - першій половині XIX ст., за яким більша частина території Вінниччини перебувала у складі Подільської губернії.

Наведемо, для прикладу, матеріали із фонду 506 «Вінницьке духовне правління»: «Про заходи боротьби з епідеміями» (указ консисторії, рапорти благочинних, переписка), «Про виконання законів про хрещення дітей», «Справа про заборону священникам без дозволу правління приймати на службу дяків», «Справа про порядок переміщення полкових священників в церквах повіту», «Справа про ревізію церков єпископом Подільської єпархії», «Укази консисторії і рапорти благочинних про права і обов'язки священнослужителів», «Справа про порядок розгляду судочинства осіб духовного і цивільного звань». У фонді 799-Д «Брацлавське духовне правління» в «Справі про призначення представників духовенства для участі в проведенні слідств» вміщено значний матеріал щодо досліджуваного періоду.

Важливе значення для нашого дослідження мають фонди Російського державного історичного архіву у м. Санкт-Петербурзі, зокрема фонди №796 «Канцелярія Синоду», №1263 «Кабінет

міністрів», №1281 «Рада міністра внутрішніх справ», №1488 «Плани і проекти цивільної архітектури (колекція)» та ін. Справи цих фондів представлені документами розпорядчого та звітнього характеру. Розпорядчі документи висвітлюють питання управління і контролю за різними духовними інституціями, зокрема й за Подільською консисторією. У них більш детально і конкретно, ніж в указах і маніфестах, виписувались інструкції і вказівки низовим управлінським державним і церковним ланкам щодо тих чи інших дій для виконання царських повелінь.

Значну наукову цінність для нашого дослідження мають фонди Національного історичного архіву Білорусі у м. Мінську, зокрема фонди №136 «Мінська духовна консисторія», №3245 «Білоруська греко-уніатська духовна консисторія», №1781 «Могиливіська римо-католицька духовна консисторія» №295 «Канцелярія Мінського губернатора». Це пов'язано з тим, що після другого і третього поділів Речі Посполитої церковне управління новоприєднаних територій Правобережжя, зокрема й Поділля, здійснювалося архієпископом Віктором Садковським, який очолював в 1793-1795 рр. новоутворену Мінську, Ізяславську і Брацлавську православну єпархію.

Значний обсяг архівних матеріалів щодо релігійної історії нашого краю знаходиться в Державному історичному архіві України в м. Львові, у державних архівах Житомирської, Тернопільської та Рівенської областей, м.Москви, Польщі, Литви, Чехії, Словаччини, Румунії, в різних наукових та музейних установах української світової діаспори.

Отже, вивчений, систематизований, проаналізований і використаний нами комплекс архівних документів і матеріалів дозволяє перше, розглянути на комплексній основі суть, зміст, особливості, місце і роль духовно-релігійної сфери Поділля та розкрити суть імперської і синодальної політики царського уряду щодо одержавлення релігійних конфесій краю та перетворення їх у інструмент імперського контролю над віруючими подільцями.

Вивчення і узагальнення архівного матеріалу по-друге, допомагає підняти завісу забуття над історичною і духовною спадщиною нашого Подільського краю і широко використати її в курсах історії України, релігієзнавства, історії української культури, у краєзнавчо-туристичній роботі, у виховних заходах в освітянських та культосвітніх установах, позашкільних закладах, на олімпіадах та в дослідженнях учасників МАН.

Список використаних джерел і літератури:

1. Державний архів Хмельницької області. Автори-упорядники П.Слободянюк, Г.Осадча. – Хмельницький, 2005. – 12 с.
2. Адміністративно-територіальний устрій Поділля. Історія і сучасність. – Монографія / Олуйко В.М., Слободянюк П.Я., Баяк М.І. – Хмельницький: ПП Мошак М.І., 2005. – С. 23.
3. Лях Г.В. Документальні матеріали розпорядчого стола Подільської духовної консисторії: класифікація та інформаційний потенціал / Сучасні засоби збереження документів та нові методологічні підходи до наукових досліджень і застосування документів Національного архівного фонду України: науковий збірник за підсумками Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. – С.285-293.
4. Блажевич Ю.І. Правові засади становлення і діяльності Подільської православної єпархії (кінець XVIII – 50-ті роки XIX ст.). Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління і права: Хмельницький: Хмельницький університет управління і права, 2012. – С. 14-21.
5. Державні архіви Хмельницької області: путівник. – Хмельницький: Хмельницька міська друкарня, 2005. – 474 с.

Yuriy Blazevykh

ARCHIVE SOURCES OF CONFESSIONAL HISTORY OF THE PODILLIA REGION (END OF XVIII - XIX CENTURY).

The article reveals the essence and the experience of using significant archival and documentary material of domestic and foreign state archives concerning the confessional history of the Podillia Region at the end of the XVIII-XIX centuries, in the so-called imperial period, when the Right-Bank Ukraine and Podillia were incorporated into the Russian state.

Key words: *archives, consistory, religious history, Podillia, diocese, documents.*

К.М. Бурдуваліс

КУЛЬТУРА, МЕДИЦИНА, ОСВІТА І АРХІВИ: ТОЧКИ ПЕРЕТИНУ

У статті здійснено аналіз проходження огляду на краще забезпечення збереженості документів та стану діловодства в галузі культури, національностей, релігій, туризму, охорони здоров'я, освіти і науки протягом 2014-2019 років у Хмельницькій області.

Ключові слова: Національний архівний фонд, діловодство, огляд на краще забезпечення збереженості документів та стану діловодства, Хмельницька область, галузь культури, національностей, релігій, туризму, охорони здоров'я, освіти і науки.

В процесі національного державотворення архівна справа посідає сьогодні все помітніше місце. Адже, за документами, які фіксують становлення і розвиток будь-якої сфери діяльності держави, прийдешні покоління вивчатимуть історико-документальну спадщину нашої епохи.

Організація діловодства та архівної справи є однією з форм управлінської діяльності, що здійснюється в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, а також на підприємствах, в установах і організаціях усіх форм власності. Нормативне та науково-методичне забезпечення діловодства та архівної справи завжди було в центрі уваги суспільства в цілому, оскільки від організації ділових процесів залежить не тільки повнота репрезентації достовірних джерел історичної інформації в архівних підрозділах, а й якість керування будь-якою установою.

Держархів області з 2014 року започаткував неймовірно-ефективний проект щодо покращення збереження документів Національного архівного фонду (далі-НАФ) та стану діловодства в окремих галузях області, а саме: в культурній, релігійній, туристичній, в охороні здоров'я та освіті.

На виконання Закону України „Про Національний архівний фонд та архівні установи”, Закону України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення протидії незаконному обігу архівних документів” від 22 грудня 2006 року № 534-V, розпорядження Президента України „Про невідкладні заходи щодо збереження національних архівних цінностей України” від 13 квітня 2005 р. №957/2005- р. спільним наказом Державного архіву Хмельницької області та Управління культури, національностей, релігій та туризму обласної державної адміністрації від 10.10.2014 № 202-н/54 “Про створення

організаційного комітету з проведення огляду на краще забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду та стану діловодства в установах та закладах культури Хмельницької області” було оголошено обласний огляд забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду та стану діловодства в установах і закладах культури Хмельницької області (далі – Огляд).

Метою Огляду було забезпечити належний облік та зберігання документів НАФ в т.ч. унікальних документів та документів на нетрадиційних носіях у відповідності до існуючих правил управлінської документації, фото-фоно-відеодокументів; впорядкувати документи установ відповідно до вимог положення про архівний підрозділ; забезпечити ділові служби установ та архівні підрозділи необхідною нормативно-правовою документацією з питань діловодства та організації архівної справи; створити експертні комісії в кожній установі та розробити положення про їх діяльність; створити архівний підрозділ, з виділенням приміщень та обладнанням; впроваджувати технології електронного діловодства та електронних документів.

Всього Оглядом було охоплено 2336 установ і закладів культури Хмельницької області: 876 бібліотек, серед них - 3 обласні, 23 центральні районні та міські, 19 центральних районних для дітей, 46 міських філій, 17 міських філій для дітей, 767 сільських бібліотек; музейні установи, серед них 2 заповідники – Державний історико-культурний заповідник „Межибіж” та „Самчики”; 22 державних музеїв, з них – 4 обласні, 12 районних, 6 міських; 291 недержавних музеїв, з яких 19 носять звання „народний музей”; вищі навчальні заклади I-II рівня акредитації: Хмельницьке музичне училище ім. В.Заремби та Кам'янець – подільський коледж культури і мистецтв; початкові

спеціалізовані мистецькі навчальні заклади -57 шкіл; театральні – концертні установи: обласна філармонія, обласний академічний музично-драматичний театр імені М.Старицького; академічний обласний театр ляльок; 1083 клубні заклади, з них - 1033 у сільській місцевості.

Під час Огляду закладів культури організовано 32 наради – семінарів з відповідальними за діловодство та архівну справу в установах та закладах культури Хмельницької області, в яких взяло участь 856 слухачів. Проведено комплексне перевіряння 68 установ та закладів культури Хмельницької області. Експертно-перевірною комісією Держархіву області погоджено та схвалено 2780 од.зб. документів постійного зберігання та 890 од.зб. документів з кадрових питань (особового складу).

16 квітня 2015 року Оглядом були охоплені установи та заклади культури Старокостянтинівської міської ради (історико-культурний центр-музей „Старий Костянтинів”, відділ культури, туризму та історичної спадщини виконавчого комітету міської ради, дитяча музична школа ім. М.Кондратюка) та Старокостянтинівської райдержадміністрації (відділ культури, національностей та релігій райдержадміністрації, районний центр культури, районний будинок культури) та був організований семінар для відповідальних за архівні підрозділи установ і закладів культури міської ради та райдержадміністрації. В семінарі взяло участь 22 особи. Ведення діловодства та організації архівної справи в районі та місті - на достатньому рівні.

14 травня 2015 року організаційним комітетом з проведення огляду були оглянуті установи та заклади культури Кам'янець-Подільської міської ради (Кам'янець-Подільський коледж культури та мистецтва, міська дитяча музична школа ім. Ф.Д.Ганіцького, міська дитяча школа мистецтв, Кам'янець-Подільська хорова школа) та Кам'янець-Подільської райдержадміністрації (відділ культури райдержадміністрації, районна школа мистецтв, районний центр культури і мистецтв „Розмай”). Для відповідальних за архівні підрозділи установ і закладів культури міської ради та райдержадміністрації організовувався семінар, в якому взяли участь 89 осіб. Діловодство та організація архівної справи в районі та місті відбувається відповідно до законодавчо-прийнятих вимог.

25 травня 2015 року Огляд був проведений в установах та закладах культури Дунаєвецького району.

28 травня 2015 року в Держархіві області був проведений семінар для відповідальних за архівні підрозділи (архіви) та діловодство в установах та закладах культури обласного підпорядкування на тему: „Ведення діловодства в установах та закладах культури Хмельницької області та забезпечення збереженості документів НАФ”. В семінарі взяло участь 56 осіб.

4 червня 2015 року організаційним комітетом з проведення огляду відвідано установи та заклади культури Вінківського району (відділ культури Вінківської райдержадміністрації, Вінківська дитяча школа мистецтв, Вінківська центральна районна бібліотека, Вінківський районний будинок культури). Документи Національного архівного фонду зберігаються та обліковуються відповідно нормативних вимог.

5 червня 2015 року Оглядом були охоплені установи та заклади культури Білогірського району (Білогірська дитяча школа мистецтв, Білогірський історико-краєзнавчий районний музей, Білогірська центральна районна бібліотека, сектор культури та релігій райдержадміністрації) та для відповідальних за архівні підрозділи установ і закладів культури Білогірської райдержадміністрації організовувався семінар на тему: „Нормативно-правове, науково-методичне та інформаційне забезпечення організації діловодства та архівної справи в установах і закладах культури”. В семінарі взяло участь 38 осіб.

24 червня 2015 року спеціалісти Держархіву області брали участь у семінарі для відповідальних за організацію діловодства та архівної справи в музеях Хмельницької області з презентацією: „Ведення діловодства в установах та закладах культури Хмельницької області та забезпечення збереженості документів НАФ”. В семінарі взяло участь 28 осіб. Під час проведення Огляду були ліквідовані порушення правил зберігання документів Національного архівного фонду в музейних закладах.

31 липня 2015 року організаційним комітетом з проведення Огляду було оглянуто установи та заклади культури Волочиського району (Волочиський районний будинок культури, відділ культури, національностей та релігій Волочиської

райдержадміністрації, Волочиська дитяча школа мистецтв, Волочиський історичний районний музей). Для відповідальних за архівні підрозділи (архіви) та діловодство в установах та закладах культури Волочиського району був організований семінар на тему: „Ведення діловодства в установах та закладах культури Хмельницької області та забезпечення збереженості документів НАФ”. В семінарі взяло участь 56 осіб.

6 серпня 2015 року Огляд проходив в установах та закладах культури Летичівського району (відділ культури, національностей та релігій Летичівського району, Летичівська дитяча музична школа, Летичівська районна бібліотека, Летичівський районний будинок культури). Для відповідальних за архівні підрозділи (архіви) та діловодство в установах та закладах культури Летичівського району був організований семінар на тему: „Ведення діловодства в установах та закладах культури Летичівського району та забезпечення збереженості документів НАФ”. В семінарі оловзяло участь 72 особи, організація діловодства та архівної справи відповідає нормативно-правовим вимогам.

26 серпня 2015 року Огляд проходив в установах та закладах культури Красилівського району (відділ культури, національностей та релігій Красилівського району, Красилівська дитяча музична школа, Красилівська міська бібліотека). Для відповідальних за архівні підрозділи (архіви) та діловодство в установах та закладах культури Красилівського району був організований семінар на тему: „Ведення діловодства в установах та закладах культури Красилівського району та забезпечення збереженості документів НАФ”. В семінарі взяло участь 32 особи, організація діловодства та архівної справи – на достатньому рівні.

Притягом квітня-травня 2015 року організаційним комітетом з проведення огляду було відвідано установи та заклади культури обласного та міського підпорядкування: Хмельницька обласна філармонія, Хмельницький обласний музично-драматичний театр імені М.Старицького, Хмельницький обласний академічний театр ляльок, Обласний краєзнавчий музей, Обласний художній музей, Обласний літературний музей, Обласна універсальна наукова бібліотека імені М.Островського, Облас-

на бібліотека для юнацтва, Обласна бібліотека для дітей імені Т.Г.Шевченка, Хмельницький обласний науково-методичний центр культури та мистецтва, Управління культури і туризму Хмельницької міської ради, Хмельницька дитяча школа мистецтв.

В ході Огляду було розроблено 83 інструкції з діловодства. Погоджено 193 положень про експертні комісії та архівні підрозділи, 412 номенклатур справ та укладено 222 історичних довідок.

Покращено умови зберігання документів Національного архівного фонду у 16 установах та закладах культури, а саме: в Хмельницькій обласній філармонії, Управлінні культури, національностей, релігій та туризму обласної державної адміністрації, Хмельницькому обласному музично-драматичному театрі імені М.Старицького, Обласному літературному музеї, Дунаєвецькій районній бібліотеці тощо).

Кращу роботу з погодження та схвалення документів Експертно-перевірною комісією Держжархіву області проведено в установах та закладах культури Городоцького (81 номенклатура справ, 89 історичних довідок та доповнень до них, 7 інструкцій з діловодства, 13 положень про експертні комісії та архівні підрозділи), Деражнянського (40 номенклатур справ, 3 історичних довідок та доповнень до них, 5 інструкцій з діловодства, 11 положень про експертні комісії та архівні підрозділи), Летичівського (54 номенклатури справ, 50 історичних довідок та доповнень до них, 2 інструкцій з діловодства, 12 положень про експертні комісії та архівні підрозділи), Красилівського (47 номенклатура справ, 5 історичних довідок та доповнень до них, 3 положення про експертні комісії та архівні підрозділи), Теофіпольського (43 номенклатура справ, 4 історичних довідок та доповнень до них, 4 інструкцій з діловодства, 8 положень про експертні комісії та архівні підрозділи) районів.

Значно покращили діловодство та архівну справу у забезпеченні збереженості документів НАФ у Дунаєвецькому, Ізяславському, Кам'янець-Подільському, Новоушицькому, Полонському, Славутському, Старосинявському районах та в містах Старокостянтинова, Кам'янець-Подільського, Хмельницького.

Кращих результатів в ході Огляду досягли: Управління культури, національностей, релігій та туризму обласної державної адміністрації, Хмельницька обласна філармонія, Хмельницький обласний музично-драматичний театр імені М.Старицького, Хмельницький обласний академічний театр ляльок, Хмельницький обласний науково-методичний центр культури та мистецтв, Обласна універсальна наукова бібліотека імені М.Островського, Обласний літературний музей, Білогірська дитяча школа мистецтв, відділ культури Вінковецької райдержадміністрації, відділ культури Волочиської райдержадміністрації, Деражнянський районний будинок культури, Городоцька центральна районна бібліотека, Дунаєвецька центральна районна бібліотека, сектор культури Ізяславської райдержадміністрації, управління культури і туризму департаменту гуманітарної політики Кам'янець-Подільської міської ради, відділ культури та туризму Кам'янець-Подільської райдержадміністрації, відділ культури, національностей та релігій Красиївської райдержадміністрації, відділ культури, національностей та релігій Летичівської райдержадміністрації, відділ культури, національностей та релігій Старокостянтинівської райдержадміністрації, сектор культури Хмельницької райдержадміністрації, відділ освіти, культури, молоді та спорту Полонської райдержадміністрації, Славутський міський історичний музей, Новоушицька центральна районна бібліотека, відділ культури Старосинявської райдержадміністрації, управління культури Нетішинської міської, Шепетівська дитяча музична школа, Теофіпольська центральна районна бібліотека, відділ культури Ярмолинецької райдержадміністрації, Хмельницький центр національного виховання учнівської молоді, Хмельницька дитяча школа мистецтв, Чемеровецька районна дитяча музична школа, відділ культури, туризму та історичної спадщини виконавчого комітету Старокостянтинівської міської ради, Державний історико-культурний заповідник „Межибіж”, Обласна організація Національної спілки краєзнавців України.

Підсумки огляду на краще забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду та стану діловодства в установах і

зкладах культури Хмельницької області були оголошені 28 листопада 2015 року на спільному засіданні колегії Держархіву області та Управління культури, національностей, релігій та туризму обласної державної адміністрації.

У 2016 році даний проект охопив галузь охорони здоров'я.

Спільним наказом Державного архіву Хмельницької області та Департаменту охорони здоров'я обласної державної адміністрації від 28.03.2016 № 21/118 „Про створення організаційного комітету з проведення огляду на краще забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду та стану діловодства в закладах охорони здоров'я Хмельницької області” було оголошено обласний огляд на краще забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду та стану діловодства в закладах охорони здоров'я Хмельницької області.

Всього Оглядом було охоплено 112 закладів охорони здоров'я в Хмельницькій області: 31 обласний лікувально-профілактичний заклад, 24 міських та 40 районних

Під час Огляду організовано 26 наради – семінарів з відповідальними за діловодство та архівну справу в закладах охорони здоров'я області, в яких взяло участь 765 слухачів. Проведено комплексне перевіряння 64 установ та закладів охорони здоров'я області. Експертно-перевірною комісією Держархіву області погоджено та схвалено 799 описів справ постійного зберігання та 1038 описів справ з кадрових питань (особового складу) та передмови до них.

В ході Огляду обласними, районними та міськими закладами охорони здоров'я розроблено 30 інструкції з діловодства, 38 номенклатур справ та передмов до них, 55 положень про експертні комісії та архівні підрозділи, укладено 40 історичних довідок.

Організаційний комітет з проведення Огляду відвідав заклади охорони здоров'я Чемеровецького району, а саме: Чемеровецький медичний коледж та центральну районну лікарню, де був організований навчальний семінар для відповідальних за архів та діловодство в закладах охорони здоров'я району. Організація діловодства та архівної справи в Чемеровецькому медичному коледжі на зразковому рівні.

Протягом квітня – травня 2017 року організаційним комітетом були оглянуті заклади охорони здоров'я Хмельницької міської ради, а саме: Хмельницький базовий медичний коледж та міська інфекційна лікарню. Для відповідальних за архівні підрозділи закладів охорони здоров'я Хмельницької міської ради на базі архівного відділу організовувався семінар на тему: „Нормативно-правове, науково-методичне та інформаційне забезпечення організації діловодства та архівної справи в закладах охорони здоров'я Хмельницької міської ради”

В третьому кварталі 2017 року організаційним комітетом з проведення Огляду відвідано заклади охорони здоров'я Теофіпольського, Городоцького, Деражнянського та Красилівського районів, проведено семінари для відповідальних за архівні підрозділи та діловодство в закладах охорони здоров'я району щодо питань впорядкування документів та забезпечення закладів охорони здоров'я галузевою нормативно-правовою базою.

Протягом двох років організаційним комітетом з проведення Огляду було відвідано усі заклади охорони здоров'я обласного підпорядкування: Хмельницька обласна лікарня, обласна дитяча лікарня, Хмельницький обласний кардіологічний диспансер, обласний психоневрологічний диспансер, обласний центр екстреної медичної допомоги та медицини катастроф, обласний протитуберкульозний диспансер тощо. На базі Хмельницької обласної лікарні, дитячої обласної лікарні, обласного кардіологічного диспансеру працівниками Держархіву області були проведені навчальні семінари для відповідальних за діловодство та архівну, в яких взяло участь 203 особи.

Покращено умови зберігання документів Національного архівного фонду у 15 закладах охорони здоров'я Хмельницької області, а саме Департаменті охорони здоров'я обласної адміністрації, Управлінні охорони здоров'я Кам'янець-Подільської міської ради, Хмельницькій обласній лікарні, Хмельницькому обласному протитуберкульозному диспансері, Волочиській, Деражнянській, Красилівській, Кам'янець-Подільській центральних районних лікарнях, Чемеровецькому медичному коледжі тощо.

Кращу роботу з погодження та схвалення документів Експертно-перевірною комісією Держархіву області проведено в закладах охорони здоров'я Городоцького, Волочиського, Деражнянського, Дунаєвецького, Красилівського, Старосинявського, Чемеровецького районів та місті Кам'янець-Подільському.

Значно підвищили рівень діловодства та архівної справу у забезпеченні збереженості документів НАФ у Дунаєвецькому, Ізяславському, Кам'янець-Подільському та в містах Кам'янець-Подільську, Хмельницькому.

Працівниками Держархіву області для відповідальних за організацію діловодства та ведення архівної справи в закладах охорони здоров'я видано методичні рекомендації „Методи ефективної організації документування в закладах охорони здоров'я”.

Підсумкова колегія по завершенню Огляду відбулася 2 листопада 2017 року під керівництвом директора Держархіву області Байди́ча В.Г. та директора Департаменту охорони здоров'я Хмельницької облдержадміністрації. На спільній колегії були підведені підсумки, розроблені рекомендації для працівників закладів охорони здоров'я та нагороджені переможці.

Адже, лише правильне оформлення медичної документації, а також її зберігання у архіві медичного закладу визначає якість роботи та ефективність адміністративної діяльності в закладах охорони здоров'я Хмельницької області.

21 лютого 2018 року між Державним архівом Хмельницької області та Департаментом освіти і науки Хмельницької облдержадміністрації був підписаний спільний наказ „Про створення організаційного комітету з проведення огляду на краще забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду та стану діловодства в закладах освіти і науки Хмельницької області”, який планується завершити у 4 кварталі 2019 року.

Оглядом охоплено усі заклади освіти Хмельницької області. Адже, документи, що утворюються в діяльності закладів освіти, є складовою частиною НАФ. Вказані заклади зобов'язані забезпечувати збереженість документів НАФ та сприяти його поповненню.

Для проведення Огляду створено організаційний комітет, який очолюють директори Держархіву області та Департаменту освіти та науки Хмельницької облдержадміністрації. До складу організаційного комітету Огляду входять працівники Держархіву області та Департаменту освіти та науки Хмельницької облдержадміністрації, представники громадськості.

Огляд закладів освіти і науки Хмельницької області проходить в такі етапи:

- дошкільні навчальні заклади (установи) (перше півріччя 2018 року);
- заклади (установи) загально-середньої та позашкільної освіти (друге півріччя 2018 року – перший квартал 2019 року);
- заклади (установи) професійно-технічної та вищої освіти (другий – третій квартали 2019 року);
- заклади (установи) післядипломної освіти (четвертий квартал 2019 року).

Станом на 1 березня 2019 року Експертно-перевірною комісією Держархіву області погоджено та схвалено 1020 справ постійного зберігання та 540 справ з кадрових питань (особового складу).

В ході Огляду відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 55 „Про деякі питання документування управлінської діяльності”, наказу Міністерства освіти і науки України від 25 червня 2018 року № 676 „Про затвердження Інструкції з діловодства у закладах загальної середньої освіти”, зареєстрованому у Міністерстві юстиції України 11 вересня 2018 року № 1028/32480 розроблено 56 індивідуальних інструкцій з діловодства. Погоджено 43 положення про експертні комісії та архівні підрозділи, розроблено 65 номенклатур справ, укладено 68 історичних довідок та їх продовження.

Кращу роботу з погодження та схвалення документів Експертно-перевірною комісією Держархіву області

проведено в закладах освіти Городоцького, Волочиського, Деражнянського, Дунаєвецького, Ізяславського, Летичівського, Чемеровецького, Ярмолинецького районів та місті Кам'янець-Подільському.

У квітні 2018 року на базі архівного відділу Хмельницької міської ради відбувся навчальний семінар для відповідальних за діловодство та архівну справу у дошкільних закладах міста Хмельницького, в якому взяло участь 32 слухачі.

Протягом звітнього періоду Держархівом області навчальні семінари для керівників освітніх і наукових закладів області щодо організації архівної справи та діловодства відбулися в Красилівському, Городоцькому, Ізяславському, Теофіпольському, Шепетівському, Новоушицькому районах та місті Шепетівка.

Працівниками Держархіву області розроблено методичні рекомендації „Організація діловодства та архівної справи в дошкільних закладах Хмельницької області”, які погоджено рішенням Науково-методичної ради Держархіву області (протокол №2 від 16.05.2018р.) та рекомендовано працівникам, членам ЕК, відповідальним за організацію діловодства та ведення архівної справи в дошкільних закладах Хмельницької області.

За підсумками Огляду Держархівом області та Департаментом освіти та науки облдержадміністрації в кінці четвертого кварталу 2019 року буде проведено спільну колегію, на якій будуть відзначені кращі заклади освіти та науки області з питань організації архівної справи та діловодства.

В перипетіях адміністративно-територіальної реформи даний проект продовжуватиметься, сприяючи забезпеченню збереження документів та організації діловодства в різних галузях Хмельницької області.

The article provides an analysis of the review for better preservation of documents and the state of office work in the field of culture, nationalities, religions, tourism, health care and education and science during 2014-2019 in the Khmelnytsky region.

Key words: National Archival Fond, case management, review on better preservation of documents and state of office management, Khmelnytsky region, branch of culture, nationalities, religions, tourism, health care, education and science.

В.Ю. Васильєв, Ю.А. Хоптяр, А.Ю. Хоптяр

**ОПЕРАТИВНІ НАРАДИ ТА ПАРТІЙНІ ЗБОРИ
СПІВРОБІТНИКІВ УПРАВЛІННЯ НКВС УРСР
ПО КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ
ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ «ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ»
ТА «БЕРІЇВСЬКОЇ ВІДЛИГИ»
(КІНЕЦЬ 1938 – ПОЧАТОК 1939 РР.).**

В статті розглядаються заходи співробітників управління НКВС УРСР по Кам'янець-Подільській області як джерело вивчення «великого терору» та «беріївської відлиги» у кінці 1938 – початку 1939 рр.

Ключові слова: архівні документи, комуністичний режим, жертви політичних репресій, політичне керівництво, репресивно-каральні органи, політичні репресії, терор.

Останнім часом в дослідників історичної науки з'явилася можливість вивчати широкий комплекс архівних документів, які зберігаються в Галузевому державному архіві Служби безпеки України. Дослідникам стали доступні листування, доповідні записки, інформації наркомів НКВС УРСР до НКВС СРСР, начальників УНКВС до НКВС УРСР, архівно-кримінальні справи жертв політичних репресій. Ці види документів чітко показали роль вищого політичного керівництва в організації «соціальної чистки» радянського суспільства, участь співробітників органів держбезпеки в масових операціях, стали відомі кількісні та якісні характеристики результатів репресивних акцій. Також учені провели первинний джерелознавчий аналіз цих документів: використання інформаційного потенціалу, облік варіантів фальсифікацій, ступеня достовірності тощо [6].

Однак тривалий час дослідникам були недоступні особові справи співробітників органів держбезпеки. Протягом останніх років, з ухваленням «декомунізаційних законів» у 2015 р. цей корпус джерел став відкритим для істориків. Особові справи співробітників органів держбезпеки мають безперечну цінність у плані з'ясування імен конкретних виконавців внутрішньої політики компартійного керівництва, режисерів і постановників сумнозвісних політичних та ідеологічних кампаній 1920–1930-х рр. Разом з тим, вони надають можливість з'ясувати певне коло питань кадрової політики

ВКП(б)–КП(б)У, яка спиралася не стільки на ділові якості, скільки на особисту відданість тодішнім схоластичним, ідеологічним постулатам, безмежну віру в правильність обраного курсу.

Маловідомим джерелом стали матеріали розслідування службової діяльності та злочинів співробітників органів державної безпеки. Ці службові розслідування проводилися співробітниками особливої інспекції відділу кадрів. Вони повинні були встановити реальну провину співробітника у скоєному злочині, визначити його тяжкість і запропонувати міру покарання — порушення кримінальної справи або адміністративну відповідальність (догана, кілька діб арешту, пониження в посаді, званні тощо).

Особливу цінність для вчених мають, протоколи оперативних нарад і партійних зборів, що стали джерелом для початку наукового аналізу реакції співробітників НКВС УРСР на постанову РНК та ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1938 р. «Про арешти, прокурорський нагляд та ведення слідства», вивчення їх взаємовідносин з прокуратурою під час проведення перевірки справ засуджених чи підготовлених до засудження у позасудовому порядку, стосунків між регіональними партійними комітетами та місцевими апаратами органів держбезпеки [11].

Протоколи зборів та нарад у всіх випадках завірені секретарями, членами президії партійних зборів. Супровідні листи до цих документів підписані начальниками або заступниками

начальників УНКВС областей УРСР. Таке діловодство передбачало попередню корекцію текстів, як секретарем партійної організації, так і керівництвом УНКВС.

Наявність завірених копій протоколів і стенограм засідань обласних УНКВС у фондах секретаріатів НКВС УРСР, партійних органів доводить, що партійно-радянські керівники республіканського та обласного рівнів ретельно вивчали пануючі настрої серед співробітників місцевих апаратів держбезпеки і міліції, їх реакцію на несподіване припинення масових репресивних операцій, арешти вищих посадовців наркоматів внутрішніх справ СРСР та УРСР, їх ставлеників в обласних УНКВС. Це був один із засобів контролю за політичною лояльністю кадрового складу співробітників органів внутрішніх справ і державної безпеки, що були опорою комуністичного режиму. В архівно-кримінальних справах на колишніх «чекістів» стенограми оперативних нарад і партійних зборів чи витяги із них використовувалися як додаткові докази «порушень соціалістичної законності».

Метою даної статті є аналіз партійних зборів та оперативних нарад співробітників управління НКВС УРСР по Кам'янець-Подільській області з точки зору встановлення загальних та своєрідних аспектів здійснення «великого терору» та «беріївської відлиги» в області.

Як відомо, 17 листопада 1938 р. Й. Сталін і В. Молотов підписали постанову РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про арешти, прокурорський нагляд і ведення слідства», якою органам НКВС і прокуратури заборонялося проведення масових операцій з арештів і виселення, ліквідовувалися «трійки». Органи НКВС зобов'язувалися при провадженні слідства точно дотримувати всіх вимог кримінально-процесуальних кодексів [9, с.305-308]. На той час арешти, як цього й вимагала 127 стаття Конституції СРСР 1936 р., повинні були проводитися тільки за рішенням суду або за санкцією прокурора. У цей же день начальник Вінницького обласного УНКВС І.Корабльов провів у Вінниці оперативну нараду з питання агентурно-слідчої роботи [1, арк.165], а І.Жабрева (начальника УНКВС по Кам'янець-Подільській області) заарештували як співучасника очільника НКВС О.Успенського [10, с.189].

22 листопада 1938 р. у присутності секретаря Кам'янець-Подільського обкому КП(б)У О.Власова відбулася оперативна нарада обласного УНКВС. Спочатку заслухали співробітників, а потім тимчасово виконуючий обов'язки начальника управління, секретар партбюро Олександр Якимович Єкимов заявив, що 19 листопада він був присутній на засіданні політбюро ЦК КП(б)У, на якому обговорювалася постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 17 листопада. «На засіданні з'ясувалося, — зазначав Єкимов, — що колишній нарком НКВС УРСР Успенський виявився неабияким змовником, який привіз на Україну своїх спільників, нині заарештованих разом з ним» [5, арк.263-264]. Доповідач, мабуть, хотів додати своїй персоні політичної ваги повідомленням про участь у засіданні політбюро. Але насправді цей орган постанову не обговорював.

За кілька днів у Вінниці І.Корабльов розповів, що в ЦК КП(б)У відбулася нарада начальників обласних управлінь НКВС та їх заступників, на якій був присутній М. Хрущов [4, арк.51].

У Кам'янець-Подільському співробітники ще до оперативної наради обласного УНКВС зрозуміли, хто винен і кого треба критикувати. Тому нікого не здивувало, що одним з перших виступив начальник Проскурівського міськвідділу НКВС Борис Миколайович Самогородський, який стверджував, що порушення відбулися через ворогів народу, зокрема І.Жабрева. Колишній начальник вимагав надавати слідчі справи щодо шпигунства «Польської організації військової» (ПОВ), а чекісти вимушені були заарештовувати підозрілих осіб, на яких не було достатніх матеріалів. При цьому широко застосовувалися побиття заарештованих і фальсифікація протоколів їх допитів. Оперуповноважений особливого відділу 9-ї кавалерійської дивізії Стадник підтримував критику: «Жабрев давав ворожі настанови не пускати до заарештованих прокурорів, чим порушували революційну законність». Начальник відділу кадрів В.Лелонг сказав про те, що І.Жабрев дав директиву звільнити з «органів» усіх євреїв. Більше того, він нібито говорив, що «потрібно в найближчий період нашу прикордонну область очистити від євреїв». Квінтесенцією

оцінок став висновок начальника 9-го відділу Олексія Миколайовича Горця: «Усі ми, у тому числі і я, були сліпим знаряддям у руках цього запеклого ворога Жабрева» [5, арк.249].

У процесі перекладання провини на персоніфікованого ворога — І.Жабрева — чітко окреслилися соціальні напруги й конфлікти, настрої й моделі поведінки чекістів. По-перше, група співробітників звинуватила колег в особистих зв'язках з І.Жабревим. Наприклад, начальник Красилівського райвідділу НКВМ Мотусевич заявив, що Самогородський був наближеним до Жабрева, отримував від нього грошові винагороди, але нічого про це не сказав. Начальник прикордонного загону Зубрило звинувачував співробітників Волочиського райвідділу НКВС у тому, що погано борються з ворогами народу, наполягав на масовому виселенні з прикордонної смуги колгоспників, навіть без наявності компрометувальних доказів їх діяльності. Начальник 4-го відділу Парфьонов вказав на діяльність Єкімова, що як секретар парткому приїжджав до оперативно-слідчих груп і вимагав надання не менше п'яти слідчих справ у день, а Крутов — 8–12 щоденних зізнань у ворожій роботі. Парфьонов акцентував увагу на неправильному здійсненні політичних репресій щодо різних національностей: «У нас існувала практика, що якщо поляк, то ворог, якщо колишній петлюрівець — то ворог... Наша держава інтернаціональна, і заарештовувати всіх поляків — це неправильно». На що секретар обкому О.Власов зробив зауваження, що якщо держава є інтернаціональною, це не означає, «що не повинні заарештовувати ворогів з різних національностей». На нашу думку, ці розбіжності виникли навколо суттєвої проблеми трансформації окремих аспектів політичних репресій в етнічні чистки.

Парфьонов визначив ще одну серйозну проблему органів НКВС у суспільстві: «Масовою операцією ми викликали в населення в селах острах перед нашими органами». У відповідь пролунали репліки: «Неправильно, це наклеп на народ. Нас бояться вороги, а народ нас любить».

Про страх у суспільстві, викликаний кривою діяльністю чекістів, написано чимало. Про нього знали і його використовували самі чекі-

ти. Тим показовішими є вислови про страх ворогів і любов народу, які не були якоюсь аберацією свідомості чи ментальною проблемою, а були свідомою політичною позицією. Недарма начальник 3-го відділу О. Вадіс стверджував, що підвищення ефективності агентурної і слідчої роботи «не означає, що ми повинні зараз ліберальничати з ворогами — це означає, що декого, якщо це знадобиться, будемо суворо допитувати. І далі він продовжив: «...Слід продовжувати громити ворогів, а треба сказати, що саме в Кам'янець-Подільській області є ще багато ворогів, з якими потрібно вести запеклу боротьбу».

Водночас О.Вадіс розкритикував корпоративні відносини в органах держбезпеки, заявивши, що з чекістів створювалася «певна каста, усе робилося в суто конспіративній формі, створювалася видимість, що працюють багато, працюють добре... Чиношанування, підлабузництво було повсякденним явищем». Безконтрольне й привілейоване становище в суспільстві чекістів призвело до того, що їх агентуру відкрито влаштовували на роботу директори підприємств і керівники радянських установ. Можна уявити, наскільки напруженим був психологічний стан у таких колективах.

«Поставити на місце» чекістів повинні були партійні органи. Саме це мала на меті постанов РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 17 листопада. Показово, що на оперативній нараді начальник Смотрицького райвідділу НКВС Климентій Іванович Стицюк звинувачував І.Жабрева в тому, що той наказував не інформувати партійні органи про ситуації на місцях, говорив: «Ми повинні знати в першу чергу, а потім уже парткоми». Секретар обкому Власов всю увагу зосередив на цій проблемі. По-перше, він критикував керівників управління Вадіса, Мордовця, Лелонга за те, що не говорили в обкомі й міськкомі партії про ворожу роботу Жабрева: «За ці помилки партійна організація має винних міцно вдарити». По-друге, він політично підстрахувався обов'язковими заявами про незгоди з Жабревим: «Протягом тривалого часу роботи з ворогом Жабревим мені довелося чимало стикатися й не виконувати його лінії в роботі, наприклад, виселення з м. Кам'янця-Подільського вчителів і

агрономів. Ми за очищення нашої області від ворожих елементів, за очищення правильне, а не за очищення фашистське, яке проводили Успенський і Жабрєв». По-третє, Власов з обуренням розповідав, що в районному центрі Берездові начальник райвідділу НКВС ставив завдання секретареві райкому партії та вимагав звіт про виконання. У Дунаєвцях його колега затребував від голови райвиконкому бензин і на запитання «Навіщо?» відповів: «Це не твоя справа, якщо не даси, заарештуємо». Навівши подібні приклади, Власов підкреслив: «Треба припинити будь-яке зазнайство й нетактовну поведінку». У зв'язку з цим, секретар обкому заявив, що Самогородського як близьку до Жабрєва людину й поганого працівника «тримати не будемо», а всіх, хто був «охвістям Жабрєва», слід із органів звільнити.

В такий спосіб, провідна роль партійних органів стосовно чекістських цілком відновлювалася. Місцеві партпрацівники знову починали здійснювати контроль над кадрами райвідділів та обласних управлінь держбезпеки. За таких умов секретар парткому управління О.Єкимов спробував перекласти провину за допущені «порушення законності» на ворожі зовнішні сили: «Слідчого перетворювали на письменника, не ставилися об'єктивно, партійно до оформлення справ, вимагали великих протоколів. У низці випадків ми не перевіряли показання свідків...». Тому колишні «письменники» повинні були профільтрувати всі слідчі справи «у провадженні», звільнивши тих, хто не винний. Але не можна було звільняти «легковажно», адже навколо залишалися вороги. Єкимов налаштовував співробітників на роботу в нових умовах: «Органи НКВС оточені любов'ю народу, тому т. Парфьонов, який тут виступав, неправий, кажучи, що нас бояться трудящі. Той, хто відчуває за собою гріхи, той боїться нашого удару. До нас щодня надходять сотні заяв, трудящі допомагають нам викривати ворогів». Отже, логіка мислення банди злочинців, що за сигналом керівництва Компартії відправила на смерть десятки тисяч людей у Кам'янець-Подільській області, залишалася незмінною: вони вважали себе найсвідомішими й найпатріотичнішими в суспільстві, здійснювали найвищу соціальну місію — пошук

ворогів у різних соціальних і національних групах, і за це «народ їх любив». А будь-які згадки про страх перед ними були... наклепом на народ, що допомагав «викривати» ворогів [5, арк.206-267].

26 листопада 1938 р. було видано наказ НКВС СРСР № 00762 «Про порядок здійснення постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1938 р.», підписаний Л. Берією. Він визначив напрями діяльності органів держбезпеки відповідно до чинного законодавства й вимагав під керівництвом партії й уряду «допомогтися якнайшвидшого й рішучого усунення всіх хиб і перекручень у своїй роботі й докорінного поліпшення організації подальшої боротьби за повний розгром усіх ворогів народу, за очищення нашої батьківщини від шпигунсько-диверсійних агентур іноземних розвідок, забезпечивши тим самим подальші успіхи соціалістичного будівництва» [9, с.309-312]. Отож, пошук ворогів народу, до розряду яких з початку 1930-х рр. могли потрапити будь-які групи суспільства, а також агентурних мереж іноземних розвідок був однією з умов успіхів діяльності компартії і держави загалом. Цей пошук жорстко контролювався партією, що залишалася «кристально чесною і справді народною» у своїх планах і діяннях. Саме тому вона мала суворо покарати порушників законності.

27 листопада 1938 р. відбулися закриті партійні збори Кам'янець-Подільського УНКВС, на яких були присутні 77 осіб, у тому числі секретар обкому О.Власов. Із доповіддю «Про викриття фашистської змови в органах НКВС і заходи парторганізації по ліквідації наслідків шкідництва» виступав О. Єкимов. Він розповів, що у квітні 1938 р. О.Успенський і І.Жабрєв на оперативній нараді обласних і районних працівників НКВС у Кам'янці-Подільську вимагали громити організоване підпілля. Після таких настанов до слідчої роботи (фабрикації протоколів допитів та інших процесуальних документів) залучили сторонніх осіб, що не були оперативними співробітниками. Заарештовані під тортурами давали показання на 50, а то й на 80 чоловік, тобто обмовляли всіх, кого знали. У результаті за показаннями в антирадянській діяльності проходили тисячі людей.

Начальник відділу кадрів УНКВС (з 4 березня 1938 р.) Ілля Пінхусович Юфа, який

виступив за О.Єкимовим, заявив: «У березні місяці ц. р. я був на нараді в наркоматі, де виступали т. т. Хрущов і Єжов. Апарат на Україні надзвичайно засмічений соціально чужим крамарським елементом. Тов. Єжов зазначав, що апарат чекістів не обмінювався, не освіжався, та порушував питання про підготовку нових кадрів — ця лінія є й зараз правильної». Усі присутні розуміли, що йдеться про покарання за попередню «ударну роботу» з викриття ворогів. Тому звинувачення зосередилися на помічниках І.Жабрева. Зокрема, зазначалося, що в колишнього заступника начальника управління, начальника 4-го відділу В. Леонова проявлявся «шкідливий фанатизм, у всьому і всіх він бачить ворогів». Співробітник Безпрозваний жорстко розкритикував свого начальника О.Вадіса й розповів, що той на третій день приїзду в УНКВС скликав оперативну нараду, «на якій усіх комуністів узвав ворогами народу й пригрозив, що він нас заарештує, віддасть під суд тощо». Тодішній секретар парткому В. Лелонг у відповідь на зауваження про неправильність такої поведінки сказав, що О.Вадіса надіслано О.Успенським на зміцнення прикордонної області і йому треба «створити авторитет». Для створення «авторитету» О.Вадіс не цурався будь-яких методів: він посилав підлеглих купувати йому воду до магазину, а на одній з оперативних нарад у присутності колег стверджував, що присутній товариш у службі — ворог народу й що він з ним «на фронт не піде, тому що він його зрадить».

В умовах критики і звинувачень керівництво УНКВС каялося в гріхах. Наприклад, Йосип Лаврентійович Мордовець (з 20 червня 1938 р. — тимчасово виконуючий обов'язки начальника 2-го відділу УДБ, а з 7 вересня 1938 р. — помічник начальника УНКВС) відкидав звинувачення в антисемітизмі. У відповідь один зі співробітників сказав: «Соромно було слухати, як розповідав Мордовець, що йому начальство заявило, що потрібно вигнати євреїв з органів НКВС, бо вони не мають своєї держави й тому можуть продати будь-яку державу, у тому числі й радянську владу». Тема антисемітизму в діяльності керівництва НКВС не випадково продовжувала активно обговорюватися в чекістському середовищі. Так,

співробітник управління Кіперштейн говорив, що Жабрев — німецький фашист, який змушував його обслуговувати свою власну квартиру, як, утім, і колишнього начальника управління Приходька. Справа була не в панській поведінці керівників чекістів у 1930 р., про яку, до речі, ми знаємо не дуже багато. Звинувачення в антисемітизмі слугували логічним містком для характеристики «ворожої фашистської діяльності» колишнього керівництва, дозволяли порівнювати її з Голокостом євреїв, який здійснювали нацисти. Показово, що співробітник управління Кац відкрито заявив: «Сьогодні по радіо передавали мітинг радянської інтелігенції з Москви з приводу звірячих погромів, учинених фашистами в Німеччині над єврейським населенням. Усі, хто виступав, не знаходили слів, щоб висловити своє обурення. А хіба ми не бачимо подібне, що затіяла купка ворогів, які пробралися до органів НКВС?.. Наскільки я знаю, вказівки про звільнення з органів євреїв ішли від відділу кадрів НКВС УРСР... Це питання впирається в Крутова». Уперше пролунала інформація про те, що в 1938 р. із Кам'янець-Подільського УНКВС відрадили 50 осіб, з них 23 євреї.

Серед критичних виступів на адресу керівництва управління НКВС звернула на себе увагу заява помічника оперуповноваженого 4-го відділу Івана Павловича Кордуса, яка, на нашу думку, чітко демонструвала механізми здійснення репресій тоталітарним режимом. У стенограмі партзборів зазначалося: «Далі т. Кордус зупиняється, як країна соціалізму родить героїв. Як наш героїчний народ висуває зі свого середовища значних людей, таланти тощо. У нас в управлінні, — продовжує Кордус, — було суцільне викривлення у висуванні кадрів і нагородах. Ось нагородили т. Патрушева — колишнього начальника Плужнянського райвідділення, що нині працює у Волочиському РВ НКВС. За що, я запитую? За те, що він — Патрушев — при вилученні зброї у Плужнянському районі був ініціатором масового викривлення революційної законності? Патрушев у селах Плужнянського району скликав до сільбуду по 15 колгоспників, пропонував їм здати зброю, потім залишав міліціонера і змушував знущатися з колгоспників

[9, с.313-325]. За цією справою заарештовано колишнього начальника міліції Ключа, а головний винуватець — Патрушев — не лише на волі, але й нагороджується». Отже, країна соціалізму народжувала героїв, які організовували провокації, знущалися з людей і вбивали їх, а за такі злочини їх заохочували і привселюдно хвалили. Це зовсім не схоже на ситуацію зі «звичайними людьми» К. Браунінга зі 101-го резервного поліцейського батальйону, які знищували євреїв на території Округу Люблін у Польщі в період Другої світової війни. Варто зазначити, що йдеться не про просту співучасть звичайних чоловіків середнього віку із селянських і робочих родин у злочинах проти людяності. Звертають на себе увагу реалії того часу: провокації, побиття, масові вбивства героїзувалися в чекістському середовищі, перетворюючись на засоби кар'єрного росту й підвищення соціального статусу.

Повертаючись до закритих партзборів Кам'янець-Подільського УНКВС, варто підкреслити, що стратегії захисту в умовах критики подібного «героїзму» були цілком пояснюваними. Один з чекістів, Манілевич, казав: «Рабська покірність у виконанні будь-якого наказу призвела до ворожих дій... Кожен товариш очікував виїзду або арешту». Йому вторив Й.Мордовець: «Я готовий відповідати перед партією за свої антипартійні вчинки, але ворогом я ніколи не був». Лелонг визнав «пособництво Жабреву у ворожій роботі», але заявив, що не був свідомим ворогом. Ще більш чесним перед «товаришами по зброї й партії» подав себе О.Вадіс: «Я не називав Жабрева батьком рідним, але говорив з ним тоді по-рабськи і плакав. Я заявляю, що я чесна людина, був такою й чесною людиною буду». Партзбори виключили І.Жабрева з КП(б)У як «зрадника партії і батьківщини», Лелонга зняли з посади секретаря парткому й винесли сувору партійну догану з попередженням за зв'язок з І.Жабревим. Аналогічне покарання спіткало Й.Мордовця [5, арк.271-342].

У січні 1939 р. розгорнулася робота експертних комісій з оцінки попередньої діяльності УНКВС. Обкоми партії розглядали особові справи комуністів-чекістів, затверджуючи їх кандидатури для продовження роботи в ор-

ганах держбезпеки. У Кам'янці-Подільському 4 лютого 1939 р. новий начальник УНКВС Олексій Никифорович Михайлов (до цього — завідувач відділом керівних партійних органів Кам'янець-Подільського обкому партії) написав А. Кобулову записку про справу В. Лелонга. Він зазначав, що В.Лелонг подав неправильні дані про національність (француз), про соціальне походження (батько — власник магазину), приховав національність чоловіка сестри (німець), мати якого теж була засуджена за шпигунство, батько дружини був на обліку. О.Михайлов називав В.Лелонга «шкурником», якому в 1937 р. комуністи висловлювали недовіру. Він підкреслював, що В.Лелонг був близький до І.Жабрева, як секретар парторганізації виконував настанови щодо звільнення євреїв з органів НКВС. Крім цього, на адресу М. Хрущова надійшли скарги комсомольця Корчака та інших свідків про знущання Лелонга над заарештованими, його вимоги наклепницьких показань на співробітників НКВС. Список 20 співробітників, на яких були компрометувальні матеріали, був долучений до справи Гришка. Лелонг, будучи начальником відділу кадрів, їх приховав, але це виявив новий начальник НКВС і подав рапорт на їх звільнення. Михайлов вимагав звільнити Лелонга з органів НКВС і віддати під суд [3, арк.26].

Лелонг розумів, що висунуті йому звинувачення можуть призвести до арешту й максимально жорсткого вироку. 10 лютого 1939 р. він написав листа М. Хрущову, де скаржився на виключення з партії і заявив про готовність спокутувати провину на полі бою. Він писав: «У складній міжнародній обстановці, коли знахабнілий фашизм готовий напасти на наші святі кордони, немає вище честі для радянських патріотів, для комуністів померти за свою батьківщину, за велику партію більшовиків, за любимого тов. Сталіна». Далі він зізнався, що «без партії не зможе жити», і просив «дати шанс показати свою відданість, мною пишати-меться вся батьківщина». З пафосом комуніст-чекіст Лелонг заявив: «У другій світовій соціалістичній революції я буду в перших лавах громити світовий фашизм, і якщо доведеться померти, так помру героєм» [3, арк.22-23]. У той же день він написав листа А.Кобулову, з якого

стає зрозуміло, що він був у нього на прийомі, висвітливши свою біографію й діяльність. Він знову писав про допущені помилки, але зазначав, що вони були в його колег — досвідчених чекістів Мордовця, Леонова та інших. Посилаючись на лише 10-місячну службу в НКВС, прихід туди із партійних органів, де зарплата удвічі вища, просив виявити довіру й повірити йому. Лелонг стверджував, що готовий виконати будь-яке відповідальне завдання та померти в сутичці з фашизмом [3, арк.17-21]. Для підтвердження такої готовності 1 березня 1939 р. В.Лелонг до повторного короткого листа А.Кобулову додав написану рукою військову присягу [3, арк.3].

У процесі збору матеріалів про порушення соціалістичної законності слідчі з експертних комісій НКВС збирали рапорти й заяви колег періоду масових операцій, листи й заяви засуджених, їхніх родичів, які надсилалися керівникам різних партійно-радянських структур. У них розповідалося про поведінку слідчих, наводилися аргументи про невинність засуджених і містилися запевнення у відданості радянській владі, компартії та особисто Й.Сталіну. Ці документи ще недостатньо введені в науковий обіг через недавню недоступність архівів. Вони викликають значний інтерес, тому що містять маловідомі подробиці проведення масових операцій. Наприклад, під час розслідування порушень у Кам'янець-Подільському УНКВС до справи були долучені листи начальника 6-го відділення УДБ С. М. Северина. Це була людина, що протягом декількох років служила в особливому відділі Кам'янець-Подільського прикордонного загону, мала значний досвід чекістської роботи на кордоні з Польщею. У липні 1938 р. його перевели до апарату Кам'янець-Подільського УНКВС, а 14 серпня 1938 р. він написав листа до секретаріату ЦК ВКП(б) про перегини в слідчій роботі НКВС, в якому зазначив, що «брав участь у ліквідації повстань на Кубані, Україні, Молдавії, вів справи на контрреволюціонерів і шпигунів, і приводив вироки у виконання, але це були справжні вороги, тепер мені здається, разом з розгромом справжніх ворогів заарештовано й репресовано багато невинних і штучно створюються одиночні та групові справи». С.Северин ствер-

джував, що із серпня 1937 по серпень 1938 р. УНКВС по Кам'янець-Подільській області заарештував близько 16 000 осіб, до 90% яких зізналися у злочинах (шпигунство, участь в антирадянських організаціях тощо). «У переважній більшості цих осіб було заарештовано за об'єктивними ознаками або за неперевіреними показаннями інших осіб. Прокуратура настільки захопилася, що без перевірки дає санкції на арешт», — підкреслював цей чекіст. Усі заарештовані піддавалися побиттям, у тому числі з боку прокурорів. Подібні методи допитів застосовувалися паралельно з камерними провокаціями, що дозволяло вигадувати розгалужені шпигунські резидентури, проти яких успішно боролися місцеві чекісти. С.Северин відверто писав: «Я вважаю шкідливим хоча б те, що в одній Кам'янець-Подільській області за рік було викрито 10 000 польських шпигунів. Це нереально й бути не може, скільки ж агентури має польська розвідка в СРСР? Це липа, й польській розвідці штучно створено ореол, тут не без ворожої руки. 80% усіх справ передаються на трійку й заарештовані розстрілюються». Він зазначив, що схожі методи застосовувалися під час фальсифікації практично всіх справ: «В УНКВС було викрито партизанську організацію. Викрили її нач[альник] 4-го відділу Гінесин і нач[альник] відділення Климовський, за нею розстріляли до 200 осіб, і запевняю вас, що дарма. Це дута справа, й за нею репресовано кращий сільський актив». У листі Северин каявся: «За період роботи в УНКВС я сам брав участь у побитті заарештованих, вважаючи, що ми громимо ворога, але проаналізувавши, що це суперечить настановам партії та уряду, я вирішив довести до Вашого відома» [2, арк.8-10].

Написати такого листа в серпні 1938 р. до секретаріату ЦК ВКП(б) було дуже сміливим учинком. Пояснити його можна по-різному: або С.Северин мав особистий контакт із високопоставленими співробітниками НКВС СРСР (начальника 6-го відділу 1-го управління НКВС СРСР Ігнатія Морозова він міг знати за спільною роботою у 23-му Кам'янець-Подільському прикордонному загоні), або з кар'єристських міркувань вирішив заявити про порушення законності керівниками Кам'янець-Подільського УНКВС. Можливо, що він як співробітник,

який служив на кордоні, знав реальні масштаби агентурної мережі, а також шпигунства, тому був реально стурбований розмахом арештів і розстрілів людей. З цієї точки зору він виявляв себе як радянська людина, комуніст і патріот. 24 грудня 1938 р. С.Северин написав листа секретарю Кам'янець-Подільського обкому КП(б)У О.Власову, в якому заявив про шкідницьку роботу Жабрева, Лелонга, Мордовцева, Леонова. Це був типовий донос, в якому описувалися садистські нахили колишніх начальників, які били й катували заарештованих чекістів. Зазначалося, що Лелонг годинами перебував у кабінеті Жабрева, після чого особисто допитував співробітників, вимагаючи показань у шпигунській діяльності. Так, на партзборах було заарештовано начальника особливого відділу 9-ї кавалерійської дивізії Б. Черторийського, якого допитували Лелонг і Северин. Під час побиттів Лелонг заявляв Черторийському: «Б'є тебе не апарат Балицького, не я, а Микола Іванович Єжов». Крім акцентування уваги на садистських нахилах начальників, Северин звертав увагу на цілеспрямований антисемітизм, арешти чекістів-євреїв, знищення партійних і радянських кадрів. Звичайно, усі ці факти повинні були підтвердити не просто ворожу, а фашистську діяльність. Під час розслідування листи Северина були долучені до його кримінальної справи, яку відкрили на початку 1939 р. [2, арк.6-15].

Значну кількість співробітників Вінницького й Кам'янець-Подільського УНКВС, що брали участь у масових операціях 1937–1938 рр., протягом першої половини 1939 р. було звільнено з органів НКВС. На цьому їх покарання закінчилося.

Показово, що в Кам'янець-Подільській області, як і у Вінницькій, засудили лише кілька осіб, які вели слідчі справи заарештованих партійних працівників [2, арк.44]. Хоча розслідування порушень законності встановило, що 15 співробітників УНКВС по Кам'янець-Подільській області застосовували заходи фізичного впливу на заарештованих. У 1940 р. було складено список цих людей, деякі з яких боролися з українськими буржуазними націоналістами в Західній Україні й басмацтвом у Середній Азії [2, арк.7]. Очевидно, що цих лю-

дей за порушення не карали. Прикладом цього був Р.Крутов, який у 1939–1941 рр. очолював УНКВС по Волинській і Рівненській областях [10, с.352-253].

Таким чином, для істориків протоколи та стенограми – надзвичайно цікавий вид історичного джерела. По-перше, дослідник може відчутти емоційну напругу самого заходу і психологічний стан його учасників. Стенографісти текстуально передавали емоції залу («оплески», «бурхливі оплески», «сміх», «шум/гомін у залі» тощо). Репліки із залу, уточнення із місця, реакції на них доповідача й учасників дійства теж фіксувалися і надавали інформацію про емоції, що панували серед співробітників НКВС. Формат раптової дискусії, неформальна побудова фраз, їх незавершеність, постійні репліки, їх зміст, використання побутової лексики свідчить про перехід від формально спланованого заходу із заздалегідь визначеним сценарієм до відвертої розмови членів «робочого колективу». По-друге, постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1938 р. «Про арешти, прокурорський нагляд та ведення слідства» покладала на співробітників НКВС всю відповідальність за «недоліки» у проведенні масових репресивних акцій. Саме ця ситуація і спровокувала неформальну дискусію у середовищі співробітників державної безпеки. По-третє, неформальна атмосфера партійних зборів і оперативних нарад дозволила виявляти окремі групи співробітників держбезпеки, пов'язаних товаришескими стосунками, спільною роботою по слідчим справам, інтересам, минулим, а також входженням до кола «друзів» чинного чи колишнього керівництва УНКВС. Це одразу надало дослідникам фактичний матеріал для визначення діючих чи вже минулих патрон-клієнтських стосунків у середовищі «чекістів».

По-четверте, однаковий формат протоколів і стенограм дозволяє досліднику провести певні узагальнення щодо тем виступів співробітників держбезпеки: форми і методи «порушень соціалістичної законності», відновлення агентурно-оперативної роботи, реконструкція агентурної мережі, дотримання вимог «Кримінально-процесуального кодексу», взаємодія обласного апарату із міськими, районними

відділами і відділеннями під час проведення репресивних акцій, характеристика міжособистісних стосунків окремих співробітників із керівництвом УНКВС, здатність до виконання оперативних завдань, зв'язок політичної лояльності із особистою відданістю керівництву управління, начальникам з НКВС УРСР–НКВС СРСР, акценти виступів секретарів міських й обласних партійних комітетів тощо. Окрім тематики виступів, є можливість визначити їх спрямованість (негативна, засудження, позитивна, конструктивна, констатуюча) [8, с.30-38].

Протягом досить тривалого періоду життя співробітники радянської держбезпеки відправлялися до концтаборів або були головними дійовими особами в убивствах сотень тисяч людей. Ми сьогодні пишемо про них завдяки доступу до архівних документів в Україні, які дають можливість реконструювати злочини організаторів і виконавців убивств у контексті історичних подій. Читаючи документи, ми бачимо специфічний «радянський світ», «радянську цивілізацію». Документи, на яких заснований цей матеріал, дійсно свідчать, що терор і фальсифікації були повсякденністю «радянського світу». Органи НКВС були його складо-

вою частиною, але не винятком, як про це іноді каже сучасна російська історіографія. Повсякденність, у всякому разі в 1930-х рр., зливалася з масовими вбивствами, і в цьому сенсі «нормальність» була абсолютною антилюдською «ненормальністю». У цій повсякденності, як свідчать документи, була якась згода й навіть співучасть досить широких соціальних верств [7, с.40-66].

Ці висновки ґрунтуються на ретельному вивченні різноманітних корпусів історичних джерел, що приступні дослідникам, які вивчають радянські політичні репресії на Поділлі. Що ж до своєрідності цих репресій у період «великого терору», то прикордонне розташування Кам'янець-Подільської області, присутність значної кількості поляків серед місцевих жителів, обумовлювали те, що: 1) прикордоння мало стратегічне значення для керівництва СРСР, тому перетворилось на один з епіцентрів репресій;

2) поляки стали одним з головних об'єктів державного терору того часу, спрямованого не лише на ліквідацію потенційної «п'ятої колони», але й на створення гомогенного національного середовища у західних прикордонних регіонах СРСР.

Примітки

1. ГДА СБ України, ф. 5, спр. 66937, т. 9.
2. ГДА СБ України, ф. 12, спр. 205.
3. ГДА СБ України, ф. 12, спр. 31034.
4. ГДА СБ України, ф. 16, оп. 31, спр. 39.
5. ГДА СБ України, ф. 16, оп. 31, спр. 94.
6. Білокінь С. І. Джерелознавчі проблеми вивчення слідчих справ НКВС // Проблеми історії України. — К.: Наукова думка, 1994. — Вип. 3. — С. 90–101. Його ж. Масовий терор як засіб державного управління СРСР. — К., 1999. — 448 с.; Петровський Е. П. Архівно-слідчі справи як джерело вивчення історії репресій в Україні у 1937–1938 роках. (Рукопис). — Дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук за спеціальністю 07.00.06 — Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. — Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. — К.: 2006. — 300 с.; Подкур Р., Ченцов В. Документи органів государственной безопасности СССР 1920–1930-х годов: источниковедческий анализ. — Тернополь: Збруч, 2010. — 372 с. и др.
7. Васильев Валерій, Подкур Роман. Радянські карателі. Співробітники НКВС — виконавці «Великого терору» на Поділлі. — К.: Видавець В. Захаренко, 2017. — 240 с.
8. Відлуння Великого терору. Збірник документів у трьох томах. — Т. 1. Партійні збори та оперативні наради співробітників управлінь НКВС УРСР (листопад 1938 — листопад 1939 рр.) / Автори-укладачі: Валерій Васильєв, Лінн Віола, Роман Подкур. — К.: Видавець В. Захаренко, 2017. — 744 с.
9. История сталинского ГУлага. — Т. 1. — М.: Новый хронограф, 2007. — 939 с.
10. Петров Н. В., Скоркин К. В. Кто руководил НКВД, 1934–1941: Справочник / Общество «Мемориал», РГАСПИ, ГАРФ. — М.: Звенья, 1999. — 300 с.
11. Подкур Р. Реакція співробітників органів держбезпеки на припинення «великого терору» (листопад 1938 — 1939 рр.)// З архівів ВУЧК — ГПУ — НКВД — КГБ. — 2009. — №2 (33). — С. 136 — 167; його ж. Взаємодія органів дер-

жавної безпеки та прокуратури УРСР в період припинення «великого терору» (кінець 1938 – 1939 рр.) // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей / Ін-т історії України НАН України та ін.; Редкол. випуску: О.П.Рєєнт (відп. ред.) та ін. – К., 2010. – Вип. 36. – С. 266 –283; Тепляков А.Г. Машина террора. ОГПУ –НКВД Сибири в 1929 –1941 гг. – М.: Новый хронограф, 2008. – С.454–464 та ін.

В статье рассматриваются мероприятия сотрудников управления НКВД УССР по Каменец-Подольской области как источник изучения «великого террора» и «бериевской оттепели» в конце 1938 – начале 1939 гг.

Ключевые слова: *архивные документы, коммунистический режим, жертвы политических репрессий, политическое руководство, репрессивно-исполнительные органы, политические репрессии, террор.*

ВИКОРИСТАННЯ ТЕРМІНУ «АРХІВНА ІНФОРМАЦІЯ»: ЗАПРОШЕННЯ ДО ДИСКУСІЇ

Питання використання професійної термінології у будь-якій сфері діяльності виступають засадничими. Усталена професійна термінологія є фундаментом, на якому базується теоретична та практична робота фахівців. Проте, будь-які, навіть усталені дефініції, потребують переосмислення відповідно до сучасних умов існування та розвитку певної професії. Не є виключенням і архівна сфера. Пропонуємо розпочати дискусію, щодо практичної значущості терміну «архівна інформація» та його відповідності знаним визначенням.

Ключові слова: архів, архівна справа, архівна термінологія, інформація, документ.

За результатами аналізу нормативно-правових та законодавчих актів України, нормативної бази республік колишнього СРСР, аналізу фахової професійної літератури та робочих програм українських ЗВО з навчальної дисципліни «Архівознавство» щодо використання терміну «архівна інформація» можемо зробити наступні тезисні висновки.

Щодо зазначеного терміну маємо колізію. Існує ряд базових нормативно-правових документів в яких термін «архівна інформація» не застосовується або тривалий час не застосовувалася. Зокрема це Закони України: «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації»; не передбачено використання зазначеного терміну постановою Кабінету міністрів України від 17 січня 2018 р. № 55 «Деякі питання документування управлінської діяльності».

Одночасно, з прийняттям Закону України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років» від 09.04.2015 № 316-VIII до Закону України «Про національний архівний фонд та архівні установи», до Наказу Міністерства юстиції України від 19.11.2013 № 2438/5 «Про затвердження Порядку користування документами Національного архівного фонду, що належать державі, територіальним громадам» та до інших нормативно-правових актів було внесено відповідні зміни та запроваджено використання терміну «архівна інформація» у визначенні «архівна інформація репресивних органів». Вважаємо таке рішення дискусійним.

Для розуміння доцільності або недоцільності використання терміну «архівна інформація» пропонуємо розглянути розуміння зазначено-

го терміну у пізньо-радянській теорії архівної справи та на розуміння зазначеного терміну в колишніх республіках СРСР.

В термінологічних стандартах СРСР та спадкоємиці СРСР – Російської Федерації – термін «архівна інформація» не виявлено.

Так, у «ГОСТ 16487-83. Делопроизводство и архивное дело. Термины и определения», термін «архивная информация» був відсутній. Замість цього використовувався термін «документная информация».

«ГОСТ Р 51141-98 Делопроизводство и архивное дело. Термины и определения» визначав термін «документірована інформація», тобто інформація зафіксована на матеріальному носії інформації з реквізитами, що дозволяють її ідентифікувати. Незважаючи на скасування цього стандарту, новий стандарт «ГОСТ Р 7.0.8-2013 СИБИБД. Делопроизводство и архивное дело. Термины и определения» під використанням терміну «документірована інформація» розуміє структуровану інформацію зафіксовану на носії. Також цей стандарт визначає використання «інформації архівних документів» з метою забезпечення законних прав та інтересів громадян в культурному, науковому, політичному, економічному напрямках.

В працях радянсько-російського теоретика архівної справи В. М. Автократова, зокрема у його докторській дисертації «Теоретические проблемы советского архивоведения (1960–1972)» (1982), монографії «Теоретические проблемы отечественного архивоведения» (2001) та в інших роботах, використовується термін «архивная информационная среда».

У перших двох розділах монографії 2001 р. В. М. Автократов висував і аналізував поняття архівного інформаційного середовища та інформаційного потенціалу фонду. Архівне інформаційне середовище розглядалося як сукупність самих архівних документів і доданих їм пошукових засобів. Мовою інформаційних дисциплін те й інше визначається як «первинні» і «вторинні» документи. Вторинні документи (пошуковий апарат) розкривають склад і зміст первинних і дозволяють орієнтуватися в їх емпіричному розмаїтті.

У зазначеному дослідженні обґрунтовується положення про те, що емпірична частина предмету становить архівне інформаційне середовище, що є сукупністю документної ретроспективної інформації та доданих їй засобів архівного пошуку (науково-довідковий апарат). Саме в умовах архівного інформаційного середовища відбувається актуалізація ретроспективної інформації, яка складає соціальний сенс існування архівів і розвитку архівознавства.

У Державному стандарті Республіки Казахстан СТ РК 1037-2001 «Делопроизводство и архивное дело. Термины и определения» використовується термін «документірована інформація», «інформація об архівних документах», проте визначення терміну «архівна інформація» відсутнє.

У Державному стандарті Республіки Білорусь СТБ 2059-2013 «Делопроизводство и архивное дело. Термины и определения / Справоводства і архіўная справа. Тэрміны і азначэнні / Records management and archives management. Terms and definitions» також відсутній термін «архівна інформація». Наявне лише визначення «документірована інформація», під якою розуміють записану інформацію або об'єкт, які можуть сприйматися та оброблятися як єдина цілісність.

В Україні визначення терміну «архівна інформація» вірогідно вперше подано у термінологічному словнику «Архівістика» (1998). Під «архівною інформацією» на С.15 розуміється сукупність первинної та вторинної документної інформації архівів. Також зазначений словник на С.22 дає визначення «вторинної документної інформації архіву» у 2-х варіантах: 1)

інформація, одержана в результаті аналітико-синтетичного оброблення первинного архівного документа; 2) зміст вторинного документа. Під «вторинним документом» визначається документ, який є результатом аналітико-синтетичного оброблення (інформації) одного або кількох первинних документів.

На С. 49 зазначеного словника надається визначення «первинної документної інформації архівів» – документна інформація, яка є об'єктом зберігання та використання з метою одержання відомостей про об'єктивну дійсність і розумову діяльність людини. Під «первинним документом» визначається документ, створений у процесі фіксації інформації навколишньої дійсності і містить виклад фактів, методів, концепцій тощо.

У ДСТУ 2732:2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять» подано терміни:

Первинна архівна інформація – інформація архівних документів.

Вторинна архівна інформація – інформація, отримана з архівних документів, облікових документів архіву та інших джерел унаслідок їхнього аналітико-синтетичного опрацювання.

Подано також російські терміни-відповідники: «первичная документная информация архивов»; «вторичная документная информация архивов» з посиланням на «Словарь современной архивной терминологии социалистических стран» (1982, 1988).

В «Українській архівній енциклопедії» (2008) визначення термінів «архівна інформація», «вторинна документна інформація архіву», подано за термінологічним словником «Архівістика».

Також термін наявний в українсько-англійському Словнику архівної термінології (Dictionary of archival terminology: Ukrainian-English), що розміщено на веб-сайті Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства: «архівна інформація» – archival information. Одночасно зазначаємо, що у багатомовному словнику термінології з архівної справи «Multilingual Archival Terminology» Міжнародної ради архівів (<http://www.ciscra.org/mat/mat/termlist/t/information>) та «Dictionary of Archival Terminology: English

and French. With Equivalents in Dutch, German, Italian, Russian and Spanish. 2nd Revised Edition. - München, New York, London, Paris, CIA, 1988» термін «архівна інформація» не виявлено.

Термін «архівна інформація» широко використовується в навчальному процесі. Зокрема зустрічаємо його використання в підручнику з «Архівознавства» (2002) за редакцією Я. Калакури; «Хрестоматії з архівознавства» (2003) за редакцією Г. Боряка; робочих програмах навчальної дисципліни «Архівознавство» Київського університету Бориса Грінченка, Національного аерокосмічного університету ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»; Національного авіаційного університету тощо.

Відповідно до Закону «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років», архівна інформація репресивних органів – інформація, зафіксована на будь-яких носіях, що була створена, отримана або перебувала у репресивних органах. Однак, на нашу думку, інформація не може бути архівною, оскільки вона зафіксована у відповідних документах, які, виконуючи свої функції у поточному діловодстві, належать до службових, а після завершення виконання – до архівних. Інформація ж не може змінюватися із поточної в архівну, її зміст не зміниться від того, що документи перебуватимуть у поточному діловодстві установи чи будуть передані на архівне зберігання. Тому нам незрозумілою видається ознака, за якою Закон надає документованій інформації, статусу архівної.

Термін «архівна інформація» більшою мірою стосується саме надання архівами інформації про документи, справи, фонди і т.д., тобто здійснення інформаційної діяльності. Згідно з ДСТУ 2732:2004, інформаційна діяльність архіву – це діяльність архіву, що задовольняє потреби користувачів у первинній та вторинній архівній інформації. Тобто, архіви на запит користувачів можуть оформлювати архівні довідки, витяги, копії – документи, створені на основі інформації, що міститься в архівних документах, а не відокремлена від них.

У проекті ДСТУ 2732:20__ «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять», що підготовлено фахівцями Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства поняття «первинна та вторинна архівна інформація» подано у визначеннях термінів: «інформаційна діяльність архіву», тобто діяльність архіву, спрямована на задоволення потреб користувачів у первинній та вторинній архівній інформації.

Одночасно пунктом 5.3.6 проекту ДСТУ 2732:20__ «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять» застосовано визначення доступу до архівної інформації, під яким розуміється врегульовані законодавством України умови та можливості ознайомлення користувача з первинною і вторинною архівною інформацією.

Таким чином вважаємо, що термін «архівна інформація» є не коректним, а його використання в теорії архівної науки, законодавчій та педагогічній практиці потребує заміни на більш інформативні та логічні аналоги.

O.Y. Garanin

ї USAGE OF THE NOTION «ARCHIVAL INFORMATION»: INVITATION TO DISCUSSION

The use of professional terminology in any field of activity is fundamental. The established professional terminology is the foundation on which the theoretical and practical work of specialists is based. However, any, even established definitions, need to be reconsidered in accordance with the current conditions of the existence and development of a particular profession. The archival area is no exception. We suggest starting a discussion on the practical significance of the term «archival information» and its relevance to well-defined definitions.

Key words: archives, archival affairs, archival terminology, information, document.

ІСТОРІОГРАФІЯ АРХІВНОЇ СПРАВИ НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ

У статті здійснено історико-регіональне дослідження архівної справи на Хмельниччині від початку становлення до сьогодення.

Ключові слова: архівна справа, будівництво, історіографія, Хмельниччина.

Архівна справа на Хмельниччині – це дзеркало, яке відображає становлення та розвиток духовного життя населення, її культури, політики та економіки, а також сприяє задоволенню потреб населення забезпеченням необхідної інформації. При цьому важливу роль відіграють історики, краєзнавці, які намагаються досягнути і віднайти історичні факти, джерела, які вказують на розвиток тих чи інших подій. Особливо з відновленням державної незалежності України зріс інтерес до історії державотворчих процесів не лише регіону, але й України загалом. Адже будь-які зміни у суспільному житті негайно відображаються у документах. Тому перед науковцями постає потреба, передусім, у розширенні джерельної бази, у тому числі у використанні архівних документів, як першоджерело відображення фактів історичних подій. Проте, проблема постає не лише у відтворенні історичної правди крізь призму архівних документів, але й у їх формуванні, обліку та зберіганні в архівних установах, адже – це, передусім, Національний архівний фонд нашої держави.

Потреба у нових підходах, методах зберігання, популяризації вийшла за предметні рамки історії та краєзнавства, як дисциплінарних наук та стала їх розмежуванням, що утворило самостійну галузь – архівознавство. Це система знань про документальну пам'ять людства, історична за своєю природою та універсальна за характером, комплексна наука про архівні документи, що досліджує потенціал архівної спадщини і питання доступу до архівної інформації.

Доходячи до глибини усіх соціальних структур, глобалізація зменшує значення вертикальних ієрархій, збільшуючи водночас потенціал горизонтальних структур і взаємовпливів, що виникають на цій основі. Це дає змогу систематизувати та сформувати цілісну картину історико-регіональних досліджень архівної

справи на Хмельниччині. Регіональний підхід дозволяє побачити всю багатоглибкість, багатоглибкість явищ і процесів, що стосуються створення та функціонування історичного знання на місцевому та загальному рівнях загалом.

Метою статті є аналіз архівної справи на Хмельниччині, що дозволяє висвітлити недостатньо досліджені сторінки історії регіональної архівістики. Архівна справа початку ХХ ст. неодноразово привертала увагу дослідників. Проте чимала кількість праць з цього питання не вичерпує глибини наукової проблеми. Для аналізу стану дослідження теми використано методи історіографії, які дозволили розглянути праці попередників, порівняти отримані ними результати і встановити повноту висвітлення ключового питання. Розглянуто різні підходи дослідників до проблеми, порівняно праці радянських, радянських і сучасних істориків.

Історіографічний аналіз архівознавчих досліджень розвитку архівної справи на Хмельниччині уможливив встановлення провідних тенденцій, закономірностей та особливостей вивчення її історичного розвитку.

Масив наукових досліджень, присвячених історіографії архівної справи можна згрупувати за такими періодами:

- з 20-х – до 60-х рр.;
- 60-ті – 80-ті рр.;
- 90-ті рр. ХХ ст. – до сьогодення.

Проблематику історико-регіональних досліджень на Хмельниччині розкривають співавтори В. Байдич, О. Завальнюк та О. Комарницький у науковому виданні “Архівна справа на Хмельниччині: історія та сучасність” [1]. Відтак, питання архівного будівництва вперше порушив Олексій Баранович у своїх напрацюваннях у 1918 році, досліджуючи магнатські архіви на Волині, зокрема приватні родинні архіви Староконстантинівщини. У своїх довідках він відзначав неналежний стан збереження

приватних архівних зібрань та порушував питання про залучення освітян для попереднього опрацювання документів [2, с. 38]. Вчений наголошував на регулярності проведення обліку, розсередження документації в окремі комплекси [3, с. 149-150].

На сторінках газет Кам'янецьчини за період 1919-1920 років висвітлюється потреба у збереженості документів для майбутнього покоління. Основним осередком зберігання управлінських та історичних документів в ті роки виступала Бібліотека Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету.

У періодиці "Боротьба" від 12 листопада 1919 року на останній шпальті висвітлено повідомлення "Передача архівів Університету", де зазначено, що згідно Постанови військово-архівної Комісії Головного Управління Мистецтв та згідно наказу Головного Отамана "архів бувшого жандармського Управління в м. Кам'янці, а також архів і бібліотека Двор. Деп. Зібрання передаються в повне розпорядження Державного Університету в Кам'янці" [4, с. 4].

У газеті "Наш шлях" від 12 лютого 1920 року розміщено інформаційне коротке повідомлення під назвою "Університетське життя" про те, що до "Бібліотеки Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету передано з Окружного Суду судове діло відомого Подільського гайдамаки Гавриленка, Кармелюка, яке потрібне в майбутньому для студіювання історії Поділля" [5, с. 4].

Вже у квітні 1922 року у Кам'янці-Подільському за розпорядженням Подільського губвиконкому засновується центральний історичний архів. Вже в червні 1922 року на базі архівної секції Кам'янець-Подільського повітового комітету охорони пам'яток старовини, мистецтва та природи утворено Кам'янець-Подільське тимчасове повітове архівне управління, організаторами якого були професорсько-викладацький склад Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Перед працівниками постало завдання забезпечити охорону пам'яток, налагодити облік, подолати розпорошеність документів. У 1924 році було у повній мірі сформовано систему архівної справи, встановлено партійний контроль. З утворення округів, у 1925 році створюється

Кам'янець-Подільське окружне архівне управління.

Про один із напрямків роботи управління, яке контролюється органами влади, описано в газеті "Червоний кордон" від 12 жовтня 1927 року під назвою "Обов'язкова постанова Кам'янецького Окружного Виконавчого Комітету". У матеріалі зазначається, що на підставі чинних нормативно-правових актів, що регламентували архівну діяльність установ, Президія Кам'янецького Окружного Виконавчого Комітету ухвалила: "всім установам та організаціям, які переховують у себе архівні матеріали установ дореволюційної доби (1917 р.), а саме: установ губерніяльних, повітових, волосних, поміщицькі архіви, релігійних культів та инш. організацій громадських, а також матеріали доби 1917-1919 років здати негайно до Округового Архивосховища упорядкованими за описом їх по роках" [6, с. 4]. Велику увагу працівники приділяли інспектуванню та обстеженню відомчих архівів, упорядкуванню, експертизі та використанню інформації документів. В результаті здійснення контролю за збереженням документів та ведення діловодства в установах, підприємствах, організаціях починає розвиватися низова мережа архівних установ, де концентрувалися архівні документи.

У 1929 році розпочався тотальний погром історичної науки. Цей етап історіографії, із зазначеної проблематики, прожив в умовах тоталітаризму. Історикам нав'язувалися політизовані схеми. Такі наукові праці цього періоду були антинауковими й не залишили помітного сліду в науці. Єдиним здобутком цього періоду можна вважати те, що, всупереч усьому, дослідницький процес не припинився.

Вже в 60-х роках ХХ століття виникає необхідність у висвітленні різноаспектних питань щодо покращення роботи архівних установ. Одне із таких ключових питань – виконання запитів громадян, порушила В. Вездецька у матеріалі "Виконання заяв трудящих у Хмельницькому обласному державному архіві" [7], що сприяло впорядкованості довідкової картотеки, як один із чинників швидкого пошуку необхідної інформації. Про експертизу цінності документів на регіональному

рівні йдеться у статті М. Козлової: “Методика керівництва роботою міських та районних архівів у Хмельницькій області” [8].

Про діяльність державних архівних установ у Хмельницькій області, реалізацію, в повному обсязі, покладених на них завдань та оцінку рівня їх матеріально-технічної бази йдеться у розвідці І. Кириченка (на той час – директор архіву) “Архівне будівництво у Хмельницькій області” [9].

У 1980 році В. Волкович у дослідженні “З обміну досвідом: Шепетівський районний державний архів Хмельницької області” [10] порушив питання про впорядкування та зберігання документів в установі.

Новий етап розвитку історіографії архівної справи почався з відновлення державної незалежності України. Його характерними рисами є розширення джерельної бази і проблематики історіографічних досліджень, переосмислення деяких подій в історії архівного будівництва, подолання “радянських” догматів, антиісторизму та відновлення окремих періодів розвитку архівної справи з урахуванням національно-демократичних принципів розвитку суспільства і науки.

Науковій реконструкції створення, принципи комплектування, інформативні можливості, склад та зміст адміністративно-розпорядчих документів архіву Подільської духовної консисторії кінця XVIII– початку XX ст., присвячена стаття Г. Лях “Документальні матеріали розпорядчого стола Подільської консисторії: класифікація та інформаційний матеріал” [11] та “Документальні комплекси архівного та реєстраційного відділень Подільської духовної консисторії (1795-1922 рр.): ступінь збереженості та інформаційний потенціал” [12].

Особливості розвитку архівної справи, проблеми, які постали перед архівістами в Подільській губернії та трагічні сторінки історії збереженості документів із початком Української революції до Другої світової війни розкрито у дослідженні В. Байдича “Сторінки архівної справи на Поділлі у міжвоєнний період” [13].

Сучасні історики, практики Хмельниччини такі, як О. Завальнюк [14], Ю. Земський [15], С. Борисевич [16], В. Галатир [17], Ю. Олійник [18] залучили до наукового обігу значну кіль-

кість документів з періоду історії 1917-1921 рр., розкривши маловідомі факти становлення архівної справи на Хмельниччині.

Залучення нових джерел з історії архівів у роки Другої світової війни уможливили подолання заідеологізованості, переосмислення й об’єктивного аналізу важливих подій архібудівництва, що висвітлюється у таких розвідках:

- Алтухова О. “Архіви Хмельницької області в роки окупації (1941-1944)” [19];

- Олійник Ю. “Кам’янець-Подільський обласний державний історичний архів в роки окупації” [20];

- Байдич В. “Документи Державного архіву Хмельницької області як джерело дослідження гітлерівського окупаційного режиму на Хмельниччині” [21];

- Олійник Ю. “Діяльність архівних установ Кам’янець – Подільської області в 40-х роках XX ст.” [22];

- “Матеріали Кам’янець-Подільської обласної комісії із встановлення збитків і розслідування злочинів нацистів в регіоні (1941-1945)” [23].

Питання регіонального дослідження архівної справи на Хмельниччині від початку створення до сучасності розкривають В. Прокопчук у публікації “З історії архівної справи на Дунаєвеччині” [24] та І. Старенький “Розвиток архівної справи на Поділлі в XIX – на початку XX ст.” [25].

Сучасна історіографія відродила важливий напрям досліджень – вивчення історії архівної справи через особу архівіста, головна мета якого полягає у висвітленні біографії і творчої діяльності відомих архівістів Хмельниччини. Висвітленню через біографії особистостей архібудівництва на різних історичних етапах присвячені наукові доповіді О. Григоренка “Доктор історичних наук, професор Ф.П. Шевченко – видатний історик і організатор архівної справи” [26], К. Завальнюк спільно з Т. Стецюк “Сергій Смеречинський (1892-1954) – будівничий архівної справи на Поділлі” [27] та О. Завальнюка “Подільському архівісту-історику В.Г. Байдичу – 60” [28].

Не залишилось поза увагою дослідження проблеми пожежі в Кам’янець-Подільському

архіві 10 квітня 2003 року, що знайшло своє відображення у збірнику матеріалів П. Слободянюка та С. Михайлової “«Чорний» четвер. Пожежа в Кам’янець-Подільському міському архіві 10 квітня 2003 року: причини, наслідки, уроки” [29], де на конкретній документальній базі прослідковується “анатомія” причин і наслідків гуманітарної катастрофи, що вийшла за межі державного масштабу.

Заслужують увагу праці, які торкаються питань науково-дослідної та видавничої діяльності архівів, історії комплектування архівних фондів, а саме: С. Михайлової “Науково-видавнича діяльність Державного архіву Хмельницької області впродовж першого десятиліття ХХІ ст.” (2012 р.) [30], Ю. Олійника “Науково-видавнича діяльність архіву у 2013 році” [31], В. Байдича “Науково-видавнича діяльність Державного архіву Хмельницької області за 2012-2015 рр.” [32].

Проблемні питання історії архівної справи та сучасні методи роботи в архівній галузі на регіональному рівні порушувались на Всеукраїнській науково-практичній конференції у 2012 році, що увійшли у науковий збірник “Сучасні засоби збереження документів та нові методологічні підходи до наукових досліджень і застосування документів Національного архівного фонду України” [33]. Окрім того, у 2012 виходить друком інформаційно-довідкове видання “Архівні установи Хмельниччини” [34], де міститься короткий історичний огляд

розвитку архівної справи на Хмельниччині, інформацію про діяльність Державного архіву Хмельницької області та місцевих архівних установ.

У 2017 році вийшло наукове видання співавторів В. Байдича, О. Завальнюка, О. Комарницького “Архівна справа на Хмельниччині: історія та сучасність” [1], де вперше на документальному матеріалі узагальнено увесь науковий, практичний досвід та глибоко досліджено історичні та сучасні аспекти організації архівної справи на території Хмельницької області. На сьогодні це одне із об’єктивних наукових досліджень діяльності архівних установ на регіональному рівні, які у своїй ретроспективі проводили складну роботу в різні історичні періоди, закладаючи основи для розвитку загальнодержавної архівної справи.

Загалом історіографія архівної справи на регіональному рівні стала об’єктом наукових інтересів від початку ХХ століття до сьогодення, що дає змогу систематизувати та узагальнити надбання істориків та практиків архівного будівництва на території Хмельниччини. Необхідно відзначити, що для вироблення нових концептуально-методологічних засад дослідження проблеми регіональної архівної справи, аналізу історичних досліджень мають велике значення ґрунтовні праці дослідників та практиків П. Слободянюка, С. Михайлової, В. Байдича, Ю. Олійника, В. Галатира, О. Завальнюка, О. Комарницького та ін.

Список використаних джерел:

1. Байдич В. Г., Завальнюк О. М., Комарницький О. Б. Архівна справа на Хмельниччині : історія та сучасність. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 392 с.
2. Українські архівісти: біобібліогр. довід. Київ, 1999. Вип. 1. 367 с.
3. Баранович А. И. К изучению магнатских архивов Украины // Проблемы источниковедения. М., 1956. Т. V. С. 149-150.
4. З Університетського життя. Передача архівів Університету // Боротьба. Кам’янець-Подільський, 1919, 12 лист. Ч. 8. С. 4.
5. Університетське життя // Наш шлях. Кам’янець-Подільський, 1920, 12 лют. Ч. 27. С. 4.
6. Обов’язкова постанова Кам’янецького Окружного Виконавчого Комітету // Червоний кордон. Кам’янець-Подільський, 1927, 12 жовт. С. 4.
7. Вездецька В. Виконання заяв трудящих у Хмельницькому оласному державному архіві // Науково-інформаційний бюлетень архівного управління УРСР. 1960. № 1. С. 22-24.
8. Козлова М. Методика керівництва роботою міських та районних архівів у Хмельницькій області // Архіви України. 1968. № 4. С. 14.
9. Кириченко І. Архівне будівництво у Хмельницькій області // Архіви України. 1968. № 4. С. 13-22.
10. Волкович В. З обміну досвідом: Шепетівський районний державний архів Хмельницької області // Архіви України. 1980. № 3. С. 50.
11. Лях Г. Документальні матеріали розпорядчого стола Подільської консисторії: класифікація та інформаційний матеріал [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dahmo.gov.ua/pyblication/lyah.pdf>.

12. Лях Г. Документальні комплекси архівного та реєстраційного відділень Подільської духовної консисторії (1795-1922 рр.): ступінь збереженості та інформаційний потенціал // *Архіви України*. 2015. № 5-6. С. 129-145.
13. Байдич В. Г. Сторінки архівної справи на Поділлі у міжвоєнний період [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_5-6_2016/14.pdf.
14. Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.) : монографія. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. 410 с.
15. Земський Ю. С. Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет (1865-1920) : автореф. дис. канд. іст. наук. Київ, 1997. С. 1.
16. Борисевич С. О. Історія Державного архіву Хмельницької області : хроніка 20-х років // *Студії з архівної справи та документознавства*. Київ, 1997. Т.2. С. 76.
17. Галатир В. Документи органів державної влади та самоврядування Поділля періоду Української революції (1917-1921 рр.) в фондах Державного архіву Хмельницької області // *Історія, культура та освіта : християнський вимір (до 20-річчя заснування Хмельницького інституту МАУП)* : зб. наук. пр. Хмельницький : Вид-во ХІ МАУП, 2016. Вип. 6. С. 88-92.
18. Олійник Ю.В. Архівна справа на Хмельниччині в середині 20-х років ХХ ст. : створення та діяльність окружних архівних управлінь // *Хмельницькі краєзнавчі студії : наук.-краєзн. зб. – Хмельницький : ФОП Стрихар А.М., 2017. Вип. 11. С. 222-227.*
19. Алтухова О. І. Архіви Хмельницької області в роки окупації (1941-1944) // *Матеріали ІХ Подільської іст.-краєзн. конф. Кам'янець-Подільський, 1995. С.16.*
20. Олійник Ю. В. Кам'янець-Подільський обласний державний історичний архів в роки окупації // *Освіта, наука і культура на Поділлі* : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2003. Т.3. С. 272-273.
21. Байдич В. Г. Документи Державного архіву Хмельницької області як джерело дослідження гітлерівського окупаційного режиму на Хмельниччині [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.dahmo.gov.ua/pyblication/Baydi4.pdf>.
22. Олійник Ю. В. Діяльність архівних установ Кам'янець – Подільської області в 40-х роках ХХ ст. // *Хмельницькі краєзнавчі студії: наук.-краєзн. зб. Хмельницький : ФОП Стрихар А. М., 2017. Вип. 10. С.219-224.*
23. Матеріали Кам'янець-Подільської обласної комісії із встановлення збитків і розслідування злочинів нацистів в регіоні (1941-1945): зб. док. Хмельницький, ФОП Мельник А. А. 2015. 454 с.
24. Прокопчук В. С. З історії архівної справи на Дунаєвеччині // *Сучасні засоби збереження документів та нові методологічні підходи до наукових досліджень і застосування документів Національного архівного фонду України: наук. зб. за підсумками Всеукраїнської наук.-прак. конф. м. Кам'янець-Подільський, 20-21 вересня 2012 року. Присвячується 75-й річниці утворення Хмельницької області та 90-річчю Державного архіву Хмельницької області. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2012. С. 66-80.*
25. Старенький І. О. Розвиток архівної справи на Поділлі в ХІХ – на початку ХХ ст. // *Сучасні засоби збереження документів та нові методологічні підходи до наукових досліджень і застосування документів Національного архівного фонду України : наук. зб. за підсумками Всеукраїнської наук.-прак. конф. м. Кам'янець-Подільський, 20-21 вересня 2012 року. Присвячується 75-й річниці утворення Хмельницької області та 90-річчю Державного архіву Хмельницької області. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2012. С. 86-92.*
26. Григоренко О. П. Доктор історичних наук, професор Ф.П. Шевченко – видатний історик і організатор архівної справи // *Сучасні засоби збереження документів та нові методологічні підходи до наукових досліджень і застосування документів Національного архівного фонду України: наук. зб. за підсумками Всеукраїнської наук.-прак. конф. м. Кам'янець-Подільський, 20-21 вересня 2012 року. Присвячується 75-й річниці утворення Хмельницької області та 90-річчю Державного архіву Хмельницької області. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2012. С. 365-372.*
27. Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Сергій Смеречинський (1892-1954) – будівничий архівної справи на Поділлі // *Сучасні засоби збереження документів та нові методологічні підходи до наукових досліджень і застосування документів Національного архівного фонду України: наук. зб. за підсумками Всеукраїнської наук.-прак. конф. м. Кам'янець-Подільський, 20-21 вересня 2012 року. Присвячується 75-й річниці утворення Хмельницької області та 90-річчю Державного архіву Хмельницької області. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2012. С. 373-377.*
28. Завальнюк О. М. Подільському архівісту-історик В. Г. Байдичу – 60 // *Освіта, наука і культура на Поділлі* : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2017. Т. 24 : Присвячено 100-річчю подій Української революції 1917-1921 років. С. 515-531.
29. Слободянюк П. Я., Михайлова С. Р. “Чорний” четвер. Пожежа в Кам'янець-Подільському міському архіві 10 квітня 2003 року: причини, наслідки, уроки. (Документи. Матеріали. Публікації). Хмельницький, 2012. 372 с.
30. Михайлова С. Р. Науково-видавнича діяльність Державного архіву Хмельницької області впродовж першого десятиліття ХХІ ст. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dahmo.gov.ua/pyblication/muhaylova.pdf>.
31. Олійник Ю. Науково-видавнича діяльність архіву у 2013 році // *Енергія*. 2013. № 13 (197), груд. С. 3.

32. Байдич В. Г. Науково-видавнича діяльність Державного архіву Хмельницької області за 2012-2015 рр. // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2015. Т. 22 : Присвячено 100-річчю від дня народження академіка П. Т. Тронька. С. 626-633.
33. Сучасні засоби збереження документів та нові методологічні підходи до наукових досліджень і застосування документів Національного архівного фонду України: наук. зб. за підсумками Всеукраїнської наук.-прак. конф. м. Кам'янець-Подільський, 20-21 вересня 2012 року. Присвячується 75-й річниці утворення Хмельницької області та 90-річчю Державного архіву Хмельницької області. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2012. 388 с.
34. Архівні установи Хмельниччини : інформаційно-довідкове видання. Хмельницький : «Поліграфіст-2», 2012. 64 с.

The article deals with the historical-regional study of archival affairs in Khmelnytsky from the beginning of the formation to the present.

Key words: *archival affairs, construction, historiography, Khmelnytsky Region.*

НАЙМЕНУВАННЯ ФАЙЛІВ ДЛЯ ЦИФРОВИХ КОЛЕКЦІЙ НА ПРИКЛАДІ СКРАПБУКІВ

Висвітлено особливості описового підходу до найменування файлів для оцифрованих скрапбуків

Ключові слова: оцифрування, найменування файлів, метадані, цифрові колекції, цифрове збереження, доступ

Стандарти найменування файлів для цифрових колекцій широко обговорюються серед архівістів, що займаються питаннями оцифрування, з тієї простої причини, що єдиних стандартів не існує.

«Стандарт» передбачає набір правил, узгоджених більшістю; однак, коли справа доходить до найменування файлів для архівних і цифрових колекцій, остаточного набору правил не існує. Це пояснюється тим, що кожна бібліотека чи архів мають різні потреби в своїх цифрових колекціях і що імена файлів залежать від того, хто буде отримувати до них доступ.

Разом із тим схема найменування файлів має встановлюватися до фактичного оцифрування. Тому чимало установ створюють і оприлюднюють власні практики з найменування файлів, і, як правило, існує два підходи: непрозорий і описовий, і кожен з них має різні плюси і мінуси.

Описові, значущі імена файлів містять метадані самі у собі і дозволяють отримувати деяку інформацію при перегляді імені; непрозорі імена файлів *відсилають* до метаданих, які зберігаються в іншому місці. Приклад непрозорого імені - послідовний числовий рядок.

Для ілюстрації питань, які виникають під час розробки системи найменування файлів в якості об'єкта, який підлягає оцифруванню обрано скрапбуки Уільяма Естеса, молодшого (Lehigh University Libraries, Special Collections).

Скрапбукінг як метод збереження, подання, організації особистої та сімейної історії у вигляді книги, альбому, картки розпочався у Великобританії у дев'ятнадцятому столітті. На сторінках скрапбуку можна побачити і фотографії, і друковані носії, і твори мистецтва. Також прикрашені альбоми часто містять письмові нотатки.

Неоднорідний вміст скрапбуку зумовлює певні особливості і виклики під час його оцифрування, у тому числі в частині найменування файлів. Далі буде викладено недоліки непрозорої системи іменування файлів і переваги описової на прикладі цифрування скрапбуків.

Хоча установи мають різні думки про найкращу практику іменування файлів, але є одна річ, з якою всі згодні, це - відсутність спеціальних символів, таких як `^.*?<> / [ ] & $`.

Також вважається за необхідне уникати пробіли, а замість них використовувати символ підкреслення (`_`) або тире (`-`), щоб запобігти заміні «простору» в імені файлу символами `%20` [1] в веб-репозиторіях. Ісайя Бьорд пропонує використовувати капіталізацію першої літери кожного слова, замість використання підкреслення, щоб вказати простір між словами. Незастосування пробілів і спеціальних символів - це те, де будь-які угоди про стандарти іменування файлів зупиняються. Наприклад, Бібліотека Конгресу [2] і Університет Колорадо в Боулдері [3] погодилися, що кількість символів в імені файлу не повинен перевищувати вісім.

Як правило, застосовувати більш довгі імена файлів не рекомендується через потенційну можливість помилки введення користувача.

Відсутня згода і про регулярні символи. Гамільтон коледж і Університет штату Колорадо стверджують, що 0-9 і “а” - “z” є допустимими символами, тоді як заголовні символи “А” - “Z” - ні. Гамільтон також пропонує уникати букви «l» і «O», оскільки вони можуть бути помилково прийняті за “1” і “0” [4].

Як правило, у керівних принципах зазначають, що розширення типу файлу не повинно бути більше трьох символів: `.doc`, `.pdf`, `.jpeg`,

.tif, .mov, .wav [5], однак нові формати файлів, такі як документи, зроблені з більш новими версіями Microsoft Office, мають обов'язкові чотирибуквені розширення файлів за замовчуванням (.docx, .xlsx, .pptx).

Таким чином стає зрозумілим, що стандарти іменування файлів варіюються від архіву до архіву, в залежності від індивідуальних потреб кожної установи. Важливо встановити практику іменування файлів і дотримуватися її у подальшому, так як «зворотнє» застосування нового стандарту не рекомендується [6].

У багатьох випадках непрозора система іменування файлів, яка використовується для колекцій має наступний вигляд:

ідентифікаційний номер об'єкта (ІНО)

порядковий номер зображення (ПНЗ)

Наприклад, **31858055131845_001**

Що відбудеться, якщо застосовувати такий підхід іменування файлів для цифрових зображень різних сторінок одного скрапбуку?

Розглянемо типовий скрапбук: це переплетений рукопис і окремі сторінки (з числа тих, що вклеєні до вже переплетених сторінок або не зв'язані із ними).

Мал.1

При поєднанні файлів із зображеннями переплетених і вільних сторінок в одній цифровій папці елемента непрозоре ім'я файлу стає проблемою.

Так, тризначне число, що слідує за підкресленнями для переплетених сторінок скрапбуку вказує на послідовний номер зображення:

31858055131845_001

31858055131845_002

31858055131845_003

31858055131845_073

31858055131845_074

31858055131845_075

А для поодиноких непереплетених сторінок це число вказує на сторінку як фізичний об'єкт:

31858055131845_076r

31858055131845_076v

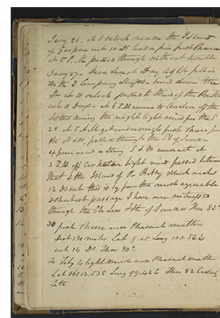
31858055131845_077r

31858055131845_077v

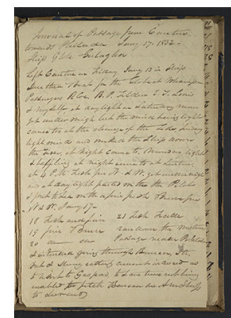
Справа в тому, що незв'язані сторінки часто виглядають схожими одна на одну, а тому потребують окремої нумерації. Також складно відрізнити сторони аркушу, а тому наявність двох сторін вказують за допомогою індексів recto і verso - «r» і «v» відповідно (терміни recto і verso відносяться до тексту, написаного або надрукованого на «передній» та на «задній» сторонах аркуша паперу).

Непрозора схема іменування файлів не вказує і на той факт, коли для зручності користувача, зображення сторінки «відзеркалюють» або «перевертають».

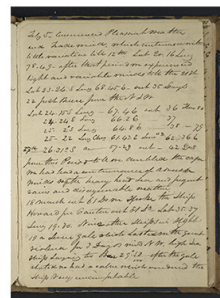
Розглянемо ілюстрацію нижче.

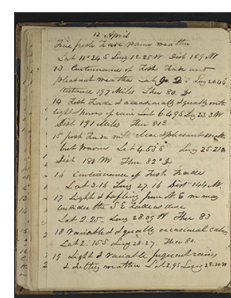
31858055131845_212

31858055131845_213

31858055131845_214

31858055131845_215

Мал.2

Користувач, котрий дивиться на чотири цифрові зображення, може припустити, що людина, яка фотографувала чи сканувала цей скрапбук припустилася помилки упорядкову-ючи сторінки чи самі файли (див. на файли 31858055131845_213 та 31858055131845_214).

Ще одне ускладнення полягає у тому, що номери зображення сторінок (тризначні числа після підкреслення) не корелюють із номерами сторінок. Людина, яка шукає сторінку 189, повинна була б переглянути різні випадкові зображення, перш ніж виявити, що сторінка 189 корелює з зображенням номер 212.

Непрозоре ім'я файлів не дозволяє вказати на наявність порожніх сторінок між листами зображеними файлами 31858055131845_213 та 31858055131845_214 відповідно.

Рішення для уточнення вищезазначеного полягає у застосуванні описової структури іменування файлів до зображень. Ця система дозволяє інформувати користувача про фізичні властивості елемента, які в іншому випадку втрачаються. Такі ж розбіжності в елементі, як відсутні або порожні сторінки, та інші пам'ятки які не повністю можуть бути представлені в цифровому зображенні та імені файлу доцільно викласти в окремому файлі.

Наприклад, під час цифрування колекцій із скрабуків доцільно розглянути описову структуру із двох компонентів: основного та додаткового. У такому разі кожен файл без винятку матиме основний компонент іменування файлів. А додаткові компоненти іменування файлів застосовуватимуться для опису.

Основний компонент, який було докладно розглянуто вище, складається з:

- ідентифікаційного номеру об'єкта (ІНО)
- порядкового номеру зображення (ПНЗ)

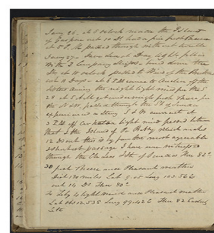
Ідентифікаційний номер об'єкта слугує як вказівник, що всі зображення у папці належать одному і тому ж елементу. Приклад: 31858055134228_010_216V

Порядковий номер зображення вказує користувачам, що це порядок, у якому елемент був знайдений і оцифрований із початку до кінця, незважаючи на потенційні невідповідності зображення розбивці на сторінки, порядку прямого/зворотного боку або орієнтації тексту.

Порядкових номерів зображення може бути більше ніж кількості сторінок елемента. Приклад: 31858055134228_010_216V.

Додатковий компонент іменування файлів включатиме в себе:

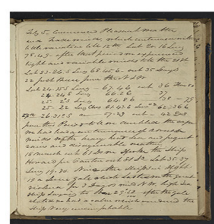
номерсторінки(31858055134228_010_216V)
сторону сторінки: 31858055134228_010_216V,

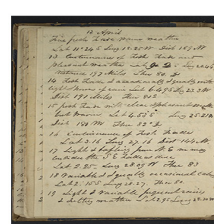
31858055131845_212_189V

31858055131845_213_189R

31858055131845_214_222V

31858055131845_215_223R

Мал. 3

Застосування описової системи іменування файлів дозволяє більш повне і більш точне уявлення про фактичний елемент цифрування, у нашому випадку сторінки скрапбуку. Описова система іменування файлів важлива і корисна. Вона направляє користувача до конкретних зображень і дозволяє точніше відтворити аналоговий об'єкт. Коли імені файлу недостатньо доцільно застосовувати read_me файл. Хоча важко точно уявити в цифровому вигляді те, що є фізичним, це краще зробити з описовими, значущими і інформативними іменами файлів. Описова структура іменування файлів покликана робити архівні імена файлів зрозумілими і доступними для пошуку користувачами, не знайомими з колекцією. Нехтувати описовим підходом іменуваннями файлів можливо, якщо в установі впроваджено цифрову систему управління файлами (digital asset management) – за її наявності файл можна віднайти за допомогою визначених метаданих. До тих пір наявність описових імен файлів є простим і зручним способом забезпечити облік цифрових зображень в цифровій колекції установи.

Список використаних джерел

1. Beard, Isaiah. «Using Consistent File Naming Conventions for Digital Preservation Projects.» 21 October 2010. From Page to Pixel: One Blog. Defending Against the Digital Dark Age.
2. The Library of Congress. «Technical Standards for Digital Conversion of Text and Graphic Material.» n.d. The Library of Congress. PDF. 24 November 2012.
3. University Libraries Digital Project Advisory Group. «Guidelines on File Naming Conventions for Digital Collections.» 4 March 2008. University of Colorado at Boulder. PDF. 16 November 2012.
4. Hamilton College. «Hamilton College Library Digital Collections.» Web site: <https://elib.hamilton.edu/file-naming>
5. University of Oregon. «Recommended File Naming Conventions.» n.d. University of Oregon Libraries: Digital Content Coordinators. Web site: <https://library.uoregon.edu/research-data-management/best-practices> 24 November 2012.
6. University Libraries Digital Project Advisory Group. «Guidelines on File Naming Conventions for Digital Collections.» 4 March 2008. University of Colorado at Boulder. PDF. 16 November 2012.

Summary: highlighted descriptive file naming convention for digitization of scrapbooks.

Keywords: *digitization, naming standards, metadata, digital collections, digital preservation, access*

ФОНДИ КАМ'ЯНЕЦЬКОЇ ТА УШИЦЬКОЇ ПОВІТОВИХ ВИБОРЧИХ КОМІСІЙ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ВИБОРІВ ДО II ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ

У статті охарактеризовано інформаційний потенціал фондів 274 та 300 Державного архіву Хмельницької області для вивчення нормативно-правового регулювання виборів до II Державної Думи у Подільській губернії.

Ключові слова: Державна Дума, фонди, вибори, повітові комісії, виборчі списки, інструкції.

Вибори до II Державної Думи у Російській імперії проходили під тиском органів державної влади. Враховуючи досвід виборів до I Думи, столипінське міністерство внутрішніх справ мало на меті будь-що не допустити обрання в II Думу представників “крайніх” партій чи радикально налаштованих безпартійних депутатів. Тому в своїй доповіді Миколі II П.А. Столипін ще в липні 1906 р., з одного боку, наполягав на якнайшвидшому здійсненні суспільних та економічних реформ [7, с. 338], а з іншого, визнав необхідним здійснювати “урядовий тиск на проведення виборів” [6 с. 162; 7 с. 338].

Хоча загалом вибори до II Думи регламентувалися тими самими законами, що і перші думські вибори, царський уряд намагався використати будь-які можливості для обмеження участі у них революційно налаштованих верств населення. З цією метою було розроблено та надіслано місцевим органам влади додаткові інструкції щодо застосування норм законодавства про вибори у практиці організації та проведення виборчого процесу.

Як під час виборів до I Державної Думи, організація виборчого процесу була покладена на спеціальні виборчі комісії. У фондах 274 «Ушицька повітова у справах про вибори в Державну Думу комісія» та 300 «Кам'янецька повітова у справах про вибори комісія» Державного архіву Хмельницької області з-поміж інших акумульовані матеріали щодо нормативно-правового регулювання виборів до II Державної Думи.

Архівні документи свідчать, що ще до початку засідань повітових комісій подільський губернатор звернув увагу їх голів на той факт,

що першочерговим завданням є проведення окремих попередніх з'їздів дрібних землевласників і міських виборців, а також розподіл числа виборщиків, що мали бути обрані на них. Голови зобов'язувалися організувати роботу комісій таким чином, щоб виключити можливість потрапляння до виборчих списків осіб, які на минулих виборах були внесені помилково. Виконанню цього завдання мала сприяти поліція, яка отримала наказ перевіряти виборчі права осіб, занесених до списків як квартиранаймачі, та своєчасно повідомляти про результати виборчі комісії [2, арк. 46; 4, арк. 7]. Зокрема у фонді 300 «Кам'янецька повітова у справах про вибори комісія» міститься Інструкція про порядок складення списків осіб, які мають право брати участь у виборах до Державної Думи від 9 жовтня 1906 р. [2, арк. 33]. Вона проголошувала: «Списки осіб, які мають право на участь у виборах в Державну Думу, як на підставі Положення про вибори затвердженого 6 серпня 1905 р., так і на підставі Височайших указів 11 грудня 1905 р., складаються і публікуються до загального відома спільно і одночасно на загальних підставах, викладених у ст. 30-32 Положення про вибори до Державної Думи, із застосуванням відносно оскарження та перевірки цих списків загальних нормативних строків та порядку, зазначених у ст. 33-36 того ж Положення» [2, арк. 33]. Особи, що мали право на участь у виборах до Державної Думи на підставі Положення про вибори 6 серпня 1905 р., а також, які отримали право на участь у виборах на підставі Височайшого указу 11 грудня 1905 р., та перебували на обліку міських і земських управ та казенних палат як платники державних податків, зем-

ських і міських зборів з нерухомого майна, або отримували утримання або пенсію по службі державній або по службі в земських, міських чи станових установах або на залізницях, вносилися до виборчих списків без особливих з їхнього боку заяв. Збір відомостей про таких осіб, а також перевірка їх прав на участь у виборах, покладалися на установи, що складали виборчі списки [2, арк. 33].

На звороті інструкції міститься доповнення до неї, написане від руки. Серед іншого, в ньому зазначалося, що для підтвердження оренди землі не менше року чи управління маєтками повинні бути надані свідчення місцевого дільничого земського начальника, мирового посередника, селянського начальника або комісара по селянських справах, а в місцях, де їх немає, – місцевого поліцейського управління [2, арк. 33 зв].

Як свідчать матеріали фонду 274 «Ушицька повітова у справах про вибори в Державну Думу комісія», 11 грудня 1906 р. Ушицька комісія повідомила губернатора, що здійснила уточнення виборчих списків повітових та міських виборців та віддрукувала їх накладом у 1000 примірників [4, арк. 32]. Проте 17 грудня надійшла телеграма МВС із указом Урядового Сенату, в якому зазначалося: «у виборчі списки не підлягають внесенню в якості міських виборців за квартирним цензом ті особи, щодо яких буде встановлено, що вони наймаючи квартиру дійсно не прожили в ній, хоч і з тимчасовими перервами, останній рік» [2, арк. 108; 4, арк. 53]. Крім того, у ньому зазначалося: «1. Що під тимчасовими перервами слід розуміти лише короткочасні залишення, наприклад відрядження чи поїздки у торгівельних справах; 2. Що особи, які залишили постійне місце проживання...але залишили за собою квартиру, право брати участь у виборах втрачають» [2, арк. 108; 4, арк. 53]. Це викликало необхідність повторної перевірки всіх виборчих списків міських виборців поліцією та затримало їх опублікування.

Проблеми виникали й під час складання списків дрібних землевласників. Повільність державних установ у отриманні необхідних відомостей про виборчі цени іноді позбавляла вказану категорію осіб участі у виборчих

з'їздах. Так, Кам'янецька повітова управа 30 листопада 1906 р. подала на розгляд місцевої повітової комісії додатковий список із 16 осіб, пояснюючи, що вони не були внесені у загальний список через затримку в одержанні необхідних даних про них. Повітова комісія, пославшись на те, що списки виборців Кам'янецькому повіту опубліковані 22 листопада і додаткові списки установами складатися не можуть, а доповнюються лише шляхом скарг і заяв зацікавлених осіб, відмовила. При цьому комісія не дала жодної рекомендації щодо повідомлення згаданим особам про можливість взяти участь у виборах, подавши заяви чи скарги [3, арк. 1-3].

При формуванні виборчих списків виникало ще одне важливе питання: до якої категорії відносити селян, котрі володіли надільною землею і крім цього ще придбали землю за власний кошт? Вирішення цієї проблеми було прийняте у циркулярі від 30 грудня 1906 р., який було розіслано усім повітовим комісіям. В ньому було зазначено, що: «селяни та сільські обивателі, які отримали земельне облаштування на основі постанов і правил... і які мають крім надільної землі приватну земельну власність, набуту без сприяння Селянського Земельного Банку, належать до внесення в списки землевласників, незалежно від участі їх в зборах для обрання уповноважених від волостей» [2, арк. 108; 4, арк. 54].

Таке розпорядження губернської комісії дозволило внести до виборчих списків дрібних землевласників значну кількість селянства. Наприклад, в Ушицькому повіті внесли 30 селян із 212 учасників з'їзду [5, арк. 3-4]. Однак, значна частина селянства не змогла взяти участь у попередніх з'їздах дрібних землевласників. Зокрема Кам'янецька комісія, навіть після роз'яснення від 30 грудня, на засіданні 7 січня заблокувала участь у попередніх з'їздах дрібних землевласників 467 селян, список яких уже був складений повітовою управою [1, арк. 32-33]. Цікаво, що ніяких скарг із боку селян та реакції на цю постанову з боку губернської комісії не було. Перший факт можна пояснити необізнаністю селян, оскільки право на участь у виборах у курії землевласників було їм надане нещодавно. Що ж до бездіяльності губерн-

ської комісії, то тут вбачається не простий недогляд, а сплановане відсторонення селян від участі на єдиному попередньому з'їзді дрібних землевласників у Кам'янці-Подільському. Оскільки число селян майже вдвічі переважало число священників та дворян (467 та 256 відповідно), то неважко було спрогнозувати, що всі уповноважені можуть бути обрані з середовища селянства.

Згідно виборчих інструкцій, що регламентували вибори до Державної Думи другого скликання виборчого права позбавлялися робітники, селяни, які придбали землю за допомогою Селянського банку, представники інтелігенції, які були приписані до сільських громад. Стежи-

ти за виконанням циркуляру належало мировим посередникам. Вони, як свідчать матеріали ф. 300 «Кам'янецька повітова у справах про вибори комісія», зобов'язувалися ретельно перевіряти присуди волосних сходів про обрання уповноважених. У разі виявлення осіб, які не мали права бути обраними, посередники повідомляли про це комісії, які вже далі проводили перевірку та відміняли вибори [2, арк. 45].

Отже архівні матеріали акумульовані у фондах 274 та 300 Державного архіву Хмельницької області містять чимало цінної інформації про нормативно-правове регулювання виборів до II Державної Думи Російської імперії у Подільській губернії.

Список використаних джерел

1. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). Ф. 300. Каменецкая уездная по делам о выборах в Государственную Думу комиссия. Оп. 1. Спр. 2. Наряд журнальных постановлений комиссии. 46 арк.
2. ДАХО. Ф. 300. Каменецкая уездная по делам о выборах в Государственную Думу комиссия. Оп. 1. Спр. 1. Копии указов Правительственного Сената о порядке проведения выборов. 113 арк.
3. ДАХО. Ф. 300. Каменецкая уездная по делам о выборах в Государственную Думу комиссия. Оп. 1. Спр. 12. О внесении в список избирателей мелких землевладельцев уезда по представлению Каменецкой уездной управы. 3 арк.
4. ДАХО. Ф. 274. Ушицкая уездная по делам о выборах в Государственную Думу комиссия. Оп. 1. Спр. 9. Переписка о прошении дворянина Германа Ивановича Винтера о внесении его в списки уездных избирателей по Ушицкому уезду. 82 арк.
5. ДАХО. Ф. 274. Ушицкая уездная по делам о выборах в Государственную Думу комиссия. Оп. 1. Спр. 19. Переписка о внесении согласно сообщения Ушицкой уездной управы по делам земского хозяйства в список мелких землевладельцев Ушицкого уезда Леонтия Иосифовича Буяльского и др. 8 арк.
6. Королева Н.Г. Первая российская революция и царизм: Совет министров России в 1905-1907 гг. Москва : Наука, 1982. 184 с.
7. Черменский Е.Д. Буржуазия и царизм в первой русской революции. Москва : Мысль, 1970. 448 с.

The article describes the information potential of funds 274 and 300 of the State Archives of Khmelnytsky region for the study of regulatory and legal regulation of elections to the Second State Duma in the Podilska province.

Key words: *State Duma, funds, elections, district committees, election lists, instructions.*

А. Я. Грачов

ОЦИФРОВАНІ ДОКУМЕНТИ НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВУ СПОЛУЧЕНОГО КОРОЛІВСТВА ПРО БАЛКАНСЬКИЙ НАПРЯМОК БРИТАНСЬКОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ 1914-1918 рр.

У статті охарактеризовано оцифровані документи Національного архіву Великої Британії як джерела дослідження британської зовнішньої політики у Середземномор'ї в період Першої світової війни на прикладі окремих справ фондів FO та CAB, їх особливості та зміст.

Ключові слова: оцифрування архівів, Велика Британія, Північне Середземномор'я, зовнішня політика, Національний архів Великої Британії.

Фахівці Національного архіву Великої Британії (The National Archives, TNA) виконали значну і важливу роботу з оцифрування архівних документів. Результати цієї роботи вельми полегшують та пришвидшують роботу істориків, що вивчають британське минуле. Наразі сервіс TNA Discovery надає вільний доступ до близько 9 млн. документів [1]. Серед них чимало джерел з історії британської зовнішньої політики в Північному Середземномор'ї у період Першої світової війни.

Серед оцифрованих документів TNA для дослідження теми найбільшу цінність представляють справи фондів¹ FO (Foreign Office, Міністерство закордонних справ) та CAB (Cabinet, Кабінет Міністрів), матеріали яких розкривають зовнішньополітичну діяльність усіх держав регіону.

Документи FO безпосередньо представляють діяльність британського зовнішньополітичного відомства. Матеріали CAB (переважно протоколи засідань та нарад, меморандуми) розкривають стратегічне становище Великої Британії та напрями її діяльності у військовій, економічній та дипломатичній сфері.

В справах CAB, на відміну від матеріалів FO, подається здебільшого лише загальна інформація про балканські справи без детального аналізу ключових дипломатичних проблем.

З технічної точки зору, опрацювання оцифрованих джерел здебільшого не викликає труднощів. Однак значна, хоча й менша, частина документів – це рукописи, прочитати які, як правило, вкрай складно. Крім цього, доступ до певної частини документів є платним, безкоштовно ж TNA надає доступ тільки до копій із водяними знаками. Останні ускладнюють читання тексту.

Албанія представлена у фонді CAB справами CAB 24/62 [2], CAB 25/45 [3], CAB 37/118, CAB 37/123, CAB 37/141 [4], CAB 42/8 [6]. В кожній з цих справ мова йде або про місце Албанії в зовнішньополітичних планах Італії, а звідси – про її значення в територіальних торгах Антанти та Риму, або про відступ сербської армії в албанські гори у 1915 р.

В оцифрованих документах широко представлена Болгарія. Джерела розкривають низку важливих деталей. Хорошим прикладом є справа FO 800/43, яка відображає перебіг дипломатичної боротьби за Болгарію у 1915 р. В документах йде мова про внутрішньополітичне становище в Болгарії, про-німецькі симпатії болгарського керівництва, підкуп болгарських міністрів та парламентарів дипломатами Антанти, вплив успіхів Центральних держав на фронтах 1915 р. [8, f. 187, f. 138] на зовнішньополітичний курс Болгарії.

Документи демонструють спробу завуальованого шантажу, до якого вдавалася Велика Британія щодо Болгарії у питанні Дарданелл. Зокрема, про останнє йдеться в телеграмі до британського посла в Софії Г. Бакс-Айронсайда від 15 травня 1915 р. [8, f. 104]. Проблемі Дар-

¹ Опис документів TNA включає: 1. Department code – тобто фонд (наприклад, FO – Foreign Office); 2. Series number – серійний номер (приблизний аналог вітчизняного опису): додається через пробіл до коду установи, інколи – через косу риску з підномером (FO 800); 3. Piece number – облікова одиниця (коробка, файл, сувій тощо) – позначається комбінацією літер та цифр (FO 800/206), в цілому відповідає традиційній архівній справі; 4. Item number – номер фрагменту (окремий документ, файл тощо) – містить літери та цифри (FO 800/206/226).

данелл присвячена телеграма від 26 червня 1915 р., де повідомляється: «Болгарія має усвідомлювати, що час, упродовж якого її співпраця з нами має для нас значення, обмежений, і ми маємо бажання й можливість форсувати Дарданелли без її допомоги» [8, ff. 125-126].

Викликає посилений інтерес інформація про специфічні методи британської дипломатії у боротьбі за «придбання» за нових союзників. В телеграмі з Foreign Office до Бакс-Айронсайда від 26 червня 1915 р. йдеться про 2,5 млн. фунтів стерлінгів, що будуть надані болгарському уряду «в якості подарунку» [8, ff. 125-126]. Вже телеграма від 30 червня уточнює, що ця сума могла би бути витрачена на будь-які дії узагалі, що б спровокувало виступ Болгарії проти Туреччини [8, f. 131]. А в телеграмі від британського повіреного у справах Х.О'Берні легко простежити, як свої позиції у торгах за Болгарію Велика Британія втрачає: йдеться про необхідність виплати 250 тис. фунтів стерлінгів болгарським урядовцям, які ще не потрапили під німецький вплив, причому 10 тис. фунтів слід було надати негайно [8, f. 160].

Документи показують, що в переговорах важливе значення займало македонське питання та непоступливість сербського керівництва. На цьому наголошував у своєму звіті [8, ff. 180-181, 184, 188-189] міністру закордонних справ Великої Британії Е. Грею О'Берні. Бакс-Айронсайд у своїй телеграмі від 5 липня 1915 р. звернув увагу і на те, що македонські плани болгарського царя Бориса мали підтримку серед болгарського офіцерства, 60% якого, за словами дипломата, походили саме з Македонії [8, f. 135].

Болгарія фігурує у багатьох інших оцифрованих документах. Справа FO 800/383 [7] містить коротку рукописну замітку про болгарсько-сербські відносини у 1917 р. Оцифровані справи фонду САВ включають звіти про ситуацію навколо Болгарії (САВ 42/4, САВ 42/17 [6]), відносини Болгарії із сусідами – Грецією та Сербією (САВ 37/123, САВ 37/128, САВ 37/129, САВ 37/135, САВ 37/136, САВ 37/161 [4], САВ 42/2, САВ 42/17 [6] та інші).

Значний масив джерел стосується також Греції. Справа FO 800/63 включає джерела,

що розкривають місце держави у британській зовнішній політиці в період 1906-1916 рр. Серед іншого, справа містить документи, що показують наміри грецького прем'єр-міністра Е. Венізелоса щодо співпраці Греції та Великої Британії ще до початку Першої світової війни [9, f. 38], наміри британського керівництва скористатися ресурсами Греції у війні [9, f. 42], зокрема у боротьбі за Дарданелли [9, f. 48]. Варта уваги коротка телеграма від британського посланця у Афінах Ф. Еліота від 31 січня 1915 р., де йдеться: «Мені повідомили [...], що королева [Греції] сказала королю – якщо хоча б один німецький солдат буде вбитий греком, вона залишить Грецію назавжди» [9, f. 88]. Справа включає й відомості про торги із Болгарією з точки зору поступок з боку та для Греції [9, ff. 69, 72, 75, 85], ситуацію у Сербії, можливості грецької армії до вступу у війну та висадку в Салоніках [9, f. 110].

Приблизно такий самий період часу та схожі теми відображає справа FO 800/172 (1905-1917 рр.). Так, у ній показано ідею британо-французької експедиції до Салонік [10, ff. 55], а також потенційний спротив греків десанту Антанти. Меморандум 4 листопада 1915 р. містить інформацію, в світлі якої є очевидними приготування Греції до війни. Йдеться про: телеграму Е. Грея від 27 жовтня 1915 р. про те, що Греція вивела свої гроші з лондонського Сіті; підготовку для грецьких військ 8 21-дюймових торпедних апаратів, які, як йдеться в документі, найбільш вірогідно мали бути доправлені до Салонік; активізацію дій грецького флоту; контракт з німецькою фірмою про закупівлю 6 т. хініну (речовина, що застосовується для лікування малярії); тендер на закупівлю Грецькою нафтовою монополією значних об'ємів мастила, воску та гасу, участь в якому брала компанія «Standart Oil»; підготовку грецьким керівництвом значних об'ємів провіанту (14900 т. пшениці), поголів'я коней (3 тис. голів), артилерійських упряжей (800) [10, ff. 72-73]. В світлі такої інформації видавалося, наче Греція не тільки готується до війни, що цілком логічно в таких умовах, а готується до війни на боці Центральних держав.

Документи справи FO 800/172 яскраво ілюструють зв'язок подій у різних куточках

Середземномор'я. Телеграма Е. Грею від 6 листопада 1915 р. присвячена ситуації навколо Салонікської експедиції, зокрема переговорам з грецьким урядом щодо британо-французьких військ у Салоніках й пропозиції окупувати місто в разі, «якщо відповідь не буде задовільною» [10, f. 76] та примусити Грецію до дій, вигідних Антанті. Однак тут же йдеться про Дарданелли, а також і про Близький Схід, вплив відступу експедиційних сил з Галліполійського півострова «не лише на Індію та Єгипет, але й на Туніс, Алжир та Марокко» (порівняння британських та французьких колоній у документі вжито в контексті обговорення цієї проблеми з А. Бріаном). Такий маневр, на думку британських стратегів, створить проблеми для оборони Суецького каналу, адже звільнить значну кількість турецьких військ, які можуть бути переміщені на цей театр бойових дій [10, f. 76]. Як можна побачити, мова йде одночасно про проблеми зовнішньої політики (переговори з Грецією), бойові дії (експедиції до Дарданелл та Салонік) та стратегію (проблему колоній у Африці).

Щодо фонду САВ, то Греція в них представлена подібними матеріалами: позиція щодо Болгарії (САВ 37/128, САВ 37/129, САВ 37/136 [4]), тиск на Грецію з боку Антанти (САВ 42/5 [6]), Салонікський фронт (САВ 37/135 [4], САВ 42/4 [6]) і т.д.

Сербія також фігурує у багатьох документах фонду САВ. На період 1914-1915 рр. у цих джерелах легко простежити дві теми, які часто обговорювало британське керівництво: військова, фінансова та матеріальна допомога Сербії (САВ 37/124 [4], САВ 42/5, САВ 42/6 [6]), а також болгарська загроза (САВ 37/129, САВ 37/135 [4]). Інколи, як у справі САВ 37/136 [5], фігурують одразу обидва питання.

У фонді ФО Сербія представлена у справі FO 800/206, поряд із документами про Османську імперію. Джерела періоду Першої світової війни, присвячені сербським справам, охоплюють період 1917-1918 рр. Показано зв'язок подій у Росії в 1917 р. та загрозу дезорганізації та дезертирства у сербських частинах на Східному фронті [11, f. 3-4]. Варті уваги телеграми осені 1918 р., в яких обговорено можливий ви-

зит принца Уельського до Сербії з метою справити враження на сербів, підняти британський престиж у світі. Зазначається також те, що Сербія більше схильна до французької сторони, ніж до британської [11, ff. 15, 16, 19, 21-22].

В тій же справі FO 800/206 значним обсягом документам представлена Османська імперія. Багато з них повідомляють вельми цікаву інформацію. В їх числі джерела, присвячені ідеї сепаратного миру з Туреччиною влітку 1917 р.

Так, у замітках капітана О. Герберта йде мова як про вигоди миру з Туреччиною, так і про можливі шляхи втілення його в життя. Капітан Герберт писав, що мир з Османською імперією не тільки дозволить припинити бойові дії в Месопотамії та звільнити британські війська, які можна буде задіяти на інших фронтах, але й похитне позицію Болгарії [11, f. 226]. Щодо реалізації перемир'я, то капітан запропонував розпочати таємні переговори на нейтральній території, причому людина, що мала вести їх із турками, не повинна була офіційно представляти Велику Британію [11, ff. 227, 228]. У Foreign Office дійшли висновку, що варто почати із знайомих капітану Герберту турків по його військовій службі в Албанії. Зустріч із ними запропонували влаштувати у Швейцарії [11, ff. 221, 232].

Мир із Османською імперією докладно проаналізував британський дипломат Е. Райан. Він зупинився на трьох, на його думку, ключових для цієї проблеми питаннях: чи володіє, з огляду на залежність від Німеччини, турецький уряд достатньою свободою дій для підписання миру (Райан вживає дослівний термін – «фізично вільним»); на яких умовах слід підписати сепаратний мир; чи можна замінити наявний турецький уряд іншим [11, ff. 237].

«Німці запрягли віслюка і, без сумніву, у них є багато неприємностей у його керуванні» [11, f. 237], – писав Е. Райан і додав, що, однак, німецька позиція в Османській імперії залишається міцною. За його повідомленням, німці добре контролювали турецьке військо, насамперед у Дарданеллах. Тож єдиний способом вивести Туреччину з-під підпорядкування німців автор вважає раптовий удар зсередини [11, ff. 237-238].

Щодо умов, то Е. Райан звернув увагу, що турки не бажають відмовлятися ні від армії, ні від незалежності, ні від Константинополя. Він припустив, що виникне потреба гарантувати туркам умови договору також з боку Росії та інших великих держав. Говорячи про умови, Е. Райан вжив цікавий зворот: варто відмовитись від формального управління регіонами Османської імперії, а натомість утворити «симуляцію суверенітету», звернувшись до популярної в цій державі, за його словами, ідеї децентралізації [11, ff. 238-239].

Що ж до турецького уряду, то Е. Райан писав, що молодотурецьку партію «Єднання та прогрес» майже неможливо буде змістити [11, ff. 239].

Інший примітний документ, що розкриває британську позицію стосовно турецьких справ – це замітки від деякого Кларка та Грехема. На думку авторів, єдине, заради чого слід зберегти Туреччину узагалі – це необхідність буферу проти Росії. Причому зазначається, що поряд із сильною Туреччиною під загрозою буде британський Єгипет та британські володіння на Сході [11, ff. 255].

Отже, наведеними вище справами перелік оцифрованих фахівцями TNA документів не обмежується. Наприклад, Сербія у період 1911-1916 рр. представлена також справою

FO 800/76, ця ж справа містить документи, присвячені Чорногорії. Італія в світлі інтересів Foreign Office відображена в справах FO 800/65, FO 800/66, FO 800/173 [7] та ін.

Оцифровані документи фондів CAB та FO відкривають багато інших деталей зовнішньополітичної діяльності Великої Британії в період Першої світової війни у Північному Середземномор'ї. Насамперед це:

- роль держав регіону у британській зовнішній політиці;
- проблеми дипломатії регіону;
- стратегічні інтереси Великої Британії.

Спільною чи не для всіх наведених документів є проблема торгів із нейтральними державами за їх участь у війні. Характерно, що деталі, які стосуються балканських держав, часто пов'язані з проблемою Дарданелл – це говорить про її значення у британській політиці. Не останню роль зіграла заплутаність та взаємопов'язаність відносин у регіоні: протистояння між Сербією та Болгарією та необхідність лавірувати між ними, аби залучити обидві держави в якості свого союзника; позиція Греції в світлі наступу Центральних держав на Сербію, впливу Німеччини на Грецію; позиція Болгарії щодо Туреччини; позиція Греції та Болгарії та її вплив на Дарданелльську операцію і т.п.

Список використаних джерел та літератури

1. Discovery | The National Archives. URL: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/> (дата звернення: 10.03.2019)
2. TNA (The National Archives). CAB 24.
3. TNA. CAB 25.
4. TNA. CAB 37.
5. TNA. CAB 37/176.
6. TNA. CAB 42.
7. TNA. FO 800.
8. TNA. FO 800/43.
9. TNA. FO 800/63.
10. TNA. FO 800/172.
11. TNA. FO 800/206.

This article analyzes digitized documents of The National Archives of Great Britain as primary source in researching British foreign policy in Mediterranean during First World War on example of FO and CAB fonds files, their specific and content.

Keywords: digitizing archives, Great Britain, Northern Mediterranean, foreign policy, The National Archives (GB).

А.Ф. Гуцал

ВІЛЕНСЬКИЙ АРХІВАРІУС М. І. ГОРБАЧЕВСЬКИЙ І ПИТАННЯ ІСТОРИЧНОЇ МЕТРОЛОГІЇ В ЙОГО ДОСЛІДЖЕННЯХ

В роботі розглядається внесок Віленського архіваріуса М. І. Горбачевського у вивчення спеціальних історичних дисциплін, зокрема аналізуються питання історичної метрології, подані в його книзі «Словарь древнего актового языка Северо-Западного края и Царства Польского».

Ключові слова: Горбачевський, спеціальні історичні дисципліни, історична метрологія, волака, гарнець.

Відомий діяч архівної справи М. І. Горбачевський був одним із ініціаторів створення у Вільно «Центрального архіву древніх актових книг», який з часом став основним хранителем документів по історії Великого князівства Литовського до кінця XVIII ст., які відображали всі сторони життя тамтешнього населення, в тому числі українського, протягом кількох століть їхньої історії (Щавинская 2004). Він був головним співробітником цієї установи, на ньому трималася робота, створеної у 1864 р. Віленської археографічної комісії. За весь період існування комісії М. І. Горбачевський був найбільшим знавцем з палеографії, метрології та хронології Білорусії і Литви (Турцевич 1906, с. 87–88). Вивченню творчості Микити Івановича приділялося мало уваги. Про нього згадувалося лише у працях, приурочених до ювілейних дат архіву, і в окремих замітках (Турцевич 1906, с. 28; Голубь 1902, с. 74). Лише в останні роки у зв'язку з його 200-літтям від дня народження зріс інтерес до цієї особи. Вийшла монографія Л. Л. Толкачевої, присвячена йому (Толкачева 1991), з'явилися згадки в історіографічних працях (Сидоренко 1970, с. 107) і ін.

У вчених колах Вільни М. І. Горбачевський мав славу рідкісного знавця багатьох стародавніх і нових мов, фахівця в області історії документальних пам'яток і археографії. Цьому сприяла і особлива старанність, коли він міг протягом тривалого часу, майже не відриваючись, вести кропітку, часом виснажливу монотонну роботу по систематизації і опису величезного числа всіляких актів, написаних найважчими для прочитання почерками кирилицею і латиницею в безлічі їх варіантів на старо-білоруській, латинській, польській та інших мовах (Щавинская 2004, с. 225 – 231). Помічник архіваріуса

В. К. Голуб писав, що М. Горбачевський користувався цілком заслуженою і справедливою репутацією знавця древнього законодавства колишньої Литовсько-Руської держави. Глибоко і всесторонньо знає справу археографії. Вчені праці М. І. Горбачевського, або в яких він приймав участь, викликають живий інтерес любителів археографії. У 1875 р. він був прийнятий в число почесних членів Археологічного товариства у Львові. Система порядку в архіві, заведена ним, така, що будь-хто завжди може знайти потрібну актову книгу. Знаючи прекрасно місцеву давньоруську актову мову, він досконало володів польською, латинською, німецькою мовами (Голубь 1902, с. 74, 75).

Кілька його досліджень мають безпосереднє відношення до спеціальних історичних дисциплін.

Так, у 1967 р. вийшла книга «Краткие таблицы, необходимые для истории, хронологии, вообще для всякого рода археологических исследований и в частности для разбора древних актов и грамот западного края России и Царства Польского». Базуючись на засадах пасхалії Православної Греко-Східної церкви, Горбачевський підвів всі початки Пасхалії Римсько-Католицької церкви під початки Православної пасхалії. Стародавні документи були датовані тижнями і днями від Великодня та інших рухомих свят як по старому, так і за новим стилем. Це викликало при датуванні необхідність складних математичних і астрономічних розрахунків, що забирало багато часу, особливо якщо ці розрахунки доводилося робити часто. Складені М. Горбачевським на підставі математичних і астрономічних розрахунків таблиці дозволяють досить просто і швидко визначати всі необхідні дані, і датувати древні документи як за юліанським, так і за григоріанським календарями (Щавинская 2004, с. 230).

Сам М. Горбачевський писав, що «Краткие таблицы...» вимагають знання термінології Пасхалії, як науки і необхідності деяких навичок. Ці обставини для деякого утруднювали користування таблицями (Горбачевський 1869, с. III). Тому виникла необхідність скласти більш спрощений календар–довідник. Він призначений зовсім не для церковного використання, а власне для наукових робіт і для довідок, які часто бувають необхідні (Горбачевський 1869, с. III). Так, у 1969 р. появилася його монографія «Археографический календарь на две тысячи лет (325–2324) по юлианскому счислению и на семьсот сорок два года (1583–2324) по григорианскому счислению». Крім чисто хронологічних розрахунків, в кінці роботи на десяти сторінках поміщено статтю «Польсько – Литовська метрологія з перекладом її на російську» і додаток до неї, де за тематичною ознакою подано в таблицях всі види мір і грошового рахунку (Горбачевський 1869, с. 101–110).

Його книга «Словарь древнего актового языка Северо-Западного края и Царства Польского», яка вийшла у 1874 р. і нараховувала понад 400 сторінок, є плодом багаторічної праці. Це головний твір вченого. Він не втратив свого значення і зараз. На той час це була чи не єдина робота, яка містила відомості про одиниці вимірювань Південно-Західної Русі. Микита Іванович намагався вникати у кожну дрібницю і опрацював величезну кількість архівних матеріалів. Але навіть йому, при умові необмеженого доступу до актових документів, не завжди вдавалося знайти потрібну відповідь. Він зазначав, що для з'ясування значення якогось одного терміну потрібно було переглянути десятки і сотні актів, а в деяких випадках навіть – тисячі. Так, він приводить приклад із словом «пессула», яке дуже часто зустрічається в підкоморських актах, але якому не було пояснення і тільки один раз він натрапив на роз'яснення, що це десята частина морга або десять квадратних прутів (Горбачевський 1874, с. VI).

Вчений провів скрупульозні розрахунки, переводячи давні польсько-литовські міри на сучасну (тодішню) російську систему мір, часто це вимагало точності до 100 тисячної частини. У 1875 р. за цей словник Горбачевському присуджена Уваровська премія в 500 рублів (Голубь 1902, с. 71).

Українські міри губляться в глибині століть, їх у свій час ніхто не описував, не фіксував. Вони, як і білоруські, в дослідженні Горбачевського окремо не виділені. Всі міри, які вживалися у Великому князівстві Литовському в т.ч. білорусами і українцями, в книзі називаються литовськими чи польськими. Проте зрозуміло, що більшість мір, які були у вжитку в Литві чи Польщі побутовували і на українських землях. Багато – хто із старожилів добре пам'ятає, що ще у середині ХХ ст. в Західній Україні користувалися такими ваговими одиницями як корець, маца, для площі знали волоку, лан, прут тощо. Тобто, це залишки колишньої системи мір. М. Горбачевський стверджував, що багато західно-руських слів і висловів запозичені із польської мови, так само чимало польських термінів запозичені від західно-руських (Горбачевський 1874, с. XVII).

При визначенні найбільш вживаних мір автор словника дає їх розширене трактування, описує, при необхідності використовує порівняльні таблиці і завжди наводить переклади на російські вимірні одиниці. Міри розкидані серед інших статей словника за алфавітним принципом. Ми звертаємося до цих його даних, як до однієї із перших спроб провести систематизацію давніх мір, більшість з яких функціонувала і на території України.

Перелік і характеристика мір площі у словнику подана наступним чином. Волока (уволока) – головна міра площі у Литві і Польщі. В актовій підкоморській книзі за 1552–1555 рр. сказано, що кожна уволока включає в себе 30 моргів, а один морг – 30 прентів, а прент – 7,5 ліктя. Далі наводяться відомості про земельні міри за Брацлавським підкоморським протоколом за 1727–1755 рр. Загалом, польська волока рівна 19,5 російських десятин, польська стара волока – 16,4, польська нова – 15, 4, хелмська – 16,3 (с. 384). Міра площі морг за його даними становить тридцяті частину волоки (уволоки), але є різниця між литовським і польським моргом. Литовський – рівний 1564,3381 російських квадратних саженив, в той час як польський – нараховував 1229,9517 квадратних саженив. Виявляється така міра площі як лан мала кілька величин. Був лан франконський великий – 26 російських десятин, франконський малий – 22 десятини, тевтонський (німецький)

– 23 десятини, лан селянський великий – 11,7 десятини, малий – 3,7 десятини, лан ревізорський – 4,9 десятини (Горбачевський 1874. с. 191). Манерія – частина землі, яку орали за день парою волів (Там само, с. 206). Різ поля, в давні часи це третина морга (Там само, с. 315). Прут (прент) – литовська і польська поземельна міра. Лінійний прент литовський рівнявся 7,5 ліктям (2 рос. сажень), а квадратний 1/300 частину морга. Польський лінійний прент дорівнював 2,02 російських сажени (Там само, с. 383). Знаряддям вимірювання площі служила мотузка (шнур), яку зобов'язаний був носити з собою вїт для уточнення польових селянських меж (Там само, с. 12). В давні часи мотузку замінювали ликом. В книзі приводиться призабутий вираз «поділити в лик», що означає розділити ликом яку – небудь ділянку на менші частини (Там само, с. 262.).

Міри довжин наводяться такі. Миля литовська згідно даних книги Гродненського Земського суду за 1541 рік дорівнює п'яти литовським верстам, або 3990 сажням, або 7,28983 російським верстам, далі йде перерахунок на сажени, лікті. Цікаві міркування щодо польської милі, яка прирівнювалася до італійської і могла мати 2699,712, і 3037,1760, і 3374,640 російських сажени (Там само, с. 216, 217). Постав – штука сукна завдовжки 32 лікті (Там само, с. 270). Лінія – дрібна лінійна міра, рівна – 0,886 російської лінії (Там само, с. 197). Прентик – 1/10 прента, литовський прентик складає $\frac{3}{4}$ литовського ліктя або 19,2 російського дюйма, а польський – 2,8 російських футів (Там само, с. 279). Стадія, як міра довжини, дорівнювала 84 лікті, а як поземельна міра рівнялася 416 польським ліктям 16 цалям (Там само, с. 338). Постав – штука сукна в 32 лікті (Там само, с. 339). Фут – 1,065 руського фута (Там само, с. 341). Шнур литовський 22,84 російських сажени, польський – 20,2480 російських сажени (Там само, с. 355). Лікоть, в Литві і Польщі довгий час не мав стабільної величини. Щорічно він встановлювався воєводами. Був краківський лікоть (1,8 російського фута), гданський (1,9 російського фута), львівський (2 російських фути) (Там само, с. 372). Пасмо – пучок в 24 нитки. 20 пасем складали лікоть, 12 ліктів дорівнювали штуку (Там само, с. 251). Ванчосии – дошки довжиною 6 футів,

шириною 6 дюймів і товщиною 2 дюйма (Там само, с. 375).

Місткість за даними М. Горбачевського вимірювалася такими величинами. Бочка, за литовською мірою прирівнювалася до 12 російських четвериків, 2 гарнців, а за польською – до 10,9 руських четвериків (Там само, с. 38). Кожне воєводство і кожен повіт мали свою величину. По закону 1764 р. для всієї Польщі встановлювалися єдині міри і їх зразки розсилалися по містах і містечках. Бочка повинна вміщувати – 72 гарнці, півбочка – 36 гарнців, або 11 російських четвериків (Там само, с. 368). Келдуб – міра для меду, карітас – мірка вина, яка відпускалася манахам (Там само, с. 54). Були і такі міри. Кватерка – 1/16 частина гарнця. Крючок – 1/100 відра (Там само, с. 189). Лукошко – міра для сипучих тіл, конкретна величина не вказана (Там само, с. 202). Маца – стародавня міра поширена в т.ч. на Поділлі, рівна 1 – му Варшавському гарнцю, чи 32-м з половиною руським крючком, або 0,325 руського відра (Там само, с. 203). Молдрат – міра для сипучих тіл (Там само, с. 205). Корець – міра для сипучих тіл. За законом 1764 р. корець прирівнювався до 32 варшавських гарнців і вміщував в собі 4,9 російського четверика, по Статуту Литовському повинен бути $\frac{1}{4}$ бочки. Дослівно було записано, що «... бочка була в чотири корці, а півбочка в два корці, а чверть бочки в один корець» (Там само, с. 220). Корець одна із найдавніших мір, яка проіснувала на Західному Поділлі до середини XX ст. Осьмина – литовська міра для сипучих тіл, складала восьму частину бочки, вміщувала в собі 18 литовських шинкових гарнців і рівна 1,5 російських четвериків або 12,3 російських гарнців (Там само, с. 243). Оксофт – міра для рідких тіл, яка в Росії вміщувала 16, 9 відра, в Польщі – 19,5, у Пруссії – 96,7, Швеції – 13,5 відра (Там само, с. 245). Кварта – четверта частина литовського шинкового гарнця, польська кварта – четверта частина польського гарнця (Там само, с. 289-290). Шанок – міра для сипучих тіл, старий шанок дорівнював 48 гарнців, новий – 24 (Там само, с. 353). Шестнадця 1/16 частина бочки, рівна 6,154 російського гарнця (Там само, с. 354).

В книзі приводяться і міри ваги. Фунт польський дорівнював – 0,99 російського, литовський – 0,91 російського (Там само, с. 195). Лот

литовський дорівнює – 2 російських. золотники, 71,14 долі, польський – 2 російських золотники і 93,12 долі (Там само, с. 201). Скрупул важив $\frac{1}{2}$ польської драхми, в перерахунку на рос. систему дорівнював 23,8 долі руського фунта. Аптекарьський скрупул = 28 долей російського фунта (Там само, с. 334). Шафунт вмщував 416 польських фунтів і рівний 10 російським пудам, 11 фунтам, 29 лотам і 2,2 золотника (Там само, с. 353). Унція – 5 російських золотників і 45 долей, була ще аптекарська унція рівна 7 російським золотникам (Там само, с. 372). Так само характеризує міру для зважування дорогоцінних каменів – карат (Там само, с. 179, 180). Сіль продавалася стовпцями у вигляді зрізаної піраміди, більші – називалися гурмани, а менші – толпами.

Дуже дохідливо, на трьох сторінках, роз'яснюється суть гроща в різні часи його існування, звертається увага на те, що гріш був широкий золотий, широкий срібний, гріш пражський, польський, литовський (Там само, с. 145 – 147). Розширені міркування М. Горбачевський продемонстрував відносно марки (гривни), роблячи розрахунки скільки можна було одержати із марки у 8 унцій солідів, шелягів, денаріїв, пенязів. Цінність марки в різні періоди мінялася в сторону поступового зменшення. Автор приводить таблицю, з якої наглядно видно як проходив цей процес. Скажімо, у 1300 р. марка була рівна 187 грамам срібла і вартувала 10 рублів і 40 копійок, а у 1776 р. вже – 4,68 гр. і її ціна становила тільки 26 копійок (Там само, с. 209 – 210). Рубль литовський вмщував 100 литовських грошей. Співвідношення до російського рубля мінялося. У 1419 р. він дорівнював 19 рублів 12 коп., у 1550 – 6 рублів 37 коп., у 1650

р. 1 рубль 81 коп. (Там само, с. 318-319). Копа польських грошей. Була копа золотих широких грошей і копа польських грошей звичайних. Довше використовувалася друга. Вартість її М. Горбачевський подає з 1300 року (12 рублів) до 1776, коли від неї залишилося лише 32,52 коп (Там само, с. 331, 332). Копа грошей литовських у 1413 р. дорівнювала 13 рублів, а до 1766 р. впала до 40,6 коп. (Там само, с. 332). Шеляг спочатку (X – XI ст.) був рівний $\frac{1}{60}$ польської гривни, потім він відповідав третині гроша і рівнявся 6 денаріям. До 1650 р. його чеканили із срібла, після – із міді і його ціна впала до $\frac{1}{3}$ копійки (с. 337). Шостак польська монета $\frac{1}{6}$ частина злогого, у 1528 р. рівнявся 26 теперішнім російським коп. (Там само, с. 355). Талер почали випускати з початку XVI ст. по відношенню до російської системи цінність його була такою: у 1528 р – 173 копійки сріблом, у 1766 р. 131 копійки (Там само, с. 357). Трояк з 1528 р. по 1760 чеканили із срібла, а з 1762 р. – із міді, рівнявся 3 мідним грошам, або 1,5 російської копійки сріблом (Там само, с. 367).

Таким чином, М. Горбачевський у своєму словнику наводить перелік і значення десятків різних мір, які у свій час використовувалися Польщею і Литвою в тому числі були в ходу і на землях, що входили до їх складу. Важливо, що ми пізнаємо серед них і ті, які ще не так давно побутовали на українській території. Цінність дослідження полягає в тому, що автор зафіксував ті міри, які вже давно призабуті і їх назви збереглися лише у давніх документах, частина з яких не дійшла до нас. Праці вченого викликають зацікавленість сучасних науковців і, сподіваємося, будуть ґрунтовно вивчені.

Список використаних джерел та літератури

1. Голубь В. К. 1902. Пятидесятилетие Виленского центрального архива древних актовых книг. Исторический очерк 1852–1902. Вильна.
2. Горбачевский, Н. И. 1869. «Археографический календарь на две тысячи лет (325–2324) по юлианскому численю и на семьсот сорок два года (1583–2324) по григорианскому численю». Вильна.
3. Горбачевский, Н. И. 1867. Краткие таблицы, необходимые для истории, хронологии, вообще для всякого рода археологических исследований и в частности для разбора древних актов и грамот западного края России и Царства Польского. Вильна.
4. Горбачевский, Н. И. 1874. Словарь древнего актового языка Северо-Западного края и Царства Польского. Вильна.
5. Сидоренко, О. Ф. 1970. Про стан вивчення історичної метрології. Український історичний журнал. № 5. С. 106–111.
6. Толкачева, Л. Л. 1991. Никита Иванович Горбачевский. Минск.
7. Турцевич, А. О. 1906. Краткий исторический очерк Виленской комиссии для разбора и издания древних актов. 1864–1906. Вильна.
8. Улащик, Н. Н. 1973. Очерки по археографии и источниковедению истории Белоруссии феодального периода. Минск.
9. Щавинская Л. Л. 2004. Никита Иванович Горбачевский (1804–1880). (К 200-летию со дня рождения). Беларускі археографічны штогоднік. Выпуск 5(2004г.), Мінск, с. 225–231.

В.А. Гуцал

ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ПРОФЕСОРА І. ВІНОКУРА ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВНИХ ФОНДІВ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

У статті вперше оприлюднюється комплекс документів із колекцій архівних фондів державних установ й організацій Хмельницької області, у яких містяться документи про різні аспекти діяльності доктора історичних наук, професора, академіка Академії наук вищої школи України, академіка Української академії історичних наук, завідувача кафедри історії народів Росії й спеціальних історичних дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка І. Винокура.

Ключові слова: архів, фонд, І. Винокур.

Інтелектуальна історія є одним із найбільш динамічних напрямів сучасної історичної науки. Без належної уваги до наукового доробку й громадської діяльності визначних українських учених і культурних діячів неможливе всебічне й об'єктивне вивчення історії новітнього часу. До плеяди представників вітчизняної інтелектуальної еліти другої половини ХХ – початку ХХІ ст. належить відомий археолог, історик, краєзнавець, доктор історичних наук, професор Іон Срульович (Ізраїльович) Винокур (1930–2006). Його наукова спадщина демонструє спадковість у розвитку кращих традицій вітчизняної історичної науки. Учень відомого українського археолога Б. Тимощука був взірцем поєднання професійного чуття, навичок й ерудиції та організаторського таланту. Свідченням цього є майже два десятки його послідовників, а також багаторічна науково-педагогічна діяльність у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка (К-ПНУ ім. І. Огієнка), участь у роботі Хмельницького обласного історико-краєзнавчого товариства (ХОІКТ), Хмельницької обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (УТОПІК), Всеукраїнської спілки краєзнавців, Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України. І. Винокур був членом наукових координаційних рад із проблем «Археологічні дослідження на території України» при Інституті археології НАН України, «Історичного краєзнавства в Україні» при відділенні історії, філософії та права НАН України, Українського національного комітету Міжнародної

унії слов'янської археології; входив до складу редколегій журналів «Археологія», «Краєзнавство», «Хазарський альманах», «Хмельниччина: Дивокрай», «Педагогічний вісник», «Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: історичні науки», «Освіта, наука і культура на Поділлі»; був редактором кількох дослідно-наукових видань.

Проведені за його участю та під його керівництвом польові дослідження дозволили виявити сотні різночасових археологічних пам'яток, здійснити розкопки десятків об'єктів на території Вінницької, Житомирської, Тернопільської, Хмельницької, Чернівецької областей. Зроблені під час цих робіт наукові відкриття вважаються показовими в європейській археології, зокрема культури племен Середнього Подністров'я рубежу та I тис. н. е., дали можливість по-новому реконструювати процес етногенезу слов'ян. Тому виявлення й опрацювання матеріалів, пов'язаних із діяльністю вченого в різних секторах історичної науки, освіти, громадських починань є досить важливим і значущим.

Джерела з цієї проблеми зберігаються у фондах Державного архіву Хмельницької області (м. Хмельницький) і Кам'янець-Подільського міського архіву, сховищах Хмельницького обласного краєзнавчого музею, Кам'янець-Подільського державного музею-заповідника, Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка (К-ПНУ ім. І. Огієнка) та в особистих архівах родичів, колег та учнів І. Винокура.

Найбільший їх масив знаходиться в Державному архіві Хмельницької області. Основним є

Ф.Р. 302 «Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут». У ньому можна знайти матеріали про І. Винокура, починаючи з 1963 по 1993 рр. включно. Перш за все сюди відносяться протоколи засідань та річні звіти кафедри історії та історії СРСР і УРСР, протоколи вчених рад К-ПДПІ, історико-філологічного факультету, плани навчально-методичної та політико-виховної роботи деканату, звіти про науково-дослідну роботу викладачів та студентів інституту і т. п. Крім навчально-наукової та методичної роботи, ці справи містять багато інформації, яка засвідчує активну участь І. Винокура у створенні археологічної експедиції, становленні подільського краєзнавства та пам'яткоохоронної діяльності. Деякі моменти стосуються його міжнародних контактів. Такі матеріали, що охоплюють діяльність ученого в Кам'янець-Подільському університеті, починаючи з 1994 по 2006 рр., зберігаються у Кам'янець-Подільському міському архіві (Ф. 10).

Участь І. Винокура в редколегії проекту зі створення історії міст і сіл відображені в документах Держархіву Хмельницької області Ф. Р. 3906 «Редакційна колегія тому «Історія міст і сіл Хмельницької області». Вони засвідчують роботу дослідника з написання статей з історії Кам'янця-Подільського і Чемерівців [7, арк. 55; 6, арк. 32], редагування текстів з історії сіл Чемеровецького району [9, арк. 15; 10, арк. 24], а також ілюструють проведену ним роботу з опрацювання археологічної частини усіх нарисів, що надходили до редколегії тому, та складання археологічної карти [8, арк. 8].

Матеріали з фондів «Відділ народної освіти виконкому Кам'янець-Подільської міської ради», (Ф. Р. 1091), «Хмельницький обласний центр туризму та краєзнавства учнівської молоді» (Ф. 4104) свідчать про участь І. Винокура в конференціях юних краєзнавців Хмельниччини, надання ним учнівським і вчительським колективам інформації та методичних рекомендацій щодо залучення школярів до пошукової роботи, систематизації матеріалу, організації виставок і створення шкільних музеїв.

У фонді Ф. Р. 6391 «Кам'янець-Подільське обласне відділення Українського географічного товариства при НАН України» міститься ін-

формація про участь І. Винокура в підготовці конференції з проблем етнографії, фольклору й соціальної географії Поділля [11, с. 13].

Документи Правління Хмельницької обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (Ф. Р. 6372) засвідчують активну участь І. Винокура в організації та становленні товариства, починаючи з 1966 по 1994 рр. Зокрема, можна простежити його діяльність на посадах члена правління Хмельницької обласної організації, керівника секції археології, а також як голови правління Кам'янець-Подільської міської організації Товариства [9; 10; 11; 12]. Багато матеріалів стосуються заходів щодо підготовки матеріалів тому «Зводу пам'яток історії і культури Хмельницької області» й щодо охорони, дослідження та популяризації старожитностей Поділля.

З документів наукового архіву Кам'янець-Подільського державного музею-заповідника (Ф. директора Г. Хотюна) дізнаємось, що І. Винокур входив до складу ради при головному архітекторі міста Кам'янця-Подільського, яка переймалась критичним станом пам'яток; займався організаційними питаннями щодо створення в місті історико-архітектурного заповідника, розробляв його структуру та можливість використання пам'яток для культурно-просвітних цілей [28, 29]. Багато документів засвідчує також роботу в цьому напрямі правління Кам'янець-Подільської міської організації Товариства охорони пам'яток історії і культури, куди входив І. Винокур. Існує лист, підписаний ним, до першого заступника міністра культури СРСР А. Кузнецова з проханням звернути увагу на жахливий стан пам'яток архітектури м. Кам'янця-Подільського та на необхідність збереження середньовічного обличчя міста тощо [27, арк. 1–3].

Цікавими виявились й особистісні фонди інших учених і краєзнавців, з якими досліднику доводилось співпрацювати впродовж життя. Щоденники краєзнавця Є. Шкурка (1960–1970) з Держархіву Хмельницької області (Ф. 4804) дозволяють відтворити дослідження І. Винокуром археологічних старожитностей м. Кам'янця-Подільського і розпочату ним пам'ятко-охоронну роботу на Хмельнич-

чині. Про участь І. Винокура в роботі першої конференції юних туристів краєзнавців Хмельниччини 1973 р. ми дізнаємось із фонду «Гуменюка С. К.» (Ф. 5348). У програмі цієї конференції йдеться, що «І. Винокур очолює секцію «У глибину століть» [16, с.13–14]. У теці «Листи С. Гуменюку» зберігається переписка щодо організації Подільських історико-краєзнавчих конференцій та публікації їх матеріалів [17, арк. 8–14, 18].

Участь Л. Коваленка в становленні І. Винокура як дослідника й викладача підтверджують матеріали епістолярної спадщини вченого, що зберігаються в Кам'янець-Подільському міському архіві (Ф. 6371). Показовим є лист до директора Житомирського педінституту з проханням дозволити І. Винокуру здійснити археологічні розкопки у с. Пряжів : «Планами роботи кафедри передбачено ... в системі вивчення основ археології в інституті за 1954–1955 н. р. проведення археологічних розкопок ... керівництво розкопками покласти на викладача археології та співробітника краєзнавчого музею Винокура І. С., на якого оформлено документи з правом проведення розкопок» [20, с. 8–9]. В іншій теці зберігається кореспонденція від І. Винокура, датована переважно 1959–1963 рр. часом, коли із закриттям історичного факультету Житомирського педінституту їх контакти підтримувались завдяки листуванню, яке засвідчує неабиякий інтерес Л. Коваленка до справ молодого дослідника, він слідкував за його публікаціями, допомагав із їх друком, на томість І. Винокур, досягнувши певного визнання, відповідав взаємністю [22, с.12,13, 18, 23, 25, 74,75; 21, с.38 зв.].

Схожі неопубліковані наративні матеріали знаходяться в приватних архівах колег і родичів І. Винокура: А. Гуцала, В. Мегея, Т. Лубніної.

В архіві К-ПНУ ім. І. Огієнка зберігаються документи особової справи І. Винокура, відбір яких розпочався з 1963 р., коли науковець перейшов на роботу в Кам'янець-Подільський педагогічний інститут. У вересні 2006 р., після смерті І. Винокура, справі було надано № 97 і включено до фонду № 10. Справа складається з 142 аркушів документів різного змісту. Вони розкривають освітньо-педагогічний та науко-

вий ріст вченого, знайомлять з оцінкою його праці ректоратом, показують ставлення співробітників тощо [3].

У науковому архіві Хмельницького обласного краєзнавчого музею виявлено декілька звітів І. Винокура за результатами археологічних досліджень 1963–1964 рр., що проводились спільно з Кам'янець-Подільським історичним музеєм-заповідником [24; 26]. Інформація про це міститься у звітах працівників музею А. Козинець [25] і О. Приходнюка [23].

Близько 50 документів мемуарного характеру опубліковані в збірках, присвячених досліднику: «Іон Винокур: подвижництво в освіті і науці: Дослідження. Спогади. Документи. Бібліографія» (2010) [5], «Актуальні проблеми археології: Тези Міжнародної наукової конференції на пошану І. С. Винокура» (2010) [1], «...Але таких багато не буває, бо легким і красивим було б Життя» (2015) [2]. Ці матеріали дозволили відтворити не лише напрями наукової діяльності вченого, але й відчуті дух епохи, пристрасті та вподобання відомого дослідника, що є складовою його ментальної характеристики [4].

До матеріалів особового походження можна віднести зроблені нами записи переказів і спогадів про І. Винокура, на основі яких створено відео- й фонотеку рукописів, що зберігаються в архіві науково-дослідної лабораторії археології К-ПНУ ім. І. Огієнка. Їх авторами є колишні студенти професора по ЧДУ і К-ПДП : Л. Вакуленко, Л. Баженов, В. Газін, А. Гуцал, І. Осецький, Ю. Хоптяр та ін., які акцентували увагу на його діяльності як організатора археологічної практики, студентського гуртка й керівника наукової школи, що сприяло заповненню окремих хронологічних і фактологічних лакун його біографії. Наприклад, Л. Вакуленко відзначила, що незважаючи на те, що московські археологи не сприймали теорію І. Винокура про слов'янське походження черняхівської культури доведеною, член АН СРСР Б. Рибakov ставився до нього винятково гарно. І. Осецький розповів про складності, які виникали при створенні археологічних експедицій, у яких він брав участь протягом 1963–1965 рр., та про поїздку на всесоюзну студентську етнографічну конференції в Махачкалу (1965).

А. Гуцал, коментуючи дослідження Ружичанського могильника 1964–1965 рр., відзначив актуальність цих досліджень у сучасній науці. Л. Баженов зупинився на формуванні І. Винокуром творчої концепції, побудованої на системному вивченні слов'янського праукраїнського населення. Ю. Хоптяр наголосив на педагогічному хисті І. Винокура і т. п.

Іншу групу джерел складають візуальні джерела, переважно кіно- й фотодокументи з архіву науково-дослідної лабораторії археології К-ПНУ ім. І. Огієнка: світлина, фотоплівки, а також хронікально-документальні кіно- й відеозаписи, на яких зафіксована робота Подільської археологічної експедиції за період з 1963 до 1980-х рр. Їх зображальний ряд дозволив у реальному часі відтворити події другої половини ХХ ст., оцінити емоційний стан учасників археологічних експедицій, зафіксувати ландшафти. Матеріали кіноархіву сприяли ідентифікації І. Винокура як дослідника археологічних старожитностей, розкрили його нерелізований хист кінорежисера, постановника й кінооператора.

Окрему групу джерел, які знаходяться в записниках Кам'янець-Подільського історичного музею заповідника, Хмельницького обласного краєзнавчого музею та у фондах кабінету археології К-ПНУ ім. І. Огієнка складають пам'ятки

матеріальної культури, виявлені І. Винокуром під час археологічних досліджень та передані на зберігання до сховищ цих установ.

Продовжується робота щодо введення до наукового обігу матеріалів особового архіву І. Винокура, переданого нам на зберігання під час його переїзду до Києва в 2005 р. На сьогодні ми систематизували й описали 110 справ, які містять майже 2 тис. документів (обсягом 18 тис. аркушів), зібраних за період з 1948 по 2006 рр. Частину матеріалів складають варіанти його автобіографій, спогади про евакуацію до Ашгабада (1941–1945), конспекти студентських лекцій, доповідь на студентській науковій конференції про дослідження давнього Галича (1951), щоденники польових досліджень, звіти про навчально-методичну, науково-дослідну діяльність, документи щодо підготовки ним кандидатської та докторської дисертацій, списки наукових праць та ін.

Отже, на теренах Хмельниччини знаходиться значний об'єм різних за змістом і формою джерел, які допомагають відтворити діяльність багатьох установ та організацій, виокремити основні етапи життя, науково-педагогічної та громадської діяльності І. Винокура. Водночас матеріали систематизованого нами особового архіву та створеного архіву усної історії сприяють заповненню окремих хронологічних і фактологічних лакун його біографії.

Список використаних джерел та літератури

1. Актуальні проблеми археології : тези міжнар. наук. конф. На пошану І. С. Винокура, м. Кам'янець-Подільський, 23–25 верес. 2010 р. / редкол.: Б. С. Строць, Л. Д. Строць, М. О. Ягодинська. Тернопіль : Астон, 2010. 130 с.
2. «...Але таких багато не буває, бо легким і красивим було б життя». Історико-меморіальний збірник. На пошану І. С. Винокура з нагоди його 85-річчя – Хмельницький : Цюпак А. А., 2015. 70 с.
3. Гуцал В. А. Особова справа І. С. Винокура з архіву Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка // Сучасні засоби збереження документів та нові методологічні підходи до наукових досліджень і застосування документів Національного архівного фонду України : наук. зб. за підсумками Всеукр. наук.-практ. конф., м. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2012. С. 345–349.
4. Гуцал В. А. Конференція «Етнокультурні процеси на півдні Східної Європи у І тис. н. е» у Меджибожі. // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. / редкол.: Л. В. Баженов, О. М. Завальнюк (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2017. Т. 24. С. 660–664.
5. Іон Винокур: подвижництво в освіті і науці [Текст] : дослідження. Спогади. Документи. Бібліографія / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, Наук. б-ка, Каф. історії народів Росії та спец. іст. дисциплін ; [уклад. : О. М. Завальнюк та ін.]. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. 227, [10] с. : Фотогр. – Бібліогр. С. 216–226.
6. Державний архів Хмельницької області (ДАХО), Ф.Р. 302. Оп. 10. Спр. 126., 85. арк.
7. Там само, Оп. 11. Спр. 65, 109 арк.
8. Там само, Спр. 68, 68 арк.
9. ДАХО, Ф.Р. 6372, Оп.1, Спр. 1., 42 арк.
10. Там само, Спр. 2, 69 арк.
11. Там само, Спр. 8, 66 арк.
12. Там само, Спр. 15, 49 арк.

13. ДАХО, Ф.Р. 3906, Оп. 1, Спр. 6, 38 арк.
 14. Там само, Спр. 9, 32. арк.
 15. ДАХО, Ф.Р. 6391, Оп. 1. Справи постійного зберігання за 1964–1997 рр. з №1 по №21.
 16. ДАХО Ф. 5348, Оп. 1, Спр. 39, 17 арк.
 17. Там само, Спр. 34, 25 арк.
 18. ДАХО, Ф. Р. 1421, Спр. 140, 25 арк.
 19. Там само, Спр. 147, 53 арк.
 20. Кам'янець-Подільський міський архів, ф. 6371, Оп.1. Спр.19, 55 арк.
 21. Там само, Спр. 20., 59 арк.
 22. Там само, Спр. 21, 136 арк.
 23. Науковий архів Хмельницького обласного краєзнавчого музею. ф. о. 7, 5 арк.
 24. Там само, ф. о. 8, 13 арк.
 25. Там само, ф. о. 36, 18 арк.
 26. Там само, ф. о. 68, 14 арк.
 27. Науковий архів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. Архів Хотюна Григорія Миколайовича [документ – Лист першому заступнику міністра культури СРСР А. Н. Кузнецову]. 3 арк.
 28. Там само, [документ – Лист секретарю міському КП України товарищу Лісовому О. М., 28 травня 1969 р.], 1 арк.
 29. Там само, [документ – Склад ради при головному архітекторі міста Кам'янця-Подільського]. – 10 арк.
-

**DOKUMENTY DOTYCZĄCE NIEMIECKIEGO OBOZU
KONCENTRACYJNEGO W DACHAU
W ZASOBIE ARCHIWALNYM INSTYTUTU
PAMIĘCI NARODOWEJ –
KOMISJI ŚCIGANIA ZBRODNI PRZECIWKO NARODOWI POLSKIEMU**

Jednym z podstawowych zadań Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (IPN) jest gromadzenie, przechowywanie i udostępnianie dokumentów dotyczących zbrodni nazistowskich popełnionych na osobach narodowości polskiej lub obywatelach polskich innych narodowości w okresie od dnia 1 września 1939 r. do 31 lipca 1990 r., a także innych przestępstw stanowiących zbrodnie przeciwko pokojowi, ludzkości lub zbrodnie wojenne¹. W Archiwum IPN w Warszawie znajduje się blisko 3500 mb różnego rodzaju materiałów wytworzonych przez urzędy i organy bezpieczeństwa III Rzeszy Niemieckiej, w tym m.in. przez Ministerstwo Sprawiedliwości Rzeszy, Ministerstwo Spraw Zagranicznych Rzeszy, Narodowosocjalistyczną Niemiecką Partię Robotników, czy też Główny Urząd Bezpieczeństwa Rzeszy, któremu podlegały m.in. Tajna Policja Państwowa (Gestapo) i Służba Bezpieczeństwa².

Gromadzenie dokumentów dotyczących zbrodni hitlerowskich zapoczątkowała Główna Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce (od 1949 r. Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce), którą powołało Prezydium Krajowej Rady Narodowej 29 marca 1945 r. Prawną podstawę jej funkcjonowania regulował dekret z dnia 10 listopada 1945 r. o Głównej Komisji i Okręgowych Komisjach Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce³. Zgodnie z art. 3, lit. a) dekretu Komisja zobowiązana była m.in. do gromadzenia „materiałów dotyczących zbrodni niemieckich popełnionych w latach 1939–

1945 w Polsce lub poza jej granicami w stosunku do obywateli polskich lub osób narodowości polskiej oraz w stosunku do cudzoziemców, którzy w tym czasie przebywali w Polsce”, a także do prowadzenia śledztw i działalności naukowo-badawczej. W 1984 r. Głównej Komisji nadano status Instytutu Pamięci Narodowej⁴. Art. 4 ustawy zmieniającej dekret z 1945 r. głosił: „W zakresie działalności archiwalnej Komisja gromadzi, przechowuje, opracowuje i udostępnia – unikalne w skali światowej – dokumenty o zbrodniach hitlerowskich, ukazujące prawdę o dramatycznych losach narodu polskiego i o ogromie poniesionych ofiar i szkód”.

Przemiany społeczno-polityczne, jakie zaszły w Polsce na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. przyczyniły się do znowelizowania ustawy z 1984 r. W kwietniu 1991 r. Komisja otrzymała nazwę: Główna Komisja Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytut Pamięci Narodowej, a co za tym idzie – rozszerzono jej zakres działania na zbrodnie stalinowskie popełnione do dnia 31 grudnia 1956 r. przez władze państwa komunistycznego albo przez nie inspirowane lub tolerowane⁵. W takim kształcie Główna i Okręgowe Komisje pracowały do 1998 r., kiedy to zostały zlikwidowane. W ich miejsce powołano Instytut Pamięci Narodowej – Komisję Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Zgodnie z art. 68, ust. 1 ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. o IPN zasób archiwalny likwidowanej instytucji przekazano do nowopowstałego Instytutu.

Gromadzone przez dziesięciolecia dokumenty stanowią dziś unikatowy nie tylko w skali Polski, ale także całej Europy zasób archiwalny dotyczący

1 Ustawa z dnia 18 XII 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (DzU, 1998, nr 155, poz. 1016 z późn. zm.).

2 *Informator o zasobie archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej (stan na dzień 31 grudnia 2008 r.)*, red. J. Bednarek i R. Leśkiewicz, Warszawa 2009.

3 Dekret z dnia 10 XI 1945 r. o Głównej Komisji i Okręgowych Komisjach Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce (DzU, 1945, nr 51, poz. 293).

4 Ustawa z dnia 6 IV 1984 r. o Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce – Instytucie Pamięci Narodowej (DzU, 1984, nr 21, poz. 98).

5 Ustawa z dnia 4 IV 1991 r. o zmianie ustawy o Głównej Komisji badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce – Instytucie Pamięci Narodowej (DzU, 1991, nr 45, poz. 195).

II wojny światowej. Składają się na niego zarówno oryginalne dokumenty wytworzone przez urzędy i organy bezpieczeństwa hitlerowskich Niemiec, jak i materiały wytworzone oraz pozyskane w toku działalności Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Są wśród nich prawdziwe *cimelia*, takie jak chociażby raport Jürgena Stroopa poświęcony likwidacji getta warszawskiego wiosną 1943 r.¹, oryginalny pamiętnik Johanna Paula Kremiera – lekarza SS w niemieckim obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau², czy też dziennik generalnego gubernatora Hansa Franka z lat 1939–1945³. Niezwykłą wartość historyczną przedstawiają również oryginalne materiały z obozów koncentracyjnych: Auschwitz-Birkenau, Buchenwald, Groß-Rosen, Mauthausen, Mittelbau, Ravensbrück i Sachsenhausen. Szczególne miejsce zajmują materiały dotyczące obozu koncentracyjnego w Dachau (Konzentrationslager Dachau, KL Dachau), pierwszego tego rodzaju obozu działającego na terenie III Rzeszy od 1933 r. i głównego miejsca martyrologii duchowieństwa polskiego w latach II wojny światowej.

* * *

Materiały wytworzone przez administrację obozu w Dachau zachowały się do naszych czasów w 80 proc. Jest to jeden z dwóch przypadków, obok KL Buchenwald, gdzie przetrwała niemal cała dokumentacja przechowywana w obozowych kancelariach⁴. Materiały te znajdują się obecnie w Archiwum Muzeum Miejsce Pamięci Dachau; są wśród nich oryginalne materiały ewidencyjne i archiwalne (dokumentacja administracji obozowej, relacje byłych więźniów, akta procesów powojennych), zdjęcia, mapy i nagrania filmowe⁵. Niewielka część oryginalnych dokumentów znajduje się także w Archiwum IPN w zbiorze archiwalnym pod nazwą: Obóz Koncentracyjny

w Dachau⁶. W ich posiadanie weszła Główna Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce w toku ustawowej działalności. Na zespół – liczący 59 jednostek archiwalnych (1,5 mb) – składają się następujące rodzaje akt: akta administracyjne, materiały ewidencyjne i akta osobowe.

Spośród zgromadzonych w Instytucie dokumentów na szczególną uwagę zasługuje oryginalna ewidencja osobowa więźniów obozu głównego KL Dachau z lat 1940–1945⁷. W dwunastoletniej historii obozu prowadzone były dwie ewidencje: pierwsza od marca 1933 r. do 31 marca 1940 r. i druga od 1 kwietnia 1940 r. do 27 kwietnia 1945 r. W pierwszym okresie obóz przeznaczony był dla Niemców, niemieckich Żydów oraz obywateli Austrii i Czechosłowacji, natomiast później do KL Dachau kierowano osoby wszystkich narodowości europejskich⁸. W zasobie archiwalnym IPN przechowywana jest oryginalna ewidencja obozowa z drugiego okresu funkcjonowania obozu. Składają się na nią luźne karty formatu A4 odnoszące się do numerów od 1 do 149 268. Zachowane w idealnym stanie karty zawierają dane osób, które trafiły do Dachau, a więc: liczbę porządkową (tj. kolejny numer obozowy), imię i nazwisko więźnia oraz jego datę urodzenia. Przy niektórych nazwiskach wstawiano – czerwonym długopisem – następujące adnotacje: krzyż (oznaczał śmierć) wraz z datą zgonu lub nazwę innego obozu koncentracyjnego lub zagłady, do którego przeniesiony został więzień.

W zasobie Instytutu zachował się także oryginalny skorowidz alfabetyczny więźniów bloku nr 18 KL Dachau wraz ze skorowidzem rzeczowym i numerycznym z lat 1943–1945 r. W bloku tym przetrzymywani byli więźniowie różnych narodowości, w tym Polacy, Belgowie, Cyganie⁹. Informacje o więźniach wpisywano odręcznie w zeszytach w linię o formacie 14 × 20 cm. W układzie alfabetycznym według nazwisk odnotowywano imię i nazwisko więźnia, numer obozowy, zawód (znajdują się wśród nich rolnicy, robotnicy, rzemieślnicy) oraz datę urodzenia. W

¹ Raport Stroopa jest dostępny na stronie internetowej IPN, zob. J. Stroop, *Żydowska dzielnica mieszkaniowa w Warszawie już nie istnieje!*, http://ipn.gov.pl/_data/assets/pdf_file/0007/109735/Raport_STROOPA.pdf (dostęp 11 V 2015 r.).

² AIPN, GK 190/42, t. 3–4.

³ AIPN, 380/37.

⁴ A. Laszuk, W. Sawicki, *Przydatność dokumentacji zgromadzonej w archiwum Międzynarodowej Służby Poszukiwań w Bad Arolsen w ustalaniu strat osobowych Polaków w II wojnie światowej, [w:] Polska 1939–1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*, red. W. Materski i T. Szarota, Warszawa 2009, s. 192.

⁵ *Archiwum i biblioteka Muzeum Miejsce Pamięci w Dachau*, <http://www.kz-gedenkstaette-dachau.de/archiwum-i-biblioteka.html> (dostęp 11 V 2015 r.).

⁶ *Informator o zasobie...*, s. 113–114.

⁷ IPN GK 128/45, t. 1–15.

⁸ A. Jagodzińska, *Zaczęło się w III Rzeszy. Obozy koncentracyjne na terenie Niemiec 1933–1945*, <http://www.truthaboutcamps.eu/zaczelo-sie-w-rzeszy> (dostęp 11 V 2015 r.); *Obóz koncentracyjny Dachau 1933–1945*, <http://www.msz.gov.pl/resource/f2920b38-06a5-44ec-8232-4b3a8cc8399f:JCR> (dostęp 11 V 2015 r.).

⁹ AIPN, GK 128/46, t. 1–2.

przypadku śmierci więźnia lub przeniesienia go do innego bloku lub obozu skreślano odnoszący się do niego zapis, a na marginesie wstawiano – kolorem czerwonym – stosowną adnotację.

Na podstawie oryginalnej ewidencji obozowej powstały po wojnie dwie kartoteki: kartoteka imienna więźniów narodowości polskiej zmarłych w KL Dachau¹ oraz kartoteka imienna byłych więźniów KL Dachau narodowości polskiej z lat 1940–1945². Ich twórcą był były więzień obozu, Jan Batory, który sporządził kartoteki tuż po wyzwoleniu Dachau (dokładna data ich powstania nie jest jednak znana). Z czasem materiały te zakupiła od wdowy po Batorym Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce. Obie kartoteki zachowały się w bardzo dobrym stanie. Niewielkich rozmiarów karty o wymiarach 7 × 9 cm, ułożone alfabetycznie według nazwisk, zawierają informacje następującej treści: imię i nazwisko więźnia, numer obozowy, datę urodzenia, miejsce, z którego osoba trafiła do obozu, datę przybycia, a w przypadku śmierci – datę zgonu. Karty stanowią odzwierciedlenie oryginalnych kart obozowych przechowywanych obecnie w Muzeum Miejsca Pamięci Dachau.

Uzupełnienie zasobu ewidencyjnego stanowią akta osobowe więźniów KL Dachau³. W IPN znajdują się jedynie 43 teczki osób różnej narodowości, w tym Polaków, Żydów, Czechów, Francuzów, Włochów i Niemców, którzy trafili do obozu m.in. za działalność polityczną wymierzoną w III Rzeszę. Podstawą każdej z zachowanych teczek jest kwestionariusz osobowy zawierający następujące informacje: bliższe dane osobowe więźnia, miejsce zamieszkania, miejsce pracy, wykształcenie, wyznanie, informacje o najbliższej rodzinie, a także opis fizyczny – wzrost, kolor oczu i włosów, znaki szczególne. Każdy kwestionariusz opatrzony jest własnoręcznym podpisem więźnia. Niektóre teczki zawierają także inne dokumenty, takie jak korespondencję między KL Dachau a placówkami Gestapo, które kierowały więźniów do obozu, czy też odpisy wyroków sądowych, życiorysy własnoręcznie sporządzane przez więźniów oraz zdjęcia sygnalityczne.

Ponadto w omawianym zespole archiwalnym przechowywane są fotokopie wykazów więźniów

przybyłych do KL Dachau z innych obozów koncentracyjnych i zagłady, m.in. z KL Auschwitz, KL Flossenbürg i KL Ravensbrück (jest wśród nich lista 500 Polek przeniesionych 13 września 1944 r. do ostatniej z wymienionych placówek), a także z Warszawy po upadku powstania⁴. Fotokopie zostały sporządzone na podstawie materiałów znajdujących się w archiwum Międzynarodowej Służby Poszukiwawczej (International Tracing Service, ITS) w Bad Arolsen w Niemczech⁵. Zawierają one informacje z okresu od 30 września do 21 października 1944 r. oraz z kwietnia 1945 r.

* * *

Informacje dotyczące KL Dachau znajdują się także w innych zespołach (zbiorach) archiwalnych w archiwum Instytutu Pamięi Narodowej. Wśród tych najważniejszych wymienić należy:

Amerykańskie Trybunały Wojskowe nr I–VI w Norymberdze – na zespół składa się dokumentacja procesowa, m.in. proces lekarzy (m.in. Karla Brandta – osobistego lekarza Adolfa Hitlera i komisarza generalnego III Rzeszy ds. służby zdrowia, czy też Joachima Mrugowskiego – dyrektora Instytutu Higieny Waffen-SS) odpowiedzialnych za przeprowadzanie doświadczeń pseudomedycznych na więźniach obozów koncentracyjnych i zagłady (Proces nr 1), i sprawa Oswalda Pohla, Szefa Głównego Urzędu Gospodarki i Administracji SS, któremu podlegały obozy koncentracyjne (Proces nr 4). Dokumenty zawierają opisy doświadczeń pseudomedycznych prowadzonych w obozach koncentracyjnych (m.in. kabiny niskich ciśnień w Dachau), zeznania oskarżonych, kopie zdjęć więźniów z obozów w Buchenwald, Dachau, Ravensbrück⁶.

Amerykański Trybunał Wojskowy w Dachau – proces załogi obozu koncentracyjnego w Dachau z 1945 r., w tym m.in. ostatniego komendanta KL Martina Gottfrieda Weissa. Stenogramy z procesu zawierające akt oskarżenia, zeznania świadków i oskarżonych, opisy warunków życia w obozie, mowy obrońców i prokuratorów oraz wyrok⁷.

Najwyższy Trybunał Narodowy – proces Arthura Greisera, namiestnika III Rzeszy w Kraju Warty; w dokumentach znajdują się informacje

1 AIPN, GK 165/328.

2 AIPN, GK 165/329–330.

3 AIPN, GK 128/2–44.

4 AIPN, GK 128/16–19.

5 Szerzej na temat archiwum ITS zob. A. Laszuk, W. Sawicki, op. cit., s. 188–198.

6 *Informator o zasobie...*, s. 403–404.

7 AIPN, GK 153/1–7; *Informator o zasobie...*, s. 414.

dotyczące m.in. represji wobec duchowieństwa polskiego, w tym zeznanie ks. J. Nowackiego poświęcone osadzeniu w KL Dachau kanonika Szrejbowskiego i Prądzyńskiego, czy też zeznanie ks. S. Biskupskiego dotyczące aresztowania w październiku 1939 r. księży uczących we Włocławku¹.

Najwyższy Trybunał Narodowy – proces Josefa Buhlera, szefa rządu Generalnego Gubernatorstwa; materiały zawierają fotokopię publikacji „Polska wierna”, w której znajduje się lista polskich duchownych zamordowanych w KL Dachau².

Tajna Policja Państwowa w Ciechanowie/Płocku (Geheime Staatspolizei, Staatspolizeileitstelle Zichenau/Schrottersburg) – na zespół składają się dokumenty, kartoteka i materiały aktowe, w sprawach prowadzonych przez Gestapo przeciwko oskarżonym o działalność antyniemiecką i osadzonych w KL Dachau³.

Sąd Okręgowy w Łodzi – akta w sprawie karnej przeciwko dr. Alfredowi Kleindienstowi z lat 1945–1947, podczas okupacji zwierzchnikowi Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce, podejrzanemu o przyczynienie się do zatrzymania przez Gestapo wielu polskich duchownych protestanckich, którzy w następstwie zostali osadzeni w obozach koncentracyjnych, w tym m.in. w KL Dachau⁴.

Sąd Okręgowy w Lublinie – akta spraw karnych na podstawie dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 31 sierpnia 1944 r.⁵ przeciwko byłym członkom załogi KL Dachau⁶.

Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce – w zespole przechowywane są powstałe po wojnie wykazy księży, m.in. z archidiecezji gnieźnieńskiej oraz diecezji katowickiej, płockiej i tarnowskiej, czy też wykaz lekarzy z Poznańskiej Izby Lekarskiej, którzy zginęli w obozach koncentracyjnych, w tym w KL Dachau⁷.

Biuro Pełnomocnika Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej ds. Pomocy Finansowej dla Ofiar Pseudomedycznych Eksperymentów w Hitlerowskich Obozach Koncentracyjnych – na zespół składają się m.in. szczegółowe opisy doświadczeń pseudomedycznych oraz kartoteki i akta byłych więźniów KL Dachau, którzy w latach 1972–1987 starali się o stosowne odszkodowania⁸.

Polski Czerwony Krzyż – znajduje się tam imienna lista Polaków zmarłych w Dachau⁹.

Zbiór fotografii po Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – w IPN znajduje się kilkadziesiąt zdjęć wykonanych po wyzwoleniu obozu 29 kwietnia 1945 r. Ich autorami są fotografowie amerykańscy, nazwiska nie są jednak znane. Zdjęcia ukazują KL Dachau tuż po wkroczeniu oddziałów alianckich, a więc „stan zastany”: oswobodzonych więźniów, odkryte zwłoki ofiar zamordowanych i zmarłych, schwytanych członków załogi SS, obiekty infrastruktury obozowej (m.in. ogrodzenia, baraki, krematoria), udzielanie pomocy więźniom, grzebanie ciał. W zbiorze znajdują się także rysunki byłych więźniów prezentujące eksperymenty pseudomedyczne¹⁰.

Zbiór map i planów – w zbiorze przechowywany jest plan KL Dachau sporządzony przez władze amerykańskie po oswobodzeniu obozu 29 kwietnia 1945 r.

* * *

Cennym uzupełnieniem materiałów archiwalnych jest elektroniczna baza danych Międzynarodowej Służby Poszukiwawczej w Bad Arolsen, tj. instytucji, która powstała w celu rejestracji i poszukiwań osób zaginionych podczas II wojny światowej. Polska uzyskała dostęp do przedmiotowej bazy dzięki przystąpieniu w 2000 r. do Umów Bońskich z 1955 r. W ten sposób jako jedyny kraj z dawnego bloku wschodniego, a także jeden z niewielu na świecie (obok m.in. USA i Izraela) uzyskała możliwość korzystania z bazy (odbiorcą zdigitalizowanych akt w Polsce jest IPN). Aplikacja zawiera rekordy odnoszące się do

1 AIPN, GK 196.

2 AIPN, GK 196/301.

3 AIPN, GK 629/10242, 11002, 5278.

4 AIPN, GK 164/578; *Informator o zasobie...*, s. 312.

5 Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 31 VIII 1944 r. o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego (DzU, 1944, nr 4, poz. 16).

6 AIPN, GK 259.

7 AIPN, GK 162/468, 494.

8 AIPN, GK 927; *Informator o zasobie...*, s. 404.

9 AIPN, GK 188/40.

10 T. Stempowski, K.W. Ślusarski, *Wydzielony zbiór fotografii byłej Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2013, t. 6, s. 171–203. Przykładowe zdjęcia z wyzwolonego obozu w Dachau znajdują się na portalu internetowym IPN pamięć.pl: <http://pamiec.pl/pa/fotokronika-ipn/14847,Wyzwolenie-KL-Dachau-w-fotografiach-z-archiwum-IPN.html> (dostęp 11 V 2015 r.).

17 000 000 osób, sam Centralny Indeks Nazwisk, a więc zdigitalizowana kartoteka stanowiąca podstawę każdej kwerendy, zawiera 50 000 000 kart. Baza ITS, w której znajdują się zeskanowane materiały dotyczące obozu koncentracyjnego w Dachau, jest niezwykle istotnym narzędziem wykorzystywanym podczas prowadzonych w Instytucie kwerend.

Informacje o osobach zamordowanych, zmarłych i tych, którzy przeżyli piekło Dachau można także znaleźć w ogólnodostępnej bazie internetowej straty.pl¹. Program „Straty osobowe i ofiary represji pod okupacją niemiecką” został zainicjowany w 2006 r. przez Instytut Pamięci Narodowej i Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W latach 2006–2008 był realizowany przez Fundację Ośrodka KARTA, a od 2009 r. przez Fundację Polsko-Niemieckie Pojednanie. Celem programu jest zbieranie informacji o ofiarach wojny i osobach represjonowanych przez III Rzeszę w latach 1939–1945. W chwili obecnej baza udostępnia dane blisko 3 500 000 osób, wśród których znajdują się także więźniowie KL Dachau.

Przechowywane w zasobie archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej dokumenty dotyczące niemieckiego obozu koncentracyjnego w Dachau – zarówno te wytworzone przez administrację obozową, jak i powstałe po 29 kwietnia 1945 r. – stanowią unikalne i niezwykle cenne źródło historyczne. Pokazują one bowiem skalę niemieckich represji, opisują katów i ich ofiary oraz przeprowadzane eksperymenty pseudomedyczne. Od początku istnienia

Instytutu materiały te są udostępniane do celów naukowo-badawczych i dziennikarskich, a także wnioskodawcom, którzy poszukują informacji o swoich przodkach – rodzicach, dziadkach, pradziadkach. Pomaga im w tym utworzone w maju 2014 r. Centrum Udzielania Informacji o Ofiarach II Wojny Światowej, którego podstawowym zadaniem jest udzielanie informacji – w oparciu o zgromadzone w Archiwum archiwalia – o ofiarach represji niemieckich i sowieckich z lat 1939–1956². Centrum zajmuje się także promocją przechowywanych w archiwum dokumentów z okresu II wojny światowej. W świadomości społecznej Instytut wciąż kojarzony jest z dokumentami wytworzonymi i zgromadzonymi przez cywilne i wojskowe organa bezpieczeństwa tzw. Polski Ludowej z lat 1944–1990. Dokumenty te co prawda stanowią trzon zasobu archiwalnego IPN, niemniej jednak niezwykle ważną i cenną jego częścią są dokumenty z lat 1939–1945, które przez dziesięciolecia gromadziła Główna Komisja Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.

Na zakończenie rozważań poświęconych dokumentom archiwalnym dotyczącym KL Dachau warto wspomnieć o nagranych przez pracowników IPN relacjach byłych więźniów obozu koncentracyjnego: o. Hugolina Pieprzyka, ks. Kazimierza Majdańskiego i Jerzego Skrzypka, którzy opowiedzieli o pracy i życiu codziennym, eksperymentach pseudomedycznych i wyzwoleniu obozu. Nagrań dokonali pracownicy Sekcji Notacji i Opracowań Multimedialnych Biura Edukacji Publicznej; są one dostępne na stronie internetowej portalu edukacyjnego Instytutu – pamięć.pl³.

1 <http://www.straty.pl/index.php/szukaj-w-bazie> (dostęp 11 V 2015 r.).

2 Szerzej na ten temat patrz: Centrum Udzielania Informacji o Ofiarach II Wojny Światowej, oprac. R. Leśkiewicz, J. Piwowar, W. Pruchnik, E. Rybarska, J. Ryżko, M. Żuławnik, Warszawa 2014; J. Piwowar, M. Żuławnik, „Mając na względzie zachowanie pamięci...”, „Pamięć.pl” 2014, nr 6, s. 66–68.

3 <http://pamiec.pl/pa/ipn-notacje-ipn-tv/ipn-notacje> (dostęp 11 V 2015 r.).

К.В. Завальнюк

ВОЛОДИМИР СВДЗИНСЬКИЙ – БУДІВНИЧИЙ АРХІВНОЇ СПРАВИ НА КАМ'ЯНЕЧЧИНІ (1921-1925).

У статті розповідається про літературну, наукову, архівну та громадську діяльність визначного українського поета В. Є. Свідзинського (1885-1941) у кам'янецький період його життя.

Ключові слова: В. Є. Свідзинський, Кам'янець-Подільський, архів, література.

Однією із найяскравіших і найталановитіших постатей в українській літературі першої половини ХХ ст. був Володимир Євтимович (Юхимович) Свідзинський, життя і творча діяльність якого були найтіснішим чином пов'язані з Кам'янцем-Подільським.

Різні аспекти біографії визначного поета-лірика, а також його літературної та громадської діяльності, висвітлювалися в різний час у працях Л. В. Баженова [1], К. В. Завальнюка, Т. В. Стецюк [5, 6], В. М. Клименка [9], В. І. Мельника [10], А. М. Подолинного [8], О. Л. Рибалка [11] та інших авторів. У той же час, роль і місце В. Є. Свідзинського у розбудові архівної галузі на Кам'янецьчині розглядалися лише у загальному контексті. Тому-то автор зазначеного дослідження поставив собі за мету дослідити детальніше маловідомі сторінки біографії В. Є. Свідзинського, зокрема, його діяльність як одного з організаторів архівної справи на Кам'янецьчині.

Народився В. Є. Свідзинський в с. Маянів Вінницького повіту Подільської губернії (нині-Тиврівського району Вінницької області) 26 вересня (8 жовтня за н. ст.) 1885 року в багатодітній сім'ї місцевого священика Євтима (Юхима) Оксентійовича Свідзинського та його дружини Наталії Прохорівни (крім Володимира, в подружжя ще були сини Георгій, Вадим, Олег, Павло та дочка Олена) [13, с. 14, 22]. Жила сім'я хоч і бідно, але дружно та згуртовано. Згодом, вже будучи визнаним майстром слова, Володимир з любов'ю та теплотою згадував це невеличке, мальовниче подільське сільце, з якого він вийшов у світ («Охайно позамітано двори», 1938 рік) [14, с. 120].

В 1894 році хлопець починає навчатись в Тиврівському духовному училищі, яке успішно закінчує в 1899 році. Потім – навчання в Кам'янець-Подільській духовній семінарії, зі стін якої свого часу вийшли незабутні С. В. Ру-

данський, А. П. Свидницький та М. Д. Леонтович. Проте хлопцеві духовна кар'єра не судилася: в 1904 році через хворобу він звільняється з 4-го курсу семінарії. Приблизно через три роки Володимир подає документи на Вищі комерційні курси в Києві (згодом – Київський комерційний інститут). Тут його наставниками були такі відомі українські громадські та культурні діячі, як О. Русов, О. Корчак-Чепурківський, М. Довнар-Запольський, К. Воблий та інші. Там же, у Києві, Володимир Свідзинський знайомиться із Павлом Тичиною. Це знайомство з часом переростає у тривалу творчу дружбу.

В січні 1913 року Володимир Свідзинський завершує навчання в Києві і повертається додому до батька, в село Бабчинці Ямпільського повіту. Невдовзі, за запрошенням Подільської губернської земської управи він обстежує народні промисли Подільської губернії. Результатом цієї роботи стала фундаментальна праця подільських етнографів «Кустарні промисли Поділля», видана у Києві в 1916 році. Один із розділів цієї книги, присвячений ткацькому промислу, був написаний Володимиром Свідзинським на основі власних етнографічних спостережень в 16 населених пунктах Подільської губернії. У цьому зв'язку відомий дослідник творчого та життєвого шляху поета О. Рибалко зазначав, що вміщений в книзі нарис В. Свідзинського «Ткацький промисел» є «економічним і етнографічним описом кустарного ткацького виробництва. Автор докладно розповідає про поширення й характер, історію цього промислу на Поділлі, дає його економічну характеристику, зокрема спиняється на питаннях праці, капіталу, збуту виробів тощо. Найбільший розділ нариса присвячений техніці виробництва, причому особливу увагу дослідник звертає на українську народну термінологію ткацтва, рясно наводячи лексичний

матеріал, записаний з уст подільських ремісників і селян» [11, с. 145].

Надалі в пошуках заробітку юнак переїздить до Житомира, де влаштовується на роботу у Волинській контрольній палаті, яка відала збором різних недоїмок та платежів. З 23 березня 1916 року ми вже зустрічаємо Володимира Свідзинського в діючій армії помічником контролера VII класу при штабі 7-ї армії Південно-Західного фронту (з осені 1917 по весну 1918 року штаб цієї армії знаходився у Бару) [11, с. 145].

З розвалом царської Росії та виникненням на її уламках незалежної Української держави Володимир Свідзинський звільняється з діючої армії (березень 1918 року) і повертається до попереднього місця роботи. З жовтня 1918 року він опиняється у Кам'янці-Подільському, одному з епіцентрів тогочасного українського суспільно-політичного та культурного життя, де влаштовується на роботу редактором у видавничому відділі Подільської губернської народної управи. Забігаючи наперед, потрібно відзначити, що кам'янецький період в житті поета був одним із найплідніших. В Кам'янці він зустрічає свою долю, - вчительку Зінаїду Йосипівну Сулковську, яка в 1921 році подарувала йому доньку Мирославу (на жаль, подружнє життя поета надалі складається не зовсім вдало, і тому дружина переїздить до Вінниці. Там же, 12 липня 1933 року вона помирає) [16, с. 127-128].

Надзвичайно плідно та активно в цей час поет працює на науковій ниві. З усією певністю можна сказати, що Володимир Свідзинський був одним з фундаторів та організаторів архівної справи на Кам'янецьчині (працював з січня 1921 року архіваріусом Кам'янецького університету, очолював з листопада того ж року повітовий комітет охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи, а з 11 грудня 1922 року працював в новоствореному повітовому архівному управлінні, де з 10 січня 1923 року виконував функції секретаря) [3, арк. 145зв.].

Більше того, 9 серпня 1923 р. Володимира Свідзинського призначають на посаду завідувача Кам'янець-Подільським повітовим архівним управлінням (перебував на ній до 29 серпня 1925 р.) [3, арк. 141]. Про те, у яких

умовах довелося працювати новому керівнику, свідчить пояснювальна записка до кошторису від 23 лютого 1923 р.: «Архуправління з свого боку находить, що незабезпеченість від знищення в Кам'янці архівних матеріалів велика, бо інтелігентних сил тут мало, професура ІНО (Інституту народної освіти. –Авт.), яка раніше цікавилася архівними ділами, часто з небезпекою для свого життя, тепер виїзжає звідтіля (виїхав проф. Клепатський, Сташевський і має виїхати проф. Клименко). Так що архиви, які й тепер нищаться, потім ще в гіршому стані будуть.

Що до концентрації архівів, то вона конче потрібна, бо ті установи, в помешканнях яких знаходяться зараз архиви, не тільки не охороняють їх, а навпаки. Виконком склав дрова в архіві казенної Палати, який міститься в півпідвалі його будинку, відібрав ключ від архуправління і при цій дров'яній операції звичайно частина архівних матеріалів зникла, книжки пороскидані і т. д. Архив З'їзду Мирових Суддів знаходиться в будинку, дах якого згорів, без всякої урядової охорони; архив губ. зем. Управи повітземвідділ намагається викинути, бо в частині помешкання устроїв ссипку зерна; архив Консistorії в будинку, занятому міліцією, розскрадається» [3, арк. 42-42зв.]. Крім цього, ще у 1921 р. під час обшуків у приміщенні архіву були знищені справи Головноуповноваженого уряду УНР, архів повітпродкому 1919 р.; у 1922 р. знищені під час утилізації архівного матеріалу комісією повітвиконкому справи лікарняного, в'язничного, паспортного і, частково, ветеринарного, коробкового збору та газетного відділів [3, арк. 69 зв.]. І, нарешті, з приміщення міліції, де зберігались розібрані справи архіву Консistorії, 28 вересня 1923 р. невідомими зловмисниками було викрадено 200 пудів архівних документів [3, арк. 132-133]. Так що традиції вандалізму та нищення історичної пам'яті свого народу на нашій землі мають глибоке коріння.

Однак, і в цих важких умовах Володимиру Свідзинському фактично самотужки (крім нього, у штаті архіву з 11 вересня 1923 р. рахувався лише сторож Іван Тимофійович Кавецький) вдалося зробити чимало для збереження та примноження національної архівної спадщини

[3, арк. 145-145 зв.]. Зокрема, у звіті про виконану роботу за вересень 1923 р. він зазначав: «Протягом місяця мною виконані слідуючі роботи:

Приведено до порядку частину архиву Селянського банку, яка була розкидана в безладдю по підлозі.

Роспочато на вимагання Кам'янецького І.Н.О. і з наказу Відділу Керування перевезення т. званого «Університетського» архиву, себто архиву Дворянського Зібрання і Жандармського Управління до будинку Центр. архиву. Перевізні засоби дано Відділом Керування.

Виконувалася поточна канцелярська робота» [3, арк. 142-142 зв.].

Отже, не буде перебільшенням сказати, що саме завдяки таким людям,

як Володимир Свідзинський, вдалося упорядкувати і зберегти для нащадків значну джерельну базу, яка досить постраждала в ті буремні роки. Завдяки йому також було введено в обіг цілий ряд нових, безцінних в науковому відношенні джерел. Зокрема, це стосується зареєстрованих ним 337 метрик з високохудожніми заставками, малюнками, орнаментами тощо. Це також і значна фольклорна спадщина (до наших днів дійшла праця «Народні українські пісні про останню світову війну», видрукувана в часописі «Освіта» за № 3 в 1919 році).

З січня 1923 року по липень 1925 року Свідзинський також був аспірантом науково-дослідної кафедри історії та економіки Поділля при Кам'янецькому інституті народної освіти. Будучи аспірантом, підготував ряд ґрунтовних історичних розвідок («Економічна еволюція господарства селян тарнорудського маєтку», «Боротьба подільських селян з польськими легіонерами в 1918 році», «Події на селах подільських у 1917-1918 роках» та багато інших) [11, с. 146].

Проте, сягнувши певних висот у науковій діяльності, Володимир усвідомлює, що основне його покликання, справа усього життя – поезія.

Писати він почав ще з малих літ і, як свідчить його брат Вадим (1888-1978), навіть друкувався в журналі «Нива» [2].

Проте перший досконалий вірш («Давно, давно тебе я жду») був надрукований лише в 1912 році в альманасі «Українська хата»

[17, с. 186]. Всього ж за життя поета виходило три збірки його творів: «Ліричні поезії» (Кам'янець-Подільський, 1922 рік), «Вересень (1927 рік) та «Поезії» (1940 рік) [8, с. 301]. Варто також відзначити, що чимало творів В. Свідзинського було розпорошено на сторінках різних періодичних видань періоду Української революції. Кілька таких творів представлено в книзі К. Завальнюка і Т. Стецюк «Як на вільне, на радісне свято...» (Вінниця, 2007), яка є антологією української поезії доби національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. [6, с. 309-312]. Серед представлених у книзі поезій В. Свідзинського зустрічаємо і невідомий раніше твір «Допомога», опублікований 26 лютого 1920 р. під псевдонімом В. Свіденко в кам'янець-подільській газеті «Наш шлях». У цьому сатиричному фейлетоні автор дошкульно висміює численних псевдо-патріотів, пристосуванців та лицемірів, для яких Україна виступає лише як засіб для вдоволення власних егоїстичних інтересів, для отримання у важкий воєнний час «крім добових ще й допомоги» [12].

У світлі вищесказаного стає зрозумілим, чому після загибелі поета у 1941 р. його твори були покриті мороком забуття. На нашу думку, причиною неуваги видавців до творчої спадщини поета тривалий час було те, що він ніколи не був співцем політики, яку проводила партія більшовиків. Тому-то поет за життя піддавався гострій критиці за аполітичність, архаїчність, відхід від правди життя, тощо. Відтак, не забарився й арешт. 27 вересня 1941 року Володимир Євтимович був заарештований органами НКВС у Харкові, де проживав з дочкою Мирославою по вулиці Лютівській, 29 [4, арк. 6-6 зв.]. У пред'явленій йому постанові на арешт зазначалось, що «Свідзинський В. Е. в прошлом служил при Петлюре в министерстве прессы, резко-антисоветски настроен против мероприятий партии и правительства. Систематически ведет антисоветскую агитацию, восхваляя германскую армию и ожидая ее прихода» [4, арк. 1а].

Ці ж самі збиті звинувачення невдовзі пролунали і на слідстві, яке вів сержант Нечаєв. Вочевидь, це слідство було недовгим, а його результати заздалегідь визначені, оскільки у

кримінальній справі на В. Є. Свідзинського був присутній лише один протокол допиту від 2 жовтня 1941 р. Про його характер яскраво свідчить зміст запитань слідчого та відповідей в'язня:

«Вопрос. Где и в качестве кого вы служили при Петлюре?

Ответ. В издательском отделе в качестве литературного редактора в г. Каменец-Подольске, издавались там только учебники и местный журнал «Экономическая жизнь Подолии».

Вопрос. Следствие располагает данными о том, что вы вели антисоветские разговоры по поводу войны Германии и СССР, восхваляли германскую армию и ожидали ее прихода. Расскажите следствию о проводимой вами антисоветской деятельности?

Ответ. Это не верно, немцев я ненавижу и таких разговоров не вел. Об этом может подтвердить критик Гельдфанбель Григорий Михайлович.

Протокол с моих слов записан верно, мной прочитан» [4, арк. 7-8].

У цій же справі нічого не сказано про обставини загибелі талановитого поета. Лише у коротенькій довідці центральної картотеки Спецвідділу НКВС СРСР від 4 травня 1942 р. вражаюче байдуже проступила інформація про те, що «следовавший из тюрьмы г. Харькова в тюрьму г. Иркутска 18/X41 сгорел в с. Кутырки Уразовского района Курской области» (нині – Белгородської. – Авт.) [4, арк. 10 зв.]. Однак, як саме загинув поет і від чого згорів, у справі нічого не сказано.

Довгий час про обставини загибелі Володимира Свідзинського панувала офіційна версія, за якою ешелон із в'язнями, що прямував на схід, дорогою зазнав бомбардування німецької авіації. В одному із вагонів, охоплених полум'ям, якраз нібито і перебував Володимир Свідзинський, один із найтонших поетів-ліриків нашої доби... Час зупинився для нього 18 жовтня 1941 року...

Проте, обставини загибелі поета виглядали зовсім інакше, про що була змушена мовчати підцензурна радянська преса. Одним із перших про них заговорив відомий українціст з Канади Яр Славутич у документальній книзі «Розстріляна муза» (Детройт, 1955). У цьому

вражаючому мартиролозі Яр Славутич писав: «Схоплений енкаведистами, поет у великому гурті українців під арештом відходив на схід. Поблизу Харкова, спинившись на нічліг, охоронці колони загнали заарештованих у якусь велику будівлю, а вранці, щоб позбутися тягару і швидше втекти від німців, що наступали вже на п'яти, облили бензином наповнену людьми дерев'яну будівлю і запалили. Так 1941 р. загинув, спалений живцем, один із найбільш обдарованих представників високого мистецтва української поезії» [15, с. 74].

Розповідь Яра Славутича згодом була доповнена свідченнями однієї із біженок, харків'янки Марії Борисівни Манц, які у 1990 році записала її дочка М. Постоева: «Прийшли у село Непокрите і побачили там жахливу картину: згорівший величезний корівник і гори скалічених вогнем трупів, ще палало. Селяни розповідали, що корівник підпалили з чотирьох боків, він був зачинений, і нікому не дали вийти; тих, кому вдавалося вибратися пристрілювали. Почали розтягати гаками трупи, щоб закопати. Були ще живі, страшенно обпалені. Конвоїри намагалися добити прикладами, але люди не дали, жінки кричали: «Живий, живий, облиште!» ... Були ми там днів з п'ять. Потім прибув ще етап (теж інтелігенція). Німці наступали, і нас повели далі. Обпалених кинули, селяни розібрали їх по свої домівках. Мабуть, усі помирали. Навіщо спалили людей? Щоб позбавитися, щоб менше було тягнути, годувати» [7, с. 55].

Серед тих, хто загинув у пекельному вогні, був і Володимир Свідзинський.

До речі, про це ж писав і сучасний дослідник В. Петров, посилаючись на статтю О. Веретенченка («Наші дні». - 1943. - № 11): «В. Свідзинський спалений живцем більшовиками у клуні з десятками інших людей під час евакуації». Разом із ним тоді ж загинули поети О. Сорока та О. Введенський [7, с. 54].

Здається неймовірним, але поет передбачив свою смерть ще у 20-роках. В одному з віршів він писав:

*В полум'ї був спервовіку
І в полум'я знову вернуся...
І як те вугілля в горні
В бурхливім горінні зникає,*

*Так розімчать, розметають
Сонячні вихори в пасма блискучі
Спалене тіло моє [14, с. 65-66].*

Ці ж мотиви, пронизані моторошною містикою та фатальністю, проступають і в наступній поезії:

*Під голубою водою
Живу я, живу ...
Золотоокий рибак нащо мною
Закидає сіть огневу.
Крізь принадливі очка – знаю –
Не раз, не два я промкнув,
В благовінню садів погуляю,
А колись таки попадусь.*

*Снопеліє, застигне смутно
Жовтава зоря в імлі,
Ніч надійде нечутно.*

І не знайде мене на землі [14, с. 68].

Все ж, фізична смерть та забуття невід-
кладні над нетлінними цінностями. Тому-то
Володимир Свідзинський з його небуденними,
кришталево чистими творами та самовідданим
служінням своєму народу назавжди залишить-
ся у пам'яті вдячних нащадків.

Джерела та література

1. Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст./ Л. В. Баженов. – К.-П., 1993. – 480 с.
2. Безверхній С. «У тихому і зеленому Шпикові /С. Безверхній// Комсомольське плем'я. – 1970. – 23 червня.
3. Державний архів Вінницької області. – Ф. Р-650. – Оп. 1. – Спр. 20.
4. Державний архів Харківської області. – Ф. 6542. – Оп. 1.- Спр. 4790.
5. Завальнюк К. В. Поет, учений, патріот Володимир Свідзинський (1885-1941) / К. В. Завальнюк, Т. В. Стецюк// Подільська старовина: Наук. зб. Вип.IV. – Вінниця, 2008. – С.-296-307.
6. Завальнюк К. В. «Як на вільне, на радісне свято...» Ч. 1. Українська поезія доби національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.) / К. В. Завальнюк, Т. В. Стецюк. – Вінниця, 2007. - 492 с.
7. Зборовець І. Обставини загибелі поета В. Свідзинського/ І. Зборовець // Краєзнавство. – 1995. - №1-4. – С. 53-55.
8. З-над Божої ріки. Літературний біобібліографічний словник Вінниччини / Упор. і заг. ред. А. М. Подолинного. – Вінниця, 2001. – 408 с.
9. Клименко В. Великдень В. Свідзинського / В. Клименко// Україна молода. – 2004. – 7 жовтня.- С.13.
10. Мельник В. «Друг, що загинув передчасно» / В.Мельник// Україна молода. – 2003. - 2 вересня. – С.12.
11. Рибалко О. Знайдено в архівах: Шкіц до життєпису В. Свідзинського / О. Рибалко // Вітчизна. – 1989. - №1. – С.144-147.
12. Свіденко В. Допомога / В. Свіденко // Наш шлях. – 1920. - №38.- 26 лютого.
13. Свідзинський А. «Я виноград відновлення у ніч несу...»: Володимир Свідзинський – творець прекрасного / А. Свідзинський. - К., 2003. – 183 с.
14. Свідзинський В. Ю. Поезії (В. Ю. Свідзинський. – К., 1986. – 349 с.
15. Славутич Яр. Розстріляна муза /Яр Славутич// Твори в 5-ти т. /Яр Славутич. – К., 1998. – Т.3. – 494 с.
16. Степанов Ф. «В очах зірниці світової...» /Ф. Степанов // Вітчизна. – 1992. - №10. – С.126-129.
17. «Українська хата»: Поезії 1909-1914/ Упор., вступна стаття, біогр. довідки, приміт. В. О. Шевчука.- К., 1990. – 264 с.

О.М. Завальнюк

ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД АРХІВНИХ ДЖЕРЕЛ ПРО ЗАСНУВАННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ УКРАЇНСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ У 1918-1920 рр.

Зроблено загальний огляд документів і матеріалів про заснування і різноманітну діяльність державних українських університетів у 1918-1920 рр., почерпнутих із 38 фондів як центральних архівних установ нашої країни (Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, Державного історичного архіву України в м.Києві, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву літератури і мистецтва України), Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського, так і місцевих архівосховищ - Державних архівів Київської і Хмельницької областей, Державного архіву міста Києва.

Ключові слова: архівні установи, документи і матеріали, Київський державний український університет, Кам'янець-Подільський державний український університет, матеріальна база, професорсько-викладацька корпорація, студентський контингент, освітній процес, наукова діяльність, громадські організації.

З-поміж документальних джерел про заснування і діяльність державних українських університетів у 1918-1920 рр. найціннішими за дослідницькою вагою і значенням є матеріали діловодства державних установ, органів місцевого самоврядування і самих українських університетів.

Цінний фактичний матеріал значної історичної ваги зосереджений у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України). Особливу групу складають документи центральних органів державного управління – фондів «Генеральний секретаріат Української Народної Республіки, Рада народних міністрів Української Народної Республіки» (ф.1063), «Рада міністрів Української Держави» (ф.1064), «Рада народних міністрів Української Народної Республіки» (ф.1065), за якими можна простежити ідеологічні засади творення державних українських університетів, обговорення і ухвалу цілої низки законів про заснування національних вищих шкіл, розвиток їх матеріально-технічної та навчально-інформаційної бази, підготовку молодих науково-педагогічних кадрів і порядок отримання наукових ступенів та вчених звань, фінансування діяльності держуніверситетів тощо. Частина цих документів публікувалася у 1918-1920 рр. у підсумковому вигляді, без поясню-

вальних записок і зазначення змін до них у «Державному вістнику» (1918 р.) і «Вістнику державних законів для всіх земель Української Народної Республіки» (1919 р.). У 2006 р. зусиллями вчених Інституту історії України НАН України, Дослідного інституту сучасної української історії (Філадельфія, США) і працівників ЦДАВО України побачив світ двотомний збірник документів і матеріалів «Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918-листопад 1920 рр.», який вмістив журнали засідань Директорії Української Народної Республіки, журнали і протоколи усіх засідань українських урядів В.М.Чехівського, С.С.Остапенка, Б.Мартоса, І.П.Мазепи і В.К.Прокоповича із ухвалами всіх законів і постанов з розбудови національної вищої школи (подаються лише назви юридичних документів). Про реагування вищого колективного державного органу на ухвалені урядом закони і постанови свідчать матеріали фонду «Канцелярія Директорії Української Народної Республіки» (ф.1429).

Важливі документи зберігаються у фонді «Головноуповноважений уряду Української Народної Республіки на Поділлі» (ф.1131). Прийняті колегіально Комітетом (Радою) Головноуповноваженого уряду УНР і затверджені І.І.Огієнком ухвали щодо кадрових призначень, виділення фінансування на придбання

будинків, переклад богослужбових книг українською мовою, підготовки низки словників, а також соціального захисту працівників і студентів стосувалися лише одного державного українського університету – у Кам'янці-Подільському. Цінний документ, який проливає світло на підготовку візиту гетьмана України П.П.Скоропадського на свято відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету, виявлений у фонді «Інспектор державної варти при Подільському губернському старості» (ф.1794).

Корисними для дослідників, які вивчають процес становлення національної вищої освіти у 1917-1920 рр., є документальні колекції низки міністерств, розміщені передусім у фондах «Народне міністерство освіти Української Народної Республіки» (ф.2581), «Міністерство освіти Української Держави» (ф.2201) і «Міністерство народної освіти Української Народної Республіки» (ф.2582). Вони дають змогу простежити формування та реалізацію політики щодо заснування і підтримки молодих українських держуніверситетів, спротив заходам українізації російських вищих шкіл в Україні та спроби їх радикального реформування, формування кадрового потенціалу українських вишів, зусилля із творення матеріально-технічної бази та її розвитку, асигнування на забезпечення діяльності цих університетів, умови формування студентського контингенту тощо. Також тут знаходяться автобіографічні матеріали, які висвітлюють питання щодо особистісного складу науково-педагогічних працівників. Власне, цей аспект, як й інші (наприклад, науково-видавничий, бібліографічний і лекційно-пропагандистський діяльність Кам'янець-Подільського державного українського університету), доповнюють документи фонду «Народний комісаріат освіти Української РСР» (ф.166), матеріали Центрального державного архіву літератури і мистецтва України (ф.271) та Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського (ф.ф. 12, 21, 81 і 170). У ф.10 Інституту рукопису містяться цінні джерела, які розповідають, зокрема, про діяльність керівництва і членів Українського наукового товариства із заснування і вироблення нормативної бази Київського народного

українського університету, який мав науковий характер і дав поштовх до відкриття інших вищих шкіл. Про роботу комісії з вироблення політики в галузі національної університетської освіти йдеться в одному із документів фонду «Управління Київського учбового округу» (ф.707) Центрального державного історичного архіву в м. Києві.

Чимало цінних документів, які сприяють дослідженню окремих аспектів діяльності національних держуніверситетів (розв'язання фінансових проблем, регулювання цінової політики, підтримка повітовим земством національної вищої школи, реквізиція приміщень навчальних закладів тощо) вміщують фонди інших центральних органів виконавчої влади – «Міністерства фінансів Української Народної Республіки» (ф.1509), «Міністерства внутрішніх справ Української Держави» (ф.1216), «Міністерства внутрішніх справ Української Народної Республіки» (ф.1092), «Міністерства ісповідань Української Народної Республіки» (ф.1072) ЦДАВО України. У значному за обсягом ф.1072 репрезентована цінна інформація про участь викладачів і студентів К-ПДУУ у церковному відродженні Подільського краю, боротьбі за українізацію Служби Божої, забезпеченні її відповідною україномовною літературою. Документи фонду «Головне управління мистецтв та національної культури Української Народної Республіки» (ф.3689) дають змогу з'ясувати діяльність найбільш активних професорів і приват-доцентів К-ПДУУ, спрямовану на збереження культурно-історичної спадщини українського народу від анархічних дій частини населення регіону і непродуманих заходів влади щодо використання архівних документів для виготовлення паперу. Частина цих документів опублікована.

Частково про участь студентів К-ПДУУ в політичному житті міської громади можна судити з кількох документів фондів «ЦК УПСР, УКП (боротьбистів) і місцеві організації» (ф.43) і «УСДРП. Центральний комітет та місцеві організації» (ф.266) Центрального державного архіву громадських об'єднань України.

Досить цікаві матеріали про фінансову підтримку університетів і студентів окремими повітовими земствами містять фонди «Поділь-

ський губернський комісар Української Народної Республіки» (ф.538) ЦДАВО України та «Канцелярія Київського губернського комісара Українського Народної Республіки» (ф.р-2798) Державного архіву Київської області.

Неопубліковані рукописні спогади приватдоцента Кам'янець-Подільського державного українського університету Л.Т.Білецького, які містять чимало цінної, нерідко унікальної інформації про діяльність вишу, сприймання автором подій Української революції в різних містах країни, зокрема в Кам'янці-Подільському, містяться у фонді «Білецький Леонід Тимофійович (1882-1955) – літературознавець, доктор філології, член партії соціалістів-федералістів, президент УВАН, ректор Українського високого педагогічного інституту ім. М.Драгоманова у м. Празі» (ф.3876) ЦДАВО України. У цьому ж архівосховищі (фонд 3830 «Приходько Віктор Кіндратович – громадський і культурний діяч, член Української Центральної Ради, міністр юстиції, товариш міністра фінансів Директорії УНР, викладач Української господарської академії в м. Подєбрадах») виявлені машинописні спогади В.К.Приходька «З історії повстання Українського університету в Кам'янці на Поділлі», у яких мемуарист з'ясовує передумови, хід і результати роботи місцевої інтелігенції щодо заснування в адміністративному центрі Подільського краю державного українського університету. Цей матеріал ще за життя автора побачив світ у дещо зміненому вигляді на сторінках науково-літературного видання «Наша культура» 1935-1936 рр. до 20-річчя заснування згаданого вишу. Архівний варіант спогадів опублікував наш земляк-історик В.Р.Адамський.

У цьому ж ряду мемуари лектора К-ПДУУ С.Ф.Русової, розміщені у фонді 3889 «Русова Софія Федорівна (1856-1940) – педагог, громадська й культурно-освітня діячка, член Української Центральної Ради, професор Українського високого педагогічного інституту ім. М.Драгоманова, Українського інституту громадознавства в м. Празі, голова Української національної жіночої ради» ЦДАВО України. Ці матеріали побачили світ у Львові незадовго до смерті авторки.

Великий комплекс документів і матеріалів про заснування, підтримку і діяльність дер-

жавних українських університетів зосереджений у державних архівах Хмельницької області та міста Києва. У Держархіві Хмельницької обл. основним фондом, який є унікальною архівною пам'яткою національного рівня про освітнє, наукове, культурне і громадське життя країни в добу Української революції 1917-1921 рр., вважаємо Р-582 «Кам'янець-Подільський державний український університет». Він нараховує 1502 справи, 1206 з яких особові. Цей архівний комплекс містить сотні оригінальних документів, а також чимало їх копій про вшанування університету в день його відкриття, формування професорсько-викладацької корпорації і студентського контингенту, навчально-виховний процес, матеріально-фінансові проблеми, розв'язання соціальних питань членів трудового колективу і студентства, діяльність керівних органів – професорської ради і правління, рад факультетів, формування і розвиток фундаментальної університетської бібліотеки, обслуговування читачів. Також простежуються внутрішньо демократичні порядки в університеті, за яких кожен мав право висловлюватися з різних питань, робити не анонімні критичні записи у книзі відгуків, відрито критикувати керівництво закладу у молодіжному часописі «Нова Думка». Важливою складовою, яка, за збереженими документами, розкриває громадську активність студентської молоді, згуртованої у різні молодіжні організації, була Рада студентських представників. Тут добре простежується самодіяльність молодих людей, спрямована на виживання в умовах глибокої фінансово-економічної кризи, заробіток коштів для погашення заборгованості за право навчання в університеті тощо.

Частина документів дає змогу з'ясувати вплив на свідомість науково-педагогічних й інших працівників, становище університету загалом, молоді за кількарізових змін влади у місті, прихід польського війська тощо, реакцію студентів на утиски чужої влади, порушення автономних прав К-ПДУУ тощо.

З особових справ молоді стає відомо про запис на навчальні дисципліни (обов'язкові і за вибором), частково про біографічні подробиці майбутніх фахівців, їх соціальний і освітній рівень, віросповідання та ін. Справи науково-

педагогічних працівників, лаборантів, управлінців значно бідніші за інформацією, оскільки, як видно, зазнали організованої більшовицькою владою «чистки», після чого частина документів була вилучена. У першу чергу це стосується тих осіб, які покинули батьківщину і стали політичними емігрантами, у другу чергу, зачепило групу лояльних до нового режиму, з-поміж яких згодом виявили «ворогів народу». Але і попри зменшення документів ці справи дають чимало інформації, досить корисної для дослідження ролі науковців у забезпеченні роботи вишу.

Інший фонд Держархіву Хмельницької обл., який варто залучити до архівно-джерельної бази досліджень, це – р-302 «Кам'янець-Подільський інститут народної освіти. Кам'янець-Подільський інститут соціального виховання. Кам'янець-Подільський учительський інститут. Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут. Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет. Кам'янець-Подільський державний університет. Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка». Із десятків тисяч архівних справ варто ознайомитися з тими, що стосуються початку 1920-х років і містять десятки документів про роботу університету, заходи із реорганізації його в ІНО, репресії щодо викладачів і студентів, конфіскації музейних цінностей, архівних збірок, української преси доби УНР, а також так званої «контрреволюційної» літератури, які були у розпорядженні закладу. Особові справи працівників і студентів дають змогу з'ясувати вплив ідеологічного режиму на долю тих осіб, які донедавна були пов'язані з українським університетом.

У фондах «Кам'янець-Подільська міська управа» (ф.р-249), «Подільська губерньська народна управа» (ф.р-260), «Кам'янець-Подільське середнє восьмикласне технічне училище» (ф.66) містяться документи та їх копії щодо прийняття ухвали про заснування університету і створення для нього відповідних умов, виділення на зазначену мету з коштів подільського земства 1 млн. карб., розв'язання питання про спільне використання навчальних площ університетом і технічним училищем

тощо. Окремі документи засвідчують закріплення за закладом 100 дес. землі (ф.р-47 «Народний суд четвертої діляниці Кам'янецького повіту»), стосунків з радянською владою влітку-восени 1920 р. (ф.р-6 «Відділ народної освіти Кам'янецького виконавчого комітету Рад робітничих, солдатських і червоноармійських депутатів»).

Інший університетський архівний фонд (р-936 «Український народний університет. Київський державний український університет») Державного архіву міста Києва загалом нараховує 336 справ, причому із них особових – усього 28. В інформаційному сенсі він значно поступається тому, який зберігається у Державному архіві Хмельницької області, і не дає можливості глибоко висвітлити усі найважливіші складові діяльності столичного держуніверситету. Складається враження, що такий стан фонду пов'язаний або ж із не зовсім якісним діловодством і станом поточного архіву, або ж «чисткою» його, причому як працівниками вишу напередодні зміни влади у Києві (з кінця 1918 до літа 1920 рр. їх було аж 6), так і працівниками ВУЧК і ДПУ для пошуку «доказів» контрреволюційної діяльності науково-педагогічних працівників Київського державного українського університету (М.П.Василенка, О.С.Грушевського, М.П.Кравчука, А.Ю.Кримського, А.М.Лободи, М.Є.Слабченка, Є.К.Тимченка та ін.). Як би там не було, але нинішнім дослідникам вельми складно скласти на основі зафіксованих в архівних справах значно меншої кількості фактів цілісну і змістовну картину життя первістка національної вищої школи, на який рівнялася регіональна інтелігенція.

Збережені документи (оп.1) дають змогу простежити спочатку механізм формування Київського народного українського університету. 24 справи, у яких вміщені відповідні документи (переважно рукописні), розкривають діяльність спільної громадської комісії із вироблення концепції, статуту та заснування КНУУ, створення навчальних планів за участю членів УНТ, формування лекторських кадрів, роботу ради лекторів закладу із налагодження навчальної праці, формування своєї бібліотеки, створення всеукраїнської мережі народних

університетів тощо. У цій групі документів виділяються кілька протоколів засідань ради лекторів, у яких висвітлена реакція її членів на непослідовність політики Міністерства освіти УНР щодо створення окремого державного українського університету в столиці та українізації університету св. Володимира, формування кадрового складу КДУУ з лекторів, а студентського контингенту зі студентів народного університету, ухвала загальних зборів українських студентів про можливе об'єднання КНУУ зі столичним російським університетом.

Дещо повніше документи розкривають діяльність Київського державного українського університету (оп.2, 3). Значний інтерес становлять протоколи засідань університетської комісії при міністерстві освіти щодо реформування мережі російських вищих навчальних закладів в Україні, листування щодо заміщення вакантних посад професорсько-викладацьких кадрів, розв'язання проблеми навчальних площ, фінансування кабінетно-лабораторної бази, придбання літератури для бібліотеки, діяльність

культурно-просвітньої комісії в регіоні. Також виявлені розклади занять, проекти кошторисів обох державних українських університетів на 1918 р., довідка про стан КДУУ на кінець літа 1919 р., копії платіжних доручень на придбання майна і літератури, протокольні ухвали керівництва вишу щодо звільнення від плати за навчання або відтермінування внесення її, копія ухвали Наркомосвіти УСРР про об'єднання в столиці українського і російського університетів тощо.

Отже, загальний огляд документів і матеріалів, які зберігаються у центральних і місцевих державних архівосховищах, переконує, що для висвітлення діяльності обох державних українських університетів існує широка первинна джерельна база, яка дає змогу більш-менш повно з'ясувати основні складові життєдіяльності цих вишів, особливо Кам'янець-Подільського. Щодо Київського ДУУ, то відсутність частини архівних документів через втрату під час революційних подій і у міжвоєнний період частково можна компенсувати матеріалами періодичної преси і мемуарними виданнями.

С. Л. Зворський, А. І. Титаренко

УНДІАСД – 25 РОКІВ: ІСТОРІЯ, ЗДОБУТКИ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ ПРОВІДНОЇ УСТАНОВИ УКРАЇНИ В ГАЛУЗІ АРХІВОЗНАВСТВА ТА ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЮВІЛЕЙНОЇ ДАТИ

Висвітлюються основні віхи зародження, становлення і сучасний стан Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (УНДІАСД) – єдиної в Україні спеціалізованої установи, що комплексно займається науковим та інформаційним забезпеченням архівної та документаційної сфер країни. Розглянуто основні здобутки УНДІАСД за 25 років його діяльності, пріоритетні напрями наукових досліджень, що ведуться його працівниками, роль установи у розробці науково-теоретичних та нормативно-методичних основ функціонування архівів та служб діловодства в організаціях і установах, у підготовці кадрів вищої кваліфікації. Наведено перелік найбільш значущих наукових, інструктивних, методичних розробок, виконаних в УНДІАСД, персональний внесок провідних співробітників інституту.

Ключові слова: УНДІАСД, науково-дослідна робота, архівістика, архівознавство, документознавство, публікаційна діяльність.

Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства (УНДІАСД) у 2019 р. відзначає власне 25-річчя. Ювілейна дата є вагомим підставою для підведення певних підсумків діяльності інституту, насамперед стосовно загальної характеристики виконаних у ньому наукових досліджень, їх проблематики і одержаних результатів.

УНДІАСД створено відповідно до ст. 4 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», прийнятого 13 грудня 1991 р., та постанови Кабінету Міністрів України від 16 травня 1994 р. № 311 «Про створення в м. Києві Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства». Потреба в такій інституції, покликаний забезпечити архівні установи і архівістів науково обґрунтованими настановами і рекомендаціями на підставі теоретичних і практичних досліджень, в Україні відчувалась ще з 1920-х років, але реальністю стала лише в умовах державної незалежності. Інститут зароджувався у складних умовах, бракувало матеріальної і кадрової ресурсної бази.

УНДІАСД є державною науково-дослідною бюджетною установою в системі державних архівних установ України і підпорядковується спеціальному уповноваженому центральному органу державної виконавчої влади у сфері

архівної справи та діловодства – Державній архівній службі України (Укрдержархіву, до грудня 2010 р. – Держкомархів України). Головна мета діяльності УНДІАСД полягає в розробленні науково-теоретичних та нормативно-методичних проблем розвитку архівної справи та документознавства.

УНДІАСД розпочав діяльність згідно з наказом начальника Головархіву України Б. Іваненка від 1 листопада 1994 р. за № 45. У складі УНДІАСД на той час були сформовані три структурні підрозділи: *відділ архівознавства* з чотирма секторами – історії та теорії архівної справи; забезпечення схоронності документів; формування Національного архівного фонду; науково-довідкового апарату та обліку документів; *відділ документознавства*; *науково-інформаційний відділ*.

У подальшому структура УНДІАСД, відповідно до потреб поточного моменту, появи нових викликів, що поставали перед архівною сферою України, зазнавала неодноразових змін і коректив. Так, через деякий час було створено *відділ фізико-хімічних і біологічних досліджень*, що було викликано потребою у розгортанні нових, актуальних для архівної сфери досліджень та прагненням раціонально використовувати наявний кадровий потенціал інституту.

З 2013 р. введено оновлену структуру, діють чотири відділи: *архівознавства; документознавства; технологічного забезпечення архівної справи* (включає сектор розроблення технологій забезпечення збереженості архівних документів); *науково-інформаційної та редакційно-видавничої діяльності* (включає сектор науково-технічної інформації, який виконує функції Галузевого центру НТІ з архівної справи та документознавства, ГЦНТІ АСД). Штатна чисельність – 37 працівників, серед яких більшість – доктори і кандидати наук, старші наукові співробітники.

Першим директором УНДІАСД з 1 листопада 1994 р. було призначено к. і. н. (згодом – д.і.н.) В. Ляхоцького, педагога за фахом (посідав цю посаду до вересня 2001 р.). Його головна заслуга, попри відсутність будь-якого досвіду роботи в архівній сфері та в документознавстві, полягає у, власне, створенні інституту практично з «нуля», доборі кадрів, визначенні і обґрунтуванні пріоритетних напрямів діяльності нової установи, зокрема у напрямі інформатизації архівної справи, започаткування фахових видань інституту і закладенні загальних принципів взаємодії і співробітництва з Укрдержархівом, архівними, бібліотечними установами, у тому числі в СНД, деяких країнах Європи, профільними кафедрами кількох ЗВО тощо Засадничі принципи діяльності інституту у перші, найбільш непрості роки його існування, які закладав В. Ляхоцький і окреслив у своїх публікаціях у 1996 р. [6] залишаються чинними й дотепер. Із завершенням організаційного етапу, насамперед добору і розстановки кадрів, de-facto діяльність інституту розпочалась у січні 1995 р. [7].

Протягом 2001–2009 рр. УНДІАСД очолювала д.і.н., проф. І. Матяш. В цей час інститут, завдячуючи позитивним перетворенням в цілому по країні, набув ознак стабільності у фінансуванні, проблематиці досліджень, проведенні наукових форумів, розстановці кадрів, видавничій практиці. Суттєво розширились і зміцнились наукові контакти з іншими установами, як в Україні, так і за кордоном. У 2009–2010 рр. інститутом керувала к. і. н. І. Мага, а з 2010 р. посаду директора обіймає к. і. н., с. н. с. О. Гаранін.

Проблематика досліджень, які проводить УНДІАСД, визначається на підставі постійної взаємодії з Укрдержархівом. Саме Укрдержархів на 80-90% формує проблематику і обсяг науково-дослідних і методичних робіт для інституту. Тому тематика досліджень, що проводяться інститутом, вирізняється високим ступенем актуальності, суспільної затребуваності, орієнтації на практичні потреби архівних установ України, а відтак – достатнім рівнем впроваджуваності наукових розробок, насамперед методичних рекомендацій, що готуються співробітниками інституту.

Вже в перші роки діяльності УНДІАСД підготував кілька науково обґрунтованих розробок і бачень актуальних питань архівного будівництва, втілених у формі концепцій і які відіграли важливу роль в оптимізації діяльності архівної системи.

Хронологічно першою серед них стала створена колективом авторів під керівництвом д. і. н., проф. Л. Дубровіної «Концепція системної комп'ютеризації архівної справи» (1998) [10]. Ця концепція багато в чому визначила подальшу програму реалізації завдань з інформатизації архівної справи в Україні, що знайшли втілення у впровадженні комп'ютерної техніки та автоматизованих інформаційних технологій у державних архівах України вже через 5-7 років.

Успішна робота архівів багато в чому залежить від рівня кваліфікації архівістів, системи їх освіти. Тому «Концепція підготовки та післядипломної освіти кадрів для архівних установ» (1998) [8], підготовлена тимчасовим творчим колективом за участі співробітників УНДІАСД, виявилася корисною при визначенні засад архівної освіти в Україні.

Зі здобуттям Україною незалежності постали питання міжнародної співпраці в архівній сфері та їх правового регулювання, забезпечення інформаційної безпеки, усунення деєстабілізуючих чинників в роботі архівів тощо. Ці та інші питання розглянуто в «Концепції захисту національних інтересів в архівній справі» [9] (розробники – Л. Скрицька (Драгомірова) та К. Новохатський).

На початку XXI ст. актуальним стало питання інформатизації архівної справи в Україні,

тому у 2017 р. в УНДІАСД було розроблено відповідну концепцію, укладену О. Гараніним та Т. Ковтанюк [3], як актуалізоване продовження напрацювання Л. Дубровіної.

Цими розробками, де переважав теоретичний аспект, УНДІАСД фактично встановив для себе планку рівня їх наукової обґрунтованості та якості, нижче яких опускатися не має права.

На сьогодні основними напрямками діяльності УНДІАСД є: здійснення теоретичних та прикладних наукових досліджень з проблем архівознавства, документознавства; організаційно-методичне та інформаційно-аналітичне забезпечення державних архівних установ системи Укрдержархіву; координація наукової діяльності державних архівних установ системи Укрдержархіву; міжнародне співробітництво з профільними установами та організаціями; підготовка наукових кадрів для архівної галузі в аспірантурі; проведення експертиз наукових праць, дисертацій, рецензування посібників та підручників, надання консультаційних послуг під час проведення дисертаційних досліджень і підготовки дисертацій, приймання кандидатських іспитів; підготовка матеріалів для випуску періодичних та неперіодичних видань з документознавства, архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін; проведення конференцій, симпозіумів, семінарів, круглих столів, у тому числі з міжнародною участю; здійснення авторського нагляду за використанням наукових розробок УНДІАСД та забезпечення захисту права інтелектуальної власності; участь у формуванні та проведенні експертизи змісту навчання і підвищення кваліфікації фахівців у галузі архівної справи, документознавства та діловодства.

Відповідно до мети, визначеної Статутом, та враховуючи специфіку функціонування, УНДІАСД здійснює інші види наукової, освітньої діяльності, не заборонені чинним законодавством.

За чверть століття науковцями УНДІАСД виконано понад 260 науково-дослідних робіт (НДР), підготовлено і видано десятки посібників (у т. ч. для закладів вищої освіти), довідників, галузевих та державних стандартів, правил, порядків, інструкцій, галузевих нормативів, методичних рекомендацій, аналітичних

оглядів. Важливу роль в інформуванні архівістів України про актуальні питання архівного буття відіграють «Бюлетені ГЦНТІ АСД», які готуються кожних 6 місяців.

Спільно з Укрдержархівом, архівними установами, академічними інститутами та іншими організаціями проведено понад 50 наукових конференцій, читань, семінарів, круглих столів. Серед найбільш помітних – міжнародні наукові конференції «Українське архівознавство: сучасний стан і перспективи», «Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921 рр.)», «Архіви – складова інформаційних ресурсів», «Архіви та краєзнавство: шляхи інтеграції» (прикметна тим, що уперше проводилась поза Києвом – у містах Трускавці і Дрогобичі), «Сучасний стан та перспективи розвитку документознавства», «Архівознавство як наука», конференція молодих дослідників «Архів та особа»; науково-практичний семінар на тему «Архівна україніка: пошук, реєстрація та комплектування архівів»; термінологічний семінар з обговоренням реєстру термінів українсько-англійського словника архівної термінології. У жовтні 2012 р. УНДІАСД виступив співорганізатором Міжнародної науково-практичної конференції «Електронний документ: актуальні завдання та практичне впровадження (Життєвий цикл електронного документа)».

У 2013 р. спільно з Укрдержархівом, ЦДАМ-ЛіМ України, Київським національним університетом імені Тараса Шевченка було проведено наукову конференцію з міжнародною участю «Архівознавчі та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі».

В останні роки праця інституту помітно урізноманітнілась, нового імпульсу набули публічні, дискусійні формати вироблення колективної думки фахівців з актуальних питань архівістики. Зокрема, започатковано проведення щорічних круглих столів та відкритих дискусій, за участю провідних фахівців Укрдержархіву, архівних установ, викладачів ЗВО. Прикметно, що за результатами їх роботи обов'язково приймаються відповідні управлінські рішення, які мають директивний характер, тобто спрямовані на виконання (практичну реалізацію). Це, зокрема, круглі столи з між-

народною участю: «Архівна справа в Україні: підсумки сторіччя та перспектива майбутнього», присвячений 100-річчю від дня створення першого державного органу управління системою архівних установ України (відбувся 21 вересня 2017 р.); «Українські архіви: виклики та реалії» (25 вересня 2018 р., «Оцифрування документів Національного архівного фонду як пріоритетний напрям цифровізації національних архівів: проблеми та перспективи» (19 лютого 2019 р.); відкрита дискусія «Проблемні питання дотримання авторських та суміжних прав у діяльності державних архівів» (6 грудня 2018 р.). Започатковані також семінари-практикуми з підвищення кваліфікації: «Теоретично-практичні аспекти організації діловодства: складання номенклатури справ та формування справ» (31 жовтня 2018 р.); «Теоретично-практичні аспекти організації діловодства: складання номенклатури справ та формування справ» (23 листопада 2018 р.). Помітним явищем в архівному житті України стала Міжнародна науково-практична конференція «Архіви в сучасному світі: виклики та завдання», що відбулась 7–8 грудня 2017 р.

Багато наукових розробок, виконаних в УНДІАСД і за результатами яких підготовлено відповідні рекомендації, нині впроваджуються в архівну практику шляхом видання наказів міністерствами і відомствами України. Як приклад, можна навести наказ Мін'юсту від 27.11.2017 № 3790/5 «Про затвердження Правил пожежної безпеки для архівних установ України», наказ Міністерства соціальної політики України від 18.04.2017 № 634 «Про затвердження Правил охорони праці в архівних установах».

Плідною є видавнича діяльність інституту. Вже в перші роки свого функціонування, на хвилі «засновницького ентузіазму» УНДІАСД започаткував випуск п'яти продовжуваних видань, два з яких (заснований у 1996 р. науковий щорічник «Студії з архівної справи та документознавства» і археографічний щорічник «Пам'ятки», перший том якого вийшов у світ у 1998 р.) внесені до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів докторів і кандидатів наук.

На сторінках продовжуваних видань інституту друкуються не лише українські автори, а й зарубіжні науковці з багатьох країн – Росії, Білорусі, Польщі, Канади, Угорщини, Німеччини.

Колектив інституту успішно реалізував кілька масштабних і амбітних видавничих проєктів, аналогів яким немає у світовій архівній практиці. Це, насамперед, перше у світі науково-довідкове видання енциклопедичного типу з питань архівної справи в Україні під назвою «Українська архівна енциклопедія» («УАЕ», 2008) [11]. У написанні статей до «УАЕ» брали участь понад 100 авторів з кількох країн світу. Це видання отримало високу оцінку з боку архівної спільноти і засвідчило, що колектив УНДІАСД здатний готувати галузеву енциклопедію, тобто виконувати наукову роботу найвищої категорії складності.

«Підготовчими» виданнями до появи «УАЕ» стали інші масштабні праці УНДІАСД: біобібліографічний довідник в трьох томах «Українські архівісти» (1998–2003), «Основні правила роботи державних архівів України» (К., 2004), низка підручників для ЗВО (вони аналізуються нижче), вже згадувані концепції.

Інші два видання УНДІАСД вирізняються насамперед своїм обсягом та інформаційним потенціалом. Це міжархівні довідники «Реєстр розсекречених архівних фондів України», що складається з трьох томів у 5-ти книгах та «Зведений каталог метричних книг, що зберігаються в державних архівах України» в 10-ти томах, 15-ти книгах. Ці довідники стали результатом співпраці УНДІАСД з усіма центральними державними архівами України та держархівами областей України, міст Києва і Севастополя.

Значне місце приділяється питанням архівної освіти, у співпраці з ЗВО, передусім Київським національним університетом імені Тараса Шевченка та Київським національним університетом культури і мистецтв. Спільними зусиллями видано навчально-методичний комплекс з архівознавства для студентів ВНЗ, кожне видання в якому є першим в Україні: підручник «Архівознавство» (витримав два видання – у 1998 і 2001 рр.), «Нариси історії архівної справи в Україні» (2002), «Хрестоматія з архівознавства» (2003). Статус навчального

посібника отримав і перший український термінологічний тлумачний словник «Архівістика».

Нині в багатьох ЗВО готують кадри документознавців, проте фахової навчальної літератури для них видається загалом небагато. Монографічне видання «Документознавство: історія та теоретичні основи» (2000) [4] та навчальний посібник «Загальне документознавство» (2012) [5], підготовлені завідувачем відділу документознавства УНДІАСД, д. і. н., проф. С. Кулешовим, значною мірою усувають цю прогалину.

Практичне і навчальне значення має також науково-методичний посібник «Експертиза цінності управлінських документів: історія, теорія, методика», підготовлений у співпраці С. Сельченкової (Укрдержархів) та К. Селіверстової (2011) [1].

З переліком основних наукових публікацій, підготовлених співробітниками УНДІАСД, можна ознайомитись за посиланням: <https://undiasd.archives.gov.ua/index.php?m=21>

Ще один важливий напрям діяльності УНДІАСД – формування кадрів вищої кваліфікації як для архівної галузі України, так і інших установ різного профілю. З цією метою у квітні 2003 р. в УНДІАСД відкрито аспірантуру із заочною формою навчання за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни, а у листопаді 2004 р. в аспірантурі відкрито ще одну спеціальність 07.00.01 – історія України. У 2012 р. наказом МОН, молоді та спорту України № 1349 від 30.11.2012 р. перелік наукових спеціальностей в аспірантурі УНДІАСД поповнено спеціальністю 27.00.02 – документознавство, архівознавство.

У травні 2003 р. в УНДІАСД створено спеціалізовану вчену раду К26.864.01 з правом прийняття до розгляду та проведення захистів дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за двома спеціальностями: 07.00.06 та 27.00.02. Спецрада діяла на засадах гласності, публічності, прозорості, неухильного дотримання вимог, що висуваються до підготовки кадрів вищої кваліфікації. Зокрема, інформація про захисти дисертацій, які

вже відбулися, регулярно оприлюднювалась на сторінках фахових видань [2].

Загалом у спецраді УНДІАСД успішно захистилися близько 60 дисертантів, з них третина – за спеціальністю «архівознавство, документознавство». Саме в УНДІАСД були здійснені захисти перших документознавчих дисертацій в Україні. За спеціальністю 07.00.06 багато захищених дисертації також мають відношення до архівістики, історії, теорії архівної справи.

Загалом представництво населених пунктів і установ, в яких працюють дисертанти є дуже широким – фактично всі регіони України, і не лише обласні, а й районні центри. Частина дисертантів успішно працюють чи працювали у системі Укрдержархіву на керівних посадах. Дисертації у спецраді захистили також кілька провідних спеціалістів УНДІАСД – Л. Приходько, Г. Волкотруб, О. Загорецька, М. Ковтун (Бандура), Н. Павловська, І. Антоненко, Ю. Ковтанюк, В. Бойко.

Інститут плідно взаємодіє з іншими науковими інституціями та навчальними закладами, зокрема з Національною академією державного управління при Президентові України, Київським національним університетом імені Тараса Шевченка, Національною академією керівних кадрів культури і мистецтв, Національним авіаційним університетом, Інститутом історії, етнології та правознавства ім. О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка, ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», Черкаським національним університетом ім. Богдана Хмельницького, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», Білоруським науково-дослідним інститутом документознавства та архівної справи, ПВНЗ «Європейський університет» та ін. У період з 2010 по 2019 рр. УНДІАСД було підписано 32 угоди про різнопланове співробітництво.

Свій ювілей УНДІАСД зустрічає у робочому настрої: попереду багато нових викликів, завдань, досліджень, адже архівна і документознавча сфери динамічно розвиваються, тож співробітники інституту мають діяти на випередження, забезпечуючи фахівців науково обґрунтованими розробками.

Список використаних джерел

1. Експертиза цінності управлінських документів: історія, теорія, методика. Науково-методичний посібник / С. В. Сельченкова, К. Т. Селіверстова ; Укрдержархів, УНДІАСД. – К. ; Рівне., 2011. – 170 с.
2. Зворський С. Перший рік діяльності спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій в УНДІАСД / С. Зворський // Студії з арх. справи та документознавства. – 2004. – Т. 11. – С. 273–275; *Його ж.* Діє нова спеціалізована вчена рада по захисту кандидатських дисертацій / С. Зворський // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2004. – № 2. – С. 85–87 *Його ж.* У спеціалізованій вченій раді / С. Зворський // Студії з арх. справи та документознавства. – 2004. – Т. 12. – С. 248–250; *Його ж.* У спеціалізованій вченій раді УНДІАСД : хроніка подій (2005–липень 2009 рр.) / С. Зворський // Студії з архів. справи та документознавства. – 2009. – Т. 17. – С. 172–177; *Його ж.* У спеціалізованій вченій раді УНДІАСД: хроніка діяльності (друге півріччя 2009 – перший квартал 2011 рр.) / С. Л. Зворський // Архіви України. – 2011. – № 1. – С. 215–220.
3. Концепція інформатизації архівної справи в Україні / Укрдержархів, УНДІАСД ; уклад.: Гаранін О. Я., канд. іст. наук, с. н. с. (наук. кер.), Ковтанюк Т. М. – Київ, 2017. – 15 с.
4. Кулешов С.Г. Документознавство : історія та теоретичні основи / Кулешов. С. Г. – К., 2000. – 162 с.
5. Кулешов С. Г. Загальне документознавство: навч. посібник / Кулешов С. Г. Укрдержархів; УНДІАСД. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – 123 с.
6. Ляхоцький В. Основні напрями діяльності Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства / В. Ляхоцький // Студії з арх. справи та документознавства. – 1996. – Т. 1. – С. 4–12; *Його ж.* Український державний науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства (УНДІАСД): Основні напрямки діяльності в галузі інформатизації архівної справи / Ляхоцький В. П. // Національна архівна інформаційна система “Архівна та рукописна україніка” і комп’ютеризація архівної справи в Україні: 36. наук. праць. – К., 1996. – Вип. 1. Інформатизація архівної справи в Україні: сучасний стан та перспективи. – С. 63–65.
7. Гаранін О. Матяш І. Галузева наукова установа : до підсумку 10 років діяльності УНДІАСД / Ірина Матяш // Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства : до 10-річчя заснування (1994–2004) : бібліогр. покажч. / Держкомархів України, УНДІАСД. – К., 2004. – 125 с.
8. Матяш І.Б. , Калакура Я. С., Лозицький В.С., Селіверстова К.Т. Концепція підготовки та післядипломної освіти кадрів для архівних установ // Студії з архівної справи та документознавства. – 1998. – Т. 3. – С. 17–24.
9. Основні положення концепції комп’ютеризації архівної справи // Студії з арх. справи та документознавства. – 1998. – Т. 3, – С. 6–17.
10. Новохатський К., Скрицька Л. Концепція забезпечення національних інтересів у галузі архівної справи // Студії з арх. справи та документознавства // 2002. – Т. 8. – С. 53–79.
11. Українська архівна енциклопедія / Голова редкол. І. Б. Матяш; Держ. комітет архівів України, УНДІАСД. – К., 2008. – 881 с.

S. L. Zvorskyy, A. I. Tytarenko

**URIAAD - 25 YEARS: HISTORY, EXPECTATIONS, PROBLEMS,
PERSPECTIVES OF THE UKRAINIAN INSTITUTION OF UKRAINE IN THE
FIELD OF ARCHIVALNESS AND DOCUMENTATION BY THE PRIZE
JULY DAYS**

The main milestones of the origin, formation and the current state of the Ukrainian Research Institute of Archival Affairs and Documentation (URIAAD) - the only specialized institution in Ukraine that is integrated in the scientific and informational support of the archival and documentary spheres of the country are covered. The main achievements of URIAAD over 25 years of its activity, the priority directions of scientific research conducted by its employees, the role of the institution in the development of scientific and theoretical and normative and methodological foundations of the functioning of archives and records management services in organizations and institutions, in the training of highly skilled personnel, are given. The list is given. the most significant scientific, instructional, methodological developments, performed in the URIAAD, personal contribution of the leading staff of the Institute.

Key words: URIAAD, research work, archivistics, archival studies, document research, publishing activity.

ELEKTRONICZNE BAZY DANYCH SB. ZAPISY Z DZIENNIKA DOŚWIADCZEŃ PROJEKTU IMPLEMENTACJI DANYCH

Z biegiem kolejnych lat działalności Służby Bezpieczeństwa ilość informacji zgromadzonych przy okazji inwigilacji polskiego społeczeństwa, pozyskanych w dużej mierze drogą operacyjną przez funkcjonariuszy SB, od tajnych współpracowników czy z wykorzystaniem różnych metod technicznych, była tak duża, że zmuszała kierownictwo Ministerstwa Spraw Wewnętrznych do szukania rozwiązań umożliwiających zapanowanie nad milionami danych. Postanowiono wykorzystać galopujący w czasach powojennych postęp technologiczny, szczególnie w dziedzinie techniki komputerowej. Nowinki elektroniczne zdaniem szefostwa resortu spraw wewnętrznych pozwoliłyby na wprowadzenie do „maszyn cyfrowych” wszelkich informacji ewidencyjnych dotyczących osób i spraw będących w zainteresowaniu pionów operacyjnych SB i Milicji Obywatelskiej. Zakładano, że oprócz wymiernych korzyści takich jak ograniczenie ilości personelu obsługującego wówczas system kartoteczny, komputeryzacja pozwoli na skrócenie czasu wyszukiwania danych, umożliwi szybkie przekazywanie informacji do wszystkich uprawnionych jednostek resortu i w znaczny sposób ułatwi generowanie analiz i statystyk.

Krótką historia informatyki w MSW

Za początek Informatyki w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych można uznać dzień 1 października 1965 roku, w którym powołano na potrzeby Biura „C” MSW (komórka zajmująca się ewidencją operacyjną) 3 - osobową grupę „elektroników” mających zająć się problemem automatyzacji kartotek¹. Grupa ta, rozbudowana w późniejszym czasie do 7 osób, pod przewodnictwem Antoniego Bossowskiego, późniejszego długoletniego dyrektora pionu informatyki w MSW, po ukończeniu specjalistycznych szkoleń, min.

3 – miesięcznego kursu w Instytucie Maszyn Matematycznych Polskiej Akademii Nauk, przygotowała „Wstępny projekt elektronicznego przetwarzania informacji w MSW”. Dokument ten po akceptacji kierownictwa resortu stał się fundamentem działań zmierzających do utworzenia pierwszej w MSW komórki organizacyjnej o charakterze czysto informatycznym.

Z dniem 15 stycznia 1969 roku gen. bryg. Franciszek Szlacheic wiceminister spraw wewnętrznych powołał do życia Ośrodek Elektronicznego Przetwarzania Informacji przy zakładzie Techniki Specjalnej MSW². Kierownikiem Ośrodka został wspomniany wcześniej ppłk Bossowski. Do zadań nowo powstałej komórki organizacyjnej należało prowadzenie całokształtu prac związanych z elektronicznym przetwarzaniem informacji w resorcie spraw wewnętrznych. Struktura organizacyjna ośrodka składała się z 3 wydziałów³:

I. – Wydziału Techniki (nadzór techniczny, przeglądy i konserwacja maszyn i urządzeń OEPI);

II. – Wydziału Systemów i Programowania (opracowywanie i uruchamianie systemów przetwarzania informacji);

III. – Wydziału Planowania i Koordynacji (opracowywanie koncepcji i planów rozwoju elektronicznego przetwarzania danych w MSW);

i Sekcji Ogólnej (przestrzeganie dyscypliny pracy, prowadzenie spraw personalnych pracowników ośrodka, kierowanie sekretariatem i kancelariami jawną i tajną).

Ogółem Ośrodek liczył 60 etatów, lecz ze względu na brak specjalistów na rynku pracy jeszcze w połowie 1970 roku 20 stanowisk nie było obsadzonych.

¹ AIPN, 0361/5, Notatka służbowa w sprawie prac prowadzonych w związku z zastosowaniem komputera w systemie ewidencji Biura „C” MSW, 14 XI 1972 r., k. 169.

² T. Rudzikowski, Zarys historii Zintegrowanego (Zautomatyzowanego) Systemu Kartotek Operacyjnych resortu spraw wewnętrznych, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2010, t. 3, s. 80.

³ AIPN, 01435/21, Opracowanie resortowe na temat historii Biura „C”, b.d., k., 66-67.

W styczniu 1970 roku w OEPI zainstalowano pierwszy polski komputer do przetwarzania danych, zaprojektowany w Instytucie Maszyn Matematycznych w Warszawie - ZAM-41¹. Fakt ten przyspieszył prace nad projektowaniem pierwszych systemów informatycznych.

Zainicjowano w tym czasie projektowanie systemu **SPD-2** mającego ułatwić kontrolę ruchu granicznego cudzoziemców z krajów kapitalistycznych². Rozpoczęto prace nad Powszechnym Elektronicznym Systemem Ewidencji Ludności w skrócie **PESEL**. Przystąpiono do wstępnego projektowania aplikacji **EPIW** (Elektroniczne Przetwarzanie Informacji Wywiadowczych) wspomagającej prace Departamentu I MSW. Podjęto się także automatyzacji Centralnej Registratury Daktyloskopijnej. We współpracy z Departamentem Finansowym MSW stworzono system „**Lista Plac**” automatycznie generujący dane dotyczące wynagrodzeń funkcjonariuszy i pracowników na etatach wojskowych w Centrali MSW, Komendzie Stołecznej MO i Nadwiślańskich Jednostkach MSW³. W kwietniu 1970 roku powołano zarządzeniem Przewodniczącego Rady Naukowo – Technicznej przy ministrze SW zespół ds. automatyzacji kartotek osobowych resortu spraw wewnętrznych, czym zainicjowano prace nad Zintegrowanym Systemem Kartotek Operacyjnych, trwające nieustannie do chwili upadku komunizmu w Polsce⁴.

Z dniem 15 maja 1971 roku Ośrodek Elektronicznego Przetwarzania Informacji zarządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych przemianowano na Ośrodek Informatyki MSW⁵. Posiadał on już 77 etatów, a do jego zadań należało koordynowanie, projektowanie, planowanie i eksploatacja systemów informacyjnych w skali całego resortu SW⁶.

Modyfikacji uległa struktura organizacyjna, która teraz składała się z:

I. Zespołu Projektantów Systemów i Programistów (wprowadzanie nowych systemów i nadzór nad nimi);

II. Wydziału Techniki (nadzór techniczny, przeglądy i konserwacja urządzeń);

III. Sekcji Przygotowania Danych (przenoszenie na nośniki informacji wejściowych, kodowanie danych, sprawdzanie kart i taśm perforowanych);

IV. Sekcji Ogólnej (organizacja prac kancelaryjnych i utrzymywanie dyscypliny pracy).

Kontynuując prace rozpoczęte w poprzedniej strukturze podjęto działanie nad budową nowych aplikacji takich jak Centralny Bank Niesformalizowanej Informacji Operacyjnej (**CBIO**), który miał się stać repozytorium informacji kryminalnej czy Centralny Rejestr Osób (**CRO**) z którego pozyskiwano by informacje czy dana osoba figuruje w ewidencji SB⁷. Powstanie Ośrodka Informatyki zbiegło się w czasie z powołaniem do życia zarządzeniem nr 81/71 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 22 maja 1971 r. Zespołu ds. Informatyki⁸. Jak poważnie traktowano kwestię informatyzacji w resorcie najlepiej pokazuje skład personalny tego zespołu, w którym oprócz przewodniczącego gen. Mirosława Milewskiego Wiceministra Spraw Wewnętrznych znaleźli się przedstawiciele wszystkich komórek operacyjnych ministerstwa z gen. Adamem Krzysztoporskim zastępcą dyrektora Departamentu I (wywiad) i gen. Władysławem Ciastoniem zastępcą dyrektora Departamentu III (zwalczanie działalności antypaństwowej) na czele. Od tej chwili już oficjalnie pion informatyki MSW podlegał bezpośrednio gen. Milewskiemu.

6 marca 1973 roku Ośrodek Informatyki MSW przemianowano na Biuro Informatyki MSW, zachowując dotychczasowy zakres zadań⁹. Stan etatowy wzrósł do poziomu 86 stanowisk. Struktura organizacyjna powiększyła się o 5 osobową Samodzielną Sekcję Ochrony Danych, której zadaniem było zwiększenie bezpieczeństwa

1 AIPN, 0361/6, Niektóre uzupełniające informacje do sprawozdania z kontroli stanu zaawansowania prac nad wprowadzeniem w resorcie spraw wewnętrznych informatyki, b.d., k.166.

2 AIPN, 0365/91, t. 2, Koncepcja wdrażania informatyki wspomagającej działania operacyjne jednostek resortu spraw wewnętrznych [projekt], Warszawa, 1986 r., k. 35.

3 AIPN, 0361/3, Uzgodnienie stron współdziałających w zautomatyzowanym systemie „Lista płacy”, 18 VII 1970 r., k. 80-82.

4 AIPN, 0361/5, Notatka służbowa dotycząca działalności zespołu ds. automatyzacji kartotek osobowych resortu spraw wewnętrznych, 11 IX 1971 r., k. 164.

5 AIPN, 0361/11, Zarządzenie organizacyjne nr 047/org Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 28 maj 1971 r., k. 113.

6 *Ibidem*, Etat nr 020/1 Ośrodka Informatyki Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, 15 V 1971 r., k. 109-112.

7 AIPN, 0361/7, Koncepcja zastosowań informatyki w resorcie spraw wewnętrznych, październik 1971, k.185-203.

8 AIPN, 0361/2, Harmonogram prac Zespołu ds. Informatyki w MSW, 8 VII 1971 r., k.77-87.

9 AIPN, 0361/11, Zarządzenie organizacyjne nr 024/org Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 6 marca 1973 r., k. 128.

w zakresie eksploatacji systemów i nadzór nad prawidłowym przechowywaniem zbiorów. W listopadzie 1973 roku zakupiono od amerykańsko – francuskiej firmy Honeywell - Bull, za astronomiczną sumę 1.760. tys. dolarów komputer H-6030 wraz z towarzyszącymi urządzeniami¹. Komputer ten, charakteryzujący się dużą niezawodnością, wsparty sprzętem produkcji krajów bloku wschodniego był przez niemalże dwa dziesięciolecia podstawą działalności pionu informatycznego w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych.

Resortowi specjaliści od elektronicznego przetwarzania informacji nie ograniczali się tylko do czerpania z doświadczeń swych kolegów po fachu z „bratnich” socjalistycznych narodów. W zasobie archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej, wśród materiałów wytworzonych przez Biuro Informatyki znajdziemy dokumentację świadczącą o korzystaniu z rozwiązań stosowanych krajach Europy Zachodniej. Mowa tu o opracowaniach „Kształcenie kadry kierowniczej w zakresie informatyki we Francji”² czy „Przewidywania dotyczące rozwoju i stosowania elektronicznych maszyn obliczeniowych przez organizacje rządowe Wielkiej Brytanii w ciągu najbliższych 10 lat” z 1970 roku³.

1 kwietnia 1980 roku włączono Biuro Informatyki do Biura „C”, a jego zadania przejęły wydziały:

IX – (opracowywanie projektów systemów informatycznych i ich oprogramowania);

X – (przenoszenie danych z dokumentów źródłowych na nośniki elektroniczne i eksploatacja sprzętu);

XI – (konserwacja bieżąca i planowanie rozwoju bazy technologicznej);⁴

w połowie lat osiemdziesiątych powstał dodatkowo Wydział XI A, odpowiadający za

gospodarkę sprzętem komputerowym w resorcie spraw wewnętrznych.

Ogółem liczba etatów realizujących zadania informatyczne zwiększyła się do 135.

Zarysował się w tym czasie podział informatyki nadwazagadnienia: informatykę ogólnopaństwową i wewnątrzresortową. Pierwsza obejmująca swym zakresem informacje statystyczne dotyczące życia społeczno - gospodarczego w Polsce, realizowana była przez powstały w 1981 roku Departament PESEL. Druga znajdująca swe zastosowanie w wypełnianiu podstawowych funkcji Służby Bezpieczeństwa czyli inwigilacji społeczeństwa, rozpoznawania i zwalczania zagrożeń, rzeczywistych i wymaginowanych, dokonywana była w Biurze „C”. W komórce tej w marcu 1987 roku opracowano „Koncepcję rozwoju informatyki w resorcie spraw wewnętrznych na lata 1987 – 2000”⁵. W przedmiotowym dokumencie oprócz mniej lub bardziej fantazyjnych wizualizacji wykorzystania technologii cyfrowej w bieżącej pracy bezpieki, pojawiają się „uwarunkowania sprzętowe” jakie muszą być zapewnione by plany te się powiodły. Dowiadujemy się z nich o katastrofalnym stanie zaplecza maszynowego resortowej informatyki. Oto bowiem w dalszym ciągu eksploatacja niemalże wszystkich systemów oparta była na komputerze firmy Honeywell – Bull. Urządzenie to, co prawda niezawodne ale już technologicznie przestarzałe, w krajach Europy zachodniej zostało wycofane z użytkowania w 1980 roku. Szacowano, że ze względu na wiek i brak części zamiennych utrzymanie komputera w sprawności technicznej będzie możliwe jeszcze tylko przez okres 2 – 3 lat. Pozostałe urządzenia wyprodukowane w krajach „demokracji ludowej” nie spełniały wymagań przede wszystkim w zakresie mocy obliczeniowej jak i przepustowości kanałów WE/WY (KB/sek.). Próba przeniesienia obsługi części systemów na komputer R-61 wyprodukowany w Związku Radzieckim zakończyła się totalnym niepowodzeniem. Czasowa eksploatacja tego urządzenia wykazała, że okres przestoju z powodu awarii był równy 40% czasu pracy komputera. Wielogodzinne usuwanie awarii angażowało dodatkowo kilkusobową grupe specjalistów. Wnioski końcowe „koncepcji

⁵ AIPN, 0365/91 t. 2, Koncepcja rozwoju informatyki w resorcie spraw wewnętrznych na lata 1987-2000, marzec 1987 r., k. 54-96.

1 AIPN, 0361/6, Sprawozdanie z kontroli stanu zaawansowania prac nad wprowadzeniem w resorcie spraw wewnętrznych elektronicznego przetwarzania informacji, 11 III 1975 r., k. 147.

2 AIPN, 0361/2, Kształcenie kadry kierowniczej w zakresie informatyki we Francji, 14 X 1971 r., k. 31-38.

3 *Ibidem*, Przewidywania dotyczące rozwoju i stosowania elektronicznych maszyn obliczeniowych /EMO/ przez organizacje rządowe w W. Brytanii w ciągu najbliższych 10 lat, 1970 r., k. 101-132.

4 AIPN, 01435/21, Opracowanie resortowe na temat historii Biura „C”, b.d., k., 69-71.

rozwoju” jednoznacznie wskazywały na konieczność zakupu nowego sprzętu w Stanach Zjednoczonych lub krajach Europy Zachodniej. W przeciwnym razie sugerowano, że z początkiem lat dziewięćdziesiątych nie będzie możliwe kontynuowanie eksploatacji istniejących systemów nie wspominając już o wdrażaniu nowych.

Jakie systemy eksploatowała „bezpieka”?

Systemy przetwarzania informacji projektowane przez resortowych programistów w latach siedemdziesiątych poczęto pełną parą uruchamiać w następnej dekadzie. Szacuje się, że w drugiej połowie lat osiemdziesiątych w Biurze „C” realizowano 27 systemów informatycznych¹. Najważniejsze z nich to:

KADRA – system w którym rejestrowano pracowników resortu spraw wewnętrznych, eksploatowany od 1977 r. przez Departament Kadr MSW. W 1986 roku zawierał ok. 140 tys. zapisów dotyczących funkcjonariuszy SB i MO, oraz 70 tys. rekordów archiwalnych².

SPD-2 – uruchomiony w 1972 roku, pierwszy rozległy terytorialnie system informatyczny w MSW, ewidencjonujący pobyt w Polsce Ludowej cudzoziemców z krajów kapitalistycznych i posiadaczy paszportów konsularnych. Powstał na skutek decyzji politycznych, takich jak otwarcie granic z NRD i wprowadzenie ruchu bezwizowego z Austrią. W 1986 roku zawierał 60 tys. aktualnych zapisów i 10 milionów archiwalnych³.

EPIW – tj. system Elektronicznego Przetwarzania Informacji Wywiadowczych, który miał nie tylko gromadzić informacje pozyskiwane przez Departament I MSW ale i kojarzyć ze sobą zbieżne fakty, oceniać je i kontrolować ich obieg⁴.

ESPIN – system informacji kontrwywiadowczej służący do rejestracji spraw i osób na potrzeby

działań operacyjnych podejmowanych przez Departament II MSW⁵.

ZSKO – tj. Zintegrowany System Kartotek Operacyjnych – docelowo miały się w nim kumulować dane pozyskane z kartoteki istniejących już systemów informacyjnych resortów spraw wewnętrznych i obrony narodowej. W skutek czego poszczególne służby SB, MO, WOP, WSW i Zarząd II Sztabu Generalnego WP posiadały by możliwość pozyskiwania interesujących ich informacji z jednego systemu. Prace nad ZSKO trwały do chwili upadku komunizmu w Polsce⁶.

EZOPIV – tj. Ewidencja Zastrzeżeń Obywateli Polskich – zawierał informacje o charakterze analityczno – statystycznym dotyczące kleru rzymsko – katolickiego, parafii i obiektów sakralnych a także osób świeckich zatrudnionych w kościele. Dane personalne dotyczyły min. stanu cywilnego, wykształcenia, wykonywanego zawodu, rysopisu, zainteresowań, poglądów i nałogów⁷.

PESEL – tj. Powszechny Elektroniczny System Ewidencji Ludności, eksploatowany od 1979 roku, zawierał dane osób przebywających stale na terytorium RP, zameldowanych na pobyt stały lub czasowy trwający ponad 3 miesiące, a także osób ubiegających się o wydanie dowodu osobistego lub paszportu⁸.

MAGISTER – poprzednik systemu PESEL, opracowany w latach 1973-1974. Znajdowały się w nim informacje o wszystkich Polakach z wyższym wykształceniem – przebieg kariery zawodowej i naukowej, a także adres. Oficjalnie system miał służyć do prowadzenia polityki kadrowej, ale używała go Służba Bezpieczeństwa do inwigilacji inteligencji. Na początku liczył 633 tys. zapisów – zasiły go informacje nadesłane z 60 tys. zakładów pracy i 90 wyższych uczelni. Już

1 T. Rudzikowski, Zarys historii Zintegrowanego (Zautomatyzowanego) Systemu Kartotek Operacyjnych resortu spraw wewnętrznych, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2010, t. 3, s. 81.

2 AIPN, 0365/91 t. 2, Koncepcja wdrażania informatyki wspomagającej działania operacyjne jednostek resortu spraw wewnętrznych [projekt], Warszawa, 1986 r., k. 37.

3 *Ibidem*, k. 35.

4 AIPN, 0361/1, Tezy do dyskusji nad problemem przygotowania eksperymentu EPIW, 5 VII 1973 r., k. 47-50.

5 AIPN, 0365/91 t. 2, Koncepcja wdrażania informatyki wspomagającej działania operacyjne jednostek resortu spraw wewnętrznych [projekt], Warszawa, 1986 r., k. 34.

6 T. Rudzikowski, Zarys historii Zintegrowanego (Zautomatyzowanego) Systemu Kartotek Operacyjnych resortu spraw wewnętrznych, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2010, t. 3, s. 85.

7 AIPN, 0361/6, Sprawozdanie z kontroli stanu zaawansowania prac nad wprowadzeniem w resorcie spraw wewnętrznych elektronicznego przetwarzania informacji, 11 III 1975 r., k. 154.

8 AIPN, 1510/5926, M. Adamczyk, S. Wikło, M. Zaorska, Informatyka w resorcie spraw wewnętrznych, praca dyplomowa, Legionowo, 1989 r., k. 97-99.

na początku lat 80 wpisanych było do niego ponad 800 tys. osób¹.

EO-13A – baza danych osób internowanych eksploatowana od czerwca 1982 roku. Nazwa systemu pochodzi od symbolu karty, którą rejestrowano w kartotece ogólnoinformacyjnej prowadzonego śledztwa oraz fakt internowani podczas stanu wojennego. Baza zawierała dane personalne i socjometryczne takie jak: płeć, wiek, pochodzenie społeczne, informacje o przeszłości politycznej oraz informacje dotyczące funkcjonariusza i jednostki operacyjnej SB zgłaszającej potrzebę internowania. W późniejszym czasie bazę tą nazwano systemem JODŁA, ostatecznie została włączona do Centralnego Rejestru Osób i Spraw.

ESEZO - tj. Elektroniczny System Ewidencji Zadań Operacyjnych, służący do realizacji analiz faktów i zdarzeń pozostających w zainteresowaniu Departamentów III (zwalczanie działalności antypaństwowej), IV (zwalczanie działalności kościoła katolickiego i innych związków wyznaniowych), V (ochrona przemysłu) i VI (zabezpieczenie sektora gospodarki żywnościowej, leśnictwa i przemysłu drzewnego, ochrony środowiska i zasobów naturalnych) MSW².

CRO – tj. Centralny Rejestr Osób - miał udzielać odpowiedzi na pytania, czy dana osoba figuruje w kartotekach SB, jeżeli tak to w jakim charakterze, kto ją rejestrował i czy istnieją dotyczące jej materiały archiwalne³.

CROS - tj. Centralny Rejestr Osób i Spraw – następca CRO, tworzony na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych elektroniczny bank danych zawierający informacje o rejestracji wszystkich osób i spraw operacyjnych Służby Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej. CROS wraz z systemami zagadnieniowymi poszczególnych pionów operacyjnych miał pozwalać na szybsze i bardziej sprawne działania wymierzone w dane środowisko bądź osobę. Docelowo dane z CROS miały być wchłonięte przez Zintegrowany System Kartotek Operacyjnych⁴.

Jakim sprzętem dysponowano?

ZAM-41 – pierwszy polski komputer do przetwarzania danych zaprojektowany w Instytucie Maszyn Matematycznych w Warszawie, gdzie wyprodukowano 16 takich maszyn. Zainstalowany w MSW w 1970 roku. Wyposażony był w szybkie pamięci ferrytowe i bębnowe oraz pamięci na taśmach magnetycznych. Te ostatnie były dość powolne, lecz mogły służyć do przechowywania bardzo dużej ilości danych. Ponadto, komputer ZAM 41 mógł wykonywać kilka niezależnych zadań jednocześnie⁵.

H-6030 - firmy Honeywell - Bull - zainstalowany w 1973 r. posiadał pamięć operacyjną wielkości 1 MB oraz masową 1200 MB. Umożliwiał współpracę z 32 dodatkowymi urządzeniami ułatwiającymi dostęp do jego zasobów⁶.

G-118 - produkcji włoskiej, zainstalowany w 1973 r. posiadał pamięć operacyjną wielkości 20 KB oraz masową 30 KB. Obsługiwał czytniki taśmy papierowej dalekopisowej⁷.

Mera 9150 – polski komputer, w Biurze „C” zainstalowano 2 takie urządzenia w 1979 i 1984 roku, posiadały po 32 KB pamięci operacyjnej oraz 10 MB masowej. Mogły z nim współpracować 32 stanowiska monitorowe (stosowane jako rejestratory danych systemów eksploatowanych w ww. maszynach)⁸.

R-32 – urządzenie polskiej produkcji zainstalowane w 1980 r., posiadało 2 MB pamięci operacyjnej oraz 1600 MB masowej. Dwa procesory transmisji umożliwiały podłączenie do 128 urządzeń końcowych (punkty kontroli granicznej, ewidencji kryminalno-rozpoznawczej Stołecznego Urzędu Spraw Wewnętrznych, Biurze Kryminalnym Komendy Głównej Milicji Obywatelskiej)⁹.

R-11 - komputer węgierski włączony do prac w 1980, posiadał 1 MB pamięci operacyjnej oraz 300 MB masowej. Umożliwiał podłączenie

1 *Ibidem*, k. 110

2 AIPN, 0365/91 t. 2, Koncepcja wdrażania informatyki wspomagającej działania operacyjne jednostek resortu spraw wewnętrznych [projekt], Warszawa, 1986 r., k. 34.

3 AIPN, 0361/7, Koncepcja zastosowań informatyki w resorcie spraw wewnętrznych, październik 1971, k. 196.

4 T. Rudzikowski, Zarys historii Zintegrowanego (Zautomatyzowanego) Systemu Kartotek Operacyjnych resortu spraw wewnętrznych, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2010, t. 3, s. 83.

5 AIPN, 0361/6, Niektóre uzupełniające informacje do sprawozdania z kontroli stanu zaawansowania prac nad wprowadzeniem w resorcie spraw wewnętrznych informatyki, b.d., k. 166.

6 AIPN, 0365/91 t. 2, Koncepcja wdrażania informatyki wspomagającej działania operacyjne jednostek resortu spraw wewnętrznych [projekt], Warszawa, 1986 r., k. 38.

7 *Ibidem*, k. 39.

8 *Ibidem*.

9 *Ibidem*.

16 urządzeń (wykorzystywany w Centralnej Kartotece Rzeczy Utraconych)¹.

Mera 100 - także polskie urządzenie, eksploatowane w MSW od 1981 r., posiadał 32 KB pamięci operacyjnej. Posiadał 4 napędy dysków elastycznych 8-calowych oraz możliwość współpracy z urządzeniami zdalnymi serii RIAD (obsługiwał ruch graniczny)².

R-61 - działał od 1985 r. w centrali MSW, komputer produkcji radzieckiej, który zastąpić miał wysłużony komputer amerykański Honeywell - Bull, posiadał 8 MB pamięci operacyjnej oraz 1200 MB pamięci masowej. Dołączony procesor umożliwiał podłączenie 64 końcowych urządzeń komputerowych³.

IBM PC XT/AT – Biuro „C” dysponowało trzema zestawami, posiadały one 640 KB pamięci operacyjnej oraz odpowiednio 30, 2x20, 2x20 MB pamięci masowej. Mogły działać jako zdalne urządzenie, służyły do rozpoznawania oprogramowania podstawowego⁴.

Powyższe komputery w Biurze „C” obsługiwało w 1986 roku 34 programistów z Wydziału IX, 73 – osobowa obsługa techniczna z Wydziału X i 32 konserwatorów z Wydziału XI.

Niestety, do chwili obecnej nie wiemy co stało się z systemami informatycznymi powstałymi w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych. Czy zostały zniszczone w chwili upadku komunizmu w Polsce, tak jak duża część materiałów aktowych wytworzonych przez Służbę Bezpieczeństwa? Czy dokonały tego służby ochrony państwa wolnej Polski? Wiemy jedno, z pośród wszystkich baz danych „bezpieki” do zasobu ogólnego Instytutu Pamięci Narodowej pozyskano tylko dwie wersje Zintegrowanego Systemu Kartotek Operacyjnych (ZSKO) obejmujące zapisy z roku 1988 i 1990, obie z resztą wybrakowane. Niepowetowaną stratą dla historyków i badaczy dziejów cywilnych organów represji Polski Ludowej jest utrata systemów obsługujących pionierzy operacyjne SB, w szczególności EPIW wykorzystywany przez Departament I i ESPIN, którym posilkował się Departament II MSW. Jedyną nadzieją na

odnalezienie „esbeckiego świętego Graala” jest implementacja informacji zdeponowanych na magnetycznych nośnikach danych, które znajdują się w wyodrębnionym tajnym zbiorze, o którym mowa w art. 39 ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej.

W osławionym zbiorze znajduje się mianowicie 655 takich nietypowych nośników, przez specjalistów z Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego określanych jako ½ calowe, 9 – ścieżkowe taśmy szpulowe. Zapisy naniesione na spisach zdawczo – odbiorczych, za którymi przedmiotowe materiały trafiły do zasobu Instytutu pozwalają wierzyć, że oprócz pozyskanego już wcześniej Zintegrowanego Systemu Kartotek Operacyjnych (ZSKO) na taśmach przechowywane są także inne systemy bazodanowe SB min. ESPIN, EZOP, EO-13 A, CROS czy KADRA. Analiza wspomnianych pomocy ewidencyjnych pokazuje, że w przypadku 137 taśm, opis ich dotyczący jest tak dalece enigmatyczny, że nie pozwala na ustalenie charakteru przechowywanych tam danych. To zaś daje nadzieję, że znajdują się na nich inne systemy eksploatowane w resorcie spraw wewnętrznych, do których ani archiwiści IPN, ani historycy z poza Instytutu dotychczas dostępu nie mieli.

Dlaczego chcemy implementować?

Pierwszym powodem jest ich wartość historyczna. W opinii kierownictwa Archiwum IPN informacje umieszczone na taśmach szpulowych mogą mieć kolosalne znaczenie dla badaczy najnowszej historii naszego kraju. Ich odczytanie pozwoliło by na szczegółowe odtworzenie mechanizmów działania Służby Bezpieczeństwa i skali inwigilacji polskiego społeczeństwa. Niestety to „cyfrowe dziedzictwo” ze względu na szybkość starzenia się urządzeń i oprogramowania, za pomocą którego było wytworzone, zagrożone jest obecnie całkowitą utratą unikatowych danych.

Instytut Pamięci Narodowej już w 2008 roku rozpoczął starania mające na celu skopiowanie informacji zawartych na tych nośnikach na współczesne urządzenia magazynujące dane cyfrowe. Podstawowym problemem uniemożliwiającym w zasadzie jakąkolwiek pracę nad esbeckimi taśmami jest fakt zastrzeżenia

1 *Ibidem*.

2 *Ibidem*.

3 *Ibidem*, k. 38.

4 *Ibidem*, k. 40.

dostępu do tych materiałów nałożony przez Szefa Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Wielokrotne prośby o uchylenie zastrzeżenia kierowane do ABW, spotkały się z odmową. Głównym argumentem był brak możliwości technicznych odczytu i skopiowania taśm a co się z tym wiąże niemożność dokonania analizy umieszczonych na nich zapisów.

Nasugerowano aby prace nad implementacją danych powierzyć firmie „zewnętrznej”, świadczącej już podobne usługi, ABW wskazała na konieczność posiadania przez ewentualnego wykonawcę świadectwa bezpieczeństwa przemysłowego pierwszego stopnia, potwierdzającego jego zdolność do zapewnienia ochrony informacji niejawnych oznaczonych klauzulą „ściśle tajne” oraz posiadania przez pracowników wykonawcy poświadczeń bezpieczeństwa upoważniających ich do dostępu do informacji niejawnych oznaczonych ww. klauzulą. Spełnienie powyższych warunków dla firmy zewnętrznej byłoby nie lada wyzwaniem i wiązało by się ze zwiększeniem i tak już nie małych kosztów usługi (podczas wstępnych ustaleń z firmą która dysponowała sprzętem umożliwiającym przekopiowanie danych, ustalono że cena przegrania jednej taśmy oscylowała by wokół 1000 PLN, koszt całej operacji wyniósł by zatem 655 000 PLN.!!!). Dodatkowe wydatki wiązałyby się z koniecznością zachowania rygorów ustawy o ochronie informacji niejawnych i spełnieniem warunków w jakich odbyło by się przetwarzanie danych tzn. zagwarantowanie odpowiedniego zasilania czy zamontowanie klimatyzacji obniżającej temperaturę w pomieszczeniu.

Ponieważ koszt wynajęcia firmy zewnętrznej przerastał możliwości finansowe Instytutu, postanowiono pozyskać odpowiednią bazę sprzętową pozwalającą na przegranie danych. Gdyby udało się wypożyczyć lub zakupić odpowiedni sprzęt, prace mające na celu implementację danych mogli by wykonać pracownicy Biura Informatyki IPN pod nadzorem funkcjonariuszy ABW. Rozwiązanie to, nie dość że dużo tańsze pozwoliłoby na ominięcie wszelkich obostrzeń dotyczących postępowania z materiałami zgromadzonymi w zbiorze zastrzeżonym. Pisma z prośbą o użyczenie urządzeń mogących wspomóc nasze długoletnie starania wysłano min. do:

Centralnego Laboratorium Kryminalistyki
Komendy Głównej Policji
Wojskowej Akademii Technicznej
Instytutu Ekspertyz Sądowych
Politechniki Warszawskiej

Biorąc pod uwagę fakt, że większość komputerów używanych przez Służbę Bezpieczeństwa była wyprodukowana w krajach socjalistycznych, skierowano pismo do Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego z prośbą nawiązanie kontaktów ze służbami specjalnymi krajów Europy Środkowo – Wschodniej, w celu ustalenia czy są one posiadaniem urządzeń pozwalających na odtworzenie danych z interesujących nas nośników. Niestety nasze apele nic nie dały, a w większości przypadków nie doczekały się nawet żadnej odpowiedzi.

Drugim powodem, który determinuje nasze działania związane z odtworzeniem danych z nietypowych nośników jest treść art. 52 ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach. Przewiduje on karę pozbawienia wolności do lat 3 dla osób, które posiadają szczególny obowiązek ochrony materiałów archiwalnych a mimo to doprowadzają do ich zniszczenia lub uszkodzenia. W przypadku nieumyślnego działania sprawca podlega grzywnie lub każe ograniczenia wolności.

Taśmy magnetyczne są najczęściej zbudowane z magnetycznej warstwy tlenku chromu, żelaza lub aluminium połączonej substancją przylepną z nośnikiem poliestrowym. Przylepne podłoże, od którego w dużej mierze zależy długość życia taśmy magnetycznej, to substancja podatna na zepsucie poprzez hydrolizę i utlenianie. Wytwarzano je najczęściej z polimerów żywicy, poliuretanów i silikonów. Składniki spoiwa dobierane były według receptur wytwórcy nośników danych, dla którego ważniejsza była szybkość działania i przetwarzania ścieżek taśm niż ich długowieczność. Ponieważ informacje na taśmie zapisane są w formie namagnetyzowanych cząsteczek, jakakolwiek utrata czy zniekształcenie magnetycznych tlenków powoduje stratę danych¹.

Optymalnymi warunkami przechowywania taśm jest temperatura ok. 18 ° C, przy wilgotności

¹ Zasady postępowania materiałami archiwalnymi, ochrona zasobu archiwalnego, [wybór i oprac. M. Borowski, A. Czajka, A. Michaś], Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Warszawa 2006, k. 76-79.

powietrza 40%. Wyższa temperatura i wyższa wilgotność może spowodować hydrolizę polimerów i inicjować przerwanie połączeń ich cząsteczek. Pomieszczenie w którym przechowuje się nośniki magnetyczne powinno być zbliżone warunkami do „czystej sali” a powietrze w nim nieustannie filtrowane. Każda rolka powinna być zamknięta w oddzielnym pojemniku, umieszczonym z kolei w woreczku polietylenowym, co zapobiega ulatnianiu się spoiwa. Taśmy powinny być przechowywane w pozycji pionowej z podparciem w centralnej części szpuli by uniknąć nacisku na krawędzie. Specjaliści z zakresu konserwacji materiałów audiowizualnych i nośników informatycznych zalecają systematyczne (co 3 – 5 lat) kontrolowanie jakości zapisu. W przypadku stwierdzenia pogorszenia się jakości taśmy dane należy przekopiować na wysokiej jakości taśmy poliestrowe w bieżącym, najczęściej używanym formacie. Kopie użytkowe należy wykonywać cyklicznie by nie starzały się jednocześnie. Gdy nośniki znajdują się w dobrym stanie, działania możemy ograniczyć do przewinięcia w obie strony, należy jednak pamiętać by taśma była przewinięta do końca. Szacuje się, że taśma magnetyczna starsza niż 15 lat wymaga szczególnie troskliwej uwagi a taśma ponad 20 – letnia potrzebuje profesjonalnej opieki konserwatora.

Wieloletnie starania pracowników Instytutu Pamięci Narodowej mające na celu uratowanie

danych cyfrowych wytworzonych przez Służbę Bezpieczeństwa, są swoistym alibi chroniącym IPN przez sankcjami karnymi przewidzianymi w art. 52 wspomnianej wcześniej ustawy. Niestety specyfika zbioru wyodrębnionego nie pozwalała nam na zastosowanie profilaktyki prewencyjnej zapobiegającej niszczeniu taśm. Świadomość nieuchronnego przemijania trwałości interesujących nas nośników połączona z bezsilnością i niemocą przeciwdziałania temu faktowi powodowała rozgoryczenie archiwistów Instytutu ale i determinowała także do dalszych działań.

Sytuacja diametralnie zmieniła się w 2016 roku kiedy to ustawodawca poprzez zmianę ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej zainicjował likwidację zbioru wyodrębnionego, co pozwoliło na traktowanie taśm jako materiał jawny.

Wynikiem ostatnich starań pracowników IPN jest odnalezienie na rynku amerykańskim i pozyskanie urządzenia HP 88790B, który według zapewnień przedstawiciela producenta firmy Hewlett Packard, może być pomocny przy odtwarzaniu treści z taśm.

Obecnie prowadzone są prace nad przekopiowywaniem danych z taśm magnetycznych na współczesne nośniki danych. Oczekujemy, że wyniki tych prac będą na tyle sensacyjne, że staną się tematem kolejnego referatu.

С.А.Каменєва

АНКЕТА АРХІВУ КИЇВСЬКОГО ГУБЕРНСЬКОГО ПРАВЛІННЯ 1874 р. ЯК ДЖЕРЕЛО ЩОДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ АРХІВНОЇ КИЇВЩИНИ

Анотація: В статті актуалізовано документи про стан архіву Київського губернського правління 1874 р., які містять унікальну інформацію про склад та зміст архівних документів, облаштування архівосховищ, створення довідкового апарату, відомості про кадри та способи зберігання документів. Робиться наголос на необхідності введення в науковий обіг нових архівних джерел для дослідження історії розвитку архівної справи київського регіону та вивчення передумов щодо побудови системи архівних установ у регіоні на початку ХХ ст.

Ключеві слова: архів, губернське правління, Київщина, архівні джерела, архіваріус, забезпечення збереженості.

Однією із умов комплексного дослідження історії вітчизняної архівістики є вивчення конкретних умов розвитку архівної справи в різних історико-географічних регіонах, осягнення її особливостей і тенденцій за різних історичних періодів.

Історія розвитку архівної справи на Київщині залишається невивченою у багатьох аспектах, тому особливого значення набуває актуалізація нових комплексів документів, які зберігаються в державних архівах України, у т.ч. Державному архіві Київської області.

Важливе значення для реконструкції процесу історії та функціонування губернських архівів на Київщині мають документи **фонду № 1 Київське губернське правління**, де зберігаються листування про приймання до архіву справ різних відомств, відомості про стан архіву, рапорти архіваріуса про фізичний стан архівних документів та необхідності збільшення штатної чисельності архіву, доповіді губернського архітектора про необхідність проведення ремонтних робіт в приміщеннях сховищ, інформації про знищення архівних справ внаслідок їх ветхості або закінчення термінів зберігання.

Цінна інформація для дослідження процесу управління архівом губернського правління, кількісні показники фондів, складу та змісту архівних документів, способу зберігання та упорядкування документів, облаштування архівних приміщень, складання описів та інвентарів, відомості про кадри містяться в справі «Відомості про стан архіву Київського губер-

нського правління», представлений у вигляді відповідей на анкету із 19 пунктів [1, арк.3]. За своїм змістом, ці відомості є прообразом сучасного паспорту архіву, що зберігає управлінську документацію на паперовій основі і призначений для сумарного обліку справ для поліпшення контролю за станом роботи архіву.

Структуру анкети за змістом інформації можна умовно поділити на декілька тематичних розділів:

Найменування архіву, його підпорядкованість.

Відомості про приміщення (інформація про місцезнаходження архіву, площу архівосховища, умови зберігання документів, охоронний, протипожежний стан).

Відомості про документи (інформація про кількість, крайні дати документів, які зберігаються в архіві, нові надходження та знищення документів, коротка анотація фондів).

Стан довідкового апарату архіву (відомості про описування документів та наявність описів справ).

Матеріальне забезпечення та відомості про кадровий склад архіву.

Відповідно до першого розділу, анкета, яка зберігається у фонді № 1 «Київське губернське правління», була укладена про відомчий архів Київського губернського правління у 1874 році. Зазначимо, що губернські правління було головним організаційно-розпорядчим та виконавчим адміністративним органом управління губернією у Російській імперії кінця XVIII – початку ХХ ст. і були запроваджені на підставі «Установлення про губернії (1775 р.).

Губернське правління згідно з указом Миколи І «Установи для губернських правлінь» (далі – «Установи...» 1845 р.) складалося із канцелярії і загального присутствія, до складу якого, в свою чергу, входив архів. В цьому указі окремий розділ був присвячений функціонуванню архіву і мав назву «частина архивна», де був наведений порядок передання справ до архіву, принципи реєстрації документів, вимоги до приміщень архіву і т.і. [4]. В архіві губернського правління, який очолювався архіваріусом, зберігалися всі завершені справи Губернського правління, справи канцелярії губернатора, губернських комітетів і комісій, а також канцелярії губернського прокурора. Про прийом справ на зберігання та їх знищення архіваріус доповідав загальному присутствію правління. Щорічно губернське правління розглядало описи справ терміном зберігання до десяти років та подавало документи на затвердження губернатору. Нагляд за роботою архіву здійснював один із радників загального присутствія за дорученням губернатора. Щорічно повним складом загального присутствія губернського правління проводилися перевірки стану архіву і складалися довідки про стан, недоліки та заходи щодо покращення архівної справи. Архіваріус мав власний алфавітний реєстр надходження справ, а також укладав розпис, відзначаючи місце, де розташовувалися зв'язки зі справами.

Друга за змістом група інформації в анкеті присвячена питанням забезпечення збереженості документів в архіві губернського правління, де надана коротка характеристика архівосховища і умов зберігання документів. Відповідно до «Установ...1845 р.» приміщення архіву повинно бути сухим, мати достатній простір та вентиляцію, кам'яну або цегляну підлогу, опалення з підвалів, вільний прохід між рядами полиць архівних справ [4, арк.58]. В відомостях зазначено, що архів Київського губернського правління знаходився в Старокиївській частині м. Києва в кам'яній будівлі губернських присутніх місць, на відстані 42 сажнів від жилих приміщень, в сухому, безпечному від пожеж та повинь місті. Технічні характеристики приміщення архіву свідчать про задовільний режим зберігання документів

- для зберігання документів використовувалися 35 сухих та світлих кімнат з кам'яною підлогою, дерев'яними дверима. Для зменшення ризику виникнення пожеж в приміщенні архіву не використовувалося пічне опалення; охоронний режим забезпечувався металевими ґратами на вікнах та постійним чергуванням одного сторожа [1, арк.5, 5зв.].

Однак, незважаючи на заходи щодо протипожежної безпеки архівних документів, губернський архів зазнав втрати під час двох пожеж – 1782 року, коли архів був знищений повністю і 1819 року, коли постраждав частково. Архіваріус губернського архіву титулярний радник Дудченко в своєму рапорті в Київське губернське правління 27 червня 1824 р. зазначає, що «для составления вновь описей делам губернського архива вместо утерянных во время пожара бывшего в Государевом дворе пожара необходимо нужно прикомандировать опытных канцелярских служителей человек восемь...» [2, арк.1]. Відомо, що Государев (Царський) палац був дерев'яним, зведеним на кам'яному цоколі із кам'яними флігелями за проектом І.Мічуріна і П.Неєлова і був копією підмосковного палацу, спорудженого за проектом Б.Ф.Растреллі. Однак, у 1819 р. другий поверх палацу був знищений пожежею, під час якої також постраждав губернський архів.

На питання анкети «как хранятся в архиве документи: на полках или в шкафах, открытых или закрытых? в связках или картонках?» [1, арк. 6зв.]. архіваріус зазначає, що документи в архівосховищі губернського правління зберігаються на відкритих полицях, у в'язках, без картонажів, що, безумовно, не могло у повній мірі забезпечити відповідний санітарно-гігієнічний стан архівних справ, враховуючи, що згідно з «Установами...1845 р.» справи повинні були зберігатися в шафах або на полицях, влаштованих рядами [4, арк.58].

Щодо топографії розміщення фондів в архівосховищах у відомостях визначено її хронологічно-структурний характер: «документи с 1819 года размещены по годам и ведомствам» [1, арк. 6зв.]. Дата «1819 год» зазначена як «рік пожежі», після якого документи повинні були зберігатися в архіві губернського правління у повному обсязі.

Наступний і самий великий за змістом розділ відомостей присвячений характеристиці архівних фондів й документів, який може слугувати актуалізації джерельної бази архіву для наукових досліджень того часу.

На час заповнення анкети архів зберігав у своїх фондах приблизно 20 млн. документів за період 1719-1871 рр., з яких по 1726 рік – 2 документа. Враховуючи наслідки пожеж архіву в 1782 і 1819 рр., під час яких частина документів була знищена, а інша частина «еще не приведена в окончательній порядок» [1, арк.6]. точний кількісний склад документів на час анкетування не був встановлений. Разом з тим, аналіз анкети дає конкретну інформацію щодо репрезентативного комплексу документів архіву губернського правління, до якого увійшли крім діловодства канцелярії Київського губернського правління, також документи правління Київського намісництва та Малоросійської колегії, губернських квартирної, будівельної, шляхової, о заколотниках комісій, губернських вісяного та інвентарного комітетів, губернського комітету народного продовольства, центральної ревізійної комісії повітового суду, канцелярії цесаревича великого князя Костянтина Павловича, документи головнокомандувача Литовським окремим корпусом; документи канцелярій Мінської, Гродненської, Віленської, Подільської губерній і Білостоцької області; документи контори Імператорської Києво-Межигорської фабрики та губернської ліквідаційної комісії. Разом з тим зазначено, що документи, які стосуються військового відомства, не зберігаються на час анкетування в архіві і передані до відповідного відомства [1, арк.7зв., 8].

Окремим пунктом в відомостях зазначено, що в архіві губернського правління «предметов древности или искусства, печатных книг, планов, карт, писем важных лиц и тому под(обного) в архиве нет» [1, арк. 9зв.].

Не менш важливе значення для реконструкції діяльності архіву губернського правління є відомості про довідковий апарат, який, насамперед, складався із архівних описів. Відповідно до «Установ...1845 р.» справи від столоначальників до архіву передавалися за настільним реєстром, який потім слугував архівним опи-

сом, справам надавалися номери за реєстром. За інформацією укладача, в архіві в наявності є описи з 1782 року (тобто з часу пожежі) та алфавітні книги з 1800 р. по час заповнення анкети, що дає підстави характеризувати стан довідкового апарату як задовільний [1, арк.6]. Разом з тим, архіваріус зазначає, що не здійснено описування частини документів за різні роки і що для виконання цієї роботи створена особа комісія. Можна припустити, що мова йде про комісію для розбирання закінчених справ за «Установами...1845 р.», які створювалися згідно з положенням Комітету міністрів з січня 1848 р. [3, арк.186]. Саме, ці комісії за результатами «експертизи цінності» документів рекомендували до знищення архівні справи після закінчення термінів їх зберігання. Комісії, як правило, складалися з асесора чи радника губернського правління, помічника губернського прокурора та ще одного чиновника за призначенням губернатора. Описи справ на знищення документів повинні були затверджуватися губернатором, у разі виникнення проблемних питань, запит на дозвіл на знищення документів надавався міністру внутрішніх справ. В архіві губернського правління остання комісія працювала у 1845 році, а справи, які підлягали знищенню, були продані з аукціону у кількості 1414 документів [1, арк. 8зв.]. Суттєвим зауваженням є, що для обліку вже проданих документів в архіві залишалися на зберіганні описи на ці справи.

Для сумарного обліку документів в архіві губернського правління цікавою є інформація щодо річного обсягу надходжень документів – в анкеті зазначено, що прийом документів здійснюється постійно, ніколи не зупинявся, і щорічне надходження дорівнює 30 тисячам документів [1, арк.7].

Останній розділ інформації характеризує кадровий склад архіву губернського правління, який складався із 5 працівників – архіваріуса, двох помічників, канцеляриста і сторожа [1, арк.5зв.]. Відповідно до «Табелі про ранги» архіваріусу присвоювався XII ранг, помічникам архіваріуса – XIV ранг. Щорічне утримання всього особового складу архіву складало 774 рублів, на утримання одного сторожа було передбачено фінансування у розмірі 102 рублів

на рік [1, арк.5зв.]. Напевно, враховуючи обсяги, ступень збереженості і характер документів, архіву губерньського правління не вистачало ані кадрового потенціалу, ані асигнований для матеріального забезпечення працівників, тому в останньому пункті анкети було зазначено про необхідність збільшення фінансування на утримання особового складу архіву на 500 рублів і введення до його штату ще однієї посади канцелярського чиновника.

Підписана анкета про стан архіву Київського губерньського правління архіваріусом Гутовським.

Таким чином, документи про стан архіву Київського губерньського правління (1874 р.) є одним із багатьох джерел не тільки з історії розвитку архівної справи на Київщині до радянського періоду а й вивчення передумов щодо побудови системи архівних установ у регіоні на початку XX ст.

Список використаних джерел

1. Державний архів Київської області, ф. 1, оп.319, спр.987.
2. Державний архів Київської області, ф. 1, оп. 295, спр.8167.
3. Нариси історії архівної справи в Україні. – К., 2002.
4. Полное собрание законов Российской империи. – Собр. 2-е. – Т.20, ч.1. - №18580. - арк.57-60.

Kamenieva Sofia

QUESTIONARY OF THE ARCHIVE KYIV PROVINCIAL GOVERNMENT OF 1874, AS A SOURCE OF THE STUDY KYIV REGION HISTORY.

Summary: The article updates the document on the state of the archives of the Kyiv Provincial Government in 1874, which contains unique information on the composition and content of archival documents, the arrangement of archival storage facilities, the creation of a reference apparatus, information about the staff and ways of storing documents. The emphasis is placed on the necessity to introduce new archival sources into the scientific circulation in order to study the history of the archives of the Kyiv region and to create preconditions for building a system of archival institutions in the region at the beginning of the 20th century.

Keywords: *archive, provincial government, Kyiv oblast, archival sources, archivist, preservation.*

Т.А. Клименко

ЗЛОДІЯННЯ НАЦИСТСЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ НА ЧЕРКАЩИНІ (ЗА ДОКУМЕНТАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті автором проаналізовано малодосліджена історіографічна проблема соціально - економічної історії Черкаського регіону в період німецької окупації 1941 - 1943 рр. Відзначається актуальність цього питання, оскільки в українській історіографії воно майже не досліджено. При цьому автор використовує архівні матеріали цього періоду, як важливий вид історичного джерела даної проблеми.

Ключові слова: війна, окупація, насилля, населення, Черкаський регіон.

Дослідження проблеми перемоги радянського народу над фашизмом за минулі більше ніж півстоліття пройшли складний та суперечливий шлях.

Історіографія та джерелознавство в період свого становлення і розвитку зазнали негативного політичного та ідеологічного впливу суб'єктивізму та жорсткого цензурного обмеження як при відборі проблематики досліджень так і у використанні джерел. Посилання на порівняно вузьку джерелознавчу базу суперечило реальному стану справ. Певна кількість документів знаходилась в режимі таємного зберігання і доступ до такої інформації був значно обмежений. Крім того, історія України була розчинена в історіографії колишнього СРСР.

Пам'ять, а тим більше історія нічого не забуває. І чим далі вона віддаляється від нас у часі, тим вагомішим постає питання розвитку історіографії та джерелознавства з історії України в роки Великої Вітчизняної війни.

Документальна база дослідження історії України в період 1941-1945 рр. за останнє десятиліття значно розширилася.

Ця тема постійно привертає увагу дослідників. Значна роль у вивченні малодосліджених документів часів німецької окупації відводиться і Державному архіву Черкаської області.

Фашисти на окупованих землях нашого регіону, як і на всій території України запровадили свій „новий порядок”: жорстокий режим, метою якого було підкорення та колонізація нашої країни.

В райцентрах було створено німецьку цивільну і українську допоміжну адміністрації,

які за своєю структурою поділялись на округа на чолі з гебітскомісаром, міські громади, які очолював бургомістр, райони на чолі з головою та села, які очолювали старости [1, 86]. На кожну дільницю районною управою призначався дільничний уповноважений, який розглядав побутові, трудові та житлові питання: випишував наряди на виконання трудової повинності і стежив за їх виконанням, перевіряв санітарний стан та житлові умови мешканців будинків та ін [2, 2]. При районних управах також створювались служби порятунку у функції яких входило: боротьба з партизанами, самогоноварінням і спекуляцією, виявлення зброї і нелегальних зборів населення. Однак, не завжди вони виконували свої основні функції. У фондах районних управ містяться документи в яких йдеться про незадовільну роботу цих служб. Так, в розпорядженні начальника Чигиринської служби порятунку йдеться про те, що сільські служби проводять роботу, що не входить в їх компетенцію: займаються збором наклепів, помстою, систематичним пияцтвом, залякуванням і безпідставними обшуками населення”. За виявленням таких дій винним виносили догану, карали у вигляді штрафу в розмірі 200 крб. і звільняли з роботи [3, 108].

Прагнучи зміцнити своє панування на окупованій території, фашисти використовували невдоволену частину населення комуністичною ідеологією на свою користь. Їх сподівання виявилися небезпідставними. Чимало скривджених радянською системою вірою і правдою служили у поліції, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях.

Згідно з наказами районних управ та жан-дармських постів в населених пунктах була встановлена комендантська година – з 21⁰⁰ до 4⁰⁰, була обов'язковою для виконання і „направлена для забезпечення спокою населення та гарантування його приватної власності”. У вечірні та нічні часи проводилось затемнення населених пунктів [3, 114]. У розпорядчих документах зазначалося, що „особи, які порушуватимуть наказ будуть затримуватись і каратись штрафом, або іншим покаранням в залежності від характеру порушення” [4, 18].

Населенню, за місцем їх постійного мешкання, видавались особисті довідки (аусвайси) [4, 1]. У фонді „Чигиринська районна управа” є наказ гебітскомісара Чигиринського району від 20 травня 1942 р. в якому йдеться про те, що цивільне населення повинно було завжди носити при собі особисті документи та на вимогу пред'являти їх німецькій службі порядку.

Запроваджено було обмін грошей [5, 1], облік майна з метою утримання податків [6, 43], релігійних закладів для поновлення їх діяльності [3, 22; 7, 9, 10; 8, 33], реєстрація „веломашин” [9, 5], інвентаризацію майна установ, закладів освіти [10, 1], охорону недіючих підприємств [11, 56]. Крім того, складались кошториси на відбудову виробничих підприємств, житлофонду, приміщень держустанов та на „шляхове будівництво” [12, 27]. Райуправи зобов'язували директорів шкіл на території закладів освіти знищувати символи „більшовицької культури” [13, 1]. Особлива увага приділялася відбудові та охороні [3, 380] об'єктів стратегічного значення – мостів, залізничних колій, електростанції, телефонної станції [14, 49, 53; 15; 16; 3, 193]. Зокрема, у фонді „Черкаська районна управа” є чимало документів про роботу спеціально створеної комісії по огляду взірваного залізничного мосту через Дніпро в м. Черкаси та заходи щодо проведення ремонтних робіт задля уникнення повені на території сіл, що розташовані на правому і, значною мірою, лівому берегах Дніпра [2, 8, 13].

У фондах Черкаської, Чигиринської, Ковалівської, Драбівської, Летичівської районних управ містяться документи про грабіжницький характер продовольчої політики „нової влади” шляхом проведення необхідних заходів з органі-

зації вивозу торфу і підготовки до експлуатації Ірдинського торфопідприємства [17, 1]. За розпорядженнями і наказами районних лісництв та районних управ сільуправам доводились хижацькі плани щотижневої вирубки і вивезення лісу [18, 3] та здачі молокопродуктів [19, 12]. Створювались комісії для перевірки фактичного удою молока тричі на день [20, 57]. Все наявне молоко від удою корів повинно було здаватися на маслозавод, а в разі невиконання чи за фальсифікацію його жирності [21, 19] корова у господаря „безкоштовно відбиралась” [19, 12]. Населенню постійно доводились плани здачі м'яса [20, 198], хліба [20, 199; 61] та інших харчових продуктів [23, 6]. Для виявлення і запобігання спекуляції продаж товарів і продуктів власного господарства дозволявся лише в такій кількості, яку продавець міг сам донести на базар. Крім того, було заборонено продаж зернових культур, картоплі, масла, м'яса і м'ясних виробів, риби, живої худоби (за виключенням кіз, кролів, птахів) [3, 144, 368]. З метою контролю здачі хліба були запроваджені звіти про розмір посівів під урожай [24, 32]. Окрім того, був доведений план заготівлі яєць, лікарських рослин, овочів, фруктів, ярових зернових, городніх культур і м'яса [25, 13; 11] за які населення отримувало, в якості премії – сіль, цукор, сірники [25, 9; 26]. Невиконання планів суворо каралося. Так, за повідомленням крайсландвірта „за подачу неправильних відомостей, буде накладено покарання” у вигляді „вилучення наявності збіжжя”, яке „буде служити для покриття потреби українського сільського господарства як посівний матеріал, харчування та кормів” [25, 2]. Норми поставок харчових продуктів постійно збільшувались і були доведені до такої критичної межі, що навіть самі органи влади починали розуміти, що вони були непосильними для населення. У наказах Черкаської районної управи йдеться про те, що “ в селах – Нечаївці, Байбузах, Плеваках стан виконання планів молокопоставки на стільки кепський, що навіть не досягає і до 50 %” [27, 51]. За звинуваченням у недбайливому ставленні до заготівлі продуктів харчування для армії старост сіл карали у вигляді штрафу [27, 3, 163].

Серед документів фондів „Ломоватський сільський старостат” і „Рацівська сільська

управа” привертають увагу розпорядження і накази про збір теплих речей – кожухів, штанів, валянок, за добровільну здачу яких видавалась горілка і махорка [28, 69], залізного лому, кольорового металу, утилю та сировини – шкір, хутра, вовни, кінського волосся, щетини, пір’я і паперу для потреб німецької армії” [28, 3; 30, 17; 22, 1; 3, 119].

Окупаційна влада встановила суворий контроль за споживанням і розподілом харчових продуктів та відпуском палива для місцевого населення. У фонді „Контора Черкаської районної управи по розбиранню залізничного мосту” є списки робітників та службовців на одержання хліба [16, 46]; у фонді „Відділ опіки та пенсії Черкаської районної управи” зберігається листування з районним торгівельним відділом „про видачу хлібних карток [26, 8], у фонді „Паливний відділ Черкаської районної управи” є звіти, акти, наряди про відпуск палива мешканцям міста [31, 25], у фонді „Громадський двір № 1 м.Кам’янка” є відомості про видачу харчопродуктів і грошової винагороди за трудовні [32, 106, 251]. Заробітна плата була врегульована відповідно „до шести груп робітників – залежно від роду праці”. За годину роботи працюючі отримували від 0,75 крб. до 2,50 крб. Робітники жіночої статі і єврейської національності одержували 80% зазначених ставок. В разі приналежності працюючого до німецької національності (Volksdeutsche) отримували надбавку в розмірі 50% до зарплатні. Для цього в райуправах була чітко налагоджена система виявлення і реєстрації осіб німецької національності [33, 1].

З метою ефективного використання робочої сили окупаційна влада оголосила загальну трудову мобілізацію. Відповідно до „Закону про трудову повинність” було введено положення про обов’язкову реєстрацію і паспортизацію населення, про що свідчать документи фондів „Ковалівська районна земельна управа”, „Летичівська сільська управа”, „Драбівська районна управа”, „Черкаська біржа праці”. Деякі організаційні документи про, так зване, „вербування” громадян на роботи свідчать про методи, до яких вдавалися гітлерівці під

час насильного вигнання громадян на каторгу. Вони вщент розбивають геббельсівську пропаганду, яка проводилася під час війни – про добровільний принцип вербування робочої сили в окупованих районах. В області немає жодного населеного пункту, з якого б не були вивезені десятки й сотні людей на каторжні роботи. Під виглядом проходження обов’язкового медичного огляду необхідно було з’явитись на біржу праці, з добовим запасом продуктів харчування, звідки люди одразу ж відправлялись до Німеччини [7, 3].

Для виявлення якомога більшої кількості працездатного населення районні і сільські управи здійснювали перепис населення віком від 14 до 65 років [6, 2; 34; 35, 31, 59, 89].

З військовополоненими фашисти поводитися по-звірячому. На них влаштовувалися облави, тримали в таборах за колючим дротом [36, 15] морили голодом, виснажливою працею, принижували людську гідність. За використання їх на громадських роботах, командуванню таборів виплачувалася премія в розмірі 3 крб. за кожну людину [37, 9]. В перші місяці окупації території, за розпорядженням гебітскомісара „Про порядок і заходи боротьби з бандитизмом” [37, 4], німецькі комендатури почали збирати відомості про місцезнаходження і кількість поранених і хворих радянських солдат [38, 19] та складалися списки радянського активу з метою їх знищення. Населення ж, яке надавало їм притулок суворо каралося [37, 1]. При появі радянських літаків і парашутистів негайно вживались заходи по їх ліквідації [37, 6]. За кожного виявленого партизана, або зазначення їх місця перебування видавалась премія [37, 8]. Німецькою владою вилучалася у населення вогнепальна зброя і набої та знищувались листівки і газети, які закликали до партизанської боротьби та саботажу [37, 2].

Отже, наведені в огляді документи є цінним джерелом для вивчення трагічної історії регіону. Очевидно, що введення в науковий обіг нового комплексу документів створить фундаментальні передумови для принципово нового етапу історії та історіографії України періоду Другої світової війни.

Список використаних джерел

1. Пономаренко М.Ф. Нацистський окупаційний режим на Черкащині // Велич подвигу народного. – Черкаси. – 1995.
2. Державний архів Черкаської області (ДАЧО), ф. Р-52, оп.1, спр.1.
3. Там само, ф. Р- 1353, оп. 1, спр. 2.
4. Там само, ф. Р-1352, оп.1, спр.1.
5. Там само, ф. Р-1832, оп.1, спр. 2.
6. Там само, ф. Р-2489, оп.1, спр. 1.
7. Там само, ф. Р- 1352, оп. 1, спр. 1.
8. Там само, ф. Р- 1853, оп. 1, спр. 22.
9. Там само, ф. Р-1832, оп. 1, спр.4.
10. Там само, ф. Р-1832, оп. 1, спр. 3.
11. Там само, ф. Р-44, оп. 1, спр. 2.
12. Там само, ф. Р-44, оп.1, спр. 29.
13. Там само, ф. Р-45, оп.1, спр.1.
14. Там само, ф. Р-44, оп.1, спр.1; ф. Р-52, оп.1, спр.3.
15. Архіви України – 1985. - №3.
16. ДАЧО, ф. Р-7, оп.1, спр.2.
17. Там само, ф. Р-52, оп.1, спр. 4.
18. Там само, ф. Р- 58, оп.1, спр. 5.
19. Там само, ф. Р-1351, оп. 1, спр.1.
20. Там само, ф. Р-1854, оп.1, спр. 3; ф. Р-2489, оп. 1, спр.1.
21. Там само, ф. Р-58, оп. 1, спр.1.
22. Там само, ф. Р-1850, оп. 1, спр. 3.
23. Там само, ф. Р-1349, оп.1, спр.1.
24. Там само, ф. Р-2489, оп.1, спр.1.
25. Там само, ф. Р-1860, оп.1, спр.1; ф. Р-2489, оп.1, спр.1.
26. Там само, ф. Р-20, оп.1, спр.18.
27. Там само, ф. Р-326, оп.1, спр.4; ф. Р-1353, оп.1, спр.3.
28. Там само, ф. Р-1834, оп.1, спр.2.
29. Там само, ф. Р-46, оп.1, спр.3.
30. Там само, ф. Р-1353, оп.1, спр.3.
31. Там само, ф. Р-25, оп.1, спр.1.
32. Там само, ф. Р-1349, оп.1, спр.5; ф. Р-1349, оп.1, спр.9.
33. Там само, ф. Р-1831, оп.1, спр.1.
34. Там само, ф. Р-1834, оп. 1, спр.1.
35. Там само, ф. Р-50, оп.1, спр.5; спр.4.
36. Там само, ф. Р- 1351, оп.1, спр.2; ф. Р-46, оп.1, спр.3.
37. Там само, ф. Р- 1353, оп.1, спр.5.
38. Там само, ф. Р- 1850, оп.1, спр.1.

At the article the author tries to analyze the scantily investigated historiographic problem of the economic and social history of Cherkasy region in the period of German occupation in 1941 – 1943. The actuality as the question is evident as in Ukraine historiography it remains unresearched. The author uses this period archival materials as an important historical source the problem.

Key words: war, occupation, violence, population, Cherkassy region.

Л.В. Климчук, А.Д. Климчук

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ АРХІВНОЇ СПРАВИ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ

В статті узагальнено публікації вітчизняних та іноземних дослідників щодо впровадження інформаційних технологій у процеси діяльності архівних установ.

Ключові слова: архів, інформаційні технології, історіографія, інформатизація архівної справи.

На межі тисячоліть світова цивілізація вступила у нову фазу свого розвитку. На зміну «паперового суспільства» прийшло «електронне суспільство», основу якого складає всесвітня мережа Інтернет. Останнім часом майже в усіх країнах світу до неї інтенсивно входять архівні установи, репрезентуючі в ній національні архівні інформаційні ресурси.

Інформатизація архівної справи спрямована на вдосконалення управління системою архівних установ, вироблення перспективних напрямів інноваційного розвитку архівної справи, поширення соціальної та наукової комунікації, забезпечення безперервних зв'язків архівних установ та споживачів архівної інформації, налагодження співпраці з Інтернет-сайтами історичного й архівознавчого профілю та ін. Формування Інтернет-ресурсів ретроспективної інформації, створення електронних архівних колекцій історичних джерел та публікація стародруків є важливим завданням історичної науки, спрямованої на вивчення та аналіз першоджерел.

Мета статті – проаналізувати ступінь дослідження процесів інформатизації архівної справи.

Сьогодні співіснують традиційні та електронні технології опрацювання документів. Інтенсивність впровадження інноваційних технологій та поширення телекомунікаційних засобів передачі інформації в Україні сприяє зростанню кількості Інтернет-ресурсів з архівної справи та постійному збільшенню архівних веб-сайтів різних установ. При цьому питання впливу інформаційно-комунікаційних технологій на архівну справу набуває особливої актуальності та активно досліджується науковцями.

Дослідження історіографії інформатизації архівної галузі свідчить про її поступовий

розвиток у нашій державі та дозволяє оцінити досвід, отриманий українськими архівістами в практичній діяльності. Окрім узагальнюючих праць в останні двадцятиріччя з'явилися й публікації, присвячені окремим аспектам впровадження в архівну галузь сучасних інформаційних технологій. Плідною науковою розробкою проблем інформатизації архівної справи в Україні займаються УНДІАСД, Укрдержархів, архівні установи. Результати роботи їх провідних фахівців (Г. Боряка, Л. Дубровіної, Ю. Забенька, Я. Калакури, С. Кулешова, І. Матяш та ін.) представлені науковими публікаціями теоретичного та практичного характеру, відображені у нормативно-правових та науково-методичних документах [3; 4].

Питання впливу інформаційних технологій на розвиток архівної галузі висвітлено у ряді дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеня кандидата наук. Над узагальненням наявних архівних інформаційних ресурсів у мережі Інтернет, їх структурою й наповненістю, дослідженням основних напрямів розвитку та перспектив розробки сайтів працювали А. А. Кисельова, Л. А. Кисельова, А. М. Сукало, Л. М. Юдіна та ін. [5; 7; 15; 18].

Так Л. М. Юдіна у дисертаційній роботі «Використання інформаційних ресурсів Національного архівного фонду України: науково-методичні засади, напрями та форми (1993-2004 рр.)» досліджувала використання інформаційних ресурсів НАФ України і довела, що організація правового та інтелектуального доступу до архівної інформації відповідає загальносвітовим тенденціям [18]. У дослідженні розглянуто науково-методичні засади, напрями та форми використання інформаційних ресурсів Національного архівного фонду України в 1993-2004 рр. З'ясовано особливості організації роботи з використання архівної інформації

в державних архівних установах, наукових бібліотеках, музеях. Проаналізовано законодавчі та нормативні акти, методичні розробки державних архівів з досліджуваної проблеми. На підставі порівняльного аналізу українського та зарубіжного архівного законодавства з питань використання архівної інформації доведено, що організація правового та інтелектуального доступу до архівної інформації відповідає загальносвітовим тенденціям. Обґрунтовано виокремлення основних напрямів використання інформаційних ресурсів НАФ та здійснено класифікацію потреб користувачів. Визначено напрями співпраці державних архівів, музеїв і бібліотек з питань використання інформаційних ресурсів НАФ та подано рекомендації, спрямовані на удосконалення використання архівної інформації.

А. А. Кисельова у дослідженні «Архівні ресурси України в глобальній інформаційній мережі: види, доступ, перспективи» надає характеристику сайтам архівних установ України та за кордоном [6]. Науковець аналізує та характеризує архівні ресурси у глобальній інформаційній мережі Інтернет кінця ХХ ст. – початкових років ХХІ ст. На підставі комплексного аналізу історичних джерел та наукової літератури у дисертації досліджено види архівних ресурсів, визначено критерії класифікації та характер інформаційних ресурсів архівних установ. Розглянуто історіографію проблеми доступу до інформаційних ресурсів, позитивні та негативні явища у сфері репрезентації архівних ресурсів у мережі Інтернет. Розроблено концептуальну модель побудови архівного веб-сайту, структуру якого визначено за видами потреб споживачів в архівній інформації. Виявлено основні здобутки та перешкоди на шляху формування електронних архівних інформаційних ресурсів. Обґрунтовано пропозиції щодо подальшого розвитку інформаційних ресурсів архівних установ України. Визначено перспективні напрями розвитку веб-сайтів цих установ як складових інфосфери держави. Основні результати дослідження науковця впроваджено під час удосконалення структури та формування інформаційних ресурсів архівного порталу «Архіви України» [6, с. 10].

У дисертації Л. А. Кисельової «Державна політика у сфері архівної справи і діловодства як пред-

мет наукових досліджень» здійснено науково-теоретичне обґрунтування змісту найважливіших механізмів державного управління у сфері архівної справи та на цій основі розроблено рекомендації щодо поетапного інформаційного вдосконалення зазначених механізмів [7]. Також деякі аспекти використання архівних інформаційних ресурсів опосередковано розглядалися в дисертаційних дослідженнях Т. Клименко, І. Матяш, Н. Платонової, Ю. Прилепішевої, Н. Христової та ін.

Важливою складовою історіографічної бази є навчальна література – підручники та посібники з архівознавства й інформаційних технологій (Г. Г. Асєєва, Я. С. Калакури, К. Ю. Нефедова та ін.). Вагомий внесок у розробку основних понять інформатизації архівної справи зробив Я. Калакура, який присвятив відповідний розділ у своєму першому в історії незалежної України підручнику «Архівознавство». Він акцентував увагу на важливому значенні інформатизації, як для розвитку архівної науки та практики, так і для успішного розвитку сучасної історичної науки, намітив основні шляхи впровадження інформатизації в архівістику [1]. Згодом опубліковано ще ряд підручників з архівної справи в яких було розглянуто питання інформатизації архівної галузі [11; 17].

Публікації у вітчизняних та зарубіжних періодичних виданнях: журналах, газетах, Інтернет-виданнях, також, демонструють інтерес суспільства, що безупинно зростає, до інформатизації архівної галузі. Їх автори досліджують перспективи інформатизації та проблеми, що стоять на заваді широкому впровадженню інформаційних технологій: від політичних та правових до культурних та психологічних.

Кузовова Н. у статті «Інформатизація архівної справи в Україні (1991-2014 рр.): історія та правові аспекти» висвітлює здобутки сучасної української та світової архівної науки у галузі інформатизації архівної справи та документознавства. Особливу увагу звертає на методи й технології, що виявили себе життєздатними та ефективними в практиці архівної роботи та діловодної служби у незалежній Україні. Розкриває процес формування нормативно-правової бази з інформатизації архівної справи [8].

У статті В. В. Надольської на досвіді пострадянських країн висвітлено процеси впро-

вадження комп'ютерних технологій в архівну справу. У публікації розкрито основні тенденції інформатизації архівної галузі: формування архівних інформаційних систем, науково-довідкового апарату, створення цифрових копій архівних документів, відкриття архівними службами в мережі Інтернет офіційних веб-сайтів, розробка законодавчої бази, яка регулює питання створення і використання електронних документів [10].

Міжнародні та національні стратегії, а також відомчі й регіональні ініціативи європейських країн у галузі оцифровування, онлайн доступу і цифрового збереження культурної спадщини, що діють в європейських установах культурної спадщини висвітлено в статті О. М. Рибачок. Автор надає характеристики координаторів проектів та установ, що беруть участь у формуванні зазначених цифрових ресурсів, визначає специфіку доступу та прогрес у засобах збереження культурної спадщини [14].

Окремі питання, пов'язані з електронними ресурсами та функціонуванням електронних документів, порушуються в публікаціях Г. В. Власової, Н. А. Гайсинюк, Л. В. Бабко, С. М. Іванової та ін. Специфіку електронних документів, електронного документообігу розглянуто у працях Г. Г. Асеева, М. Болдовського, П. Марченка, В. В. Рудюка [2; 12; 13].

Зарубіжний досвід щодо збереження електронних документів та електронних інформа-

ційних ресурсів як форми документа, висвітлено у роботах українських дослідників І. Г. Передрія, В. В. Рудюка, Н. О. Стрілець, Г. В. Лавренюка, Л. В. Жук та О. М. Ус, [9; 12; 13; 16]. Зокрема, кандидатська дисертація і публікації В. В. Рудюка присвячені аналізу системи електронного документообігу у Федеративній Республіці Німеччина [12]. Досвід архівного зберігання електронних документів у Республіці Білорусь висвітлено в роботі Г. В. Лавренюка та Л. В. Жука [9], а зберігання електронних документів та електронних інформаційних ресурсів у Вільній федеральній землі Баварія (ФРН) – у статті О. М. Ус [16].

Отже, незважаючи на чисельність досліджень з окреслених питань, актуальним залишається вирішення проблеми інтенсивного впровадження новітніх технологій в архівну галузь. Аналізуючи публікації, що висвітлюють досвід зарубіжних країн щодо збереження документів в електронній формі, ми бачимо, що частково відповідні технології використовуються і в Україні. Архівні документи в електронній формі – явище складне й недостатньо досліджене, тому є потреба в подальшому науковому пошуку ефективних технологій комплектування архівів документами в електронній формі та створення відповідної нормативно-правової бази для унормування цих процесів, зокрема, що стосуються неуправлінських документів.

Список використаних джерел

1. Архівознавство : підручник для студ. іст. фак. вузів / Державний комітет архівів України, УНДІАСД ; ред.: Я. С. Калакура, І. Матяш. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : КМ Академія, 2009. 356 с.
2. Асеев Г. Методологія електронного документообігу: динамічні архіви. *Вісник Книжкової палати*. 2005. № 2. С. 22-25.
3. Боряк Г. В. Національна архівна інформаційна система «Архівна та рукописна україніка» і комп'ютеризація архівної справи в Україні: 3б. наук. праць. Вип. 1: Інформатизація архівної справи в Україні: Сучасний стан та перспективи. Київ, 1996. 308 с.
4. Боряк Г. В. Національна архівна спадщина України та Державний реєстр «Археографічна україніка»: Архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи. Київ, 1995. 348 с.
5. Дубровіна Л. А. Інформатизація в архівній справі. *Архівознавство : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / редкол. Я. С. Калакура (гол. ред.) та ін.* Київ : НаУКМА, 1998. С. 228-246.
6. Кисельова А. А. Архівні ресурси України в глобальній інформаційній мережі: види, доступ, перспективи : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.10. Київ, 2005. 18 с.
7. Кисельова Л. А. Формування та реалізація державної політики у сфері архівної справи і діловодства : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 25.00.02. Київ, 2013. 23 с. URL: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Avtoreferat. (дата звернення 24.04.2018).
8. Кузовова Н. Інформатизація архівної справи в Україні (1991-2014 pp.): історичні та правові аспекти. *Scriptorium nostrum*. 2015. № 1-2. С. 223-239. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/scno_2015_1-2_18. (дата звернення 24.04.2018).

9. Лавренюк А. Г., Жук Л. В. Архівне зберігання електронних документів та інформаційних ресурсів в Республіці Білорусь. *Архіви України*. 2010. №. 1. С. 62-69.
10. Надольська В. В. Інформатизація архівної галузі в пострадянських країнах: здобутки і проблеми. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії* : зб. наук. праць Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 23. 2012. DOI: Downloads/ apvtvi_2012_23_62.pdf (дата звернення: 01.05.2018).
11. Нефедов К. Ю. Архівознавство : навч. посіб. Харків : Нац. аерокосм. ун-т «Харк. авіац. ін-т», 2008. С. 64-71.
12. Рудюк В. В. Система керування електронною документацією у Федеративній Республіці Німеччина (1990-2006 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 27. 00. 02. Київ, 2008. 19 с.
13. Рудюк В. Формати даних та їхня роль у вирішенні проблем електронного документообігу. *Вісник Книжкової палати*. 2006. № 8. С. 36-38.
14. Рибачок О. М. Європейський досвід формування електронних ресурсів історико-культурної спадщини. URL: http://rks_2016_20_32.pdf. (дата звернення 20.03.2018).
15. Сукало А. М. Розвиток інноваційних технологій у формуванні інформаційних архівних ресурсів України (1991-2003 рр.) : автореф. дисертації ... канд. іст. наук за спец.: 07.00.10. Київ, 2005. 19 с.
16. Ус О. М. Досвід архівного зберігання електронних документів та електронних інформаційних ресурсів у Вільній федеральній землі Баварія (ФРН). *Архіви України*. 2011. №. 5. С. 196-202.
17. Хрестоматія з архівознавства : навч. посіб. для студ. іст. спец. вищ. навч. закл. / упоряд.: Г. В. Боряк та ін. Київ : Академія, 2003. С. 334-369.
18. Юдіна Л. М. Використання інформаційних ресурсів Національного архівного фонду України: науково-методичні засади, напрями та форми (1993-2004 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук за спец.: 07.00.10. Київ, 2005. 20 с.

Ю. С. Ковтанюк

ПЕРСПЕКТИВИ СТВОРЕННЯ ЦЕНТРАЛІЗОВАНОГО ФОНДУ КОРИСТУВАННЯ ДОКУМЕНТАМИ НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВНОГО ФОНДУ

Розглянуто сучасний стан створення архівними установами електронних (цифрових) фондів користування документами Національного архівного фонду, що знаходяться на обліку в цих установах, наведені переваги створення централізованого електронного фонду користування документами НАФ відповідно до сучасних світових тенденцій та окреслені перспективні напрями створення такого централізованого веб-орієнтованого ресурсу.

Ключові слова: централізований електронний фонд користування, документи, Національний архівний фонд, оцифрування, цифровізація, послуги

Сучасний стан розвитку інформаційного суспільства вимагає від архівних установ України нових підходів щодо організації їх роботи для задовільнення потреб у доступі до інформації в умовах загальної цифровізації.

Слід констатувати невисокий рівень готовності архівної сфери до таких викликів, зокрема щодо забезпечення користувачів доступом до інформації документів Національного архівного фонду (далі – НАФ) та довідкового апарату в електронній (цифровій) формі. Наразі, кожен архів в Україні намагається створити власний веб-орієнтований інформаційний ресурс, який надає доступ до довідкового апарату в електронній формі та цифрових копій описів справ постійного зберігання, а також документів НАФ [1].

Діяльність щодо створення зазначених електронних інформаційних ресурсів та окремих інформаційних об'єктів, що є складовими цих ресурсів (вимоги до цифрових копій документів, структура та зміст баз даних, порядок надання архівних послуг в електронній формі тощо), не унормована жодним нормативним або нормативно-правовим актом. Отже, ці ресурси є несумісними між собою для вирішення завдань щодо створення централізованого веб-сервісу для надання архівних електронних послуг за принципом єдиного вікна (one-stop-shop), які визначаються низкою розпоряджень Кабінету Міністрів України [2-5] та відповідають загальним світовим тенденціям [6-8].

Слід зазначити, що розвинуті країни світу проходили той самий шлях щодо створення на

початковому етапі локальних електронних інформаційних ресурсів, а згодом – централізованих [9-10].

На нашу думку, таким електронним інформаційним ресурсом в архівній сфері України централізований електронний (цифровий) фонд користування документами НАФ, завдання щодо створення якого було визначено розпорядженням Кабінету Міністрів України [4, п. 5].

Наведемо основні аргументи на перевагу створення централізованого електронного фонду користування документами НАФ:

- заощадження коштів на створення, захист та обслуговування однієї потужної інформаційно-телекомунікаційної системи (далі – ІТС), що забезпечить функціонування цього фонду, замість множини – по всіх архівних установах;
- зниження мінімальних вимог до обладнання для здійснення архівістами описування документів НАФ в електронній формі;
- спрощення навчання працівників та користувачів роботі в системі;
- прискорення надання архівних послуг;
- значне покращення пошуку інформації;
- зменшення частки незатребуваних документів НАФ.

Разом з тим, із збільшенням бази даних (доступної інформації), суттєво збільшиться кількість запитів. Однак, система дозволить опрацьовувати їх в автоматизованому режимі.

Для вирішення цього складного завдання нами пропонується наступна етапність дій.

На початковому етапі вважаємо за доцільне створити:

- сховище даних для зберігання інформації в цифрових форматах з можливістю його масштабування;

- забезпечити надійне зберігання даних;

- розробити структуру та зміст загальної бази даних та архітектуру системи;

- програмне забезпечення, що складається з трьох основних модулів: для наповнення системи інформацією архівістами, для звіряння доданих даних та надання до них доступу користувачам; надання доступу до інформації користувачам;

- здійснити тестову експлуатацію програмного забезпечення.

Щодо надання до системи авторизованого віддаленого доступу архівістів. Архівістам у використанні буде надано єдиний інтерфейс для описування документів НАФ за єдиними правилами та можливості додавання до неї цифрових копій документів НАФ та описів справ постійного зберігання.

Щодо надання до с інформації користувачам. На сьогодні створено інформаційний ресурс «Шукаємо в архівах», доступ до якого надається за адресою shukaemo.archives.gav.ua, що призначений для доступу до інформації документів НАФ на рівні описування «Фонд». За основу взято інформацію, яку державні архіви України створювали протягом останніх 18 років на виконання рішення колегії Державного комітету архівів України [11] у форматі системи керування базами даних Microsoft Access [12]. Зазначений веб-ресурс створено в Центральному державному електронному архіві України та на початку 2019 року надано до нього авторизований доступ лише працівникам Укрдержархіву з метою здійснення тестової експлуатації цього ресурсу.

Для подальшого наповнення бази даних «Шукаємо в архівах» пропонується здійснити:

- автоматизоване перенесення інформації із існуючих локальних баз даних, підготовлених державними архівами у форматі Microsoft Access;

- розглянути можливість автоматизованого перенесення даних із існуючих в державних архівах електронних інформаційних ресурсів в централізований.

На наступному етапі вкрай важливими завданнями є створення та затвердження таких нормативно-правових актів:

- Порядку створення та функціонування централізованого електронного фонду користування документами НАФ – дозволить не лише унормувати роботу архівних установ щодо створення централізованого ресурсу з надання архівних електронних послуг, а і створить підґрунтя для організації діяльності установ, що не належать до сфери управління Укрдержархіву. Підстава для створення цього нормативно-правового акта визначена розпорядженням Кабінету Міністрів України [4, п. 5];

- Правила оцифрування документів НАФ. Створення цього документа визначено планом роботи Укрдержархіву на 2019 рік. Зазначимо, що вагому роботу щодо підготовки основи для змісту таких правил було виконано Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства у межах плану науково-дослідної роботи на 2018 рік [13].

Вирішення цих завдань дозволить перейти у подальшому до планування заходів щодо цифровізації архівної справи.

На нашу думку подальший розвиток централізованого електронного фонду користування документами НАФ повинен передбачати:

- створення на його базі єдиної платформи для цифровізації архівної справи, що дозволить перейти до ведення та подання планово-звітної документації в електронній формі;

- здійснення поступового переходу до ведення електронного обліку, у тому числі централізованого;

- забезпечення якісно нового централізованого обліку;

- створення систему моніторингу показників розвитку архівної справи в режимі реального часу;

- запровадження архівних електронних послуг за принципом «єдиного вікна» (one-stop-shop), у тому числі вирішення питання щодо надання платних електронних послуг.

Проблемні питання, що потребують уваги не тільки керівників архівної сфери, а і держави:

- відсутність матеріально-технічного та грошового забезпечення на початковому етапі для створення та розвитку в архівній сфері сучасних інформаційно-телекомунікаційних систем, у тому числі забезпечення обладнанням для

оцифрування архівних документів, створення правильних технічних завдань, промислового програмного забезпечення, комплексної системи захисту інформації, здійснення дослідної експлуатації систем, впровадження їх у промислову експлуатацію;

– відсутність постійного планового матеріально-технічного та грошового забезпечення у подальшому для забезпечення постійного функціонування архівних електронних інформаційних ресурсів;

– відсутність в достатній кількості спеціалістів, фаховий рівень яких дозволив би гра-

мотно запропонувати та сформулювати рішення, створити технічні завдання, розробити програмне забезпечення, впровадити системи в експлуатацію, провести навчання, здійснити аудит існуючих інформаційно-телекомунікаційних систем та провести їх модернізацію. На нашу думку, для притягнення в архівну сферу таких спеціалістів слід змінити державну політику щодо оплати праці посад для таких працівників та суттєво підвищити її відповідно до сучасних тенденцій на ринку праці спеціалістів з інформаційних технологій та захисту інформації.

Список використаних джерел

1. За результатами моніторингу офіційних веб-сайтів державних архівних установ України [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://archives.gov.ua/?page=2>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 29.03.2019.
2. Про схвалення Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.11.2016 № 918- р // Офіц. вісн. України. – 23.12.2016. – № 99. – Ст. 259.
3. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 № 649-р // Офіц. вісн. України. – 06.10.2017. – № 78. – Ст. 109.
4. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку електронного урядування в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 617-р // Урядовий кур'єр. – 19.10.2018. – № 196.
5. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні на 2019-2020 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.01.2019 № 37-р [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-2019-%D1%80>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 29.03.2019.
6. Reform Plan and Reorganization Recommendations Delivering Government Solutions in the 21st Century [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2018/06/Government-Reform-and-Reorg-Plan.pdf>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 29.03.2019.
7. Ковтанюк Ю. С. XIII міжнародна конференція архівів «Електронна документація та представлення архівних матеріалів в інтернеті» із циклу Colloquia Jerzy Skowronek dedicata / Ю. С. Ковтанюк // Архіви України. – 2013. – Вип. 3. – С. 223-234.
8. Гаранін О. Я., Ковтанюк Ю. С. Міжнародна науково-практична конференція «Теоретичні і практичні проблеми документознавства та архівознавства: ретроспектива і сучасність» (2–3 грудня 2015 р., м. Мінськ) / О. Я. Гаранін, Ю. С. Ковтанюк // Архіви України. – 2015. – Вип. 5-6. – С. 305-310.
9. Консультації Голови Державної архівної служби України Тетяни Баранової з Національним архівістом Естонії Прітом Пірско: протокол робочої наради від 23.05.2018 № 1 // поточний архів Державної архівної служби України.
10. Strategia digitalizacji archiwów państwowych na lata 2018-2023 [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://www.archiwa.gov.pl/files/Strategia_digitalizacji_zasobu_archiww_pastwowych.pdf. – Назва з екрану. – Дата звернення: 29.03.2019.
11. Про створення Інформаційної системи «Центральний фондний каталог» рішення колегії Державного комітету архівів України від 25.07.2001 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://archives.gov.ua/International/BranchProgs/RishennyaKolegii.php>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 29.03.2019.
12. Руководство по установке программы «Архивные фонды Украины – rel. 0.9» / Державний комітет архівів України. – 2001. – 10 с.
13. Цифровий фонд користування документами Національного архівного фонду: створення, зберігання, облік та доступ до нього: методичні рекомендації / Державна архівна служба України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства; уклад.: Л. В. Дідух, Н. В. Залеток, Т. М. Ковтанюк / схвалено Нормативно-методичною комісією Укрдержархіву (протокол засідання від 07.02.2019 № 01). – Київ, 2018. – 131 с.

The state of creation of archival institutions of electronic (digital) funds for using the records of the National Archival Fond, which are registered in these institutions, provides the advantages of creating a centralized electronic fund for using NAF records in accordance with current world trends and outlines the perspective directions for the creation of such a centralized web-based resource.

Key words: centralized electronic fund of use, records, National Archival Fond, digitization, digitalization, services.

О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, Н. М. Марценюк

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ У ПРАЦЯХ І. ГУБАРЖЕВСЬКОГО ТА МАТЕРІАЛАХ ЙОГО ОСОБОВОГО ФОНДУ У ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація. У статті висвітлено життєвий та творчий шлях наукового та релігійного діяча, емігранта Ігоря Губаржевського. Головна увага приділена характеристиці його праць з історії українського руху у місті Кам'янець-Подільський на початку ХХ ст.; а також матеріалів про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету.

Ключові слова: Державний архів Вінницької області, І. Губаржевський, Кам'янець-Подільський, духовна семінарія, університет.

В сучасній Україні одним із джерел поповнення державного архівного фонду є надходження історико-документальних колекцій емігрантів, які залишили Батьківщину з політичних мотивів.

Лише починається ознайомлення та дослідження творчої спадщини Ігоря Губаржевського – наукового і релігійного діяча, публіциста, письменника.

Частину документів та матеріалів із особистого архіву І. Губаржевського його донька – Ярослава Французенко у 2010 р. передала до Державного архіву Вінницької області, іншу – більшу частину та бібліотеку – у 2011 р. – подарувала Національному університету «Києво-Могилянська академія».

Науковці Ю. Легун та О. Кравчук упорядкували видання праць І. Губаржевського у двох збірниках [2; 3], опублікували опис його особового фонду (Р-6180) у Державному архіві Вінницької області [7].

Окремі опубліковані праці та матеріали фонду, присвячені історії Кам'янця-Подільського не привертали уваги дослідників.

Мета статті – висвітлити погляди та оцінки І. Губаржевського щодо розвитку українського руху у Кам'янці-Подільському на початку ХХ ст., ознайомити з матеріалами фонду з цієї проблеми.

Життєвий шлях І. Губаржевського, загальний огляд його праць містяться у статтях та публікаціях Ю. Легуна та О. Кравчука [8; 9; 10].

Ігор Володимирович Губаржевський народився 30 травня (за старим стилем) 1905 р. у с. Дерешева Ушицького повіту Подільської

губернії (сучасного Мурованокуриловецького району Вінницької області) в родині православного священика. Виріс у с. Паланці Гайсинського повіту (нині – с. Заозерне Тульчинського району на Вінниччині), куди його батька у 1906 р. призначили парафіяльним священиком. У 1914-1919 рр. навчався в Тульчинській духовній школі. Наприкінці української революції 1917-1921 рр. перебував у повстанському загоні отамана Лиха. Допоміг багатьом повстанцям перейти через кордон до Румунії у грудні 1920 р. Сам залишився в Україні незважаючи на небезпеку.

У сільській раді Паланки отримав довідку, що його, начебто, сина народного учителя, відрадженого до Києва на навчання. У Києві працював чорноробом на заводі «Арсенал», коли став студентом – підпрацьовував розчищенням вулиць від снігу, рубанням дров для містян.

У 1922 - 1927 рр. навчався на етнологічному відділенні Київського археологічного інституту. 1930 р. склав екстерном іспити за профілем історико-філологічного відділу у Київському інституті народної освіти (колишній університет Св. Володимира).

1925-1930-і рр. працював лектором на Київських державних курсах українознавства. З 1928 р. працював у науково-дослідному Інституті мовознавства Академії наук: до 1932 р. – науково-технічним працівником, згодом, до липня 1941 р. – молодшим, старшим науковим співробітником, керівником секції діалектології. Також викладав українську мову і літературу у Київській повній залізничній школі. 1936-1938 рр. – доцент Київського педагогічного

інституту імені М. Горького, 1938-1941 рр. – професор, завідувач кафедри російської мови, керівник мовознавчого відділу аспірантури.

1939 р. захистив у Харківському університеті дисертацію кандидата філологічних наук «Т. Шевченко і сучасна українська літературна мова». Науковими опонентами виступили професори Харківського університету – академік Л. А. Булаховський та кандидат філологічних наук Ю. В. Шевельов.

Автор 30-ти наукових праць, зокрема, спів укладач «Російсько-українського словника» обсягом 890 сторінок та термінологічних словників.

Після нападу Німеччини на СРСР 1941 р. разом з родиною через хворобу дітей залишився в окупованому Києві. Зробив невдалу спробу відновити діяльність Інституту мовознавства.

Важливим і зрештою визначальним покликанням І. Губаржевського, яке сформувалося під впливом родинного оточення, стала його віра і релігійна служба. З 1922 р. з дозволу духівництва він виголошував проповіді в церквах, став парафіянином Софіївського собору, де слухав проповіді митрополита УАПЦ

В. Липківського.

29 грудня 1941 р. рукоположений в сан священника УАПЦ, призначений настоятелем Свято-Троїцької церкви м. Чоповичі і благочинним Чоповицької округи, згодом – благочинним Коростенської та Овруцької округ на Житомирщині. З 24 січня 1943 р. - протоієрей. У жовтні 1943 р. емігрував. У травні 1945 р. переїхав з Тюрингії в англійську зону окупації – до Ганновера. 1945-1948 рр. – настоятель парафії у таборі українських військовополонених Гайденау. Був членом літературного гуртка, керував відділом мови і літератури народного університету, створених у таборі.

Навесні 1948 р. переїхав з Німеччини до Великої Британії, очолював Генеральне церковне управління УАПЦ, організував видання часопису «Братський листок». Один із засновників української релігійної організації «Братство Св. Архангела Михаїла».

Згодом приєднався до УАПЦ (соборноправної), був одним з її ідеологів. 1960 р. – виїхав до США, був заступником голови Малої і Великої Рад УАПЦ (соборноправної), священником

у церкві в Брукліні. Також служив у парафіях УАПЦ Нью-Йорку, Трентоні, Філадельфії.

Працював професором Інституту Східної і Центральної Європи Колумбійського університету (Нью-Йорк), викладав давню українську літературу, українську та російську мови, співпрацював з українським відділом Радіо «Свобода». У Нью-Йорку створив видавництво, де виходив журнал «Наша Батьківщина».

Наприкінці життя організував лекторій, де читав лекції, зміст яких був спрямований на зміцнення національно-християнської свідомості українських емігрантів, відстоював необхідність утворення Української церкви з патріархом Київським і всієї України.

Ігор Губаржевський був активним учасником наукового життя української еміграції. Він брав участь у вшануванні у жовтні 1962 р. у Нью-Йорку 35-річчя наукової праці визначного українського мовознавця, дійсного члена НТШ, професора М. К. Ковалева. 12 червня 1963 р. на засіданні комісії ВАУАН критикував за надмірний оптимізм доповідь головного редактора українського відділу Радіо «Свобода» М. Добрянського про сучасну мовну політику в Україні. У січні 1964 р. І. Губаржевський був обраний членом Російського і слов'янського інституту м. Нью-Йорка. Виступав з доповідями: «Мовна політика в УСРР останнього десятиріччя і реагування на неї» на конференції мовознавчої секції ВУАН 17 травня 1964 р., «Українська загально технічна термінологія і боротьба навколо неї» на конференції мовознавчої комісії НТШ 27 листопада 1965 р.

3 червня 1967 р. брав участь в урочистому відзначенні в Нью-Йорку 45-річчя відродження УАПЦ, 25-річчя єпископського служіння в ній архієпископа Григорія, 18-19 травня 1968 р. був учасником III з'їзду українських письменників в еміграції.

У січні 1970 р. за дорученням зборів представників Свято-Михайлівської парафії УАПЦ (соборноправної) в Нью-Йорку, як її настоятель, І. Губаржевський, разом із головою Парафіальної ради З. Туркалом підписали лист протесту до штаб-квартири ЮНЕСКО в Парижі щодо святкування 100-ліття з дня народження В. Леніна «з тієї простої причини, що терорист гуманістом бути не може ...».

Помер І. Губаржевський 5 листопада 1970 р. в Брукліні. Похований у м. Лінден, штат Нью-Джерсі США [1; 8].

І. Губаржевський впродовж життя залишався вірним ідеї незалежної соборної Української держави. Його виступи, статті, художні твори стосувалися актуальних питань філософії історії України, релігії, суспільно-політичної проблематики, відзначалися національно-патріотичною спрямованістю.

На чужині І. Губаржевський не забував про свою малу Батьківщину.

У статті «Краса України – Поділля» він подав розуміння взаємозв'язку понять Батьківщина та Мала Батьківщина: «Велика Батьківщина у свідомості людини починається з «Малої Батьківщини», у її почутті. Любов до Великої України (в розумінні соборної України) починається з любові до конкретної території, на якій українець чи українка народилися... Первинною силою цього почуття є любов до КОНКРЕТНОЇ, ВУЖЧОЇ, «ДИТЯЧОЇ» України, яка все життя людини живе в ній з непереможною силою, не заперечуючи, а, навпаки, підсилюючи її любов до України як всенаціональної єдності» [4, с. 239].

Саме це почуття спонукало і. Губаржевського до виступу 7 грудня 1968 р. з доповіддю «Національні риси духового Поділля» на урочистому засіданні ВУАН, присвяченого 900-річчю м. Кам'янця-Подільського, до праці у редколегії заснованого 4 вересня 1969 р. Товариства Подолян у Нью-Йорку [8, с. 37].

У особовому фонді зберігаються чернетки текстів цієї доповіді, згодом опублікованої, та іншого виступу – «Привітаємо ювіляра – Кам'янець-Подільський». Зміст цих праць свідчить, що автор надавав Кам'янцю особливе місце в історії Поділля. У тексті виступу відзначено зростання ролі міста від важливого стратегічного пункту у XIV ст. до головного центру Поділля у XVI ст. [6, спр. 1, арк. 18].

З огляду на розвиток духовності українців Поділля, Губаржевський виняткового, за його словами, значення надавав Подільській Духовній Семінарії у Кам'янці: «На Поділлі це була колиска української національної свідомості. Сюди приходили вчитися сини священників, дяків, а іноді вчителів і просто селян – плоть

від плоті і кров від крові українського села, хоча, як правило, і без виробленої ще національної свідомості. Для сіячів цієї свідомості тут був чудовий ґрунт» [5, с. 241].

Він відзначав складнощі цього процесу: «... В Кам'янці і на Поділлі зустрілися в сутичці з молодією українською свідомістю старі анти-українські сили: польська і російська» [6, спр. 1, арк. 18]. Незважаючи на спроби полонізації чи русифікації, «семінарія до останнього дня свого існування залишалася виразно українською» [6, спр. 1, арк. 18].

Автор докладно висвітлив національно-громадську працю помічника інспектора семінарії В. Чехівського – майбутнього прем'єр-міністра УНР, діяльність єпископа Парфенія. Владика створив і очолив комісію для перекладу українською мовою «Нового Заповіту», до якої увійшли о. Ю. Сіцинський, о. К. Савкевич, викладачі: семінарії – А. Несиловський і М. Савкевич, жіночої єпархіальної школи М. Бичковський, смотритель міської школи С. Іваницький. Завдяки перекладу «уперше в Україні залунало з церковного амвону у переповненому офіційними представниками влади і народом Кам'янецькому катедральному соборі на Великдень 1907 року під час архиєрейської Служби Божої Слово Боже українською мовою» [5, с. 243-244].

На думку І. Губаржевського, переклад Святого Письма українською мовою, опрацьований у Кам'янці, став однією з перших цеглинок у фундаменті відродженої 1921 р. УАПЦ. Також «... Кам'янець-Подільський, зокрема, його семінарія, дедалі щедріше збагачували Україну кадрами національно-свідомої і активної інтелігенції» [5, с. 244]. До цієї плеяди автор зараховує мистецтвознавця К. Широцького, майбутнього голову Ради міністрів УНР В. Голубовича, громадського діяча В. Приходька, літераторів В. і К. Туркалів, композитора М. Леонтовича, священників С. Дзюбинського, Л. Єзерницького, також Г. Голоскевича, згадує імена випускників семінарії – письменників А. Свидницького, С. Руданського, М. Коцюбинського [5, с. 244-245].

Наголошуючи, що «видане місце у збереженні і піднесенні національного духу Поділля, як і цілої України, посідала Українська

Автокефальна Православна Церква», І. Губаржевський стисло подає долю її достойників, які були родом з Поділля, чи служили в цьому краї – митрополита В. Липківського, єпископів – М. Борецького, М. Карабіневича, О. Червінського, К. Кротеви́ча, М. Задвірняка, священника Г. Антохова [5, с. 245-246].

У рукопису статті згадано про демонстрацію, організовану більшовиками у 1917 р. в Кам'янці, встановленню їх влади у місті за допомогою 3-го Кавказького корпусу, боротьбу проти радянської влади у краї у 1918-1920-х рр. [6, спр. 1, арк. 71-73].

Високо оцінюючи значення Кам'янця у ствердженні державної незалежності України, І. Губаржевський відзначав: «Кам'янець-Подільський був не тільки кам'яною твердинею Української Землі, далеко висуненою на Захід її, а й останньою її державною твердинею у боротьбі Української Народної Республіки проти советської навали у 1920-му році, бо саме в Кам'янці найдовше протримався уряд відродженої нашої держави» [6, спр.1, арк. 19].

Про любов І. Губаржевського до рідного Поділля свідчила його увага до краєзнавчих матеріалів про край, що друкувалися у радянській пресі. Статтю «Краса України – Поділля» він завершує цитатою із публікації М. Костриці із київського журналу «Україна». Відомо, що видатний український краєзнавець, доктор географічних наук, голова Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині М. Костриця, нині покійний, опублікував її, коли працював учителем в с. Хижки Старокостянтинівського району Хмельницької області [4, с. 240].

У статті «Національні риси духовності Поділля» автор посилається на публікацію М. Брайчевського про втрати низки архітектурних пам'яток Кам'янця в радянські часи [5, с. 246].

І. Губаржевський не оминув створення Кам'янець-Подільського державного українського університету. Більш розлого ця подія висвітлена у неопублікованому, за відомостями авторів, документі його особового фонду – статті Юрія Олександровича Шульмінського «Ініціатори Кам'янець-Подільського державного українського університету» [6, спр. 7, арк. 19-24].

Найвірогідніше, що автор – син гласного Кам'янець-Подільської міської думи [10, с. 38]. Як зазначено на початку і наприкінці тексту, Ю. Шульмінський мешкав у Буенос-Айресі (Аргентина) і підготував статтю у травні 1967 р. Можна припустити, що текст призначався для збірника, присвяченого Поділлю, який не був надрукований [11, с. 388]. Автор не збирався приїздити до США, тому його праця не була включена до програми ювілейної конференції.

Ініціаторами утворення університету у Кам'янці автор вважає голову Кам'янецької земської управи Олімпіаду Михайлівну Пашенко, голову Кам'янецької міської управи Олександра Павловича Шульмінського, голову Подільської губернської «Просвіти» Костя Григоровича Солуху [6, спр. 7, арк. 19].

Передумовою відкриття університету Ю.Шульмінський розглядав лекційні виступи перед громадськістю міста на початку ХХ ст. М.Филипського та О. Пашенко, діяльність товариства «Просвіта», заснованого у 1906 р. [6, спр. 7, арк. 19-21].

Безпосереднім приводом, що спонукав О. Пашенко та О. Шульмінського виступити з пропозицією про створення університету в Кам'янці було повідомлення наприкінці 1917 р. про намір заснувати у Полтаві філію Київського Народного університету. О. Шульмінський на засіданні міської ради запропонував звернутися до уряду з проханням заснувати університет, або, принаймні, його філію у Кам'янці. Пропозицію було схвалено [6, спр. 7, арк. 20].

Варто зазначити, що Ю. Шульмінський, перебуваючи закордоном, не мав доступу до історичних джерел. Штамп на першій сторінці тексту вказує, що він був архітектором, можливо тому допускав окремі неточності, зокрема, міську думу називав міською радою. Найбільш знаний дослідник історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, доктор історичних наук, професор О. М. Завальнюк вказує, що О. Пашенко була гласною міської думи (українська фракція) і головою Кам'янецької народної ради, О. Шульмінський – гласним міської думи, лідером польської фракції [12, с. 37-38].

Ю. Шульмінський стисло висвітлив перебіг подій, пов'язаних із заснуванням університету.

Автор вказує на однаковість кам'янецької влади у цьому питанні. Так, за дарування університету міської землі та будівель проголосували члени «всіх фракцій (української, польської, сіоністичної, соціал[істичного] блоку)» [6, спр. 7, арк. 21].

Важливість згуртування зусиль всієї громади для досягнення поставленої мети, автор також відзначив у висновках.

«Методи будівництва університету в Кам'янці, згідно з часом та обставинами були майже зразковими. Їх можна порівняти з кращими діями нашої новітньої історії... До справи університету були притягнуті всі діючі сили Поділля... Ініціатори оперли свою акцію на

єдиній фінансово міцній установі, яка перетривала війну і революцію, - міському самоврядуванню... Сміливий намір творити повний університет гуманістичних та природничих наук, надає справі не провінційного, а національного значення... Не тільки тривкий, наполегливий ентузіазм, але й солідна реалізація завершують справу» [6, спр. 7, арк. 22-23].

Отже, особовий фонд І. Губаржевського свідчить, що краєзнавчі дослідження допомагали емігрантам у збереженні національної ідентифікації. Матеріали фонду І. Губаржевського у Державному архіві Вінницької області доповнюють відомості про розвиток українського національного руху на Поділлі на початку ХХ ст.

Список використаних джерел

1. Вірний-Француженко М. Дитинство, юність і батьки. // Губаржевський Ігор. «Я мовчу – душа говорить...». Вінниця: Видавець Т. П. Барановська, 2015. С. 22-23.
2. Губаржевський І. Хрест і тризуб. Релігійна публіцистика і проповіді. Вінниця : Т. П. Барановська, 2017. 371 с.
3. Губаржевський І. «Я мовчу – душа говорить...». Вінниця: Видавець Т. П. Барановська, 2015. 388 с.
4. Губаржевський І. Краса України – Поділля. // Губаржевський І. «Я мовчу – душа говорить...». – Вінниця: Видавець Т. П. Барановська, 2015. С. 239-240.
5. Губаржевський І. Національні риси духовності Поділля. // Губаржевський І. «Я мовчу – душа говорить...». Вінниця: Видавець Т. П. Барановська, 2015. С. 240-248.
6. Державний архів Вінницької області. Ф. Р-6180, опис 1.
7. Легун Ю. В., Кравчук О. М. Особовий фонд І. Губаржевського у Державному архіві Вінницької області // Губаржевський І. Хрест і тризуб. Релігійна публіцистика і проповіді. Вінниця : Т. П. Барановська, 2017. С. 21-25.
8. Легун Ю., Кравчук О. Творчий спадок Ігоря Губаржевського. // Губаржевський І. «Я мовчу – душа говорить ... ». Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2015. С. 34-41.
9. Легун Ю. В., Кравчук О. М. Творчий спадок Ігоря Губаржевського. // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2012. Вип. 19. С. 209-225.
10. Легун Ю., Кравчук О. Творчий спадок І. Губаржевського у фондах Державного архіву Вінницької області. // Друга Мурованокуриловецька науково-краєзнавча конференція / Матеріали конференції, 22-23 вересня 2017 р., смт. Муровані Курилівці. Вінниця, 2017. С. 42-50.
11. Легун Ю. В. Товариство Подолян при Українській Вільній Академії наук у США (кінця 1960-х-початку 1970-х рр.). // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. XIV. Серія: Історія: Збірник наукових праць. Вінниця, 2008. С. 384-389.
12. Свято відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету: Дослідження. Документи. Матеріали / Укладач, автор переднього слова і досліджень О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 280 с.

О. М. Kravchuk S. L. Kalytko N. M. Martseniuk

KAMIANETS-PODOLSKYI IN THE WORKS OF I. HUBARZHEVSKY AND THE MATERIALS OF HIS PERSONAL FUND IN VINNYTSIA REGION STATE ARCHIVE.

Summary. In this article are lighted the life and career of a scientific and religious figure, an emigrant, Ihor Hubarzhevskiy. The basic attention is paid on the characterization of his works on the history of the Ukrainian movement in city of Kamianets-Podilskiy as well as on the fund materials of Kamianets-Podilskiy State University foundation.

Keywords: State archive of Vinnytsia region, I. Hubarzhevskiy, Kamianets-Podilskiy, theological seminary, university.

Л.Л. Левченко

АРХІВНІ УСТАНОВИ МИКОЛАЇВЩИНИ У 30-х рр. ХХ ст.

Анотація. У статті висвітлюється історія архівних установ Миколаївщини в 30-х рр. ХХ ст., у т. ч. Миколаївського окружного (місцевого) архівного управління, Первомайського окружного (місцевого) архівного управління, Миколаївського державного історичного архіву, Первомайського державного історичного архіву, Миколаївського обласного архівного управління та Миколаївського обласного архіву, а також архівів у районах, які в 30-ті рр. ХХ ст. належали до Одеської, потім Миколаївської області (з 1937 р.), а нині входять до меж Миколаївської, Херсонської та Кіровоградської областей.

Ключові слова: Миколаївське окружне (місьцеве) архівне управління, Первомайське окружне (місьцеве) архівне управління, Миколаївський державний історичний архів, Первомайський державний історичний архів, Миколаївське обласне архівне управління, Миколаївський обласний архів, історія архівів України.

Ця стаття є продовженням дослідження історії архівів Миколаївщини й має на меті висвітлити стан і діяльність архівних установ у 30-ті роки ХХ ст., тобто за періоду, якому в історіографії раніше увага не приділялася[1].

На початку зазначеного періоду на території, що нині входить у межі Миколаївської області, функціонувало дві архівні установи окружного рівня, створені 1925 року, Миколаївське окружне архівне управління (м. Миколаїв) та Первомайське окружне архівне управління (м. Первомайськ), та районні архіви, заснування яких датується 1932 роком.

10 лютого 1926 року питання про діяльність Миколаївського окрарху слухалося на засіданні Президії Миколаївського окрвиконкому. З доповіддю виступала завідувач окрарху Катерина Йосипівна Осипова, яка була членом Президії Окружкому[2]. На засіданні Президії схвалено таку резолюцію: «Констатувати, що не дивлячись на короткий термін існування Окр[ужного] Архівного Управління (4 місяці) та несприятливі об'єктивні умови, в яких проходила праця Окр[ужного] Арх[івного] Управління, відсутність відповідного помешкання, обкладу робітників, знайомих з архівними справами, Мик[олаївське] Арх[івне] Управління виконало досить значну працю як в справах виявлення і концентрації архівного матеріалу, так і в справах інструктування та налагодження існуючих архівів у радянських та кооперативних установах»[3]. До 1 квітня 1926 року

в сховищах окрарху (вул. Шевченка, 46, нині - 64) вже було сконцентровано 63 фонди лінійним розміром 702 пог. м. На кінець 1929 року Миколаївському окружному архівному управлінню належало 2 архівосховища: основне (площею 270,0 кв. м., протяжність стелажного обладнання 1134,82 пог. м.) і резервне (площею 114,48 кв. м., протяжність стелажного обладнання 672,0 пог. м.)[4], завдяки чому стала можливою концентрація значної кількості архівних документів.

Якщо Миколаївське окружне архівне управління, незважаючи на труднощі, змогло швидко налагодити архівну роботу в окрузі, то у Первомайську склалася протилежна ситуація. Ще в листопаді 1925 року до Первомайська виїжджав інспектор-інструктор Укрцентрархіву (Центрального архівного управління (ЦАУ) УСРР) М. П. Тарасов, а 30 грудня 1925 року на колегії Укрцентрархіву він констатував відсутність у Первомайському окрарху, що належав тоді ще до III групи, постійного завідувача, приміщення та фінансування[5]. У такій ситуації перебував не лише Первомайський окрарх, а й інші окружні архівні управління в Україні, зокрема Зінов'ївське, Бердичівське, Павлоградське, Проскурівське, Старобільське, Глухівське, Уманське, котрі зовсім не мали фінансування. Загалом на 1925–1926 бюджетний рік лише 17 окрархів змогли затвердити кошториси[6]. Через відсутність фінансування не могло бути й мови про будь-який розвиток

архівної справи в таких округах, як Первомайський. Відповідно до постанови ВУЦВК і РНК УСРР від 25 січня 1928 року «Про Центральне архівне управління УСРР (Укрцентрархів), установи, що є при ньому, та його місцеві органи» Миколаївський окрарх віднесли до I групи, Первомайський – до II групи.

Первомайське окружне архівне управління, очолюване завідувачем Соловйовим Іустимом Петровичем і його заступником Боримським Василем Іовичем, розміщувалося в «Будинку Рад» на вул. Шевченка[7]. 1929 року штат окрарху було збільшено й на посади інструкторів призначено Пірожкова Ілларіона Абрамовича[8] та Костенко (ім'я та по батькові в документах не зазначено).

Основними напрямками роботи Первомайського окрарху в 1927–1930 рр. були обстеження установ з метою виявлення в них таємних архівів, організації їх зберігання, налагодження таємного діловодства; обстеження партійних архівів; підготовка таємних, партійних і звичайних архівів до передавання на зберігання до окрарху. Укрцентрархів направив до окрархів «Інструкцію по веденню таємного діловодства і переховуванню таємного листування й таємних архівних справ в центральних та округових архівних установах УСРР», «Правила постановки архівної частини таємного діловодства державних, професійних та кооперативних установ і підприємств УСРР», якими було встановлено порядок допуску співробітників до роботи, що мала таємний характер. У Первомайському окрарху з 1 січня 1929 року розпочав роботу таємно-політичний відділ, що складався з двох секцій: партійних і комсомольських архівних матеріалів (партсекція); таємних матеріалів дієвих установ. Роботою партсекції безпосередньо керував відділ Єдиного Партархіву КП(б)У Інституту історії партії та Жовтневої революції на Україні при ЦК КП(б)У через завідувача таємно-політичного відділу окрарху. Друга секція формувалася з таємних матеріалів дієвих установ округу. Її роботою безпосередньо керував Укрцентрархів через завідувача окрарху. До функцій таємно-політичного відділу належали: концентрація, впорядкування та належне переховування архівних матеріалів; обстеження та інструктаж партій-

них і комсомольських архівів за окремими дорученнями Єдиного Партархіву чи за вимогою місцевих партійних або комсомольських організацій; нагляд та інструктаж таємних частин установ згідно правил «...постановки архівної частини таємного діловодства...»; видавання довідок на підставі матеріалів, що зберігалися таємно-політичним відділом. Керівництво відділом доручалося завідувачу окрарху. Для відділу виокремлювалося спеціальне ізольоване приміщення[9].

Здійснення обстеження архівів установ покладалося на І. П. Соловйова як на завідувача окрарху. 1928 року обстежено 41 установу, в 1929 році – 13 установ окружного рівня та 49 установ в районах округу. 1929 року почалася концентрація архівних документів в сховищах окрарху[10].

3 грудня 1929 року ЦАУ УСРР розіслало до всіх окрархів таємний обіжник, у котрому йшлося про погіршення умов зберігання документів у зв'язку з переміщенням архівів до непридатних будівель. ЦАУ УСРР пропонувало окрархам звертатися до місцевих органів із проханням про передавання під архіви споруд, що належали організаціям релігійних культів (церквам, синагогам тощо), оскільки в них уможливлувалося збудування високих багатоярусних стелажів. У обіжнику зазначалося: «В рішучій формі це слід зробити особливо тим окрархам, які зараз за перевантаженістю своїх архівосховищ вже не мають можливості концентрувати архівні матеріали»[11]. З цього приводу І. П. Соловйов звернувся до Президії Первомайського окрвиконкому та міськради з доповідною запискою такого змісту: «...в зв'язку з тим, що під архівосховище округового архівного управління відведено помешкання, що складається з 3-х кімнат, розмір яких взагалі 159 кв. м. 16 см, таке помешкання безумовно зовсім недостатнє. Зараз, в зв'язку з тим, що райони починають звозити свої архіви, перед нами стало питання про збільшення помешкання під архівосховища. Помешкання, яке було б пригідне під архівосховище і яке б вистачило на протязі багатьох років – це Миколаївський кафедральний собор (у м. Первомайському, 2 частина Голти). В разі відмовлення нам в цьому помешканні, ми зупинимося пе-

ред фактом, коли не буде куди складати архівів, а тому, аби запобігти такому явищу, прошу вжити відповідних заходів аби зазначену церкву було передано для зазначених потреб. Зав. окрархуправлінням Соловійов»[12]. Питання розглядалося Первомайською міською радою, однак станом на 1930 рік так і не було позитивно вирішене. Незважаючи на відсутність приміщення, вилучені архівні документи релігійних установ Первомайського округу були передані на зберігання до окрарху[13].

Оскільки Первомайський окрарх не мав достатніх площ для зберігання документів, майже всі ліквідовані установи свої таємні матеріали передали до Центрального архіву революції в Харкові[14]. До Первомайського окрарху передали документи на зберігання лише Окрадмінвідділ та Сільбанк. У фонді Первомайського окружного архівного управління зберігаються документи про підготовку фондів окрарху до евакуації на випадок війни, що підтверджують наявність на зберіганні станом на 1930 рік 22 фондів партійних організацій та фондів із грифом «таємно»[15].

З 1 жовтня 1930 року Миколаївське окружне архівне управління в зв'язку з ліквідацією Миколаївського округу було реорганізоване на Миколаївське місцеве архівне управління з обслуговуванням всієї території колишнього Миколаївського округу, за винятком Вознесенського району, архіви якого підпорядковувалися Одеському місцевому архівному управлінню[16]. Відповідна реорганізація відбулася й у Первомайську.

Миколаївське місцеве архівне управління функціонувало при Миколаївській міській Раді під безпосереднім керівництвом ЦАУ УСРР; утримувалося виключно за рахунок коштів місцевого бюджету, займалося концентрацією, упорядкуванням та використанням документів, а також здійснювало контроль за відомчими архівами міста Миколаєва та районів. «Завідателем» Миколаївського місцевого архівного управління було призначено Костіна Степана Опанасовича. В штаті працювало два інспектори-інструктори, Калита Микола Кирилович і Шульман Ганна Львівна, та два архівісти, Каневська Клара Ісаївна та Хоменко Ганна Методіївна[17]. 20 серпня 1931 року на

посаду завідувача Миколаївського місцьархуправління призначено Первомайського Володимира Олександровича. С. П. Костін невдовзі став заступником «завідателя» ЦАУ УСРР, а потім – виконуючим обов'язки завідувача ЦАУ УСРР[18]. Станом на 23 серпня 1931 року штат співробітників Миколаївського місцьархуправління збільшено: в управлінні працювали інспектори-інструктори Кустова Олена Василівна та Шульман Ганна Львівна, вчений-архівіст Калита Микола Кирилович, архівісти Шаповалова Ганна Онуфріївна, Хоменко Ганна Методіївна, Хлопкова Надія Михайлівна, Живаго Гаврило (Гавриїл) Михайлович, Гроніна Марія Авксентіївна та Осіпова Тетяна Олександрівна[19].

У віданні Миколаївського місцьархуправління перебувала створена 1930 року партсекція, завідувачкою якої цього ж року стала Ясінська Ольга Миколаївна, згодом її замінила Кустова Олена Василівна, а 1932 року – Бризгаліна Катерина Федорівна[20]. Архівістом партсекції була Гурфінкель Голда Ізраїлівна[21]. Працівники партсекції займалися концентрацією, упорядкуванням та забезпеченням схоронності документів окружних, районних комітетів та первинних організацій КП(б)У та ЛКСМУ. Наприкінці 1930 року партсекція сконцентрувала 99 фондів партійних і комсомольських організацій, окружного та районних партійних комітетів і дала початок створенню партархіву.

До кінця 1931 року в архівосховищах Миколаївського місцевого управління були повністю сконцентровані архівні матеріали установ дореволюційного періоду, радянського періоду за 1917–1923 рр. і переважна більшість ліквідованих в результаті адміністративної реформи 1930 року установ. На вересень 1931 року в місцевому архівному управлінні зберігалося «1298 фондів обсягом 2500 погонних метрів»[22]. У зв'язку з надходженням великої кількості документів гостро постало питання про розширення площ архівосховищ. Сховища були перевантажені, через що місцьарх не мав можливості приймати на зберігання документи ліквідованих установ, особливо тих, що знаходилися в районах[23]. Значуще місце в діяльності місцевого архівного управління посідала робота по утилізації архівних матеріалів:

у 1930 році із архівосховищ місцьарху та із архівів функціонуючих установ виділено 11 тонн 60 кг утиль матеріалів[24]. Так звана утилізація була справжнім прокляттям архівних установ Миколаївщини й України в цілому: їм доводилися такі високі планові показники, що ті плани нереально було виконати, хіба що здати до утилю всі архівні документи. Так, 1932 року проводився «місячник» утилізації: Миколаївському державному історичному архіву був доведений плановий показник 31 тонна на місяць (це складало 70 % річного плану Укрцентрархіву), за місяць архівісти зібрали макулатури тільки 11 тонн 942 кг. Більше того, архів запідозрили в здачі більшої кількості макулатури в утиль і в приховуванні грошей, про що вимагалось пояснення[25]. На жовтень 1932 року Миколаївський держістархів і підзвітні йому архівні установи здали до утилю 22 тонни 170 кг макулатури. Усього на 1932 рік по здачі макулатури в утиль Одеській області було доведено цифру в 200 тонн (виконано 121, 60 % плану), Харківській – 285 тонн (виконано 144, 50 % плану), Київській – 465 тонн (виконано 88, 19 % плану), Дніпропетровській – 200 тонн (виконано 153, 76 % плану), Вінницькій – 170 тонн (виконано 34, 20 %)[26].

З 1932 року почалося формування сучасної системи областей та районів України. У зв'язку з цим відбулася чергова реорганізація мережі архівних установ: створювалися обласні, міські та районні архіви. Законодавче закріплення нової мережі було здійснено постановою ВУЦВК та РНК УСРР від 20 червня 1932 року «Про центральну архівну управу УСРР, її місцеві органи та установи, що є при її місцевих органах». У ній вказувалося, що основним завданням архівних установ ставала «наукова робота, скерована на обслуговування класової боротьби пролетаріату, що точиться на терені теоретичних наук, зокрема на терені історичної науки, боротьби за більшовицьку партійність науки і виховання широких мас трудящих на історичних документах в дусі марксизму-ленінізму». Відтак, центральні, обласні та державні історичні архіви

визнавалися науковими архівними установами, які зберігають, систематизують і науково обробляють архівні матеріали науково-історичного значення. Обласні державні історичні архіви утримувалися за рахунок обласних бюджетів. Обласним архівним управлінням надавалося право фінансувати науково-видавничу діяльність цих архівів за рахунок централізованих коштів бюджету. Постановою закріплювалася нова структура апарату ЦАУ УСРР та зміни у мережі центральних державних архівів. Місцевими органами ЦАУ УСРР ставали Головне архівне управління АМ СРР із державним історичним архівом (знаходилося в Балті), обласні архівні управління, що створювалися при президіях облвиконкомів, районні та міські архіви, які засновувалися при райвиконкомах та міськрадах і були вперше зафіксовані серед мережі архівних установ УСРР. Основними напрямками діяльності обласних архівних управлінь було управління архівним «будівництвом» на території відповідної області, районних та міських - контроль за «постановкою» архівної справи в державних і громадських установах, організаціях і підприємствах у районі або місті; зберігання архівних документів райвиконкомів або міськрад та передавання їх до державних історичних архівів; концентрація архівних матеріалів сільських, селищних, міських рад, державних і громадських установ та організацій; видача довідок за архівними матеріалами. Районні й міські архіви утримувалися за рахунок місцевих бюджетів[27].

У 1932 році згідно з новим адміністративно-територіальним поділом України Миколаїв і Первомайськ відійшли до Одеської області. У лютому того ж року Миколаївське місцеве архівне управління та Первомайське місцеве архівне управління були реорганізовані на Миколаївський державний історичний архів і Первомайський державний історичний архів, які перебували у віданні Одеського обласного архівного управління. «Архівно-документальна база» Одеської області станом на 1932 рік уже сягала значних обсягів (див. таблицю).

Таблиця 1

**Порівняльна таблиця концентрації архівних фондів
у державних історичних і міських архівах Одеської області станом на 1932 рік
(у кількості фондів і лінійних метрах) [28]**

Місто	Державні історичні архіви		Міські архіви		Разом	
	Кількість фондів	У лінійних метрах	Кількість фондів	У лінійних метрах	Кількість фондів	У лінійних метрах
ОДЕСА	1081	5647,9	36	156	1117	5803,9
МИКОЛАЇВ	1262	2221,8	36	70,31	1298	2292,11
ХЕРСОН	179	2470	15	28,25	194	2498,25
ЗІНОВІВСЬК (нині – Кропивницький)	1258	2844,18	12	60	1270	2904,18
ПЕРВОМАЙСЬК	138	640,33	-	-	138	640,33
Усього	3918	13824,26	99	314,56	4011	14138,82*

*Така цифра наведена в оригіналі, за нашим перерахунком – 14138,77.

Таким чином, за кількістю фондів Миколаївський державний історичний архів був найбільшим архівом Одеської області, за кількістю зібраних матеріалів у лінійних метрах найбільшим був Одеський обласний державний історичний архів. Найменшим серед усіх архівів Одеської області був Первомайський державний історичний архів.

Штат Первомайського державного історичного архіву у 1932 році налічував усього 2 співробітники: директора Хаїтова Григорія Дмитровича та наукового співробітника Токаревського Володимира Івановича[29]. До 1933 року штат збільшено до 5 одиниць: в архіві почали працювати Шевченко Семен Володимирович, Кравець Василь Михайлович, Криворучко Явдоха І. Крім директора, який мав вищу освіту й був членом партії з 1926 року, всі інші мали середню або нижчу освіту й були позапартійними. За національністю всі співробітники були українцями, соціальне походження мали з робітників. Заробітна плата варіювалася від 210 крб. у директора до 40 крб. у прибиральниці (ця зарплата була нижча середньої по країні)[30]. У 1934 році В. І. Токаревський вже був виконуючим обов'язки директора архіву.

1932 року Миколаївський державний історичний архів уже розміщувався в трьох будівлях за адресами: вул. Шевченко, 64 (270 кв. м.), вул. Плеханівська, 51 (114 кв. м.), вул. Велика Морська (40 кв. м.). Усі площі для приймання документів на зберігання було вичерпано й

архів потребував додатково 250 кв. м.[31]. У структурі архіву 1932 року були створені організаційно-технічний і агітаційно-пропагандистський сектори та група обслуговування. Складовою частиною держістархіву була партійна секція[32]. Після реорганізації директором архіву було призначено Первомайського Володимира Олександровича, 1904 року народження, українця, мав фінансову освіту. На 1932 рік в архіві працювали: науковий співробітник Глазирин Костянтин Миколайович, старший асистент Дашевський Давид Якович, асистент Хоменко Ганна Методіївна, Гуржій Олександр Микитович, архівісти Хлопкова Надія Михайлівна, Гурфінкель Голда (Ольга) Ізраїлівна, Баршак Циля Яківна, діловод-друкарка Шаповалова Ганна Онуфріївна, прибиральниця Серікова Антоніна. Партсекцією завідувала Кустова Олена Василівна[33].

Цікаву інформацію про рух особового складу Миколаївського держістархіву виявлено серед документів Одеського обласного архівного управління. Вона свідчить, що 1932 року через архів пройшло 24 співробітники, 13 з яких звільнилося в різні місяці цього року. Це означає, що плинність кадрів архіву при штатній чисельності 10 одиниць була майже 240 %[34]. Скільки з цих працівників звільнилося за власним бажанням, у зв'язку з переходом на іншу, можливо кращу роботу, а скільки померло від голоду в 1932–1933 рр. встановити не можливо.

Таблиця 2

**Плиnnість кадрів у Миколаївському
державному історичному архіві в 1932 році**

Прізвище співробітника	Посада	Час влаштування на роботу	Час звільнення з роботи
Первомайський	Директор	20 серпня 1931 р.	8 серпня 1932 р.
Катков	Директор	8 серпня 1932 р.	Працював у 1933 р.
Кустова	Завідувач партсекцією	14 січня 1931 р.	Працювала в 1933 р.
Бризгаліна	Завідувач партсекцією	28 липня 1931 р.	9 квітня 1932 р.
Дашевський	Науковий робітник III розряду	24 вересня 1931 р.	Працював у 1933 р.
Шаповалова	Секретар	10 березня 1931 р.	Працювала в 1933 р.
Хоменко	Асистент	22 травня 1930 р.	Перейшла до міськархіву 1933 р.
Хлопкова	Асистент	10 листопада 1930 р.	Працювала в 1933 р.
Живаго	Архівіст	18 січня 1931 р.	31 березня 1932 р., перейшов до міськархіву, звільнений 1933 р.
Федоренко	Прибиральниця	10 листопада 1931 р.	14 січня 1932 р.
Хмельницька	Архівіст	17 січня 1932 р.	15 лютого 1932 р.
Барщак	Архівіст	21 січня 1932 р.	10 листопада 1932 р.
Глазирін	Науковий робітник II розряду	1 лютого 1932 р.	1 вересня 1932 р.
Серікова	Прибиральниця	5 лютого 1932 р.	1 жовтня 1932 р.
Гурфінгель	Архівіст	8 лютого 1932 р.	Працювала в 1933 р.
Гуржій	Старший асистент	21 травня 1932 р.	22 вересня 1932 р.
Ронжес	Завідувач оргсектором	30 травня 1932 р.	Звільнився 1 грудня 1934 р., перейшов на суднобудівний завод ім. 61 комунара.
Кальманович	Науковий робітник III розряду	18 липня 1932 р.	Працював(ла) у 1933 р.
Шавер	Сторож	4 жовтня 1932 р.	5 листопада 1932 р.
Баркар	Прибиральниця	7 жовтня 1932 р.	17 жовтня 1932 р.
Штенгель	Архівіст	25 жовтня 1932 р.	5 листопада 1932 р.
Трапезенко	Прибиральниця	10 листопада 1932 р.	11 грудня 1932 р.
Папп	Архівіст	13 листопада 1932 р.	Працювала в 1933 р.
Макаренко	Прибиральниця	21 грудня 1932 р.	Працювала в 1933 р.

На потреби Миколаївського держістархіву 1932 року було виділено 23529 крб., з яких зарплата склала 16948 крб. (зарплата варіювалася від 200 крб. у директора до 30 крб. у сторожа), адміністративно-господарські витрати – 2081 крб., капітальний ремонт – 1500 крб., спеціальні експлуатаційні витрати – 3000 крб. [35]. На виділені кошти в приміщенні держістархіву було збудовано нові печі, встановлено залізні штори в сховищах, відремонтовано вікна й двері. З метою підвищення кваліфікації співробітників архіву та архівних підрозділів установ був організований курс лекцій, для читання якого придбано 2 примірники книжки В. Гюльназарова «Лекции по архивоведению (читанные архивным работникам гор. Баку и его районов в 1929-30 учебном году)» (Баку, 1931 р.). Були й украй негативні моменти: зважаючи на те, що 1932 року в Україні люди голодували, колектив Миколаївського держав-

ного історичного архіву не був прикріплений до їдальні, а самі працівники отримували харчі по списку 3 за літерою Б (питання про належне харчування архівістів порушувалося перед місцьвиконкомом, але позитивної відповіді не надійшло). Підвальне та резервне сховище в будівлі архіву не опалювалося та не освітлювалося, через що працювати там було неможливо. Спецодяг не видавався, а мило – дуже рідко. В архіві не було окремих кімнат для роботи наукових співробітників, розміщення науково-довідкового апарату та канцелярії. Незважаючи на труднощі, робота в архіві була поставлена на досить високому рівні: зі сконцентрованих у сховищах 1262 фондів було впорядковано 1045 фондів, тобто 82,8 %. Газетний фонд впорядковано й описано по 1930 рік включно, книжковий – на 90 %. Протягом 1932 року архівісти виконали 468 запитів установ і громадян. За відокремлену макулатуру під час упорядку-

вання фондів і документальних комплексів дієвих установ архівісти виручили 1129 крб. 40 коп., з яких 995 крб. 80 коп. відправили до загального фонду Укрцентрархіву[36].

Натомість ситуація в Миколаївському міському архіві, який розпочав свою роботу з 1 травня 1932 року, за висловленням його першого завідувача Суботіної Наталії Львівни, була «кепська». 4 місяці для архіву не могли знайти приміщення, опісля – відремонтувати його. Штатний розпис архіву налічував 5 посад, але реально працювало лише 3 співробітники. Н. Л. Суботіна писала, що архівіст Живаго Гавриїл Михайлович «знає роботу, але не так як треба знати, порівнюючи сучасний мент та завдання міських архівів», а ще він був старий і хворий; архівістка Іванова Лідія Григорівна – «ще слаба, стаж роботи 1 рік, але і зараз не усваїває архівознавство». Крім них, у міськархіві були ще 2 працівники: Дайнеко (прибирання) та Колісніченко (вартування). Архів, нарешті, розмістили в будинку на вулиці Радянській, протяжність стелажних полиць сягала лише 102 пог. м.[37]. У 1933 році цих працівників замінили: до міськархіву з держістархіву перейшла працювати Г. М. Хоменко та влаштувалася на роботу Ганна Львівна Савранська[38]. З 1 вересня 1934 року міським архівом у Миколаєві вже завідував Тищенко Іван Іванович[39].

Стан районних архівів, заснування яких розпочалося 1932 року, був ще гірший. «Райархіви ще позбавлені можливості сконцентрувати потрібні архівні фонди, головне через відсутність площі. Район, де культурне, господарче, політичне життя вже давно відіграє величезну роль, де особливо загострювалася класова боротьба в зв'язку з колективізацією с/господарств й ліквідацією куркулів, як кляса, не мав самостійного архівного органу. Чимало архівних матеріалів періоду Жовтня, Громадянської війни, реконструктивного періоду загинуло через віддаленість оперативного архівного органу й несвідомого ставлення на місцях до матеріалів. До архівних матеріалів на місцях ставляться неухважно, такі не тільки не упорядковуються, а навпаки часом беззаконно хижацьки нищать. Архівні органи провадять з такими явищами рішучу боротьбу, але через

відсутність в цій справі громадськості й належної уваги з боку Урядових установ, таких фактів грубого порушення законів про ЄДАФ [Єдиний Державний Архівний Фонд] виявлено далеко не всі, й на ті обмежені факти недосить реагують адміністративні установи, а особливо органи прокуратури», – констатувалося в «Доповідній записці за стан архівних установ Одеської області» за 1932 рік[40]. Із 48 райархівів Одеської області придатну для зберігання архівних документів площу мали лише 8 архівних установ, 6 райархівів узагалі не мали приміщень. Загалом станом на 1932 рік райархівам удалося сконцентрувати 1260 фондів загальним виміром 1260 лінійних метрів[41].

У 1930-х роках архівісти сучасної Миколаївської області знаходились у скрутному становищі: належного фінансування не здійснювалося, люди місяцями не отримували заробітну плату. 1934 року співробітники Миколаївського держістархіву направили заяву на адресу Одеського облархуправління з проханням «вжити рішучих заходів щодо припинення нарешті неможливого систематичного неподобства з питання затримки виплати нам зарплатні, наша установа знаходиться на утриманні Обл[асного] бюджету та Обл[асний] Фін[ансовий] Відділ систематично затримує відкриття нам кредитів... Ураховуючи те, що у нас взагалі невеликі ставки зарплатні, такий стан складає дуже важкі умови побуту, що відбувається на роботі»[42].

В. О. Первомайський очолював Миколаївський державний історичний архів всього кілька місяців 1932 року. Цього ж року на посаду директора було призначено Каткова Семена Захаровича, заступником директора – Ронжеса Ізраїля Семеновича, єврея, з робітників, які закінчили семирічку[43]. Діяльність С. З. Каткова на посаді директора держархіву висвітлено автором цієї статті у монографії «Чорноморський центральний військово-морський архів: 1794–1934»[44]. С. З. Каткова арештовано 14 березня 1938 року і звинувачено в тому, що в період 1918–1919 рр. він був активним членом антирадянської організації меншовиків, а з переходом у 1923 році організації меншовиків на нелегальний стан, залишався її учасником до арешту. Його також звинувачено в тому, що в

1926 році з «двурушнической» метою вступив до ВКП(б) і здійснював підривно роботу в інтересах антирадянської троцькістської організації, до якої ніби то примкнув у 1936 році, спрямовану на зрив виробничої діяльності заводу «Незаможник». У справі С. З. Каткова вказано, що слідство тривало надто довго: наявні документи про неодноразові звернення УДБ УМКВС до НКВС СРСР щодо подовження строку провадження слідства і утримання підслідного під вартою. С. З. Катков не визнав себе винним по жодному з пунктів звинувачення. Його засуджено 11 жовтня 1939 року за статтями 54-10 частина 1 та 54-11 УК УСРР до 5 років заслання до одного з районів Казахстану (конкретне місце заслання не вказано). 4 листопада 1996 року справу С. З. Каткова переглянуто прокуратурою Миколаївської області. Аналіз матеріалів підтвердив відсутність як доказів належності до будь-якої контрреволюційної підпільної організації, так й існування такої організації взагалі. Встановлено, що С. З. Катков був «репресований незаконно» та «з політичних мотивів». Очевидно, що цими політичними мотивами була категорична незгода С. З. Каткова із вивезенням 1934 року з Миколаєва до Ленінграда документів Чорноморського центрального військово-морського архіву. С. З. Каткова реабілітовано відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій» від 17 квітня 1991 року, але відомостей про звільнення, подальшу долю його чи родичів не встановлено[45].

1931 року була звільнена з посади інспектора-інструктора архівіста Коралова (ім'я та по батькові не вказано) через те, що її батько до 1921 року був кустарем, мав крамницю і торгував паперовими виробами[46]. У лютому 1934 року співробітники Миколаївського державного історичного архіву проходили спецперевірку та так звану «чистку партії». У списку тих, хто пройшов «чистку» і зміг залишитися на той час на посаді значаться: Катков Семен Захарович (директор), Ронжес Ізраїль Семенович (заступник директора) Ротарев Микола А. [ім'я по батькові не встановлено] (завідувач партсекції), Ламтерин Клара Теодорівна (діловод), Хлопова Надія Михайлівна (асистент), Папп Сафир Львівна (архіваріус), Шаповалова Анна

Онуфрієвна (науковий співробітник), Жудкова Катерина Іванівна (прибиральниця). Не пройшов «чистку» і був звільнений з посади наукового співробітника «як працівник, якому не може бути надано право роботи з таємними та історичними матеріалами» Бунцельман Абрам Якович[47]. Під спеціальне розслідування підпала 1938 року Цеханович Ніна Вікторівна, дочка інженера, дворянина Цехановича Віктора Владиславовича, професора кафедри суднобудування Миколаївського кораблебудівного інституту. У 1935–1937 рр. Н. В. Цеханович працювала науковим співробітником у Миколаївському історико-археологічному музеї, у вересні 1938 року асистентом в археологічній експедиції Української Академії Наук в Ольвії. Її було звинувачено в організації наклепницької кампанії проти директора музею, члена партії Варцевич, і зв'язках із братом-білим емігрантом. Н. В. Цеханович була звільнена з музею. Однак, як не дивно, керівництво архіву не побоялося взяти її на роботу науковим співробітником (працювала в 1938–1940 рр.)[48]. 1 жовтня 1941 р. Н. В. Цеханович призначено окупаційною владою на посаду директора архіву й наукового співробітника. Вона керувала архівом до часу, як нацистські війська були вигнані з міста. 29 серпня 1947 року Військовий трибунал МВС Миколаївської області висунув проти неї звинувачення за статтею 54-1 «а» і 54-10 частина II КК УРСР до 10 років позбавлення волі з обмеженням у правах і конфіскацією майна[49]. Робота архіву під час окупації та вивезення з нього документів, із якими Н. В. Цеханович мандрувала по Польщі, Чехословаччині та Німеччині, потребує висвітлення в окремій публікації[50].

Після переведення С. З. Каткова на завод «Незаможник» (це сталося після ліквідації Чорноморського центрального військово-морського архіву, на заводі С. З. Катков працював до арешту), на посаду директора архіву з 27 серпня 1934 року було призначено Алфер'єва Василя Васильовича[51], а з 14 січня 1935 року – Асушкіну Розалію Юхимівну (за іншими відомостями з 3 грудня 1934 р.)[52]. Р. Ю. Асушкіна в свої 33 роки мала значний досвід в комсомольській і партійній роботі, проводила «чистки партії» та сама їх проходила

в 1921, 1929, 1933 рр., володіла російською, українською й доволі добре німецькою мовами. Проте, вона вчасно не опанувала семінар із введення нових правил обліку, за що 1937 року отримала догану Одеського обласного архівного управління, щоправда потім її оскаржувала. Однак, Р. Ю. Асушкіній поталанило із колегою (В. І. Стрельським), в житті якого саме вона відіграла ключову роль. А втім, Р. Ю. Асушкіна фактично до смерті пов'язувала своє життя із держархівом Миколаївської області. 1 вересня 1935 року за рознарядкою Центрального архівного управління СРСР до Миколаївського державного історичного архіву на посаду старшого наукового співробітника був призначений Стрельський В'ячеслав Ілліч, в подальшому відомий український учений, доктор історичних наук, один із фундаторів кафедри архівознавства та спеціальних історичних дисциплін Київського національного університету ім. Тараса Шевченка[53].

На 1 січня 1936 року штат співробітників Миколаївського державного історичного архіву налічував 12 одиниць (Р. Ю. Асушкіна, П. Д. Баранов, Є. Кальманович, В. І. Стрельський, Косса, Р. А. Скляр, Фельдштейн, Бордюжа, Н. М. Хлопкова, Р. М. Сегал, Н. Г. Церуш, Маргеліс). З них вищу освіту мали 3 особи, середню – 7, малограмотними були 2 особи. Членів партії налічувалося 3, членів ВЛКСМ – 5; чоловіків – 5, жінок – 7. Стаж роботи до 1 року мали 6 осіб (цей показник свідчить про заміну усього керівного складу архіву після вивезення документів Чорноморського центрального військово-морського архіву в 1934 р., більше того у звіті архіву за 1935 р. зазначено, що ці 6 осіб прийнято на роботу згідно з рекомендацією Міськкому партії та Міськкому комсомолу[54]), від 5 до 10 років – також 6 осіб[55]. Під час вивезення з Миколаєва до Ленінграда документів Чорноморського центрального військово-морського архіву й його ліквідації миколаївські архівісти чинили опір злочинним наказам радянської влади, через що низка членів колективу архіву була звільнена, а згодом репресована. Про ті події «красномовно» висловився у своїй статті В. І. Стрельський: «...В Миколаївському архіві довгий час, через політичну короткозорість і безтурботність окремих

комуністів, «працювали» різні націоналістичні, троцькістсько-зінов'євські антирадянські контрреволюційні елементи, які намагались використати різні науково-дослідні установи для створення контрреволюційних гнізд. Засуджений по процесу СВУ [Спілки Визволення України] контрреволюціонер-націоналіст Лагута [видатний миколаївський історик Микола Лагута, автор численних праць з історії України та Миколаєва, діяч періоду Української революції 1917–1921 рр., член «Просвіти»] та інші вороги народу, прикриваючись завісою «теоретичної роботи», робили в архіві свою ганебну справу. Господарювання в архіві аж до 1934 року [рік остаточного вивезення документів і ліквідації Чорноморського центрального військово-морського архіву] ворожих елементів привело до того, що більшість архівних матеріалів було не впорядковано і не описано. Багато архівних матеріалів були «невідомими», зміст їх не був виявлений... Впорядкування архівних матеріалів до 1935 року провадилося по-шкідницькому; архівні матеріали «впорядковувались» з метою приховати від радянської держави цінніші політичні, науково-історичні матеріали... Після очищення архіву від чужаків, які не стільки зберігали і розробляли архівні матеріали, скільки їх розкрадали, до архіву прийшли радянські люди...»[56]. У 1934 року Миколаївський державний історичний архів дійсно не виконав план через звільнення провідних фахівців: «Поэтому в 1935 году перед Архивом стояла задача прежде всего подбора новых, наиболее способных людей и создания всех необходимых условий для закрепления их на архивной работе. С этой целью был пересмотрен наличный состав работников. В результате чего уволены 5 человек [не рахуючи директора С. З. Каткова] как не соответствующие для работы в архиве... Большим достижением в Архиве в области кадров является наличие 67 % партийно-комсомольского состава...»[57].

У частині зберігання документів Миколаївський державний історичний архів мав щасливішу долю. 27 червня 1935 року Президія ЦВК СРСР прийняла рішення про заходи з упорядкування архівної справи в країні. Реалізація цього рішення відіграла «важливу» (!?) роль не

лише в кадровій сфері, а й у напрямі забезпечення збереженості та упорядкуванні архівних документів[58]. У 1935 році виділене архіву приміщення було закріплене за ним згідно з постановою Президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету[59]. В основному архівосховищі були сконцентровані фонди спеціальні /секретні/, історико-революційні, фабрично-заводські, судово-адміністративні, громадських організацій, радянських установ і військові. Для фондів спеціальних і історико-революційних було виокремлене ізольоване приміщення, до якого на той час звезли всі наявні документи за період з 1774 р. до 1930 р. У резервному сховищі концентрувалися фонди торгово-кооперативних, фінансових, місцевих промислових і поштово-телеграфних установ за період з 1920 р. по 1930 р. У цьому сховищі було ще вдосталь місця для приймання нових фондів. Партсекція концентрувала матеріали за період з 1920 по 1934 р. Усі сховища було обладнано стелажми, пожеже-небезпечною електропроводкою, системою опалення (крім резервного сховища)[60].

Протягом 1935–1937 років співробітники архіву в місцевій пресі опублікували 15 статей, 15 публікацій архівних документів та 3 тематичні хроніки подій (архівісти досліджували тему революції 1905–1907 рр. й написали статті «30 лет назад 9 января», «1 мая в подполье», «1 мая 1905 года в Николаеве», «Июньская политическая стачка 1905 года в Николаеве», «Подготовка к вооруженному восстанию 1905 года в Николаеве», «Николаевский совет рабочих депутатов 1905 года» та інші[61]), у 1932–1937 рр. організовано 10 виставок документів, виявлено документи про поклади корисних копалин на Миколаївщині[62]. Архівісти склали списки фондів, в яких було виявлено документи з історії громадянської війни (1917–1921 рр.), австро-німецької окупації Миколаївщини (1918 р.), підготували збірник документів «Історія революції 1905–1907 рр.», створили тематичні картотеки «Історія фабрик і заводів», «Революція 1905–1907 рр.». Значного обсягу роботи проведено в сфері впорядкування документів: у 1935 році розібрано й систематизовано 23343 од. зб., у 1936 році – 29466 од. зб., упродовж першої половини

1937 року – 31 тис. од. зб. У 1935 році утилізовано 31013 од. зб., в 1936 році – 47926 од. зб., за першу половину 1937 року – 35981 од. зб. [63]. Робота з упорядкування документальних матеріалів відомчих архівів позитивно позначилася на збагаченні джерельної бази архіву. Протягом 1935 року до Миколаївського державного історичного архіву надійшло на зберігання 5788 од. зб., упродовж 1936 року – 20753 од. зб. На 1 січня 1939 року в Миколаївському обласному архіві було сконцентровано 1385 фондів, 324399 од. зб.[64].

У 1936 році Первомайський державний історичний архів очолювала Косенко Марія Іванівна[65]. Архів перебував у скрутному становищі. Так, у звіті за 1-й квартал 1936 р. М. В. Косенко писала: «По плану 1-го кварталу 1936 р. не намічалось ніяких робіт, крім ревізій фондів, виходячи з норми 500 одиниць на один робочий день на одного робітника /роботу виконували два робітника/», однак за цим напрямом роботи план було перевиконано на 70 %. Загальний штат архіву налічував усього три співробітники. Станом на кінець 1935 року в архіві зберігалось 180 фондів, об'єм архівосховищ складав 327 куб. м., площа – 131 кв. м., протяжність стелажного обладнання – 118 пог. м. 75 см, але воно було заповнене на 100 %[66]. Напередодні Другої світової війни кількість фондів (на 1 січня 1939 р. в архіві налічувалося 346 фондів, 182942 од. зб.[67]), а також обсяг виконуваних робіт в цьому архіві значно зросли (тільки запитів у 1940 році було виконано 200 одиниць)[68], однак не має підстав для висновку про задовільний розвиток архівної справи на Первомайщині. Хоча приміщення держістархіву, площа якого вже складала 648,90 кв. м. (об'єм 1622,2 куб. м.), а протяжність стелажного обладнання 755 метрів, були обладнані електропроводкою й стелажми, у звіті за 1938 рік йшлося про затвердження кошторису архіву тільки в жовтні в сумі 26700 крб. Звичайно, що засвоїти ці кошти повністю не було можливості. Архівосховища було завантажено майже на 100 %, наукова робота не проводилася через відсутність працівника[69]. Плинність керівних кадрів була надзвичайно висока. У 1938 році архів уже очолювала Котова Ганна Денисівна[70]. До початку

1940 року посаду директора Первомайського держістарху вже займала Коваль Лідія Андріївна, старшим архіво-технічним працівником було призначено Гарбут Інну Лук'янівну, архіво-технічними працівниками були Валь Ганна Григорівна та Шуман Марія Григорівна, машиністкою Ф. П. Протасова, прибиральницею Ларичева Пелагея Олександрівна. Цікавим фактом є кількаразове збільшення заробітної плати співробітників: від 475 крб. (з 210 крб. у 1933 р.) у директора до 65 крб. (з 40 крб. у 1933 р.) у прибиральниці [71]. У 1940 році в Миколаївському обласному архіві зарплата директора складала 525 руб., наукових працівників від 500 до 300 руб., архіво-технічних працівників від 250 до 200 руб., прибиральниці 85 руб. [72]. Про що свідчить цей факт: про інфляцію в СРСР чи про увагу до архівістів (див. порівняння зарплат і цін станом на 1940 р.) [73]? Підвищення зарплати у керівників і кваліфікованих працівників архівів навряд чи можна пов'язати з підпорядкуванням архівів НКВС.

Стан, у якому перебували районні архіви, був катастрофічним. Так, завідувач Баштанського районного архіву Тесел(?)ко Грицько Андрійович у звіті за 1935 рік писав: «Архів організувався в 1931 році [на сучасному етапі баштанці, Л. О. Чорна та інші, обстоюють ще більш ранню дату заснування свого архіву]. Зміна штатів була в 1932 році. В 1933 році завідуючого зовсім не було. В 1934 році заступив я на посаду заврайархівом. Ставка зарплати в 1935 році 165 крб. Роз'їздних не давали, що служило тормозом виїзду в район. На 1936 рік є директива від вас як буд-то збільшити зарплату та дадуть роз'їздні, але в облфінвідділі ще нічого немає. Без збільшення зарплати та недачі роз'їздних прийдеться залишити роботу. Доповідь на президії РВКу не ставилася, не знаю чому. Постанови про архівне будівництво теж не було. Випадки порушення архівного законодавства були, знищення архівних матеріалів по с/радам під час хлібозаготовок самим заміс[ником] голови РВКу тов. Дубініним, на що був дан акт... необхідно в цьому році 1936 збудувати третій стелаж... зробити 3 решітки до окон і ставні оббити, на що була подана докладна записка голові РВКу тов. Хілінському, яким наложено резолюцію тов. Гонопольсько-

му до виконання, [а також] провести електрику, але той не обрача на це вніманія. Смети на будівництво не вносяться, просто не інтересуються цим...» [74].

Завідувач Благодатнівського районного архіву повідомляв: «Приміщення під райархів мається з листопаду місяця 1935 р., устатковано полицями, но після ремонту не висухло ввиду зімняго времени, приміщення не отоплюється. Приміщення райархіву не охороняється, тому в райархіві не можливо переховувати архівні матеріали, як не закінчено ремонту... Випадки про знищення арх[івних] матеріалів трапилися по двох колгоспах, справу було передано райпрокуратуру до притягнення винних до відповідальності, но винні в цій справі в сучасний мент засуджені за другий злочин... Зав. райархіву Трунов» [75]. У звіті за 1935 рік завідувач Березнегуватського районного архіву Назарукова писала: «...сообщаю вам, что помещения у нас не имеется, а уголок кладовой РИК, где сделано полки. Желательно было иметь отдельное помещение, но у нас пока нет. Для архива по вашему указанию нужно иметь печать и штамп, прошу выслать печать и штамп. Штата у нас нет, работаю сама, деловода пока нет...» [76]. У звіті завідувача Вознесенського районного архіву Юрченка за 1935 рік читаємо: «...Охрана архивохранища отсутствует... При обстеженні різних установ, підприємств, органів, колгоспів, МТС та сільрад виявлено чимало порушень законодавства: продаж та знищення архівних документів... Архівний матеріал на більшу половину лежить на підлозі горою впорядкований, нема куди укладати, ізрядне колічество укладаю в своїй канцелярії, такий великий приплив, що і не рад собі, допомоги в роботі нема, один робітник, вихідних днів не зазнаю, коли вони були, займаюсь до 10-ї часу ночі, а таки хочеться не остаться ззаду своїх товаришів – райархівістів, бажаю підтримувати стахановщину...» [77]. Зі звіту завідувача Очаківського районного архіву Везно Федіра Дмитровича дізнаємося: «В 1935 р. робота проводилася незадовільно як бажалося, завдяки відібрання кімнати, а залишився один склад, в якому провадить будь-яку роботу не можна... Які заходи вживались: ряд документів надіслано до ОАУ [Обласного ар-

хівного управління] про клопотання вжити з свого боку заходи до Очаківського РИКу. Наслідки одержані від ОАУ..., що ніяких заходів вжити не можна. Ну а тут, на місці, теж порушено клопотання, відповідь одержувалася, коштів нема, і нічого не вдієш, щоб обладнати приміщення... Про кадри: лічиться 1 завідувач з 15/VIII–1932 р. зарплата: спочатку 100 крб., 150 крб., а 1935 р. – 160 крб. + хліб 8 крб. 80 коп., а на 1936 рік не відомо. Про порушення архівного законодавства: випадки були, заходи вживалися через прокуратуру»[78]. Завідувач Снігурівського районного архіву Смоленська Олександра Тимофіївна писала: «дата організації райархіву 1932 год. Штат – 1 работник. Зарплата 160 руб. в місяць /и 5 руб. на хлеб/. Помещение и состояние оборудования архива совершенно не годится, условия работы в данном помещении невозможны, отопления и освещения нет. Зимний период работала в канцелярии Техбюро, что совершенно неудобно и отражается на выполнении работы по упорядочению архивных материалов. При обследовании далеких сельсоветов и колхозов и радгоспов... большей частью приходится [ходить] пешком и от этого тоже работа страдает...»[79].

15 квітня 1935 р. Ольшанський райвиконком прийняв постанову про облік і впорядкування архівних документів. Однак, завідувач архівом Гірник писав у пояснювальній записці до звіту за 1935 рік: «Приміщенням райархів не забезпечений в достатній мірі, а приміщення, що мається, стелажми не устатковане і по цей час, шаф теж не мається, а на вікнах хотя грати є, то шибки побиті. Двері теж не справні, так що охорона архівосховища не налагоджена й до цього часу. Приміщення райархіву не освітлюється та не опалюється. Були випадки переселення райархіву на початку 1935 р. з одного, більше за це непридатного приміщення, в якому підлога була глиняна і охороняти там архівний матеріал надалі не було змоги»[80]. Про катастрофічний стан архівного приміщення повідомляв завідувач Арбузинського районного архіву Місц(ш)енко Михайло Микитович: районна влада зовсім не звертала уваги на прохання архіву про допомогу, більше того за півтора місяця 1935 року архів двічі перемістили

з приміщення до приміщення й стан вже упорядкованих матеріалів під час переміщення зіпсувався[81].

22 вересня 1937 року ЦВК СРСР прийняв постанову про розукрупнення Харківської, Київської, Вінницької та Одеської областей. Одеська область була розділена на Одеську та Миколаївську. До складу Миколаївської області ввійшли три міста обласного підпорядкування – Миколаїв, Херсон і Кірове (Кіровоград, нині – Кропивницький), а також 38 районів, у т. ч. 29 районів зі складу Одеської області і 9 – зі складу Дніпропетровської. Первомайськ залишився у складі Одеської області й став містом обласного підпорядкування.

На підставі постанови організаційного комітету Президії Верховної Ради УРСР по Миколаївській області від 15 лютого 1938 року було утворене Миколаївське обласне архівне управління[82], до функцій якого належало управління архівами, розташованими нині на території трьох областей України (сучасні Миколаївська, Херсонська та Кіровоградська), а також Херсонським і Кіровським державними історичними та Миколаївським обласним архівами. Начальником управління став Тищенко Іван Іванович, а його заступником і старшим науковим співробітником – Стрельський В'ячеслав Ілліч. В управлінні також працювали Сегал Рита Марківна, Чубуков Костянтин Костянтинович, Бронштейн Розалія Ісаківна, Геллер Петро Якович, Бокій Марія Савівна та Грищенко Марія Сергіївна[83]. Однак, у відомості за листопад 1939 року вже зустрічаються зовсім інші прізвища працівників управління, а саме: (крім І. І. Тищенка, В. І. Стрельського, М. С. Бокій, К. К. Чубукова) А. М. Васильєва, А. А. Чубукова, Є. П. Войтковська, А. Ф. Терентьєва, Н. Г. Церуш[84].

На квітень 1938 року сформувалася така мережа районних архівів, підпорядкованих Миколаївському обласному архівному управлінню:

Кіровський (Кіровоградський) державний історичний архів (директор Закс Борис Ізраїлович),

Кіровський міський архів (завідувач Овчиников Микола Федорович),

Миколаївський державний історичний архів (директор Мороз Марія Кузьмівна),

Миколаївський міський архів (завідувач Грузман Лев Ісакович),

Херсонський державний історичний архів (директор Кудрявцева Прасковія Федорівна),

Херсонський міський архів (завідувач Мазур Олександра Григорівна),

Аджамський районний архів (завідувач Силидей Андрій Петрович),

Баштанський районний архів (завідувач Га(о)нопольська В(Ф)екла Кирилівна),

Березнегуватський районний архів (завідувач Селюк Олександра Євтихівна),

Бериславський районний архів (завідувач Димченко Марія Іванівна),

Бобринецький районний архів (завідувач Атанов Роман Герасимович),

Варварівський районний архів (посада завідувача вакантна на квітень 1938 року),

Великолепетиський районний архів (завідувач Кучма [ім'я по батькові не зазначено], з листопада 1938 року – Н. Г. Курасова),

Великоолександрівський районний архів (завідувач Макалова Феодосія Наумовна),

Вітязевський районний архів (завідувач Мисєвра Віра Ігнатівна, з листопада 1938 року – Рибак Ганна Юхимівна),

Володимирівський районний архів (завідувач Яковлев Олександр [по батькові - нерозбірливо]),

Голопристанський районний архів (завідувач Гидулянов Ігнат Іванович),

Горностаївський районний архів (завідувач Лаптев [ім'я по батькові не зазначено]),

Долинський районний архів (завідувач Старовер Іван Володимирович),

Єланецький районний архів (завідувач Новохатько, з листопада 1938 року – В. М. Кузьменко),

Єлисаветградський районний архів (завідувач Шталновський Іван Якович),

Знам'янський районний архів (завідувач Палій Федір Степанович),

Казанківський районний архів (завідувач Пронько [ім'я по батькові не зазначено]),

Калініндорфський районний архів (завідувач Ізнюк Маня Мойсеївна),

Каховський районний архів (завідувач Подвойський Ісидор Іванович),

Компаніївський районний архів (завідувач Сорока Савва Матвійович),

Новгородський районний архів (завідувач Сулима Марія Костянтинівна),

Новобузький районний архів (завідувач Солониченко Акилина Гаврилівна),

Нововоронцовський районний архів (завідувач Малихіна Таїса Миколаївна),

Новоодеський районний архів (завідувач Дем'янова Марія Тимофіївна),

Новопразький районний архів (завідувач Сафатінова Поліна Павлівна),

Новотроїцький районний архів (завідувач Тимошенко Катерина Петрівна),

Олександрійський районний архів (завідувач Гладкий Іван Андрійович),

Очаківський районний архів (завідувач Везно Федір Дмитрович),

Петровський районний архів (завідувач Івашко Іван Семенович [закреслено прізвище Булка]),

Привільнянський районний архів (завідувач Матюшин Іван Костянтинович),

Скадовський районний архів (завідувач Стадник Іта Йосипівна),

Снігурівський районний архів (завідувач Смоленська Олександра Тимофіївна),

Тілігуло-Березанський районний архів (завідувач Дудіна Валентина Миколаївна),

Устинівський районний архів (завідувач Марбіна Тетяна Григорівна),

Фріц-Геккертівський районний архів (завідувач Павлусенко Валентина Мойсеївна),

Хорлівський районний архів (завідувач Лисенко Тетяна Григорівна),

Цюрупинський районний архів (завідувач Попов Дмитро Михайлович),

Чаплинський районний архів (завідувач Кудієвський Хома Францевич)[85].

Стан, у якому перебували районні архіви, від запроваджених адміністративно-територіальних змін не покращився, про що свідчать звіти й доповідні записки завідувачів архівів. Наприклад, завідувачка Баштанським районним архівом Ф. К. Гонопольська 8 липня 1938 р. повідомляла про стан архівного приміщення таке: «Помещение скоро завалится, потолок сядет на голову, оно старое, но для строительства нового помещения для райархива ничего не утвердили в нашем районном бюджете, так

что это помещение будет и на далее, другого не имеется и никто мне его не даст...»[86]. Завідувач Голопристанського районного архіву І. І. Гидулянов писав 3 грудня 1938 р.: «Докладую ОАУ [областному архівному управлінню], что работа внутри архива, как приемка и подготовка архивных справ, приостановлена, ввиду того, что архивное помещение совершенно не годится, как старое, [так] и новое, без стеллажей, без стекол, крыша плохая, потолок тоже дырявый, во время дождей приходится спасать материалы, а также рабочей канцелярии с 1936 года нет. На мои докладные записки РИК [районный исполнительный комитет] не обращает никакого внимания, работать в архиве холодно. Я работаю с 1936 года, за это время РИК ни одного стеллажа не сделал, все время sprawy лежат на полу, прошу содействия со стороны ОАУ про выделение РИКом архивного помещения и оборудования такого...»[87]. О. Т. Смоленська, завідувачка Снігурівським районним архівом, писала в доповідній записці від 2 квітня 1940 р. на адресу облархуправління: «Довожу до Вашего сведения, что за 1-й квартал по архивно-технической обработке архивного материала [план] невозможно было выполнить, ввиду того, что помещение почти совсем не отапливается, так как холод был невозможный, подтвердит это может ответственный секретарь Обкома т. Мельникова и начальник НКВД т. Григорьев. Причина – отсутствие топлива. Райисполком тоже большей частью не отапливался. В рабочей комнате чернила были замерзшие. Начальник НКВД т. Григорьев предлагал приходит работать в НКВД, но носить материалы было совсем неудобно по улице, так что за 2-й квартал придется усиленно работать по упорядочению архивных материалов, чтобы выполнить план. В отношении ремонта помещения мною был приглашен инженер-строитель, который составил смету на ремонт и оборудование архива на сумму 4500 руб., эта смета мною была подана райисполкому, после рассмотрения смету послали в облисполком, так как хотя из облисполкома было отношение, но денег ничего не было дано на ремонт...»[88]. В іншій доповідній О. Т. Смоленської йдеться про обстеження нею установ району. Вона повідомляє, що спо-

нування керівників установ до упорядкування документів, утворених у діяльності цих установ, результатів не дало. Зокрема, завідувач банку Матусов заявив, що: «на неоднократные ходатайства перед Облсоцбанком об ассигновании необходимых средств для выплаты на упорядочение архива соцбанка, было отказано и, поэтому они не могут никак привести в порядок архивный материал, несмотря на неоднократные предупреждения со стороны зав. райархивом...»[89].

З 1938 року архіви підпорядковано Народному комісаріату внутрішніх справ (далі - НКВС) СРСР, в Україні – з березня 1939 року – НКВС УРСР. Це стало «логічним завершенням курсу на політизацію і підпорядкування архівів партійно-урядовим органам» – напишуть згодом автори першого українського підручника з архівознавства. Для керівництва архівами у складі НКВС СРСР було створене Головне архівне управління НКВС СРСР, якому підпорядковано архівні установи союзних республік. У складі НКВС УРСР був утворений Архівний відділ (з червня 1941 року реорганізований на Архівне управління НКВС УРСР). Центральні архіви підпорядковувалися Народному комісару внутрішніх справ УРСР, відповідно обласні – начальникам управлінь НКВС областей, міські і районні – начальникам міських і районних відділів НКВС[90]. Наказом по управлінню НКВС СРСР по Миколаївській області від 19 лютого 1939 року у відповідності з постановою Президії Верховної Ради СРСР від 16 квітня 1938 року і наказом НКВС СРСР від 17 січня 1939 року органи управління архівною справою та архіви Миколаївської області були передані у відання органів НКВС[91]. 8 грудня 1939 року на посаду начальника Миколаївського обласного архівного управління призначено Вакуленка Григорія Петровича[92], а з 5 квітня 1941 року – випускника Харківського державного бібліотечного інституту Луніна Михайла Сергійовича[93]. З часу підпорядкування архівів НКВС від них вимагалось розроблення архівних документів в оперативно-чекістських цілях, тобто виявлення інформації «по окрасках» про осіб, які мали дворянське або купецьке походження, за часів Російської імперії працювали в державних установах, прокуратурі,

судах, митниці, служили в армії, поліції, жан-дармерії, навчальних закладах, банках, були земле- і домовласниками, господарями промислових і торговельних підприємств, членами партій і громадських організацій, у період революції боролися з більшовиками тощо. На цих осіб укладалися картки, що надсилалися до 2-го відділу НКВС по боротьбі з політичними ворогами. Цю роботу архівів Миколаївщини автором було детально висвітлено у статті «"Миколаївський період" В'ячеслава Стрельського в документах держархіву Миколаївської області»[94].

Обстеження архівів дієвих установ, підприємств, організацій, хоча й здійснювалося архівістами на практиці, але реальних результатів не давало, про що свідчать акти обстежень. Проведення цих обстежень часто унеможлиблювалося несприятливими обставинами. Так, завідувачка Бериславського районного архіву М. І. Димченко повідомляла в звіті за 1940 рік з приводу обстежень і концентрації архівного матеріалу таке: «По первому пункту не виконан план по той причині, що райархів не забезпечен райисполкомом засобами передвиження і раз'їзdnими, хоча секретарь РВКА і возражає: говорить, що лошади в РВКА є і можна їздити. Но попробуй етими лошаdми поехать куда-нибудь? Когда можно было їздити, так лошади все лето были в степи, а сейчас, если не одними, так другими работниками заняты, да и погода часто не дает возможности поехать...»[95].

2 квітня 1940 р. Г. П. Вакуленко та В. І. Стрельський направили до Миколаївського обласного архіву та Херсонського державного історичного архіву листа такого змісту: «Во многих районных архивах Украины, в том числе в районных архивах Николаевской области /Берислав и др./ до настоящего времени находятся архивные материалы дореволюционного периода, а также пореволюционные материалы с истекшими сроками хранения их в райархивах. Значительная часть этих материалов находится в неупорядоченном состоянии, что объясняется принятием их, в свое время, в неупорядоченном состоянии из действующих учреждений. Задержка в передаче материалов дореволюционных и с истекшими срока-

ми хранения в соответствующие Областные и Исторические архивы объясняется медленным их упорядочением в районных архивах. Ввиду необходимости приведения районных архивов в кратчайший срок к их нормальному составу, ГАУ НКВД СССР в директиве от 25 февраля 1940 года за № ОМ/289 предложило производить прием подлежащих сдаче в исторические архивы материалов как в обработанном, так и в необработанном виде, с последующей обработкой их силами областных архивов. Вам необходимо подготовить соответствующую полезную площадь для выполнения плана концентрации из районных архивов и сообщить о ее готовности нам. Сдачу-прием архивных материалов производите по актам, устанавливающим наличие и состояние передаваемых архивных материалов»[96]. Цей лист підтверджує повну неспроможність районних архівів, що склалася в наслідок ігнорування радянською владою цінності архівних документів і потреб архівів, упорядкувати й забезпечити зберігання архівних документів. Відтак, так зване «радянське архівне будівництво» в районах відбувалося лише на папері.

У 1930-ті рр. репресії архівістів посилювалися й черга дійшла до районних архівістів. Так, 14 листопада 1930 року заарештовано архівіста-діловода Миколаївського міськвиконкому Загородного Григорія Андріановича, 10 серпня 1931 року засуджено до 5 років висилки[97]. 5 вересня 1937 року заарештовано й 27 листопада 1937 року засуджено до «вищої міри покарання» (вирок виконано 8 грудня 1937 року) співробітницю Первомайського районного архіву Ковальчук Марію Георгіївну[98]. 3 квітня 1938 року заарештовано завідувача Карл-Лібкнехтівського районного архіву Райхерта Михайла Георгійовича, вирок «вища міра покарання» винесений 13 жовтня 1938 року й приведений у виконання 21 жовтня 1938 р.[99].

1938 року органи НКВС (ніби!?) викрили змову ворогів народу, які намагалися вчинити диверсійний акт: спалити приміщення та архівні матеріали Державного історичного архіву. Відтак, Центральне архівне управління УРСР направило усім керівникам обласних архівних управлінь, Головархіву Молдавської АРСР, директорам центральних, обласних державних і

військових архівів таємний обіжник із вимогою негайно перевірити всіх охоронників архівів і завідувачів архівосховищ через органи НКВС і здійснити низку заходів, спрямованих на охорону архівосховищ[100]. Цей обіжник наводить на думку про ретельну підготовку архівів до передавання їх у відання НКВС.

На початку березня 1939 року були розроблені й затверджені Правила внутрішнього розпорядку Миколаївського обласного архівного управління, якими встановлено низку заборон, головна з яких стосувалася засекречення відомостей про стан зберігання та змістовний склад архівних фондів: «Все данные о количестве, содержании, а также месте, способе и условиях хранения архивных материалов, находящихся в архивохранилищах, не подлежат оглашению»[101].

1 квітня 1938 року при Миколаївському обласному архівному управлінні була створена експертно-перевірочна комісія у складі І. І. Тищенко (голова), В. І. Стрельський та Р. М. Сегал[102]. З 13 квітня 1938 року розпочали роботу обласні курси з методики й техніки архівної справи для завідувачів районних архівів. Відвідувачами курсів стали й співробітники архівного управління[103]. 28 липня 1938 року за архівними інспекторами Миколаївського обласного архівного управління були розподілені і закріплені установи республіканського і обласного рівня, в яких вони проводили обстеження стану діловодства й архівів. Кожен інспектор повинен був обстежити протягом року не менше ніж 30 установ[104].

4 квітня 1938 року наказом по Миколаївському обласному архівному управлінню відповідно до розпорядження Центрального архівного управління УРСР від 29 березня 1938 року Миколаївський державний історичний архів був перейменований на Миколаївський обласний історичний архів, в кінці 1938 року одержав найменування Миколаївський обласний архів[105]. 20(22) квітня 1938 року Миколаївський обласний архів очолила Мороз Марія Кузьмівна. Вона закінчила Харківський інженерно-педагогічний інститут, у 1933–1935 рр. працювала економістом в Наркомнабі УРСР, в 1937 р. – в службі руху м. Мічурінськ, в 1937–1938 рр. – в обласному комітеті Медикосоцтруд

Київського палацу праці[106]. Штат співробітників архіву складав 18 одиниць. Крім директора М. К. Мороз, в архіві працювали Корольова Раїса Григорівна (випускниця Московського державного історико-архівного інституту), Цеханович Ніна Вікторівна, Павловецька Раїса Харитонівна, Стогній Галина Федорівна (всі були випускницями Миколаївського інституту народної освіти), Хлопкова Надія Михайлівна, Петлицька Олександра Савівна, Остапенко Катерина Ісаївна, Кардашева Надія Григорівна, Церуш Наталія Панфілівна, Гончарова Надія Іванівна, Мороз Карі Опанасович, Спасибухов Михайло Прокопович, Сухоруков Іван Григорович, Зарудна Степаніда Петрівна, Кирпенко Микола Пантелійович, Удовенко Ганна Кіндратівна, Бокій Марія Савівна. 14 співробітників були безпартійними, 2 – членами партії, 2 – членами комсомолу. Малограмотними були 6 осіб, інші (крім тих, які мали вищу освіту) – закінчили робфаки або школи. 1938 року з архіву з різних причин звільнилися 11 осіб (Кальманович Єлизавета, Алешкевич Серафіма Спиридонівна, Ігнат'єва Марія Антонівна, Скляр Рахиль Абрамовна, Каменська Надія Карпівна, Сегал Клара Марківна, Лук'яненко Віра Дмитрівна, Ларин Олександр Йосипович, Ясенова Розалія Йосипівна, Грищенко Галина Сергіївна, Гуткін Марко Львович), які пропрацювали від трьох років до кількох місяців[107], тобто плінність кадрів за один рік склала 61 %. 26 вересня 1939 року директором архіву вже стала Когон Іда Григорівна, яку від початку війни призначено тимчасово виконуючою обов'язки начальника архівного управління НКВС по Миколаївській області[108].

Вартий уваги звіт Миколаївського обласного архіву із виконання плану 1938 року, зокрема щодо науково-дослідної та агітаційно-масової роботи. У звіті вказано, що основними завданнями з цього виду роботи були облік архівних матеріалів у нових формах обліку, публікація документів і статей, обслуговування установ і наукових робітників, головним чином, у зв'язку з 21-ою річницею Жовтневої революції й звільнення України від німецьких окупантів. Однак, штат наукових працівників (3 одиниці) повністю було укомплектовано лише в жовтні 1938 року, майже цілий рік

працював один співробітник за сумісництвом, тобто лише 12 днів на місяць. Загалом, на рік на наукову роботу передбачалося 800 робочих днів, а відпрацьованими виявилися лише 487 днів. Отже, планові показники було виконано не повністю. Так, не були підготовлені матеріали для складання путівника по фондах архіву, замість двох оглядів фондів був складений лише один науковий опис, не закінчено перевіряння тематичних карток з історії громадянської війни, замість двох запланованих виставок підготовлено одну. Разом із цим, у звіті зазначалася тематика опублікованих у засобах масової інформації статей: «Немецкая оккупация г. Николаева», «Комсомол Николаева в гражданской войне», «Основание и застройка г. Николаева», «Первые маевки николаевских рабочих», «35 лет назад в Николаеве /к годовщине 11 съезда РСДРП/», «Первая школа в Николаеве». До читального залу дослідникам було видано 145 справ, виконано 453 запити із позитивним результатом (надійшло 538). Упродовж року архівісти здійснювали ревізію фондів (у сучасній термінології – перевіряння наявності) й перевірили 46302 справи (за планом 50 тис., тобто виконано 92,6 % плану). У цьому ж звіті вказувалося, що спроможності стелажного обладнання архіву вже вичерпано й через це відсутня можливість приймати на зберігання документи. Відтак, план по концентрації архівних документів на 1938 рік не виконано[109].

У тих умовах В. І. Стрельський, укладаючи план роботи облархуправління на 1939 рік, помістив до нього багато заходів, спрямованих на підвищення кваліфікації архівістів і заміщення вакантних посад в архівах. Серед них: іспити для керівного складу архівів в обсязі історико-архівного інституту, складання технімуму архіво-технічними співробітниками, навчання на курсах при ЦАУ СРСР та ЦАУ УРСР, підвищення кваліфікації завідувачів районних і міських архівів, курси для архівістів без відриву від роботи, наукові відрядження до ЦАУ СРСР і до кращих архівів СРСР, лекції архівістів для працівників установ районів і міст, обмін досвідом кращих наукових і архіво-технічних співробітників обласних, районних і міських архівів, наради, надання консультативної допо-

моги директорам і завідувачам архівів. Разом із цим, В. І. Стрельський планував підготувати доповіді керівників облархуправління про стан обласних, районних і міських архівів та архівів діючих установ для представлення їх на нарадах обласного, районних та міських виконкомів, у т. ч. про упорядкування та організацію зберігання архівних документів. На 1939 рік планувалося подовження роботи із обстеження архівів в обласному центрі, у районах і містах. Протягом усього року планувалося концентрувати архівні документи в обласних, районних і міських архівах, здійснювати їх упорядкування та систематизацію. У плані В. І. Стрельський написав, що потрібно «добитися» отримання нарядів на виготовлення коробок, забезпечення архівів бланками, формами нового обліку, асигнування коштів на спорудження та ремонт архівних будинків[110].

Станом на 1 січня 1941 року в Миколаївському обласному архіві вже налічувався 1361 фонд, 249354 одиниці зберігання й 2000 справ у розсипу[111]. Наводячи ці дані, автор статті звернула увагу на невідповідність їх показникам 1938 р. (1385 фондів, 324399 од. зб.). За умови приймання документів на зберігання, показник на 1 січня 1941 року, аж ніяк не міг бути меншим, ніж на 1 січня 1939 року. Нарешті, переглядаючи звіт архіву, ще й ще раз, автор натрапила не невеличку примітку чорнилами «Включая сюда 66 ф[ондов] спецотдела»[112]. У 1940 році посилилася робота архівів із розробки матеріалів в оперативно-чекістських цілях, до НКВС кожного місяця направлялися тисячі карток на неблагонадійних з точки зору радянського режиму осіб. Про пришвидшення цієї роботи 18 листопада 1940 року В. І. Стрельським був надісланий лист до Миколаївського обласного архіву та Херсонського державного історичного архіву, в якому директорів архівів було попереджено про адміністративну відповідальність за неякісне і невчасне виконання цих робіт[113]. Документи, які містили інформацію на зазначених осіб, визначалися як таємні й спрямовувалися до режимно-секретного відділу архіву. Там із них формувалися окремі фонди. Виявляється, що станом на 1 січня 1941 року їх не було враховано в загальній кількості фондів архіву. В акті

про втрати, завдані Миколаївському обласному архіву під час нацистської окупації області, від 20 серпня 1944 року зазначено, що на момент окупації в архіві на зберіганні перебувало 1340 фондів, 261836 одиниць зберігання[114]. Отже, показник кількості фондів і справ, що зберігалися в архіві, буде плінним через те, що одні фонди(справи) надходили на зберігання, а інші фонди виокремлювалися (або відокремлювалися від наявних фондів справи й з них формувалися нові фонди) до таємного зберігання.

Фактично вже під час вторгнення нацистів до України, 16 липня 1941 року (підписаний 19 липня 1941 р.) під грифом «цілком таємно» начальник Архівного управління НКВС УРСР, лейтенант держбезпеки М. Г. Шклярів, разом із начальником 2-го відділу Архівного управління НКВС УРСР Кравченком, поширили листа до всіх начальників архівних відділів і державних архівів НКВС УРСР: «В соответствии с указанием НКВД СССР всем архивным органам Украины необходимо коренным образом перестроить всю свою работу, построив ее применительно к условиям и нуждам военного времени. Все основные силы архивных отделов и государственных архивов должны быть немедленно использованы на выполнение следующих главных задач: 1. На разработку секретных документов. Необходимо в кратчайший срок закончить выявление к[онтр]-р[еволюционных] элементов, подлежащих удалению из территории, объявленной на военном положении, т. е. троцкистов, эсеров, меньшевиков, членов националистических правительств, политических бандитов, сотрудников охраны, жандармерии и других карательных органов царского самодержавия и к[онтр]-р[еволюционных] правительств. 2. На использование ценнейших документов для борьбы против фашистской Германии, в частности, необходимо выявить и использовать документы о разгроме немецких оккупантов на Украине в 1918 году. Данный материал необходимо использовать в виде статей в газетах /центральных, областных, фронтовых и т. д./, в виде докладов по радио, организовать выставки и т. п.... О выполнении настоящего указания сообщить Архивному Управлению НКВД СССР к 1/VIII–1941 г.»[115].

23 липня 1941 року М. Г. Шклярів поширив таємного листа до начальників архівних відділів і державних архівів НКВС УРСР: «Для быстрой разгрузки архивов и текущего делопроизводства в максимально большем количестве от материалов, не подлежащих хранению, обязать руководителей учреждений, госархивов создать немедленно экспертные комиссии из состава квалифицированных сотрудников, могущих правильно решить вопрос о документальных материалах отчетного характера и документальных материалах, имеющих оперативную и научно-историческую ценность. В отдельных случаях, комиссии для экспертизы материалов по распоряжению руководителя могут привлекать также отдельных экспертов-специалистов. В основы работы экспертных комиссий должно быть положено «Положение о Государственном архивном фонде Союза СССР», утвержденное постановлением СНК СССР 29/III-[19]41 г. № 723 и перечни дел и документов со сроками хранения, имеющиеся в учреждениях и организациях. На материалы, отобранные для уничтожения, комиссии составляют акт, в двух экземплярах, в котором дается краткая характеристика, объем и время образования документальных материалов, наличие инвентарных описей на выделяемые к уничтожению материалы. Акт подписывается всеми членами комиссии и экспертами, утверждается руководителем учреждения и согласовывается с архивными отделами УНКВД, после чего материалы немедленно направляются в утилизацию на бумажные фабрики или сжигаются. В инвентарных описях об уничтожении дел или документов делаются соответствующие отметки об их уничтожении. Инвентарные описи должны храниться в архивах постоянно. Для уничтожения могут отбираться также дела и документы, находящиеся в архиве и в текущем делопроизводстве, срок хранения которых, установленный перечнем, еще не истек, но в дальнейшем эти дела в оперативно-справочных целях не потребуются. Экспертные комиссии, производящие разгрузку архивов учреждений, организаций и предприятий, несут полную ответственность за сохранность оставленных комиссией для дальнейшего хранения документальных

материалов, отчетного характера и имеющих оперативную и научно-историческую ценность и практическое значение для обороны страны и социалистического строительства. Документальные материалы постоянного хранения должны быть обеспечены соответствующей охраной под ответственность руководителя учреждения, организации и предприятия. Указанный порядок разгрузки архивов от материалов в одинаковой мере относится и к государственным архивам НКВД. К проведению указанных мероприятий приступить немедленно, информируя Архивное Управление НКВД УССР каждого 1-го и 15-го числа о проделанной работе»[116].

Архівісти Миколаївського обласного архіву ще з червня 1941 року основну увагу приділяли знищенню та підготовці до евакуації секретних архівних фондів, разом із ними були евакуйовані фонди суднобудівних заводів. Виконання цієї роботи було доручено співробітникам О. С. Петлицькій і Н. М. Хлопковій, а супроводження документів у дорозі до м. Уральськ – О. С. Петлицькій та А. М. Васильєвій[117]. Вивезено до евакуації було лише 20 секретних фондів, а 188 фондів було спалено. Також перед окупацією міста було спалено близько 50 % справ фондів (справ, у яких містилися документи, що висвітлювали історію архівних фондів, котрі зберігалися в архіві) і другий примірник карток ЄДАФу[118].

Архівне керівництво СРСР, нарешті, дізналося, що запропонована ним робота щодо відбору документів до знищення експертними комісіями, не проводилася належним чином в установах, підприємствах і організаціях. З цього приводу 16 серпня 1941 року заступник начальника Головного архівного управління НКВС СРСР Чибряков і голова Центральної Експертно-перевірної комісії ГАУ НКВС СРСР Старов написали листа М. Г. Шклярову: «По имеющимся у нас данным, в некоторых учреждениях, предприятиях и организациях в процессе проведения работы по разгрузке архивов от материалов, не подлежащих хранению, производится выделение материалов к уничтожению, имеющих научно-историческое или практическое значение. Некоторые учреждения наме-чают к уничтожению подлинные приказы,

протоколы, личные дела, обобщенные отчетные данные, все гражданские и уголовные дела и некоторые другие документальные материалы, которые имеют научно-историческое или практическое значение для Советского государства... Архивным отделам НКВД–УНКВД необходимо обеспечить инструктаж и контроль за работой экспертных комиссий учреждений, обеспечив более тщательный подход к оценке документальных материалов со стороны экспертных комиссий с точки зрения научно-исторического и практического значения документальных материалов и руководство во всей их работе [согласно с] Положением о Государственном Архивном Фонде Союза СССР и инструкцией НКВД СССР от 6 июля за № 156...»[119]. Однак, про врятування архівних документів у Миколаївській області вже не могло йтися: згаданого 16 серпня 1941 року нацистські війська увірвалися до Миколаєва, а 30 серпня – до будівлі архіву[120]. Невдовзі до архіву прийшли його співробітники, котрі залишилися в окупованому Миколаєві. Нацисти призначили директором архіву Н. В. Цеханович, яка досконало володіла німецькою мовою. Однак, історія архівних установ Миколаївщини часів нацистської окупації, як уже зазначалося вище, потребує приділення їй уваги в окремій публікації. Документи, створені в діяльності установ, підприємств, організацій Миколаївської області в 30-ті рр. XX ст. у більшості своїй загинули під час війни. Причиною цього стала не лише нацистська окупація, а насамперед безвідповідальне ставлення керівників установ, підприємств, організацій 1930-х рр. до впорядкування й передавання документів на зберігання до обласного й історичних архівів Миколаївської області.

Таким чином, архівні установи Миколаївщини у 30-ті роки XX ст. розвивалися в надзвичайно важких умовах, особливо в районах. Упродовж 1932–початку 1941 рр. так і не було створено умов для фізичного зберігання документів: здається, що під розміщення архівів віддавали найгірші будівлі, які тільки могли знайти в райцентрах. На прохання й скарги «нових» архівістів (бо до призначення на посаду завідувача райархіву ніхто з цих людей навіть не знав, що то таке є архів?!) очільники

влади в районах не звертали уваги. Суттєвою проблемою була відсутність у «нових» архівістів професійної освіти, деякі з них, як свідчать їхні звіти, навіть не могли грамотно писати. А втім, «нові» архівісти боролися за збереження архівів у районах із усіх сил. Виконуючи плани обстеження архівних частин і діловодства установ, сілрад і колгоспів, завідувачі архівів ходили пішли з села до села. Вони працювали в холодних приміщеннях, упорядковуючи документи, й робили це самотужки, бо керівники установ узагалі не зважали на потреби в упорядкуванні документів, створених у діяльності їх установ. Саме завдяки зусиллям «нових» архівістів, на тлі загального знищення документів напередодні й втрати документів під час нацистської окупації, вдалося зберегти ті рештки історичних джерел за 30-ті рр. XX ст., які сьогодні ми маємо в державних архівах Миколаївської, Одеської, Херсонської та Кіровоградської областей. По тексті статті автор наводила прізвища керівників районних архівів, оскільки їм ніколи не приділялося уваги в історичній літературі, проте вони гідні увічнення в історії архівної справи України.

Умови, в яких працювали окружні (місцеві) архівні управління, реорганізовані в державні історичні та обласні архіви, характерні партійно-політичним тиском з боку радянських і партійних органів і, насамперед, НКВС, що у 1938 році вилилося в цілковите підпорядкування архівів органам НКВС. Очевидно, що, потрапивши на роботу до архівів, люди усвідомлювали, що в цих закладах їм довго не витримати через надзвичайно важкі умови праці, відсутність більш-менш нормальної зарплати, тож ішли з роботи. Багато працівників Миколаївського окружного (місцевого) архівного управління, згодом Миколаївського державного історичного

архіву, було звільнено внаслідок реакції влади на здійснений ними опір сталінському керівництву, за наказом якого вивезено з Миколаєва й ліквідовано Чорноморський центральний військово-морський архів. Радянська влада переслідувала мету цілковитого забезпечення архівів кадрами з комуністичною свідомістю, тобто членами компартії та комсомолу. Однак, цього ніяк не вдавалося досягти в Миколаєві. Якщо, після розгрому колективу Миколаївського державного історичного архіву після 1934 року кількість партійно-комсомольського активу тут досягла 67 % (3 комуністи й 5 комсомольців), то згодом в архіві партійно-комсомольський склад зменшується й на 1938 р. з 14 співробітників складає тільки 2 комуністи та 2 комсомольці. Плинність кадрів, у т. ч. керівних, у 1930-х роках в архівних установах була надзвичайно високою, особливо 1932 року. Дивно, як за таких умов удавалося будувати роботу архівів. Хоча в державних історичних і обласному архіві умови зберігання документів було створено значно кращі, ніж в районах, ці архіви страждали через відсутність достатніх площ для приймання документів на зберігання. Через те, що документи 1930-х років лишилися в установах, керівники яких не приділяли достатньої уваги їх упорядкуванню й передаванню на державне зберігання, більшість із них була знищена перед та під час нацистської окупації. З часу підпорядкування архівів НКВС їх робота проходила в умовах посиленої секретності, архівні документи розроблялися переважно в оперативно-чекістських цілях. Напередодні нацистської окупації виокремлені до секретного зберігання фонди в більшості були знищені, зовсім незначна їх кількість була вивезена до евакуації, інші, фактично, були покинуті під опікою самих архівістів, котрим не вдалося евакуюватися.

Література та джерела

1. У статті не йдеться про трагічні події вивезення з України документів Чорноморського центрального військово-морського архіву, що функціонував у Миколаєві з 1794 р. по 1934 р., комплектував і зберігав документи з історії Чорноморського військово-морського флоту, верфей, військово-морських баз, управлінських структур і особового складу та міст і сіл Південної України й зарубіжжя, пов'язаних із флотом. Історії цього архіву та боротьбі українських архівістів за право на історичну документальну спадщину народу України автором присвячено монографію: Левченко Л. Л. Чорноморський центральний військово-морський архів (1794-1934). Дослідження. Документи. Склад фондів: реконструкція. Миколаїв: Іліон, 2018. 660 с. Крім цього, у статті не приділено достатньої уваги діяльності в Миколаєві у другій половині 1930-х рр. відомого українського радянського вченого, фундаментатора кафедри архівознавства Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, доктора історичних наук В. І. Стрельського, оскільки цю тему автором висвітлено в статті: Левченко Л. Л. «Миколаївський період»

- В'ячеслава Стрельського в документах держархіву Миколаївської області. Наукові праці. Науковий журнал. Том 310. Серія «Історія». Вип. 298. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2018. С. 43-65. Становленню архівної галузі Миколаївщини у період з 1917 р. до 1925 р. автор приділила увагу в статті: Левченко Л. Архіви Миколаївщини у контексті архівної історії України 1917–1925 рр. Наукові праці: науково-методичний журнал. Вип. 262. Т. 274. Історія. Миколаїв: Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2016. С. 97–117.
2. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф. Р-88, оп. 1, спр. 17, арк. б/н.
 3. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 17, арк. б/н.
 4. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 49, арк. 179.
 5. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 2, арк. 7–8.
 6. Фінансовий стан Окрархів у 1925/[192]6 бюджетному році // Бюлетень Укрцентрархіву. Ч. 2(4). Харків, 15 січня 1926 р. С. 42–43.
 7. ДАМО, ф. Р-2271, оп. 1, спр. 3, арк. 21.
 8. ДАМО, ф. Р-2271, оп. 1, спр. 4, арк. 21.
 9. ДАМО, ф. Р-2271, оп. 1, спр. 5, арк. 24–25.
 10. ДАМО, ф. Р-2271, оп. 1, спр. 1, арк. 2–9, 11–12, 15–16; спр. 5, арк. 16–17.
 11. ДАМО, ф. Р-2271, оп. 1, спр. 5, арк. 10.
 12. ДАМО, ф. Р-2271, оп. 1, спр. 5, арк. 9.
 13. ДАМО, ф. Р-2271, оп. 1, спр. 5, арк. 21.
 14. ДАМО, ф. Р-2271, оп. 1, спр. 5, арк. 29.
 15. ДАМО, ф. Р-2271, оп. 1, спр. 3, арк. 29.
 16. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 83, арк. 3, спр. 49, арк. 224.
 17. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 84, арк. 2.
 18. Про долю С. П. Костіна, його діяльність на посадах «завідателя» Миколаївського місцевого архівного управління, заступника завідувача та виконуючого обов'язки завідувача ЦАУ УСРР, його відчайдушну спробу врятування Чорноморського центрального військово-морського архіву див. у монографії: Левченко Л. Л. Чорноморський центральний військово-морський архів (1794-1934). Дослідження. Документи. Склад фондів: реконструкція. Миколаїв: Іліон, 2018. 660 с.
 19. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 84, арк. 75–76.
 20. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 84, арк. 2; ф. Р-88, оп. 2, спр. 4, арк. 21; ф. Р-87, оп. 2, спр. 3, арк. 4.
 21. ДАМО, ф. Р-87, оп. 2, спр. 3, арк. 25.
 22. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 83, арк. 3-4.
 23. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 83, арк. 6.
 24. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 83, арк. 5.
 25. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. 1403, оп. 1, спр. 6, арк. 76–77.
 26. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 6, арк. 156, 158.
 27. Викладено за: Мітюков О.Г. Радянське архівне будівництво на Україні в 1925–1930 рр. і Всеукраїнський з'їзд архівних працівників // Архіви України. Орган Головного архівного управління при раді Міністрів Української РСР. 1974, № 4 (126), липень-серпень. С.10–24; Московченко Н. Правові засади розвитку архівної справи в Україні (1919–1932 рр.) // Студії з архівної справи та документознавства. К., 2004. Т. 11.
 28. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 55, арк. 7.
 29. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 37, арк. 6.
 30. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 61, арк. б/н.
 31. ДАМО, ф. Р-982, оп. 1, спр. 12, арк. 8.
 32. ДАМО, ф. Р-87, оп. 1, спр. 3, арк. 1; ф. Р-1002, оп. 4, спр. 245, арк. 9.
 33. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 85, арк. 50.
 34. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 144, арк. 95.
 35. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 37, арк. 53.
 36. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 37, арк. 53–56.
 37. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 52, арк. 43–49.
 38. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 55, арк. 22.
 39. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 95, арк. 37.
 40. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 55, арк. 8.
 41. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 55, арк. 13–14.
 42. ДАМО, ф. Р-87, оп. 1, спр. 153, арк. 10.
 43. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 85, арк. 69.
 44. Левченко Л. Л. Чорноморський центральний військово-морський архів (1794-1934). Дослідження. Документи. Склад фондів: реконструкція. Миколаїв: Іліон, 2018. 660 с.

45. ДАМО, ф. Р-5859 «Управління Служби безпеки України в Миколаївській області», оп. 2, спр. 2295, арк. 2, 4, 13, 14, 16–17, 24–42, 44–50, 58, 106–117.
46. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 84, арк. 49.
47. ДАМО, ф. Р-87, оп. 2, спр. 10, арк. 1.
48. ДАМО, ф. Р-87, оп. 1, д. 160, арк. 2–4.
49. Сектор архівного забезпечення Управління Служби безпеки України в Миколаївській області. Архівно-кримінальна справа Н. В. Цеханович № 12373-с. Арк. 1–44.
50. Висвітлити життєвий шлях Н. В. Цеханович спробував А. А. Погрелов, однак інформація, наведена у статті цього дослідника потребує уточнення. Див.: Погорелов А. А. Директор Миколаївського обласного архіву періоду нацистської окупації 1941–1944 років Н. В. Цеханович // Реабілітовані історією. К. : Світогляд, 2013. С. 480–486.
51. ДАМО, ф. Р-87, оп. 1, спр. 153, арк. 49–50.
52. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 22, арк. 43–44.
53. Діяльність В. І. Стрельського на архівній ниві Миколаївщини висвітлено в статті: Левченко Л. Л. «Миколаївський період» В'ячеслава Стрельського в документах держархіву Миколаївської області. Наукові праці. Науковий журнал. Том 310. Серія «Історія». Вип. 298. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2018. С. 43–65.
54. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 114, арк. 27.
55. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 114, арк. 32.
56. Стрельський В. Миколаївський державний історичний архів за п'ять років. Архівознавчий збірник. Київ : Вид-во ЦВК УРСР «Радянське будівництво і право», 1938. С. 66–69.
57. ДАОО, ф. 1403, оп. 1, спр. 114, арк. 27.
58. Козлитин И. П. Архивы учреждений, организаций и предприятий СССР (законодательство и современная организация). Конспект лекций курса «история и организация архивного дела в СССР». Под ред. В. В. Максакова. М., 1957. С. 32.
59. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 114, арк. 29.
60. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 114, арк. 27.
61. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 114, арк. 31.
62. ДАМО, ф. Р-87, оп. 1, спр. 158, арк. 13–14; ф. Р-88, оп. 1, спр. 83, арк. 5, 16.
63. ДАМО, ф. Р-87, оп. 1, спр. 158, арк. 11.
64. ДАМО, ф. Р-87, оп. 1, спр. 158, арк. 14.
65. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 116, арк. 4–5.
66. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 114, арк. 57–62.
67. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 171, арк. 27.
68. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 197, арк. 5–65.
69. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 171, арк. 25.
70. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 154, арк. 26.
71. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 207, арк. 14.
72. ДАМО, ф. Р-982, оп. 1, спр. 12, арк. 13.
73. Для порівняння: станом на 1940 рік середня заробітна плата складала у залізничників 518 руб., в промисловості 340 руб., у будівельників 344 руб., у працівників адміністративного апарату бюджетних установ 387 руб., у медиків 255 руб., у банківських працівників – 333 руб. Приблизно 35 % від зарплати складали податки, 14 % – комунальні витрати, інше – продукти харчування. З 1936 р. було відмінено карткову систему на всі види продуктів харчування. Натомість до 1940 р. ціни на них підвищилися в 2 рази, наприклад, вартість ковбаси, якою в радянські часи вимірювався фінансовий стан пересічного громадянина, у 1940 р. складала за 1 кг - 14 руб., м'яса – 15 руб., масла – 26 руб., картоплі – 1,5 руб.
74. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 115, арк. 3.
75. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 115, арк. б/н.
76. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 115, арк. 15.
77. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 115, арк. 23.
78. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 115, арк. 63.
79. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 115, арк. 76.
80. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 115, арк. 119, 121.
81. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 115, арк. 127–131.
82. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 3, арк. 1.
83. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 2, арк. 11.
84. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 25, арк. б/н.
85. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 2, арк. 13–14.
86. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 11, арк. 4–4зв.
87. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 6, арк. 24.

88. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 27, арк. 16–16зв.
89. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 27, арк. 15.
90. Викладено за: Зміцнення командно-адміністративної системи управління архівами та їх підпорядкування НКВС. Архівне будівництво в Україні за часів радянської влади (1919–1990) // **Архівознавство**: Підручник для студентів вищих навчальних закладів України / Редкол.: Я.С.Калакура (гол. ред.) та ін. К., 1998. С.50.
91. ДАМО, ф. Р-982, оп. 1, спр. 106, арк. 6.
92. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 27, арк. 6.
93. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 61, арк. 1; спр. 62, арк. 2.
94. Левченко Л. Л. «Миколаївський період» В'ячеслава Стрельського в документах держархіву Миколаївської області. Наукові праці. Науковий журнал. Том 310. Серія «Історія». Вип. 298. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2018. С. 43-65.
95. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 27, арк. 171.
96. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 27, арк. 141.
97. ДАМО, ф. Р-5859, оп. 1, спр. 1985.
98. ДАМО, ф. Р-5859, оп. 1, спр. 5830–5831.
99. ДАМО, ф. Р-5859, оп. 1, спр. 4050.
100. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 2, арк. 2.
101. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 14, арк. 9.
102. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 3, арк. 7.
103. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 3, арк. 9.
104. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 3, арк. 20.
105. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 3, арк. 6; спр. 36, арк. 6.
106. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 66, арк. 8.
107. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 16, арк. 6/н.
108. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 4, арк. 16.
109. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 27, арк. 149, 152.
110. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 15, арк. 1–3.
111. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 27, арк. 187.
112. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 27, арк. 144.
113. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 8, арк. 56. Цей лист В. І. Стрельського опубліковано у додатку до статті Левченко Л. Л. «Миколаївський період» В'ячеслава Стрельського в документах держархіву Миколаївської області. Наукові праці. Науковий журнал. Том 310. Серія «Історія». Вип. 298. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2018. С. 43-65.
114. ДАМО, ф. Р-982, оп. 3, спр. 3, арк. 17.
115. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 27, арк. 173.
116. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 27, арк. 171-171зв.
117. ДАМО, ф. Р-982, оп. 3, спр. 50, арк. 4–5.
118. ДАМО, ф. Р-982, оп. 3, спр. 3, арк. 17.
119. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 14, оп. 1, спр. 2314, арк. 71.
120. ДАМО, ф. Р-982, оп. 3, спр. 50, арк. 4–5.

Abstract. *The article covers the history of the archival institutions of Mikolayiv region in the 1930's, including the Mykolayiv County (Local) Archival Administration, the Pervomaysk County (Local) Archival Administration, the Mykolayiv State Historical Archives, the Pervomaysk State Historical Archives, the Mykolayiv Regional Archival Department and the Mykolayiv Regional Archives, as well as the archives in the districts which were part of the Odessa region in the 1930's, then (since 1937) Mykolayiv region, and now they are parts of the Mykolayiv, Kherson and Kirovograd regions.*

The author concluded that the conditions necessary for storing documents in district archives were not created by the Soviet authority. So, only a small number of documents of the 1930's were preserved thanks to the exceptional dedication of district archivists to the archival activity. In the article the author provided the names of the heads of district archives because they had too long been neglected in the historical literature, but they are worthy to be memorialized in the history of archives of Ukraine.

The conditions in which the district (local) archival administrations reorganized into state historical and regional archives were functioning in 1930's are characterized by the pressure from Soviet Power

and Communist Party bodies and, first of all, by the NKVD. By 1938 it resulted in the complete subordination of archives to the NKVD. The extremely high turnover of staff in the archives during the 1930's is noted. The Soviet government pursued the aim of fully providing archives with personnel who had the communist consciousness, that is, members of the Communist Party and the Komsomol (Young Communist League)

Although in the Kherson and Kirovograd state historical archives and Mykolayiv regional archives the conditions of documents' storage were considerably better than in the districts, these archives suffered from the lack of sufficient space for acceptance of new archival documents for storing. Because of the fact that the documents of the 1930's were abandoned in institutions, whose heads had not paid enough attention to their arranging and transferring to state archives, most of them were destroyed on the eve or during the Nazi occupation.

From when the archives were subordinated to the NKVD, their activity has been carrying out under enhanced secrecy; archival documents were investigated mainly for operational-security purposes. The secret archival fonds selected from common storage on the eve of the Nazi occupation were destroyed, and only a very small number of secret documents were evacuated, while other valuable historical documents, in fact, were abandoned under the care of those archivists who failed to be evacuated.

Key words: *Mykolayiv County (Local) Archival Administration, the Pervomaysk County (Local) Archival Administration, the Mykolayiv State Historical Archives, the Pervomaysk State Historical Archives, the Mykolayiv Regional Archival Department and the Mykolayiv Regional Archives, the history of archives in Ukraine.*

А.А. Лубчинський

РОЛЬ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ У ВИВЧЕННІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ НА СЕЛІ В ЧАСИ НЕПУ

Подана до розгляду студія покликана визначити роль архівних документів у вивченні соціально-економічних перетворень в українському селі в часи непу. Цінним для дослідників є огляд архівів офіційних документів партійних та виконавчих органів влади. Окрему увагу заслуговує офіційне та приватне листування учасників подій. Джерельний характер носять статті періодичної преси.

Ключові слова: документ, джерело інформації, архів, статистика, індивідуальне селянське господарство, періодична преса, белетристика.

В процесі вивчення історичної практики перетворень в сільськогосподарській сфері в 20-х рр. XX ст. особливо цінними є архівні документи. Опрацювання позитивних та негативних напрямків діяльності попередників можливе, на самперед, на основі першоджерел, що містяться в фондах архівних установ. Від діяльності архівів, в значній мірі, залежить якість історичних досліджень, їхня достовірність, що впливає на сприйняття наукового матеріалу сучасниками.

Джерелом вивчення соціально-економічних змін в аграрному секторі України 20-х р. XX ст. є архівні документи, різноманітна за своїм походженням правочинна документація, статистичні матеріали, спогади очевидців подій, дописи у періодичних виданнях того часу тощо.

В архівних та спеціалізованих бібліотечних сховищах зберігаються стенографічні звіти з'їздів і конференцій КП(б)У, пленумів її Центрального комітету 20-х років, в яких міститься значний фактичний матеріал, що має безпосереднє відношення до перспектив розвитку аграрного сектора. В документах наводяться дані про форми господарювання, кількість зібраної сільськогосподарської продукції, визначається товарність селянських господарств тощо. В стенографічних документах занотовано як визначались напрямки та конкретні організаційні форми соціально-економічних перетворень в аграрному секторі України в часи непу.

При вивченні соціально-економічних перетворень частину архівних документів повинні складати стенографічні матеріали Всеукраїнських з'їздів рад, республіканських конференцій та нарад з питань розвитку сільського

господарства, декрети та закони уряду УСРР з аграрних питань і питань, що стосуються селян зокрема.

Важливим історичним архівним джерелом є рішення місцевих державних і господарських організацій, що відображають процедуру вирішення завдань уряду УСРР щодо аграрної політики. Цінність цього виду документального джерела полягає в тому, що до нього залучений значний і досить об'ємний фактологічний матеріал.

Значущими, при розкритті теми аграрних перетворень на селі, є багатопланові по характеру і змісту опубліковані та неопубліковані документи архівних фондів Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОВ України) [11].

Архівна джерельна база соціально-економічних перетворень у 20-х рр. XX ст. є досить об'ємною. Її можна розділити по групах приналежності документів. Перша група – це офіційні документи вищих законодавчих та виконавчих органів влади України – стенографічні звіти VIII, IX, X, XI Всеукраїнського з'їздів рад, сесій Всеукраїнського ЦВК і його Президії, протоколи засідань Раднаркому УСРР, Української Економічної Ради і Держплану УСРР, колегії Наркомзему УСРР [9]. В цих документах викладені об'єктивні та суб'єктивні причини труднощів і суперечливих явищ в аграрному секторі періоду нової економічної політики, визначено соціально-економічну спрямованість політики відносно форм господарювання та власності в сільському господарстві.

Багатоплановий аналіз розвитку сільськогосподарського виробництва та соціально-еко-

номічних змін відображений у щорічних звітах РНК Української СРР [2].

Досить важливою є інформація про загальний стан сільського господарства та соціально-економічну політику уряду 20-х років, яка зосереджена у статистичних звітах, надрукованих окремими виданнями [12].

Інша група архівних джерел складається зі звітів про роботу місцевих органів влади, де містяться спеціальні розділи про стан сільськогосподарського виробництва у конкретних регіонах України, про розвиток сільськогосподарської кооперації, про рівень соціальної напруги на селі, про організацію розселення та динаміку селянських господарств, про утворення і реформування різних типів колективних господарств [6].

До третьої, найбільш чисельної, групи архівних матеріалів належать різноманітні за змістом звіти та службове листування робітників структурних підрозділів державних та господарських органів РНК УСРР, Держплану, Наркомзему УСРР, Укрсільбанку, виконкомів регіональних та місцевих рад. Актуально опрацювати архівний матеріал з питань: особливостей втілення в життя в Україні декрету про землю; земельного кодексу; орендних відносин; використання найманої праці; форми власності і господарювання; диференціації селянських господарств; впливу аграрного перенаселення в окремих регіонах України на економічне становище селянства тощо [5].

До четвертої групи архівних матеріалів входять документи та матеріали вибіркового перепису селянських господарств, звітні статистичні матеріали про наслідки обстежень селянських господарств у сфері землекористування та їхнього забезпечення реманентом, худобою, тягловою силою, чисельність сільськогосподарського населення України загалом та по регіонах, про його зайнятість в галузях аграрного сектору тощо [7], звіти та облікові картки селянських бюджетів, таблиці результатів господарювання в різних природно-кліматичних зонах (степ, лісостеп) та в адміністративно-територіальних регіонах (округах, районах) [1]. Також матеріали про розвиток сільськогосподарської кооперації [3], в яких наведено дані про посівні площі, землезабезпеченість селян, умови кредитування та фінансування, продуктивність сільськогосподарського виробництва.

Серйозним архівним джерелом вивчення соціальної та економічної складових структури селянських господарств можна вважати фактичний, головним чином цифровий, матеріал статистичних збірників і календарів-довідників [13]. В них відображалися загальні показники розвитку сільського господарства, висвітлювалась демографічна ситуація тощо.

Джерельний характер носять статті періодичної преси, що зберігаються в архівних фондах, в яких використовувався фактологічний матеріал. Зокрема статті у періодиці, в яких ведуться дискусії між вченими-аграріями, державними, партійними і господарськими діячами про визначення підходів щодо перспектив розвитку аграрного сектора України. Найбільша кількість подібних статей з означених вище проблем друкувалася в спеціалізованих журналах: «Бюлетень Наркомзема УСРР», «Землеустрійник України», а також у спеціалізованих та місцевих періодичних виданнях «Радянський селянин» [10], «Червоний кордон» [4], «Комсомолец Прикордоння» [8] тощо.

Зразком відображення суспільно-політичного та соціально-економічного життя українського села часів НЕПу є «Радянський селянин» – двотижневий громадський, науково-популярний сільськогосподарський часопис Наркомзему УСРР. Видання започатковане з січня 1924 р. в Харкові. У вступі до першого видання зазначалось: «Часопис має своїм завданням з'ясувати і освітлювати всі найважливіші сторони господарського і громадського життя на селі, ... об'єднувати зусилля окремих селян в господарській і громадській справі» [10, с. 1]. Політичне обличчя часопису визначала сама його назва, що підкреслювала його спрямування: «...про незаможників з сільським пролетаріатом ми говоримо. Не буде від нас щирого слова до куркульні» [10, с. 7].

Специфічною властивістю як даного, так і всіх інших періодичних видань, була багатоплановість подання матеріалу, що є дуже важливим джерелом інформації для істориків-дослідників. Це синтетичний матеріал, що вбирав у себе найрізноманітнішу за жанром та змістом інформацію: офіційні повідомлення і документи, законодавчі акти, публіцистику, листи, хроніку подій, оголошення, белетристику, гумор тощо.

Періодичну пресу селяни розглядали як рятівну інстанцію, подібну до вищих органів влади. Писали щиро, маючи надію на пораду та вирішення наболілих питань. Проте селянська кореспонденція піддавалась цензурній обробці на предмет лояльності до більшовицького режиму.

Не зважаючи на опіку масового друкованого слова з боку більшовицької влади, періодичні видання віддзеркалювали епоху, в якій жило українське селянство, кампанії і аграрну політику радянської влади та позицію села, викликану змінами згори. Для вивчення політичної історії, суспільної свідомості, соціально-економічного і суспільно-

політичного життя і настроїв періодика була, є і залишиться важливим і незамінним джерелом.

Таким чином ми проаналізували головні види архівних джерел для вивчення соціально-економічних перетворень на селі в часи непу, що знаходяться в архівних установах України. Роль архівів у вивченні минулого нашої держави значна і неперевершена. Головне в роботі архівних установ це спростити процедуру доступу дослідників до фактологічного матеріалу. Також важливим є вдосконалення системи якісного зберігання архівних документів та запобігання псування від несподіваних технічних аварій та шкідників.

Список використаних джерел та література.

1. Бюджеты крестьян Харьковской губернии в 1923-1924 году. – Харків, 1925. – 90 с.
2. Збірник узаконень та розпоряджень Робітниче-селянського уряду України. – Харків: Вид-во народного комісаріату юстиції, 1920-1924. – 124 с.
3. Кооперация на Україні в 1925-1926 роках: Статистика України. – Харків: ЦСУ, 1929-XXVI, – 178 с.
4. Куркулі-хуторяни не хочуть землеоблаштовуватись по-новому (допис сількора) // Червоний кордон. – 1928. – 28 жовтня.
5. Материалы по экономической дифференциации Подольского крестьянства. // Бюллетень Подольского губернского статистического бюро – Винница: Центральное статистическое управление Украины. 1925. – №4 – 112 с.; Кам'янецьчина в цифрах. – Кам'янець-Подільський; Кам'янецьке округове статистичне бюро. 1927. – 137 с.
6. Материалы съезда сельскохозяйственных коллективов Бердянского округа 1 ноября 1924 г. – Бердянск, 1925. – 41 с.; Матеріали 2-го округового з'їзду колгоспів Запоріжжя (11-12 грудня, 1926 р.) – Запоріжжя: Райсільгосп-спілка, 1927. – 32с.; Розвиток і сучасний стан колективізації сільського господарства Київщини (Агроном І. Козиренко). – Київ: вид. Окрземвідділу Київщини, 1927 – 56 с.
7. Матеріали до опису округ УСРР. Кам'янецька округа. – Харків: Центральне статистичне управління УСРР. – 1926. – 48 с.; Матеріали до опису округ УСРР. Проскурівська округа. – Харків: Центральне статистичне управління УСРР. – 1926. – 48 с.
8. Не добавають куркуля (допис сількора) // Комсомолец Прикордоння. – 1929. – 20 липня.
9. Партия и село: Материалы Всеукраинского совещания по работе на селе /1-5 декабря 1924 г./ – Харьков, 1925 – 155 с.; Расслоение села и задача партии: Материалы Всеукраинского совещания по работе на селе (15-17 апреля 1924г.) ЦК КП(б)У. – Харьков, 1924. – 62 с.; Збірник партійних та урядових постанов про сільськогосподарську кооперацію (серпень 1926-січень 1927 р.) // Сільський господар – Харків, 1927. – 116 с.
10. Передовиця // Радянський селянин. – 1924. – №1.- Січень.
11. Переписка по жалобам частных лиц на действия местных земельных органов // Центральний Державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України). – Ф. 27. – Оп. 2 – Спр. 215. – Арк. 5-27.; Справа про розгляд проекту постанови ЦВК і РНК СРСР «О праве занятия торговым промыслом» // ЦДАВО України – Ф. 2. – Оп. 3 – Спр. 36. – 32 арк.
12. Сборник по вопросам землепользования и землеустройства: статьи, тезисы, законоположения. – Харків: 1922. – 58 с.; Земельний кодекс УСРР із змінами й доповненнями до 1 жовтня 1925 р. та з алфавітним покажчиком. – 2-е видання. – Харків: Юридичне видавництво Наркомюсту України, 1926. – 134 с.; Сборник декретов и распоряжений УССР. 1) по налоговому обложению, 2) по кооперации / Составитель А.И. Терехов. – 2-е изд., дополненное и переработанное – Харків: Книгоспілка, 1923. – 298 с.
13. УССР в цифрах. – Харків, 1926. – 84 с.; Календар-довідник на 1926 рік. – Харків, 1926. – 372 с.; Україна в цифрах. 1927 р. – Харків, 1927. – 131 с.

A.A. Lubchinsky

THE ROLE OF ARCHIVE DOCUMENTS TO STUDY SOCIO-ECONOMIC TRANSFORMATIONS ON THE WHOLE IN NEP TIME

The submitted studio is designed to determine the role of archival documents in the study of socio-economic transformations in the Ukrainian village during the NEP. Valuable for researchers is an overview of archives of official documents of party and executive bodies. Special attention should be paid to the official and private correspondence of the participants of the events. The source of the article is the articles of the periodical press.

Keywords: document, information generator, archive, statistics, individual peasant economy, periodic press, fiction.

ДОКУМЕНТИ ФОНДУ 538 ЦДАВО УКРАЇНИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ МОБІЛІЗАЦІЙ НА ПОДІЛЛІ У ЛИСТОПАДІ 1918-ВЕРЕСНІ 1920 РР.

У статті з'ясовано джерельний потенціал документів і матеріалів фонду 538 Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України для вивчення військових мобілізацій до Армії УНР на території Поділля у 1918-1920 рр. Звернено увагу на різні види представлених у 11 архівних справах джерел, їхнє різноманітне змістове наповнення, яке засвідчує складну ситуацію із поповненням війська людським ресурсом та роботу різних структур із виконання мобілізаційних завдань тощо. Датування пропонованої документальної бази стосується переважно 1919 року, власне, коли найбільше проводилися примусові набори подолян до українського війська.

Ключові слова: Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, документи і матеріали, мобілізаційна кампанія, державні органи УНР, Поділля, українське військо.

Здобуття Україною незалежності зумовило якісні, довгострокові зміни у вітчизняній історичній науці. Доступність заборонених в радянський час архівних джерел дозволила залучити до наукового обігу великий масив раніш незнаних документів. Це призвело до помітного розширення тематики наукових досліджень, що, у свою чергу, спричинило, по-перше пересмислення попередніх трактовок історичних подій, а по-друге, звернення до зовсім нових тем, пов'язаних з революційними подіями 1917–1921 рр. Це стосується і військових мобілізацій до збройних сил УНР доби Директорії. У цьому контексті потребує широке залучення джерел, перш за все розміщених у архівних комплексах. Одними із них є документи фонду 538 «Подільський губернський комісар Української Народної Республіки, м. Кам'янець-Подільський, Подільської губернії» Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, які мають пряме відношення до зазначеної теми.

Першорядну увагу приділено документам, розміщеним у 11 справах фонду 538 під назвою «Подільський губернський комісар Української Народної Республіки, м. Кам'янець-Подільський, Подільської губернії» (оп.1, 2).

У справах 1, 2 [1; 2] нами виявлено, зокрема, розпорядження командування повстанських сил про оголошення закону Директорії

УНР від 27 листопада 1918 року, обов'язкового для всіх регіонів республіки, та основні норми зазначеного юридичного акта, які мали на меті збільшити чисельність особового складу Армії УНР для боротьби з гетьманським режимом. Цікавим у цьому контексті є оформлені свідчення про перешкоди у прийомі новобранців, помічені, зокрема, в Ушицькому повіті. Вказуються причини, які деструктивно впливали на даний процес [2, арк.16].

Унікальні матеріали (переважно телеграфні), адресовані повітовим адміністративним установам, сільським і волосним комісаріатам, зберігаються у справі 19 «Листування з повітовими комендантами, комісарами та військовими начальниками про мобілізацію в петлюрівську армію» [11]. Досить цінними є обліково-мобілізаційні картки, з яких можна довідатися про кількість новобранців, зарахованих на військову службу упродовж 12-20 грудня 1918 р. на збірних пунктах у Новоушицькому [11, арк.181], Ольгопільському [11, арк. 21,126] і Проскурівському повітах [11, арк.16,161]. Не менш важливими є листи Вінницького, Гайсинського, Летичівського, Літинського, Новоушицького і Проскурівського комісарів, адресовані Подільському губернському комісарові про виконану мобілізаційну роботу на місцях та відправлення прийнятих юнаків у бойові групи, котрі в той час комплектувалися для

фронту [11, арк. 116]. Тут також розміщено розпорядження губкомісара комісарові Могилівського повіту із роз'ясненням, які вікові групи чоловіків мали прийматися до армії, тощо [11, арк.136-137].

Офіційне листування, представлене у матеріалах справи, засвідчує, що у грудні 1918 р. в новоствореній УНР виникали проблеми із проведенням мобілізаційних кампаній. Наприклад, з телеграми Подільському комісарові [1] довідуються про засідання Ради Подільського губернського відділу Українського союзу 23 грудня 1918 року, де йшлося про великі труднощі у проведенні запланованої мобілізації, зокрема зазначалося про нереальні терміни проведення цього важливого заходу. Саме через це обговорили можливість уникнути його у найближчій перспективі. Назвали і повіти, які не були готові до реалізації завдань мобілізаційної кампанії, - Кам'янецький, Ушицький і Проскурівський [1, арк.25].

На основі документів справи 134 можна скласти бачення того, яку роль відігравав Кам'янець-Подільський влітку – восени 1919 р. у збільшенні чисельності Армії УНР. Так, у комплекті є наказ Головної команди війська, датований 9, за іншими даними, 8 червня про призив чоловіків 1889–1898 років народження [9, арк.10]. Досі було відомо, що згаданий наказ виконувався на території лише Кам'янецького повіту. Утім, як свідчить наявне тут листування і матеріали телеграфного зв'язку, мобілізація поширювалася також і на Ушицький повіт [4, арк. 4-5]. Телеграми, зокрема Кам'янецького повіткомісара, зафіксували дані про кількість новобранців, які з'явилися на повітовий збірний пункт упродовж кінця червня-початку липня 1919 року. Важливо, що дані подаються у динаміці (за кожний день окремо), що дає змогу простежити активність новобранців. Разом з тим вони свідчать і про інше: по мобілізації прибули далеко не всі, зазначені у призивних списках. За повідомленням помічника Подільського комісара, 50% тих, хто значився у списках, через різні причини були звільнені від військової служби. Вказувалося і на те, що певна частина лікарських довідок про непридатність юнаків до служби в армії не підтверджувалася при повторному медичному огляді [4, арк. 32].

З листування Міністерства внутрішніх справ з повітовими комісарами Подільської губернії можна скласти уявлення про незадовільний стан органів місцевого самоврядування після завершення більшовицького господарювання у липні 1919 р., труднощі з відновленням органів української влади, що безпосередньо впливало на формування мобілізаційних комісій (для них не вистачало підготовлених працівників). Звідси дізнаємось також і про те, що уряд затвердив інструкції, які фактично були путівником при проведенні мобілізації. До того ж, виданий у липні тимчасовий закон активізував роботу у вказаному напрямку, хоча, як зазначається, повністю позбутися недоліків у проведенні літніх мобілізацій не вдалося. Одним із чинників, що негативно позначався на ході кампанії, була підривна більшовицька агітація, про що наголошується у рапорті Ушицького повітового комісара [7, арк. 1].

Низка матеріалів (переважно телеграми повітового комісара) засвідчують, що влітку 1919 р. виникали труднощі не лише із наповненням армії рядовим складом, а й старшинським. Передусім йдеться про шляхи вирішення зазначених проблем. Зокрема, посилаються на закон УНР від 5 липня 1919 р., за яким впроваджувалися списки військовозобов'язаних старшин, котрі на цей час ще були звільнені у запас, показують реакцію на нього у війську і суспільстві [3, арк. 42].

У справі 84 містяться оголошення із роз'ясненням можливого покарання потенційних дезертирів, що свідчить про існування серйозної проблеми у наповненні Армії УНР особовим складом. Цікавою є офіційна інформація про проведення з цього приводу наради, скликаної Кам'янецьким повіткомісаром, яка виробила певні рекомендації, що дістали схвалення у Міністерстві внутрішніх справ. Після цього розпочали відправляти у села спеціально створені комісаріатом збройні загони, які сприяли кращій результативності мобілізаційних заходів в окремих населених пунктах. Охарактеризовано роботу цих загонів упродовж трьох місяців [4, арк.78].

У зведенні Подільського губкомісара вміщено інформацію про організацію мобілізації у Могилівському повіті в липні 1919 р. [4,

арк.98], реакцію призовників на захоплення цієї території більшовиками 9-10 липня [7], застосування добровільного та примусового методів поповнення військових частин УНР чоловіками. При цьому звернено увагу на роботу приймальних комісій, агітаторів у селах, які виступали з лекціями і проводили бесіди про службу в українській армії. Цікавим є звіт урядовця з особливих доручень, який працював в апараті губкомісара, про застосування, зокрема, покарання до осіб, які підпадали під мобілізацію і не хотіли виконувати військовий обов'язок. Зокрема, вказувалося, що військовики практикували таке: оточували село, заходили в хати, де були втікачі, насильно конвоювали їх, а у разі спротиву застосовували фізичну силу і навіть зброю [4, арк.112].

У звіті помічника начальника частини першого мобілізаційного відділу Артеменка, котрий був відряджений для організації мобілізації до Могилівського і Ушицького повітів, наголошується, на недоліках, виявлених на місцях: слабка результативність агітаційної кампанії, відсутність сформованих органів адміністративної влади у більшості сіл, безкарність по відношенню до тих, хто ігнорував заклики захищати Україну від більшовиків [4, арк.166].

Віднайдені нами поштотелеграми про кількість прийнятих осіб на збірному пункті в Кам'янці-Подільському з 12 липня по 13 серпня [4] та з 29 по 31 серпня 1919 р. свідчать про результативність мобілізаційних заходів. За останніми даними, до Кам'янецького збірного пункту з'явився 151 військовослужбовець [5]. Щоб зрозуміти, як проводилася робота з прийомом новобранців мобілізаційними комісіями, дізнатися, коли і скільки їх було утворено та у яких волостях проводили медичні огляди призовників, варто познайомитися з матеріалами справ 84 і 91 [4;5].

Велику цінність становить датована липнем 1919 р. підсумкова інформація Подільського губернського комісара Головній управі військової повинності Військового міністерства про результати проведення мобілізаційних заходів, у яких зверталася увага і на серйозні невирішені проблеми. Зокрема, про загальну дезорганізацію роботи державних органів управління, розпорощення обов'язків залучених до

проведенням кампанії посадовців, виконання ними обов'язків у різних інстанціях. Для уникнення цього надалі він радив скасувати повітові комендатури, а всі їхні справи передати повіткомісарам тощо [4, с.142]. Налагодити кращу якість мобілізаційних кампаній спробував військовий міністр полковник В. Петрів. Своім розпорядженням від 11 серпня 1919 р. та доданою до нього інструкцією, адресовані тиловим комендантам, він зніціював перевірку в підлеглих їм районах осіб, які ухилялися від мобілізації [4, арк.183]. Результативність цього заходу не зазначено у документах фонду.

У телефонограмах з місць зафіксовано факти, що стосуються свавілля польського війська у прикордонні: на початку серпня його загони переходили на територію УНР, забороняли селянам посилати своїх синів до української армії, погрожуючи знищенням населених пунктів [4, арк.175; 6, арк.12].

У тій же справі вміщено матеріали спеціальної наради, що відбулася у вересні 1919 р., на якій йшлося про дії, спрямовані на усунення недоліків попередніх кампаній, організацію діяльності повітових і сільських комісарів. Також у цьому комплекті зберігаються рапорти учасників ради, спільно проведеної Військовим міністерством і Подільським комісаром у справах мобілізації. З них відомо, що помічники комісарів Палащук, Білоокий, Кондрашенко та Артеменко (представник мобілізаційного відділу ГУГШ), Шевченко, Складар (представники головної Управи військової повинності) висловили свої раціональні пропозиції, які мали бути враховані у наступній мобілізації [4, арк. 218-220].

Архівні джерела зафіксували проведення Губернською управою Генерального Штабу Армії УНР повітових нарад щодо аналізу попередніх мобілізаційних кампаній. В його основу поклали вимоги «Інструкції для перевірки повіту і притягнення до війська всіх осіб, які добровільно не з'явилися за повісткою на збірний пункт». У Могилівському повіті такий захід проводився 22 вересня. Було привернуто увагу до організаційних аспектів мобілізаційних заходів, наголошено на пасивності держслужбовців у врегулюванні ситуації в тилу [4, арк.228].

Нааявний у справі примірник розпорядження представника комісаріату Палашука, адресований повітовим комісарам Поділля, закликав до найшвидшого складення списків військовослужбовців з метою проведення чергового набору чоловіків до армії, який мав відбутися 27 вересня. Наведено персональний склад членів мобілізаційної комісії, яка за наказом мала б дати точні відомості про чисельність прибулих на збірний пункт [4, арк. 246].

З офіційних донесень Подільському губернському комісару, які базувалися на агентурно-телеграфних даних, відомо, що селяни у ряді випадків чинили рішучий опір переведенню примусової мобілізації [8]. Наводяться приклади того, що часто між військовими загонами і селянами спалахувала перестрілка, в якій гинули з обох сторін. Зокрема, такі факти зафіксовані у селах Гринівці, Пашківці, Скаржинці і Стуфчинці Проскурівського повіту [8, арк. 2]. Повідомлялося, що у прикордонних волостях Кам'янецького повіту мобілізацію зривали польські загони, які переходили через Збруч [4, арк. 236].

У поштотелеграмі Подільської військової управи повідомлялося, що мобілізація чоловіків 1889-1898 років народження в Кам'янецькому повіті, яка проводилася 4-11 жовтня, не дала очікуваного результату - з'явилися усього 270 осіб [4, арк. 239]. Проведена згодом з цього приводу нарада, про що зафіксовано у витягу із протоколу її роботи, заслухала дев'ятьох представників ГУГШ і Губкомісаріату про відвідини різних населених пунктів повіту. Зібрання виробило рішення про наведення ладу у тилкових установах, аби надалі уникнути недоліків у проведенні військових мобілізацій [4, арк. 252].

Набагато менше виявлено документів і матеріалів про мобілізаційні заходи у 1920 р. (зібрані лише у справі 188 зазначеного фонду).

Серед них виділяється рапорт Літинського повітового комісара, у якому йдеться про організацію мобілізації на території підзвітної йому мікрорегіону як складової частини заходів, що у травні планувалися для усіх 12 повітів Поділля [10, арк. 1]. Частково згадується і про набір до Армії УНР у вересні 1920 р. У підсумковому аналізі роботи мобілізаційних комісій в губернії названо кількість подолян, які поповнили ряди українських збройних сил - більше 4 тис. осіб [10, арк. 18].

Отже, фонд 538 ЦДАВО України містить десятки різних за видами писемних документів і матеріалів, які насичені певною поточною і частково підсумковою інформацією про проведення наприкінці 1918 – восени 1920 рр. у повітах Подільської губернії мобілізаційних кампаній як складових процесу творення безздатної Армії УНР. Найбільш промовистим у цьому плані є офіційне листування і телеграфні матеріали на ім'я представників військового міністерства, його спеціалізованого мобілізаційного підрозділу, губернського і повітових комісарів, інша документація. Джерела містять відповідні накази, розпорядження, доручення, звіти, а також інформують про ситуацію на місцях, складних проблемах у роботі мобілізаційних комісій та інших органів, причетних до цих заходів, різні форми організаційної діяльності владних структур, а також серед населення, чисельність тих молодих подолян, які поповнювали українське військо і ставали на захист УНР.

Очевидно, що дослідникам історії збройної боротьби в Україні у 1918-1920 рр. доречно використати запропоновані документи і матеріали, які у певній мірі зможуть доповнити великий і різноманітний джерельний масив, розміщений у десятках інших фондів зазначеної архівної установи.

Список використаних джерел

1. ЦДАВО України, ф. 538, оп.1, спр.14. 47 арк.
2. ЦДАВО України, ф. 538, оп.1, спр.17. 47 арк.
3. ЦДАВО України, ф. 538, оп.1, спр.83. 59 арк.
4. ЦДАВО України, ф. 538, оп.1, спр.84. 253 арк.
5. ЦДАВО України, ф. 538, оп.1, спр.91. 20 арк.
6. ЦДАВО України, ф. 538, оп.1, спр.102. 178 арк.
7. ЦДАВО України, ф. 538, оп.1, спр.105. 57 арк.

8. ЦДАВО України, ф. 538, оп.1, спр.107. 13 арк.
9. ЦДАВО України, ф. 538, оп.1, спр.134. 22 арк.
10. ЦДАВО України, ф. 538, оп.1, спр.188. 18 арк.
11. ЦДАВО України, ф. 538, оп.2, спр.19. 264 арк.

Summary. *This article specifies the source potential of documents and materials of 538 fund of Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine for the study of military mobilization to the Army of UPR on the territory of Podillia in the years of 1918-1920. The attention has been paid to different types of sources represented in 11 archival affairs, the variety of their content, showing the complicated situation both with the addition of human resources to the troops and the work of different structures responsible for fulfilling mobilization tasks etc. Dating of the offered documentary base relates mostly to 1919, when forced recruitment of Podolianyns to the army went up to the peak.*

Key words: *Central State Archive of Supreme Body of Power and Government of Ukraine, documents and materials, mobilization campaign, government bodies of the UPR, Podillia, the Ukrainian army.*

Т.В. Лякович

ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ ФОНДУ 9 ЦДАВО УКРАЇНИ ЯК ДЖЕРЕЛО ІЗ ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКУПІВЕЛЬНИХ КОМІСІЙ ДЛЯ АРМІЇ УНР (1920 Р.)

У статті проаналізовано комплекс документів і матеріалів фонду 9 ЦДАВО України, об'єднаних темою про діяльність українських закупівельних представництв за кордоном з метою забезпечення армії дефіцитним військовим майном. Зокрема, вони містять інформацію про те, як і з якими повноваженнями створювалися ці структури, як проводили торговельні операції з іноземними компаніями. Запропонована колекція документів стосується весни-осені 1920 року, коли українське військо вело кровопролитні бої з Червоною армією.

Ключові слова: документи, фонд, Міністерство народного господарства, закупочні комісії, матеріально-технічне забезпечення, Армія УНР.

Відомо, що успіх ведення бойових дій на пряму залежить від матеріально-технічного забезпечення армії. Усю вагомість цієї справи цілком усвідомлювали керівники державних органів влади і управління УНР. Оскільки український уряд своїми ресурсами не міг забезпечити військо, то розпочав їх пошук за кордоном. Виконати цю функцію взялося Міністерство народного господарства (МНГ). Всі операції із постачання армії виконувалися закупівельними комісіями. Їх діяльність мала надзвичайно важливе значення для українського війська, оскільки спрямовувалася на задоволення основних матеріальних потреб фронту, сприяла створенню резервів військового одягу та спорядження, необхідних армії УНР. Значення цих заходів стає зрозумілим, коли ми врахуємо, що на той час це було єдине джерело надходження до армії матеріальних ресурсів.

Предметом розгляду досліджуваної теми є документи і матеріали, які увійшли до 30 справ, згрупованих у описі 1 фонду 9 «Міністерство народного господарства Української Народної Республіки» Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України. Нами виявлено більше 200 документів, які стосуються діяльності МНГ у зазначеному напрямі. Найбільш поширеними видами цієї архівної колекції є офіційне листування, накази, закони, протоколи, рапорти та ін. Переважну більшість документів уведено до наукового обігу вперше.

Інформація про роботу закупівельних комісій вміщена в різних інструкціях, наказах, за-

конопроектах і законах. Ознайомлення з ними дозволяє скласти уявлення про широке коло питань. Зокрема, в інструкції, датованій 16 вересня 1920 р., виявлено правила про організацію роботи закупівельних комісій. Звідси дізнаємося про завдання, які покладались на них, їх склад, порядок здійснення торговельних операцій, оформлення документів для звіту тощо [30, арк. 11-12]. У законопроекті про постачання військ УНР [1, арк. 12-13] роз'яснюється, як проводити закупівлю військових товарів через торговельні агентства, місії та відділ закордонних закупок [13, арк. 2-3].

Спеціальним законом УНР тимчасова закупівельна комісія у Варшаві з 12 червня 1920 р. перетворювалася в постійно діючий орган представництва Міністерства народного господарства за кордоном, якому належало шляхом переговорів та укладення договорів з іноземними компаніями задовольняти потреби армії [1, арк.3; 13, арк.2]. Є матеріали про права, надані голові комісії І. Фещенко-Чопівському [13]; [17].

Важливим джерелом для вивчення процедури формування комісій є накази. В одному із них розміщено інформацію про створення 20 вересня та завдання закупівельної комісії у Кракові [4, арк.145; 14, арк.91]. З наказу Ч.119 відомо про створення подібної комісії у Львові, її склад, перелік військового майна, яке збиралася закупити, та обсяг виділених коштів на торговельні операції [4, арк.133, 136-136зв.]; [5, арк. 10-10зв.]; [27, арк.172-172зв.]. Про ко-

мандирування спеціальної закупівельної комісії під головуванням Б. Приснухіна до німецьких міст Данціг і Гамбург повідомляє розпорядження Міністерства народного господарства від 2 жовтня 1920 р. У ньому також наведено реєстр військового спорядження, яке мали закупити представники місії і на яку суму [4, арк.156]; [5, арк.38]; [6, арк.17]; [21, арк.109]; [27, арк.192].

Основну частину документів, що зберігаються у фонді 9, складає офіційне листування українських представництв за кордоном і МНГ. Цікавими, на наш погляд, є листи, надіслані торговельними агентами з Польщі, про доставку речей, потрібних армії УНР [1; 9; 15]. Закупівельній комісії надходили замовлення на одяг, сідла для кінних частин [13, арк. 29, 32, 93]. Цінною є інформація про укладення угод із польськими компаніями, представники яких діяли по всій Європі [13, арк. 20, 22, 35, 89, 90, 96]; [24, арк.11]. Наприклад, велись переговори з варшавською фірмою «Опторг», яка мала постачати Дієвій армії УНР зброю й обмундирування в обмін на хліб і цукор. Як свідчать документи, у зброї українській місії відмовили [13, арк.21, 44-47зв]. У спр. 164 є дані про підписання 12 листопада 1920 р. угоди між українською стороною (її представляв І. Феценко-Чопівський) та польським торговельним консорціумом «Крайовою Спілкою Гандльовою» на чолі з Б. Гроздецькі. Співпраця мала забезпечити товарообмін та транспортування здійснених закупок для потреб армії на прописаних в договорі умовах [13, арк.99-101, 111-111зв]. Приміром, через «Спілку» мали проводитись операції із придбання військового майна англійського зразка [20, арк. 11].

У листі Є. Архипенка до вищого командування армії УНР йшлося про справну роботу закупівельних комісій [10, арк. 16]. Уряд уповноважив дипломатів залучити данських підприємців до будівництва на території України фабрик із виготовлення зброї [13, арк.30-30зв]. Із матеріалів спр. 193 «Листування з закупочними комісіями УНР про закупки військового майна і сільськогосподарського інвентаря за кордоном» дізнаємося про труднощі, з якими зіштовхувалися члени цих місій [13, арк.43, 148-148зв.]; [19, арк. 14-14зв]. Часто не виста-

чало грошей для транспортування придбаного майна [15, арк. 70]. Свідченням цього є лист Голови Української торговельно-економічної місії І. Феценка-Чопівського до Міністерства народного господарства, з проханням надіслати кошти, потрібні для купівлі 5 тис. черевиків та 10 тис. комплектів білизни для українських вояків [21, арк. 71-72]. Також виявлено пропозиції представників варшавських фірм надавати свої послуги у справі забезпечення армії УНР [13, арк.134-134зв]. Найпоширенішим із запропонованих товарів був військовий одяг [1, арк.7-8 зв.]; [13, арк.119-120]; [21, арк.1]. Знайдено дані про те, що за придбане майно українська сторона розраховувалася цукром, який на той час був гостродефіцитним товаром й не раз відігравав роль платіжного засобу [11, арк. 2].

Іншу групу матеріалів становить переписка дипломатичної місії в Румунії з керівництвом МНГ. У листах з Бухареста йдеться про закупівлю для армії обмундирування та санітарного майна [1, арк.2-2зв; 18, арк.1-2зв]. Є цікаві факти, подані військовим аташе при дипломатичній місії УНР в Румунії С. Дельвігом, про кампанії, які пропонували співпрацю для продажу одягу військовослужбовцям. [18, арк. 20-20зв].

В опрацьованих нами джерелах виявлено інформацію про діяльність закупівельної комісії у Львові, яку очолював О. Нечай [14, арк.16]. Зазначено, які договори вона укладала із закордонними організаціями щодо придбання теплої білизни для армії. Листи засвідчують, що активна співпраця проводилася з компаніями «Лук», «Полотно» та ін. [14, арк. 13]; [21, арк. 30-30зв.]. Вказано, яку кількість товару мало доставити для потреб війська Головне постачання армії УНР, очолюване Н.Калюжним [14, арк. 18]; [16, арк.69]; [21, арк. 33].

Із листів довідуємося, що торговельні місії діяли і в інших країнах Європи. Зокрема, українські торговельні агенти успішно працювали у Гданську на чолі з Б. Приснухіним. Їх праця була спрямована на придбання шинелей, іншого одягу, зокрема, білизни, та черевиків для військовиків [29, арк. 16, 19]. Повідомлення голови цієї комісії дають уявлення про купівлю обмундирування у Голландії, звідки воно пере-

правлялось до Гданська [13, арк. 86]. Делегація, відряджена до Франції, мала домовитись про поставку набоїв, розрахунком за придбане був товарообмін [13, арк. 121-122зв]. Листи української місії в Берліні свідчать про перешкоди в отриманні речей військового призначення та їх транспортуванні, які чинили представники Антанти [12, арк.47]; [13, арк. 24]; [19, арк. 8]. У жовтні 1920 р. до Відня відправили місію (А. Сербененко (голова), І. Ганицький, С. Перепелиця та ін.), якій виконати поставлені завдання було вкрай складно через відсутність валютних засобів. Через це не вдавалося вчасно доставити в Україну придбані зброю та одяг [15, арк. 57-61]. У спр. 203 виявлено список придбаного у Відні військового і санітарного майна, складений ревизором військових місій за кордоном. Він дає можливість з'ясувати кількість і якість закуплених речей [21, арк. 7-8].

У архівному масиві зберігається лист міністра народного господарства Є.Архипенка до радника Р. Бучинського, якому було доручено вивчити питання про придбання у Зальцбурзі заводу із виготовлення набоїв [20, арк.13]. Також робились спроби налагодити виробництво зброї через закупівлю кількох фабрик у Бельгії. Вирішення цього питання покладалось на голову військової місії О. Осецького [17, арк. 26]. Чимало матеріалів (листи, оферти) надходило Міністерству народного господарства УНР і торговельним місіям від закордонних представництв Румунії, Польщі, Німеччини, Австрії і США, котрі спеціалізувалися на виробництві та продажу зброї і одягу.

Найбільше пропозицій про торговельну співпрацю надходило з Бухаресту. У спр.188 є франкомовний примірник домовленості між директором румунської фірми «Comptoir general» Люї ван Еккелем, з одного боку, і Є. Архипенком, з іншого, про співпрацю; матеріали листування між дипломатами про постачання української піхоти плащами, іншим одягом, черевиками, ранцями тощо. Виявлено уповноваження С. Дельвігу, датоване 12 жовтня, на продовження переговорів з цією компанією [16, арк.52,80]. Тут зберігається експозе, яке підтверджує створення, місяцем раніше, спільного українсько-румунського товариства для експорту української сировини (шкіри,

солі, палива) в обмін на товари для української армії. Такий бартер пояснювався тим, що до Румунії заборонялося ввозити іноземну валюту [16, арк.58-59]. Зафіксовано, що українська влада відмовила румунському комерсанту Савойя поставляти бессарабський тютюн для війська УНР[17, арк.53,55].

Велику цінність становлять повідомлення з пропозиціями польських фірм до співпраці у сфері постачання військового майна в Україну. З офіційного листа-звернення представника торгового дому «Jakubowski i Narzyski» до української військової секції у Варшаві відомо про запропоновану партнерами продукцію [16, арк. 14]. У офертах до закупочних комісій УНР зафіксовано перелік товарів для українського війська та їх грошову вартість [21, арк. 22,23, 24]. Наприкінці травня 1920 р. уповноважені від українського уряду закупили зброю і амуніцію у Гданську [16, арк. 19], яку варшавські підприємці С.Мадзяр і З.Камінський відправили до України. Про це йдеться у детальному звіті [16, арк. 82-83].

Допомогу у забезпеченні армії пропонували представники німецьких текстильних фабрик. Нами віднайдено зразок сукна, призначений для пошиття військового одягу і надісланий агентами берлінського підприємства представникам української влади на схвалення [19, арк. 5-5а]. Про постачання зброї і військового приладдя дізнаємося із офіційно пропозиції віденської фірми «Binger» [16, арк. 39]. До цієї групи відносимо лист американської компанії з подібними послугами [16, арк. 75]. На жаль, не виявлено матеріалів, які б засвідчили про реакцію українських чиновників.

Особливе місце серед документів фонду, з огляду на їх високу інформативну наповненість, займають матеріали про асигнування коштів для покриття видатків на купівлю військово-технічного та матеріального спорядження для армії УНР. Сюди відносимо ділове листування, закони та розпорядження, затверджені і підписані Головним отаманом С. Петлюрою. Вони дають змогу простежити, які суми виділялися на реалізацію цієї справи. За нашими підрахунками на основі опрацьованих документів, тільки за вересень 1920 р. з Державної скарбниці в розпорядження МНГ виділено 1

млрд. 670 млн. 40 тис. гривень [2, арк.33]; [3, арк.13-14,19]; [8, арк. 54зв.] [23, арк.11-12]; [25, арк.12-14]; [26, арк.1,10-11]; [29, арк.5, 9, 22]. Є дані про виділення представнику військової секції в Румунії генералу С. Дельвігу 100 тис. лей [29, арк.13,15,16], Голові Дипломатичної Місії К. Мацієвичу - 50 тис. грн. [9, арк. 132] та закупівельній комісії у Варшаві - 1,51 млн. польських марок [4, арк. 154]; [21, арк. 45]; [27, арк. 89; 28, арк.6] для придбання рушничних набоїв та предметів військового постачання.

Широко представленим видом документів є доклади. Один із них, підписаний уповноваженим Міністерства народного господарства УНР Р. Савойко, повідомляє про зникнення великої кількості військового одягу під час його перевезення з Берліна [15, арк. 81-81зв]. В іншому докладі, датованому 24 вересня 1920 р., повідомляється про факти махінації компанією «Лук» і невиконання нею зобов'язання доставити обмундирування для українських військовослужбовців [21, арк. 20, 27-28]. У докладах представників торговельних комісій вміщено пропозиції іноземних підприємств долучитися до справи покращення матеріального стану української армії. Зокрема, очільник військової місії УНР у Бельгії О. Осецький інформував про фірму «Камбье», яка могла забезпечити бійців одягом та черевиками англійського зразка, на вигідних для України умовах [13, арк. 38зв].

У спр. 136 «Листування з торговими місіями УНР та доповіді про закупку обмундирування для петлюрівської армії» є матеріали про підготовку до створення у Чернівцях філії Головного постачання УНР з метою швидкої доставки військового майна з Румунії, а також про співпрацю з фірмою «Тудоріо» в Бухаресті, список пропонувань нею військових речей з цінами [7, арк.7]. Цікаві дані щодо забезпечення війська зброєю виявлено в докладі С. Дельвіга від 19 червня 1920 р. до військового міністра УНР [24, арк.1-1зв].

Набагато менше виявлено документальних свідчень про засідання закупівельних комісій. Їх рішення зафіксовано у протоколах. Одним із них стало ухвалення постанови про укладення угоди з підприємством «Тулько» [13, арк.

135; 22, арк.1]. Протокол від 19 квітня 1920 р. дає можливість простежити як доставлялося обмундирування з Берліна, і його не якісне збереження фірмою «Чехославія» в Братиславі, а також огляд отриманого майна ревизором військових місій за кордоном отаманом Жуківським [15, арк.11, 31].

До документів, які відображають роботу українських торговельних агентів за кордоном, належать рапорти. У переважній більшості вони представляють собою офіційні письмові повідомлення Міністерства народного господарства С. Петлюрі. Зокрема, у рапорті Є. Архипенка до Головного Отамана військ УНР зазначається про здійснення закупівлі 10 тис. пар черевиків та недостачу коштів для придбання білизни [9, арк.75, 14, арк.17]. Тут також вміщена інформація про результати обстеження закордонних ринків та вигідні угоди для постачання війська вкрай потрібним майном [9, арк. 65]; [16, арк.100]. До цієї групи варто віднести і рапорти, надіслані членами дипломатичної місії УНР в Румунії. Вони називають різні фірми, які брали на себе зобов'язання постачати українській армії одяг та санітарні матеріали. Про неможливість закупити зброю у цій країні рапортував С. Дельвіг [18, арк.25-26].

Джерелом цінної інформації є відомості, складені закупівельними комісіями. Передусім, це грошові звіти, в яких зазначено кількість коштів, що надійшли в розпорядження представників українського уряду, список майна та суми, витрачені на його придбання. Також йдеться про залишки фінансів на рахунках дипломатів, інвентар, переданий Головній управі постачання Військового міністерства, перелік компаній, з якими були підписані угоди [21, арк.79, 81, 82]. Чималий масив документів свідчить про умови зберігання військового майна під час його транспортування. У них зазначено назву фірми, місце знаходження складів, речі, що зберігались, розмір оплати за оренду та охорону [15, арк.49].

Унікальною архівно-історичною пам'яткою є депеші до Міністерства народного господарства. Вони повідомляють про витрачені суми, здійснені при оплаті за придбані речі військового характеру. Досить промовистим у цьому плані є повідомлення Нечая про купівлю комп-

лектів одягу та амуніції, із зазначенням витрачених коштів та проханням надіслати грошову допомогу для здійснення майбутніх закупівель [21, арк. 73, 74].

Отже, значення документів і матеріалів фонду 9 ЦДАВО України, як історичного джерела, полягає у їх високій інформаційній насиченості. Досить важливими є відомості про працю закупівельних комісій як складової організації матеріального забезпечення української армії. Достовірним і надзвичайно корисним для дослідників у цьому плані є офіційне листування і короткі повідомлення Міністерства народного

господарства УНР, вищого командування української армії, співробітників посольств та різних місій. У наказах, докладах, рапортах, офертах йдеться про створення закордонних представництв, здійснення торговельних операцій, укладення угод з іноземними підприємствами, виділення конкретних фінансових і товарних ресурсів на придбання товарів військового характеру, труднощі при виконанні поставлених завдань тощо. Загалом проаналізовані архівні документи і матеріали дають змогу на достатньому рівні розглянути діяльність закупівельних комісій для забезпечення армії УНР.

Список використаних джерел:

1. ЦДАВО України, ф. 9, оп.1, спр.94. 15 арк.
2. ЦДАВО України, ф. 9, оп.1, спр.96а. 60 арк.
3. ЦДАВО України, ф. 9, оп.1, спр.97. 43 арк.
4. ЦДАВО України, ф. 9, оп.1, спр.117. 292 арк.
5. ЦДАВО України, ф. 9, оп.1, спр.123. 45 арк.
6. ЦДАВО України, ф. 9, оп.1, спр.123а. 24 арк.
7. ЦДАВО України, ф. 9, оп.1, спр.136. 36 арк.
8. ЦДАВО України, ф. 9, оп.1, спр.140. 106 арк.
9. ЦДАВО України, ф. 9, оп.1, спр.141. 154 арк.
10. ЦДАВО України, ф. 9, оп.1, спр.144. 21 арк.
11. ЦДАВО України, ф. 9, оп.1, спр.153. 5 арк.
12. ЦДАВО України, ф. 9, оп.1, спр.162. 62 арк.
13. ЦДАВО України, ф. 9, оп.1, спр.164. 208 арк.
14. ЦДАВО України, ф. 9, оп.1, спр.174. 88 арк.
15. ЦДАВО України, ф. 9, оп.1, спр.176. 90 арк.
16. ЦДАВО України, ф. 9, оп.1, спр.188. 183 арк.
17. ЦДАВО України, ф. 9, оп.1, спр.189. 67 арк.
18. ЦДАВО України, ф. 9, оп.1, спр.192. 48 арк.
19. ЦДАВО України, ф. 9, оп.1, спр.193. 30 арк.
20. ЦДАВО України, ф. 9, оп.1, спр.195. 14 арк.
21. ЦДАВО України, ф. 9, оп.1, спр.203. 115 арк.
22. ЦДАВО України, ф. 9, оп.1, спр.205. 37 арк.
23. ЦДАВО України, ф. 9, оп.1, спр.239. 37 арк.
24. ЦДАВО України, ф. 9, оп.1, спр.254. 54 арк.
25. ЦДАВО України, ф. 9, оп.1, спр.286. 77 арк.
26. ЦДАВО України, ф. 9, оп.1, спр.288. 22 арк.
27. ЦДАВО України, ф. 9, оп.1, спр.300. 398 арк.
28. ЦДАВО України, ф. 9, оп.1, спр.313. 24 арк.
29. ЦДАВО України, ф. 9, оп.1, спр.316. 28 арк.
30. ЦДАВО України, ф. 9, оп.1, спр.318. 27 арк.

ДО ПИТАНЬ ІСТОРІОГРАФІЇ СУЧАСНИХ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ АРХІВНИХ МАТЕРІАЛІВ ПОДІЛЬСЬКОЇ ДУХОВНОЇ КОНСИСТОРІЇ (1795-1920-ті рр.)

В статті наведено історіографічний та джерелознавчий огляд праць сучасних регіональних дослідників архівних документальних матеріалів Подільської духовної консисторії (1795-1920-х рр.).

Ключові слова: Подільська духовна консисторія, церковна історія, архівні матеріали, історіографія, джерела, дослідження, справи, документи.

Документальні пам'ятки з вивчення регіональної церковної історії зосереджені головним чином у архівах місцевих єпархіальних установ так званого духовного відомства, куди надходили державні законодавчі акти, що регулювали діяльність керівних релігійних організацій - консисторій, а також різноманітні справи з відомостями церковно-історичного життя та суспільно-сімейно-побутового повсякдення нижчих ланок церковної ієрархії – духовних правлін, храмів, монастирів.

На теренах Поділля місцева духовна консисторія, як і установи цієї ланки церковної ієрархії у інших регіонах, існувала і діяла у синодальний період церковної історії і виконувала церковно-адміністративні та судові функції з управління єпархією починаючи з кінця XVIII і аж до початку XX століть, а саме з 1795 до 1920-х років, коли 12 квітня 1795 р. згідно з указом Катерини II на Поділлі засновується самостійна єпархія з назвою «Брацлавська та Подільська» [1, с. 423-426] на чолі з новопризначеним єпископом – архімандритом Ставропігального Донського монастиря Іоанікієм.

Остаточо сформувавшись, Подільська духовна консисторія функціонувала відповідно до вимог Статуту 1841 р. Вищестоячою установою Духовних консисторій був Св. Синод [2].

Мета статті полягає в з'ясуванні сучасних історіографічних та джерелознавчих досліджень і публікацій зроблених за архівними матеріалами Подільської духовної консисторії (1795-1920-ті рр.).

Характеризуючи стан наукової розробки проблеми, перш за все потрібно зазначити, що помітна відсутність спеціальних робіт, де було

б узагальнено і систематизовано відомості джерел вказаної теми.

Адже, церковна історія, як галузь історичної науки, існує менше двох століть, з яких більшу частину XX століття вона перебувала під забороною.

У час піднесення церковно-наукової думки 2-ї половини XIX - початку XX століття, коли історія Російської Церкви була заведена до програм семінарій та академій стали з'являтися вагомі дослідження, а саме численні «навчальні посібники» з історії РПЦ, що висвітлювали і її синодальний період, а також спеціальні дослідження деяких його хронологічних етапів і окремих проблем. Ряд таких праць є важливими для цього дослідження тим, що розкривають загальні тенденції генези церковно-релігійної системи XIX ст. – початку XX ст., сприяють глибшому розумінню проблем синодального періоду церковної історії, мають загальнометодологічне значення для висвітлення поставлених завдань сучасними дослідниками. До них належать праці П.В.Знам'янського [3], І.М.Скворцова [4], К.Я.Здравомислова [5], О.П.Доброклонського [6], С.Рункевича [7], І.Смолича [8], М.Григоровича [9], М.С.Суворова [10].

Характеризуючи період з жовтня 1917-го – до другої половини 80-х років XX століття можна констатувати, що майже всі історики вивчали проблеми взаємовідносин церкви і держави, священнослужителів і парафіян з точки зору радянської ідеології. Роботи, які видавалися в цей період, мали в значній мірі пропагандистський, ніж дослідницький характер викладу матеріалу.

В часи перебудови, коли стали доступними не лише архівні документи і матеріали, а й

друковані праці, що тривалий час зберігалися у спецфондах значно посилюється інтерес науковців до церковних проблем, а з набуттям Україною незалежності розпочалося активне вивчення історії православної церкви як недостатньо вивченої ділянки духовної культури, що закономірно знаходить відображення в працях означеної тематики.

Так, соціально-економічній історії церкви на Правобережній Україні XVIII – першої половини XIX ст. присвячена джерелознавча та архівознавча стаття О.П.Крижанівського [11].

Разом з тим, значний довідково-інформаційний, фактологічний, науково-методологічний матеріал з історії християнства і міжконфесійних відносин містять довідковий нарис історії церковного життя в Україні та матеріали для вузівських спецкурсів О.А.Калініна, В.І.Лубського [12]. На високу оцінку заслуговують розділи 3-го тому виданої в Києві „Історії релігії в Україні”, підготовлені В.Климовим і присвячені православ'ю у XVIII – XIX ст.ст., в яких на рівні узагальнень, змальована релігійна ситуація на українських землях [13].

Що ж стосується архівних матеріалів Подільської духовної консисторії, вивчення яких розглядається у статті, то перш за все необхідно зазначити, що це багаточисельний комплекс документів, який відображав регіональну специфіку та організацію церковного життя, підпорядкування церков, адміністративне управління та ієрархію Православної церкви, хоча протягом свого існування зазнав значних втрат і поневірян.

Так, том другий Православної богословської енциклопедії 1901 року, містить такі відомості: «Архив Подольской консистории содержит в себе чрезвычайно богатое собрание актов и материалов, касающихся уни и истории православия в тамошнем крае. Историко-статистический епархиальный комитет, существующий с 1875 г., разобрал уже несколько тысяч этих актов. Некоторые из этих документов печатались в местных епарх. вед. и в «Трудах» комитета. Подобные материалы заключаются и в архивах Волынской, Минской, Виленской, Витебской и Могилевской дух. консисторий, где они частью уже разобраны, а частью лежат в беспорядочных горах и отно-

сительно которых является вполне основательное предположение, что, в конце концов, эти неразобранные груды бумаг под каким-нибудь благовидным предлогом будут уничтожены. Известны факты, что еще не особенно давно, в 60 и 70 годах, архивы юго-западного края подвергались варварскому уничтожению...» [14].

Далі після припинення існування Подільської духовної консисторії внаслідок жовтневого перевороту 1917 року з її архіву було втрачено велику кількість метричних книг і сповідальних відомостей парафіяльних храмів та інших документів [15, арк. 12].

В 1950-х роках під час перебування фонду Подільської духовної консисторії в Житомирському облдержархіві УМВС згідно з переліком АУ МВС УРСР було відібрано і знищено близько 36 тис. справ консисторського архіву [16, с. 2].

На сьогоднішній день зусиллями регіональних дослідників нагромаджено значний фактичний матеріал, представлений різними темами, для написання яких використовувалися матеріали справ Подільської духовної консисторії, що перебувають на зберіганні у фонді Ф. 315 в Державному архіві Хмельницької області (станом на 01.04.2019 р. – 13596 од.зб.).

Вагомий внесок у вивчення різнобічних проблем, пов'язаних з консисторськими архівами зробив Ю.І.Блажевич, який дослідив релігійну ситуацію на теренах єпархії в період інкорпорації Поділля в систему Російської імперії, а також з'ясував роль церковних діячів у вирішенні наболілих проблем духовного життя подолян. Разом з тим, для написання значної частини праць з історії православ'я на Поділлі кінця XVIII – початку XX століть, які увійшли до його науково-популярного монографічного видання «Нариси історії православ'я Поділля-Хмельниччини» був використаний комплекс архівних справ вищезгаданого фонду Ф. 315 Подільська духовна консисторія [17].

Для написання розділу VI. «Російщення українського духовно-церковного життя» монографії «Українська церква» П.Я.Слободяннюк звертався до документів Подільської духовної консисторії, які проливали світло на деякі факти досліджуваного періоду [18].

А.О.Копилов та А.О.Заводовський у праці «Православна церква в Україні та національно-

визвольна боротьба балканських слов'янських народів у 60-80-х рр. XIX ст.», досліджуючи багатогранні зв'язки народів балканського півострова та України у другій половині XIX ст., а також зв'язок Православної церкви в Україні з національно-державним відродженням й становленням суверенних слов'янських балканських держав, вивчали окремі справи консисторії [19].

У своїх статтях використовуючи консисторські архіви, Б.О.Опря досліджувала особливості діяльності початкових духовних закладів освіти на Поділлі, а також деякі аспекти взаємин православного духовенства з парафіянами наприкінці XIX – на початку XX ст. [20].

Процес заснування та розвиток бібліотек, підпорядкованих Подільському єпархіальному відомству в другій половині XIX – на початку XX ст. досліджувала О.Б.Айвазян [21], а бібліотечну мережу Подільської православної єпархії другої половини XIX – початку XX ст. проаналізовано в статті Т.Р.Соломонової [22]. Поряд з цим, у статті Н.В.Крик з'ясовуються особливості становлення та діяльності окружних і церковних бібліотек Подільської єпархії у другій половині XIX – початку XX століття [23].

Консисторські архіви використовував А.Г.Філінюк для дослідження теми історії етнорелігійних перетворень в Подільській губернії наприкінці XVIII – у перших десятиліттях XIX століття, які були зумовлені поділами Речі Посполитої, приєднанням краю разом із усією Правобережною Україною до складу Російської імперії та реалізації в ньому інкорпораційної політики самодержавства [24]. Поряд з цим А.Г.Філінюк та С.А.Сидорук, користуючись матеріалами справ Подільської духовної консисторії, проаналізували фактор впливу церковно-релігійного чинника на виконання рекрутської повинності населенням Поділля після його приєднання до Російської імперії в 1793 році [25].

Для аналізу різних типів генеалогічних джерел з історії селянських родин подільського регіону документи Подільської духовної консисторії досліджував Ю.В.Легун. Основні серед них – писемні джерела він поділив на кілька основних родів – церковні, господарські, державно-адміністративні та судово-поліцейські. А також довів, що визначальне значення для практичної генеалогічної роботи мають первинні матеріали ревізій населення та метричні книги [26].

В 2007 р була опублікована робота А.Б.Задорожняка, С.А.Копилова та М.Б.Петрова «Казанський собор у Кам'янці-Подільському», в якій досліджується історія Казанського кафедрального собору. Науковці простежили історико-архітектурну еволюцію споруди (XVIII – XIX ст.), дослідили утримання та господарське життя храму і монастиря, подали опис історії святині у 60-х рр. XIX – 30-х рр. XX ст. [27].

Певну інформацію містять праці Л.В.Баженова з історичного краєзнавства, у яких розглядається діяльність освітянських закладів, науково-громадських організацій і товариств, творча спадщина дослідників Поділля – представників духовного стану [28].

Разом з тим, на нашу увагу заслуговує монографія В.С.Прокопчука і І.О.Старенького присвячена пам'яткоохоронній діяльності подільського православного духовенства в XIX – на початку XX ст. для написання якої, був використаний комплекс архівних справ консисторії [29].

Значною мірою використовував інформаційний потенціал консисторських документів І.О.Старенький. У його статті щодо діяльності подільського духовенства зі збереження архівної спадщини на території Поділля в другій половині XIX – на початку XX століття розглядається еволюційний процес формування архівів на Поділлі в XIX – на початку XX ст., охорона архівної спадщини на початку XX ст., законодавче оформлення необхідності збереження архівних матеріалів у період Української революції. У своїй розвідці стосовно бібліотек духовних навчальних закладів подільської єпархії і їх ролі у збереженні пам'яток друку і письма автор висвітлює віхи історії бібліотек духовних навчальних закладів Подільської єпархії і, насамперед, бібліотеки Подільської духовної семінарії, процес комплектації їхніх фондів та роль у збереженні вищезгаданих пам'яток. У статті І.О.Старенького з вивчення старожитностей і створення археологічної карти Подільської губернії у 60-х роках XIX століття – початку XX століття автор висвітлює питання про тогочасні археологічні дослідження і створення археологічної карти губернії, використовуючи консисторські матеріали [30].

Отже, з огляду на те, що вибрана тема характеризується відсутністю спеціальних історіо-

графічних студій і праць з цієї проблематики, все ж значна кількість досліджень проливають світло на її окремі аспекти.

До першої групи належать праці, важливі для нашого дослідження тим, що розкривають загальні тенденції генези церковно-релігійної системи XIX ст. – початку XX ст., сприяють глибшому розумінню проблем синодального періоду церковної історії, мають загально-методологічне значення для висвітлення поставлених проблем. До них належать дослідження П.В.Знам'янського, І.М.Скворцова, К.Я.Здравомислова, О.Доброклонського, С.Рункевича, І.Смолича, М.Григоровича, М.С.Суворова та ін.

У період починаючи приблизно з початку 90-х років минулого століття відбулися істотні зміни у вивченні історії церкви. Зміна політичного устрою країни призводить до того, що церква набуває втраченого статусу повноправного суб'єкта, і знову набирає політичне і соціальне значення для людей. Зняття цензур-

них обмежень і введення в науковий обіг нових джерел зробило релігійну історію однією з найбільш актуальних і досліджуваних тем.

У цей час з'явилися новітні праці українських вітчизняних релігієзнавців О.П.Крижанівського, О.А.Калініна, В.І.Лубського, В. Климова, Г.В.Степаненко та ін.

Таким чином, в контексті підвищення загальної зацікавленості питаннями церковної історії є цілком логічним, що науковці звертаються і до церковного минулого Поділля. Не залишилися поза увагою дослідників матеріали справ Подільської духовної консисторії – це праці регіональних дослідників О.Б.Айвазян, Л.В.Баженова, Ю.І.Блажевича, А.О.Заводовського, А.Б.Задорожнюка, А.О.Копилова, С.А.Копилова, Н.В.Крик, Ю.В.Легуна, Б.О.Опрі, М.Б.Петрова, В.С.Прокопчука, С.А.Сидорука, П.Я.Слободянюка, Т.Р.Соломонової, І.О.Старенького, А.Г.Філінюка та ін.

Список використаних джерел та література.

1. Полное собрание законов Российской Империи. – Собрание 1-е. С 1649 по 12 дек. 1825 г. – Т. 23. 1789 - 31 октября 1796 (№ 16739-17529). – 969 с.
2. Енциклопедичний словник Брокгауза і Ефрона Р) 2002 IDDK (С) 2002 Мультимедиа-издательство «Адепт».
3. Знаменский П.В. Руководство к русской церковной истории. – Казань: Унив. тип., 1870. – 439 с.
4. Скворцов И.М. Записки по церковному законоведению. –3-е изд., испр. – Киев: Унив. тип., 1861. – 288 с.
5. Здравомыслов К. Я. Сведения о существующих в епархиях церковно-археологических учреждениях и консисторских архивах // Сб. материалов, относящихся до архивной части в России. - Петроград, 1917. - Т. 2. - С. 326-359. - [Окреме вид.: Петроград, 1917. - 36 с.].
6. Доброклонский А. Руководство по истории Русской Церкви. –Ч. 4. –М., 1893. – III + 441 с.
7. Рункевич С. Русская Церковь в XIX веке // История христианской Церкви в XIX веке. – СПб.: Изд. А.П. Лопухина, 1901. –Т. 2. –232 с.
8. Смолич И.К. История русской церкви 1700 – 1917: пер. с нем. –М.: изд. Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1996. – Часть первая. – 500 с.
9. Григорович Н. Обзор учреждения в России архиерейских православных кафедр и способов содержания их, со времени введения штатов по духовному ведомству (1764 – 1866 г.) Историческая записка. –СПб.: Синодальная типография, 1866. –V+67+34 с.; Обзор общих законоположений о содержании православного приходского духовенства в России, со времени введения штатов по духовному ведомству (1764 – 1863 г.). –СПб.: в Синодальной типографии, 1867. –114+33 с.; Обзор учреждения в России православных монастырей, со времени введения штатов по духовному ведомству (1764 – 1869 г.) –СПб.: в Синодальной типографии, 1869. –230 с.
10. Суворов Н.Учебник церковного права / Суворов Н. - 5-е изд. - М.: А.А. Карцев, 1913. - 535 с. [Електронний ресурс] //http://monar.ru/: [веб-сайт]. – Режим доступу: http://monar.ru/download/pravila/Suvorov_N_S_Uchebnik_tserkovnogo_prava.html#57.
11. Крижанівський, О. П. Джерела до соціально-економічної історії церкви на Правобережній Україні (XVIII-перша половина XIX ст.) // Архіви України. – 1993. - № 1-3. – С. 73-79.; Архівні документи про історію церкви на Правобережній Україні XVIII-першої половини XIX ст. // Студії з архівної справи та документознавства. – 2001. – Т. 7. – С. 56-59.
12. Історія християнської церкви на Україні (релігієзнавчо-довідковий нарис). – К., Релігійні об'єднання в Україні: Спецкурс (автори-укладачі: О.А.Калінін, В.І.Лубський та ін.)-К., 1991.
13. Історія релігії в Україні: У 10-ти т. –Т. 3 Православ'я в Україні / За ред. А. Колодного, В. Климова. –К.: Український центр духовної культури, 1999. –560 с.
14. Бюхнер Л. // Православная Богословская Энциклопедия. – Т. II. – СПб., 1901. Столб.35-36.
15. Державний архів Вінницької області (ДАВО), ф. Р-197, оп. 5, спр. 1, 15 арк.

16. Справа фонду Ф. 315, Подільська духовна консисторія, т. 1. – 245 арк; т. 2. – 78 арк.
17. Блажевич Ю.І. Нариси історії православ'я Поділля-Хмельниччини: наук.-попул. моногр. вид. / Ю. І. Блажевич ; Хмельниц. міська орг. Нац. Спільноти краєзнавців України, Хмельниц. обл. громад. орг. архівістів та дослід. Поділля «Поклик віків». - Хмельницький : Сікорська С. В., 2017. - 337 с.
18. Слободянюк П.Я. Українська церква: історія руїни і відродження. Наукове видання, присвячене 2000-літтю Різдва Христового// Хмельницький. – 2000. – 266 с.
19. Копилов А.О., Заводовський А.А. Православна церква в Україні та національно-визвольна боротьба балканських слов'янських народів у 60–80-х рр. XIX ст. // Укр. іст. Журн. – 2000. – № 5. – С. 97-110.
20. Опря Б.О. Роль православного духовенства у розвитку початкової духовної освіти на Поділлі наприкінці XIX - на початку XX ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб.наук.праць.Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. - Т.П. Матеріали сьомого круглого столу, присвяченого 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету. – С. 321-326.; Деякі аспекти взаємин православного духовенства з парафіянами на Поділлі в кінці XIX – на початку XX ст. // Проблеми історії України XIX - початку XX ст.. – № 13 – Київ: Інститут історії України НАН України, 2007. – С. 177–183.
21. Айвазян О. Б. Бібліотеки Подільської єпархії наприкінці XIX – на початку XX ст. / О. Б.Айвазян // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2010. – Т. 16. – С. 51–63.
22. Соломонова Т. Р. Бібліотечна мережа Подільської православної єпархії другої половини XIX - початку XX ст. / І. Р. Соломонова. - [Електрон.ресурс]. - Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzvdpu_ist/2009_16/bibliotechna%20mereja.pdf / - Загол. з екрану.
23. Крик Н. В. Окружні та церковні бібліотеки Подільської єпархії (друга половина XIX – початок XX ст.) / Н. В. Крик // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер. : Бібліотекознавство. Книгознавство. - 2013. - Вип. 3. - С. 171-176. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nprknuibk_2013_3_27.
24. Філінюк А.Г. Етнорелігійні перетворення на Поділлі наприкінці XVIII – в перших десятиліттях XIX століття // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. –Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. –Т.12: Матеріали восьмого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. Присвячено 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка”. –С. 215.
25. Філінюк А.Г., Сидорук С.А. Вплив церковно-релігійного чинника на особливості виконання рекрутської повинності населення Поділля // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. –Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. –Т.12: Матеріали восьмого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. Присвячено 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка”. –С. 230.
26. Легун Ю.В. Класифікація джерел генеалогічного характеру селянських родин Правобережної України// Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Зб. наук. праць. – К., 2005. – Число 12. – Част. 1.– С. 249-270.
27. Задорожнюк А.Б., Копилов С.А., Петров М.Б. Казанський собор у Кам'янці-Подільському. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2007. – 52 с.
28. Баженов Л.В. Alma mater подільського краєзнавства: Місто Кам'янець-Подільський – осередок історичної регіоналістики XIX – початку XXI століть. – Кам'янець-Подільський, 2005. – 416 с.
29. Прокопчук В. С., Старенький І. О. Пам'яткоохоронна діяльність подільського православного духовенства в XIX - на початку XX ст.: монографія // В.С.Прокопчук, І.О.Старенький. . – Кам'янець-Подільський :ПП Буйницький О.А., 2016. – 308 с.
30. Старенький І.О. Діяльність подільського духовенства зі збереження архівної спадщини на території Поділля в другій половині XIX – на початку XX ст. [Електронний ресурс] / І.О.Старенький // Краєзнавство. - 2013. - № 1. - С. 95-102. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kraeznavstvo_2013_1_16; Бібліотеки духовних навчальних закладів Подільської єпархії і їх роль у збереженні пам'яток друку і письм [Електронний ресурс] / І. О. Старенький // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер. : Бібліотекознавство. Книгознавство. - 2013. - Вип. 3. - С. 176-181. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nprknuibk_2013_3_28; Діяльність подільського духовенства зі збереження архівної спадщини на території Поділля в другій половині XIX – на початку XX ст. [Електронний ресурс] / І. Старенький // Краєзнавство. - 2013. - № 1. - С. 95-102. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kraeznavstvo_2013_1_16

Г.В.Лях

К ВОПРОСАМ ИСТОРИОГРАФИИ СОВРЕМЕННЫХ РЕГИОНАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ДОКУМЕНТАЛЬНЫХ АРХИВНЫХ МАТЕРИАЛОВ ПОДОЛЬСКОЙ ДУХОВНОЙ КОНСИСТОРИИ (1795-1920-ті рр.)

В статье приведены историографический и источниковедческий обзор работ современных региональных исследователей архивных документальных материалов Подольской духовной консистории (1795-1920-х гг.).

Ключевые слова: *Подольская духовная консистория, церковная история, архивные материалы, историография, источники, исследования, дела, документы.*

О.І. Марчук

ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ ЦДАВО УКРАЇНИ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ФІНАНСОВОЇ КОМІСІЇ ПРИ ГОЛОВНОУПОВНОВАЖЕНОМУ УРЯДУ УНР

У статті розглядаються документи і матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України як джерело про багатопланову діяльність фінансової комісії, створеної при Головноуповноваженому уряду УНР Іванові Огієнку, їх інформаційне наповнення і значення для з'ясування заходів, спрямованих на допомогу українським інституціям і громадянам УНР в умовах іноземної військової присутності і гострої фінансово-економічної кризи.

Ключові слова: історичні джерела, ЦДАВО України, Головноуповноважений уряду УНР Іван Огієнко, фінансова комісія, матеріальна допомога.

Найменш дослідженим періодом історії Української революції 1917-1921 рр. залишається т.зв. «доба Головноуповноваженого уряду УНР», коли більшість української території опинилася під контролем ворожих армій, а національний уряд переїхав за кордон шукати союзника для відновлення збройної боротьби. У той же час на окупованій польським військом території Поділля свою діяльність проводив Головноуповноважений уряду УНР (далі ГУ) І. Огієнко, який одноосібно представляв вищу українську владу і при допомозі створених тимчасових управлінських структур виконував отримані від свого керівництва державні стратегічні завдання.

У розгалуженій системі управління ГУ функціонувала фінансова комісія (ФК), яка погоджувала чи не погоджувала питання пов'язані з виділенням коштів на різні справи. У Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України зберігається комплекс первинних документів і матеріалів про діяльність згаданої комісії, її значення для провадження державної політики із підтримки територіального осередку УНР, на якому проживали тисячі держслужбовців із непрацюючих міністерств і відомств, були розміщені різні державні установи і органи самоврядування, Кам'янець-Подільський державний український університет, низка державних загальноосвітніх шкіл, осередки українських політичних партій, громадські організації тощо. Для допомоги їм і певним категоріям громадян уряд залишив на рахунку Державної скарбниці, яка

працювала у місті, значні кошти. Для їх розподілу і проведення різних виплат на державні, громадські та персональні потреби і слугувала створена І.Огієнком фінансова комісія.

Інформацію про її діяльність містять документи і матеріали п'яти справ опису 1 фонду 1131 «Головноуповноважений уряду Української Народної Республіки на Поділлі», а саме: 1) спр. 2 – протоколи засідання комітету при Головноуповноваженому уряду УНР та додатки до них (16 листопада 1919-30 грудня 1920 рр.); 2) спр. 8 – Копії протоколів засідання комітету при Головноуповноваженому уряду УНР (16 листопада 1919-25 травня 1920 рр.); 3) спр. 12 – Протоколи засідання комітету при Головноуповноваженому уряду УНР (16 листопада 1919- 18 травня 1920 р.); 4) спр.18 – Накази Головноуповноваженого уряду УНР (2 січня -2 липня 1920 р.); 5) спр. 63 – Протоколи засідання фінансової комісії при Головноуповноваженому уряду (9 грудня 1919-19 лютого 1920 рр.); 6) спр. 64 – Протоколи про затвердження кошторисів засідання фінансової комісії при Головноуповноваженому уряду (16 лютого-16 квітня 1920 р.). Виявлено більше 100 документів і матеріалів, які проливають світло на діяльність ФК. Найбільш поширеними їхніми видами є протоколи, накази, листи, доповіді та звернення.

У протоколах містяться найбільше інформації про різні ухвали фінансової комісії у доручних для розгляду питаннях. Так, у «Протоколі засідання Комісії по виробленню штатів управління Головноуповноваженого уряду УНР» є

відомості про чисельність членів ФК – 11 посад: а) членів фінансової комісії і фінансово-контрольної комісії (IV клас) – 6; б) старшого діловода (VI клас) – 1; в) діловода (VII клас) – 1; г) бухгалтера (VI клас) – 1; д) рахівника (VIII клас) – 1; е) урядовця I рангу (13 клас) – 1 [1, арк. 174-175]. Проте, реальна чисельність комісії, як доводять протоколи фінкомісії, була дещо меншою, і становила близько 8 осіб. Наприклад, у списку урядовців канцелярії ГУ від 20 січня 1920 р. чітко зазначалося, що ФК працювала з 16 листопада 1919 р. і до її складу входили 8 посадовців і працівників апарату комісії: Руткевич (голова); Андрусенко, Кабачків, Тарасевич, Пухкий (члени комісії), Войтенко (друкарка), Кічинський (діловод) і Стелецький (секретар) [1, арк. 177-180]. Наказом ГУ від 16 лютого 1920 р. склад фінкомісії було оновлено ФК. Чітко зазначалася мета її роботи – розгляд видаткових кошторисів і всіх питань, зв'язаних з асигнуванням або видачею грошей з коштів Державної скарбниці УНР. До оновленого складу увійшли: в.о. директора загальної і кредитової канцелярії В. Сапіцький, в.о. директора департаменту державної скарбниці І. Свороба (голова), директор департаменту митних зборів І. Гайдовський-Потапович, урядовці департаменту державної скарбниці ревізора – П. Руткевич (заступник голови) і начальники відділів – М. Буткевич і В. Козловський, а також старший ревізор 2-го департаменту державного контролю Пухкий. Обов'язки секретаря мав виконувати помічник діловода департаменту державної скарбниці Гржибовський [4, арк. 37]. Як видно з цих двох документів, персональний склад фінансової комісії зазнав змін, проте кількісний залишався таким же. Одним із непостійних обов'язків ФК було затвердження проекту скорочення штатів місцевих установ, що діяли на зайнятій поляками території Поділля. Цей документ мав лягти на стіл ГУ до кінця березня 1920 р. [4, арк. 70].

Протоколи Комітету при ГУ (далі КГУ), Ради ГУ та фінкомісії при ГУ загалом зафіксували коло питань, які пройшли через фінкомісію. Йдеться, зокрема, про асигнування коштів для потреб армії, санітарії, освіти, урядовців, ініціативних груп, установ та організацій. Частина з названих документів майже у 30 випад-

ках містять висновки про виділення коштів на боротьбу з пошестями, допомогу урядовцям, студентам, бідному населенню, державним установам, а також щодо збору податків. Територія, якої вони стосувалися, переважно обмежувалася Кам'янцем-Подільським. Хронологічно ця робота розпочалася у листопаді 1919 р. (30 листопада 1919 р., протокол КГУ) і завершилася у травні 1920 р. (25 травня 1920 р., протокол Ради ГУ). Характерно, що протоколи зафіксували від 3 до 10 і більше питань порядку денного, утім з цієї кількості фінкомісії доручалися одне-два, які були найбільш спірними чи потребували кваліфікованої думки. Наприклад, на засіданні КГУ 21 листопада 1919 р., при вирішенні справи про оподаткування, ФК спільно з представниками органів самоврядування повіту і міста, доручили напрацювати свої пропозиції і подати до наступного засідання Комітету [1, арк. 12]; 30 листопада: доручили проаналізувати фінансову частину доповіді заступника санітарного референта щодо виділення допомоги на боротьбу з пошестями [1, арк. 37-38]; 16 грудня: було передано на розгляд справу щодо реалізації авансу на суму 3.000.000 крб. для пошиття одягу, білизни та взуття для хворих та вояків російської армії, які поверталися з полону на батьківщину [1, арк. 86-87]; 26 грудня: доручено розібратися з проханням про можливу виплату допомоги урядовцям колишнього Міністерства галицьких справ УНР і вчителям вищих початкових шкіл регіону [1, арк. 103-103 зв.]; 2 січня 1920 р.: розглянути питання про технічний бік допомоги у друці «Проекту Єдиної Школи на Україні», за яким мала реформуватися українська школа [1, арк. 110-110 зв.]; 13 січня: з'ясувати обґрунтованість прохання уповноваженої від акторів Державного театру комісії про надання дозволу на ліквідацію Державного театру та асигнування коштів на проведення цієї юридичної дії; розглянути прохання Подільського товариства охорони пам'яток мистецтва та старовини про надання допомоги в сумі 1.000.000 крб. [1, арк. 139-140 зв.]; 3 лютого: визначитися з розміром допомоги економічному відділу Ради студентських представників К-ПДУУ [1, арк. 162-163 зв.]; 18 лютого: надати висновок про розмір можливої допомоги організаційному комітету у заснуванні Україн-

ського робітничого клубу [1, арк. 205-205 зв.]; 3 березня: визначитися у питанні про прохання педагогічної ради Кам'янець-Подільської учительської семінарії надати допомогу у розмірі 80.000 крб. хворим, видужуючим і незаможним вихованцям [1, арк. 238-238 зв.].

Один з наданих до КГУ документів, пов'язаний з розглядом фінансування (200.000 грн.) на відкриття і роботу їдалень для дітей бідного населення, був погоджений лише заступником голови П. Руткевичем, оскільки комісія не встигла зібратися [2, арк. 55-55 зв.]. Щодо Ради ГУ, то у ній розглядали аналогічні питання, адже вона стала правонаступницею КГУ. Їй також були потрібні вмотивовані висновки фінкомісії щодо можливості виділення державних коштів на вирішення тих чи інших питань, внесених до порядку денного.

Цінним джерелом для дослідників є більше 60 різних за обсягом протоколів засідання фінансової комісії, які зафіксували імена присутніх осіб, порядок денний, ухвали з кожного питання і були скріплені присутніми головою, заступником і членами комісії [5, арк. 1]. Загалом у всіх цих документах чітко викладено суть питань, що стали предметом розгляду, до прийнятих ухвал додано належне обґрунтування. До поданих проектів документів, зокрема, кошторисів члени комісії не раз вносили правки, що і фіксували в протоколах.

Як свідчать протоколи і додані до них первинні матеріали, ФК не раз розглядала питання що стосувалися виділення коштів для Подільської залізниці [5, арк. 4-5], Експедиції заготівлі державних паперів [5, арк. 6-6 зв.; 5, арк. 140], артилерійського управління [4, арк. 10], санітарного комітету [5, арк. 22-23], Червоного Хреста [5, арк. 26], Подільському товариству охорони пам'яток старовини [4, арк. 34-34 зв.], Кам'янецькому повітовому військовому управлінню [5, арк. 38], Державному Контролю [5, арк. 45] та інші.

Про масштаби роботи ФК свідчать, зокрема, матеріали про розмір погодженого асигнування таким структурам, як Подільський губерніяльний комісар [5, арк. 1-1 зв.], Кам'янецька народна управа, 14 пошесних бараків (на 3 місяці) [5, арк. 3-3 зв.], Експедиція заготівлі державних паперів (на придбання необхідних предметів

за кордоном) [5, арк. 72], Головна управа Червоного Хреста (на організацію 4-х пересувних пошесних загонів для роботи в повітах Поділля) [6, арк. 82], а також схвалення кошторису видатків на січень-квітень 1920 р. Міністерству ісповідань УНР, Подільській духовній семінарії, духовним школам Кам'янця-Подільського і с. Привороття Ушицького повіту [6, арк. 12].

Цінними є офіційні звернення до головноуповноваженого І.Огієнка та відповідні доповіді членів управління ГУ, у яких вміщено відомості про різні рішення та ухвали фінкомісії. Наприклад, повідомлялося, що 2 грудня 1919 р. вона ухвалила видати робітникам Експедиції заготівлі державних паперів одноразову допомогу у таких розмірах: 1-ї категорії - 4200 крб. (неодруженим) і 6300 крб. (сімейним); 2-ої категорії - відповідно 3400 і 5100 крб.; 3-ої категорії - 2700 і 4000 крб.; 4-ої категорії - 1400 і 2100 крб. Всі інші мали отримати по 1000 крб. (одинокі) і 1500 крб. (сімейні). Допомогу належало видати ощадними книжками з каси Кам'янець-Подільської державної скарбниці [1, арк. 47-48].

Розглядаючи прохання референта військових справ до ГУ від 2 лютого 1920 р. про надання фінансової допомоги сім'ям старшин, ФК ухвалила таке рішення: «...З огляду на скрутне становище родин зазначених старшин, Фінансова Комісія гадала б видати родинам їх допомогу з фонду п. Головноуповноваженого – одноразово в тому ж розмірі, в якому вона була видана і самим старшинам» [1, арк. 123]. Нами виявлено висновок фінансової комісії від 8 березня 1920 р. у справі надання допомоги парафії Української церкви у Кам'янці-Подільському: «...Розглянувши цю справу, [комісія] визнала можливим висловитись за видачу з фонду п[ана] Головноуповноваженого в розпорядження Кирило-Мефодієвського Брацтва допомогу на різні видатки парафії Української церкви в розмірі трьохсот сорока тисяч карбованців» [1, арк. 246]. Тим самим було підтримало один із осередків реформованої Української православної церкви.

ФК сприяла позитивному вирішенню питань про допомогу багатьом хворим. Розглянувши звіт референта із справ опіки при ГУ про лікування хворих, 22 березня 1920 р. вона ухвалила: 1) на лікування хвороб, які явля-

ються важкими наслідками тифів, видати від 3.000 до 5.000 крб. кожному; 2) надати допомогу всім, хто захворів важкими хворобами при умові, що ці недуги пов'язані з евакуацією, у розмірі 1.500 крб. кожному [1, арк. 258-258 зв.].

Зафіксовано і протилежне, коли члени фінансової комісії не підтримували заявників про допомогу. Так, розглянувши офіційний лист Міністерства єврейських справ УНР від 26 листопада 1919 р. з проханням надати в його розпорядження 920 тис. грн. із загальної суми 2 млн. грн. на потреби потерпілих від погромів, ФК відклала погодження цього питання, доки не будуть надані відповідні боргові документи [1, арк. 68-69].

Набагато менше виявлено листів та надісланих кошторисів, які адресувалися ФК чи проходили через їхнє погодження.

Отже, проаналізовані оригінали та копії документів і матеріалів фонду 1131 ЦДАВО України мають чимале інформаційне наповнення і в значній мірі розкривають діяльність фінансової комісії при ГУ УНР, яка була структурою, що забезпечувала фахове вирішення питань про грошові видатки інституціям і громадянам, що підпадали під юрисдикцію УНР і якими офіційно опікувався найвищий представник української влади на Поділлі. У зв'язку з цим серйозну вагу має велика група достовірних джерел, представлена протоколами засідання Комітету (Ради) Головноуповноваженого уряду УНР, самої фінкомісії і наказами І.І.Огієнка. Вони здають змогу дослідникам вивчити досі малоз'ясовану наукову проблему про механізм функціонування державних структур на Поділлі з листопада 1919 по квітень 1920 рр.

Список використаних джерел

1. ЦДАВО України. Ф. 1131. Оп. 1. Спр. 2. – Арк. 296.
 2. ЦДАВО України. Ф. 1131. Оп. 1. Спр. 8. – Арк. 59.
 3. ЦДАВО України. Ф. 1131. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 57.
 4. ЦДАВО України. Ф. 1131. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 223.
 5. ЦДАВО України. Ф. 1131. Оп. 1. Спр. 63. Арк. 148.
 6. ЦДАВО України. Ф. 1131. Оп. 1. Спр. 64. Т. II. Арк. 155.
-

С.В. Олійник

ВИВЧЕННЯ АРХІВОЗНАВСТВА В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ НА ІСТОРИЧНОМУ ФАКУЛЬТЕТІ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

Стаття присвячена питанню вивчення архівознавства в системі підготовки фахівців на історичному факультеті Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Досліджується його історія, сьогодення.

Ключові слова: *Архівознавство, архівна справа, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, кафедра історії України, кафедра архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін.*

Архівознавство пройшло в своєму розвитку шлях від допоміжної історичної дисципліни, спеціальної галузі історичної науки до самостійної системи знань, комплексної науки про архівну справу. Основи архівознавства в Україні були закладені ще в XIX ст. діяльністю губернських вчених архівних комісій, такими корифеями історичної науки як М. Ф. Владимирський-Буданов, М. Д. Іванішев, В. С. Іконников, І. М. Камнін, О. І. Левицький, Д. І. Яворницький та ін. Підготовка фахівців з архівної справи в Україні також має давню традицію. Тривалий час основним осередком кування кадрів з архівної справи був Київський державний університет ім. Тараса Шевченка, де у 1944 році було відкрито історико-архівний відділ і кафедру архівознавства (згодом – архівне відділення). Дещо пізніше розпочала свою діяльність історико-архівна аспірантура при ЦДІА УРСР у м. Києві, згодом переведена до університету [5, с. 373-374].

Після проголошення Україною незалежності у 1991 році та прийняття в 1993 році Закону України «Про національний архівний фонд і архівні установи», помітно зросла роль архівів у житті українського суспільства. У 1994 р. почав свою діяльність Український державний науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. Окрім того, інтеграція архівних ресурсів України у світовий інформаційний простір і розвиток міжнародної співпраці українських архівістів значно посилили інтерес до архівної справи. Важливою подією стало затвердження Постановою президії ВАК

від 9 жовтня 2002 р. № 9–11/9 паспорта спеціальності 07.00.10 «Документознавство, архівознавство» [10, с.69]. Тому не дивно, що розпочався процес впровадження у навчальний процес такої дисципліни як «Архівознавство» та архівної спеціалізації в університетах.

Одним із закладів, де зазначені нововведення успішно впроваджуються й реалізуються, став Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. На його історичному факультеті ще наприкінці XX ст. було зроблено перші кроки щодо викладання на освітньо-кваліфікаційному рівні бакалавр такої навчальної дисципліни як «Архівознавство» (С. О. Борисевич, директор Кам'янець-Подільського архіву, працював у вузі за сумісництвом на кафедрі історії народів Росії та археології (завідувач доктор історичних наук, професор І. С. Винокур).

У 2002 році склад кафедри історії України поповнився новими викладачами. Одному із них, С. В. Олійнику, випускнику аспірантури цього ж вузу, завідувачем кафедри історії України, професором Петровим М. Б. було запропоновано викладати курс «Архівознавство України», пізніше «Архівознавство». Розробка навчальної і робочої програм супроводжувалася чималими труднощами. Проблемними видавалися підготовка лекційних занять, планів семінарських занять тощо. Час вимагав швидкого розв'язання назрілих проблем. Радянські видання з архівної справи потребували критичного осмислення. Виданий у 1998 році термінологічний словник «Архівістика» лише

частково вирішував проблему [1]. Як не раз буває, на допомогу приходять колеги. Так, завдяки О.М. Федькову, було отримано копію, а пізніше примірник першого видання підручника для студентів вищих навчальних закладів України «Архівознавство» [2]. Це безумовно прискорило підготовчий процес. В нагоді стали і матеріали, опубліковані на сторінках часописів «Архіви України», «Архівознавство України», «Студії з архівної справи та документознавства», «Київська старовина», «Пам'ять століть», «Пам'ятки» та ін.

Значно полегшився процес викладання навчальної дисципліни на факультеті із появою у 2002 році другого видання підручника «Архівознавство» [3]. Університетом було закуплено достатню кількість примірників, щоб забезпечити підручником всіх студентів-істориків не лише денної, а й заочної форми навчання. У наступному році, завдяки О.М. Завальнюку та С.В. Олійнику, бібліотека історичного факультету збагатилася примірниками хрестоматії з архівознавства [13]. Все це, відповідно, сприяло зростанню якості знань студентів. Окрім того, позитивно на результативність роботи впливало проведення по завершенні вивчення цієї навчальної дисципліни архівної практики (керівники доктори історичних наук С.О. Борисевич, О.Б. Комарніцький, В.С. Лозовий, кандидат історичних наук А.Б. Задорожнюк), на якій студенти мали змогу закріпити отримані теоретичні знання на практиці (практикувалися на базах міського та університетського архівів).

Перші роки викладання дисципліни характеризувалися виробленням оптимальних методів, прийомів і засобів викладання. Так закладалися основи для підготовки висококваліфікованих фахівців на історичному факультеті.

Накопичений досвід дозволив вийти на рівень публікації методичних видань. Першою ластівкою стала поява в 2006 році методичних рекомендацій для студентів історичного факультету «Архівознавство України», підготовлених кандидатом історичних наук, доцентом С.В. Олійником [7]. Видання містило навчальну програму, тематичний план із розподілом годин, список основної і рекомендованої літератури, плани семінарських занять із методич-

ними порадами для підготовки до них та відповідні рекомендації для здійснення студентами самостійної роботи.

Слід також зазначити, що «Архівознавство», як окрема навчальна дисципліна, викладалася на той час не у всіх вищих навчальних закладах, у т.ч. і національних університетах. Фактично, не маючи ще статусу національного університету, Кам'янець-Подільський вуз став одним із тих, хто активно впроваджував вивчення архівної справи, готував студентів до наукових звершень у царині історичної науки.

У 2009 році вийшов друком навчально-методичний комплекс «Архівознавство» (С.В. Олійник) [9], який включав у себе такі компоненти, як загальну характеристику навчальної дисципліни зі структурно-логічною схемою, навчальну і робочу програми. Остатня включала зміст лекційного курсу, семінарських занять з методичними рекомендаціями, методичні поради щодо самостійної роботи, індивідуальних науково-дослідних завдань та виконання модульної контрольної роботи. Окрім того, в комплексі було подано словник основних термінів. Це дозволило значно підвищити організацію викладання навчальної дисципліни та якість результатів. Більше того, на історичному факультеті наприкінці першого десятиліття ХХІ ст. було започатковано виконання дипломних робіт з архівознавчої тематики.

Постійний пошук удосконалення навчального процесу сприяв поглибленню навчально-методичної роботи. Так, у 2014 році студенти були забезпечені ще одним навчальним посібником «Архівознавство. Конспект лекцій» (С.В. Олійник) [8]. У видані, укладеному згідно програми курсу «Архівознавство», розкриваються методологічні засади даної навчальної дисципліни, простежується історія розвитку архівної справи, акцентується увага на її українській складовій.

У 2014 році відбулася знакова подія на історичному факультеті Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кафедра історії народів Росії та археології була реорганізована в кафедру архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін [11, с. 78]. А у 2015 році розпочалося навчання в магістратурі з спеціальності «Ар-

хівознавство». Бажання навчатися на ній виявило чимало випускників-бакалаврів, у т.ч. і тих, котрі закінчили навчання в інших вищих навчальних закладах. Це, безумовно, був крок вперед. Для студентів-магістрантів організовується практика в архівних установах області (керівник кандидат історичних наук, професор Ю.А. Хоптяр) [11, с.71]. З ініціативи завідувачого кафедри архівознавства О.М. Федькова започатковано ознайомчі відвідування центральних державних архівів України.

Сьогодні на спеціальності «Архівознавство» викладаються такі навчальні дисципліни як «Теорія і методологія архівознавства» (доктор історичних наук, доцент О.М. Федьков), «Архівна система та НАФ України», «Історія архівних установ України», «Фондознавство» (кандидат історичних наук, доцент А.А. Лубчинський), «Зарубіжне архівознавство» (кандидат історичних наук, доцент І.І. Боровець), «Історія архівних установ України», «Історіографія архівознавства» (кандидат історичних наук, доцент А.Л. Глушковецький). Впродовж останнього часу з'явилася нова навчально-методична література з архівознавства. Науково-педагогічні працівники кафедри архівознавства підготували: кандидат історичних наук, професор кафедри Ю.А. Хоптяр навчальний посібник «Наукова інформація в архівній справі», (2013) [12], кандидати історичних наук, доценти О.Л. Баженов, В.І.Адамовський навчально-ме-

тодичний посібник «Інформаційні системи в архівній справі» (2018) та А.А. Лубчинський Навчально-методичний посібник «Інформаційне право» (2018). Методичні рекомендації по написанню магістерських робіт із архівознавства підготувала кандидат історичних наук, доцент Л.В.Клімчук. До поліпшення навчально-методичного забезпечення вивчення архівознавства у вузі долучився і кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії І.І. Боровець [4]. Ці видання сприяють підвищенню якості підготовки фахівців-архівістів.

Впродовж 2016–2018 років здійснено три випуски магістрів студенти-магістранти виконали 20 кваліфікаційних робіт: 2015-16 рік (6 студентів), 2016-17 (7 студентів) 2017-18 (7 студентів). Всі вони виконані на високому науковому рівні. Серед них виділяються магістерські В.В. Баглая (2015-2016 н.р.), А.С.Остапова (2016-2017 н.р.), А.П.Ковальчука, В.А. Кулі, Ю.В. Ніколайчук, Б.Б. Шведа (2017-2018 н.р.).

Отже, не зважаючи на короткий проміжок часу Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, завдячуючи підтримці з боку ректорів А.О. Копилова, О.М. Завальнюка, С.А. Копилова, декана В.А. Дубінського та наполегливій праці викладацького складу історичного факультету, перетворився в один із провідних вузів з вивчення архівознавства. Отримані здобутки вражаючі, і вони обов'язково будуть примножуватися.

Список використаних джерел

1. Архівістика: Термінолог. Словник /ГАУ при КИ України. УДНДІОСД; Авт.-упоряд.: К.Є. Новохатський та ін. Київ, 1998. 106 с.
2. Архівознавство: Підручник для студентів іст. ф-тів вищ. навч. закладів України /Редкол.: Я.С. Калакура (гол. Ред.) та ін. Київ, 1998. 316 с.
3. Архівознавство: Підручник для студентів іст. ф-тів вищ. навч. закладів України /За заг. ред. Я.С. Калакури та І.Б. Матяш. Київ: Видавн. Дім «КМ Академія», 2002. 356 с.
4. Боровець І. Зарубіжне архівознавство: навчально-методичний посібник для студентів магістратури зі спеціальності 8.02030203 «Архівознавство». Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. 63 с.
5. Матяш І.Б. Архівознавство: методологічні засади та історія розвитку. Київ: ВД «Кієво-Могилянська академія», 2012. 515 с.
6. Нариси історії архівної справи в Україні / за заг. ред. І.Б. Матяш та К.І. Климової. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2002. 612 с.
7. Олійник С.В. Архівознавство України: Методичні рекомендації для студентів історичного факультету. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2006. 36 с.
8. Олійник С.В. Архівознавство. Конспект лекцій для студентів історичних факультетів вищих навчальних закладів України. Кам'янець-Подільський: П.П. «Медобори-2006», 2014. 144 с.

9. Олійник С.В. Архівознавство: Навчально-методичний комплекс: Навчальна і робоча програма з дисципліни для студентів історичного факультету з спеціальності «Історія». Кам'янець-Подільський, 2009. 56 с.
10. Петрова І., Ткач Ю. Становлення та розвиток наукової спеціальності «документознавство, архівознавство» в Україні // Наукові записки: Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Історія». 2015. Вип. 2. Ч.3. С. 69-74.
11. Хоптяр Ю.А. Кафедра архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін К-ПНУ імені Івана Огієнка: становлення, здобутки, перспективи (30-ті рр. XX – початок XXI ст.): наукове видання. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2018. 312 с.
12. Хоптяр Ю. А. Наукова інформація в архівній справі : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2013. 143 с.
13. Хрестоматія з архівознавства: Навч. посіб. для студ. іст. спец. вищ. Навч. закл. /Упоряд.: Г.В. Боряк та ін. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2003. 408 с.

The article is devoted to the issue of studying archival studies in the system of training specialists at the Stanislav Faculty of Kamenets-Podolskyi National Ivan Ohienko University. It explores its history, present.

Key words: *archivistics, archival affairs, Kamenets-Podolskyi National Ivan Ohienko University, Department of History of Ukraine, Department of Archival Studies, special historical and law disciplines.*

АРХІВНА СПРАВА НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ В СЕРЕДИНІ 20-Х РОКІВ ХХ СТ.: СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ОКОУЖНИХ АРХІВНИХ УПРАВЛІНЬ

В статті на основі архівних джерел досліджується створення та діяльність Кам'янець – Подільського, Проскурівського та Шепетівського окружних архівних управлінь з 1925 по 1930 роки ХХ ст.

Ключові слова: окружне архівне управління, окружні виконавчі комітети, Українське центральне архівне управління

Період з 1925 по 1930 рр. в історії архівного будівництва в Україні характеризується створенням у зв'язку з проведеною адміністративно-територіальною реформою нових архівних формувань – окружних архівних управлінь. Вони були сформовані замість ліквідованих губернських архівних управлінь. Ці структури працювали в Україні до чергової адміністративно-територіальної реформи, яка в 1930 р. ліквідувала округи. Після ліквідації округів було створено місцеві архівні управління.

На території сучасної Хмельницької області впродовж п'яти років діяло три окружні архівні управління: Кам'янець – Подільське, Проскурівське та Шепетівське.

26 серпня 1925 року на позачерговому засіданні президії Кам'янецького окружного виконавчого комітету було ухвалено рішення щодо організації з 1 серпня у м. Кам'янці – Подільському окружного архівного управління у складі завідувача управління, інспектора та двох архіваріусів [1, арк.28].

25 вересня Укрцентрархів затвердив рішення Кам'янецького окрвиконкому про призначення завідуючим архівним управлінням Д. Прядія. На жовтень 1925 р. окружне архівне управління очолював Прядій Дмитро Карпович; Свідзинський Володимир Евтимович працював інспектором; Ключинський Ксенофонт Михайлович – архіваріусом; Андрусевич Сергій Мартиніанов – архіваріусом резервного сховища; Кавецький Іван Тимофійович – сторожем.

На окружне архівне управління покладалося завдання – прийняття документів від усіх державних та громадських установ Кам'янецької

округи, їхня наукова обробка, постановка належним чином архівної справи в установах шляхом постійних перевірок та інструктування.

В лютому 1926 р. рішенням Кам'янецького окрвиконкому за архівним управлінням остаточно закріпили приміщення по вул. Р.Люксембург 111, а в травні місяці було відкрито поточний рахунок управління в Кам'янецькій філії Укрбанку.

Архівне управління незважаючи на постави та вказівки Укрцентрарху, продовжувало працювати із штатом замість 8 працівників лише з п'ятьма. Місцева влада штатну чисельність не збільшувала, мотивуючи своє рішення дефіцитом бюджету. Такі дії влади призвели до відсутності в штаті наукового працівника, який повинен був займатися науковою експертизою документів та виділення їх для знищення.

Впродовж 1926 року працівники установи взяли на зберігання документи 24 ліквідованих установ за 1833 – 1924 роки, а метричні книги за 1820 – 1876 роки [2, арк. 80-81].

Проводилися роботи по впорядкуванню архівних фондів. За рік архівістами було зв'язано в зв'язки та складено на полиці 16 т архівних документів: фонди Селянського присутствія, Духовної консисторії, Чоловічої гімназії.

Відповідно до розпорядження Укрцентрарху Державному політичному управлінню було передано документи Жандармського управління, а штампи та печатки ліквідованих установ царської Росії місцевому музею. Працівникам вдалося облаштувати кімнату під бібліотеку, куди було передано газетні матеріали, Своди Законів Російської імперії та інші видання.

Працівники управління займалися також перевіркою установ, організацій та підприємств на предмет збереження документів. Ними перевірено впродовж року 101 установу та організацію. На засіданні експертної комісії погоджено акти на утилізацію документів з фондів Духовної консисторії, Чоловічої гімназії. В утиль відправлено другі примірники Своду Законів Російської імперії та інші видання. Забезпечувалися також соціальні потреби населення краю. На вимогу заявників було надано 133 довідки та 32 довідки на вимогу державних установ.

Гальмувало роботу неналежне фінансування установи. Так, через недофінансування на опалення, роботи в сховищах в зимовий період не велися; відсутність коштів на відрядження призвели до мізерної перевірки районних архівів; скорочення посади вченого архівіста паралізувало популяризацію архівних документів.

„Щоб уникнути надалі недоцільних явищ, які були в минулому році (1926. – Авт.), – зазначалося у звіті, – слід зберегти від поступового знищення архівні матеріали, в умовах, в яких вони зараз знаходяться, які мають велику цінність свого минулого для всього громадянства, необхідно поставити їх в такі умови охорони від знищення вогкістю тісного помешкання, аби вони, остерігаючись, могли дати науковому робітникові провадити працю над вивченням минулого...” [3, с.136] В березні 1927 р. працівниками ЦАУ було проведено перевірку роботи установи. Висновки були невтішні. Її роботу на колегії визнано незадовільною через: відсутність відповідно устаткованого архівосховища, недостатній штат та невідповідність працівників займаним посадам, брак коштів на відрядження до районів. Для поліпшення роботи колегія ЦАУ рекомендувала Кам’янець-Подільському окружному виконавчому комітету: виділити необхідні кошти на ремонт; довести штат до 8 штатних одиниць; закласти кошти на відрядження.

Незважаючи на урядові постанови, листи та звернення різноманітних інстанцій, ситуація із штатною чисельністю в установі погіршувалася. Керівництво окрвиконкому ігнорувало установу, яка їй підпорядковувалася. У вересні 1927 року було скорочено посади

інструктора та архіваріуса. З посади завідувача звільнився К.Д.Якомі, його посаду зайняв О.П.Чечурін. Інструктора Барановського звільнено згідно з висновком інспектора Укрцентрархіву, як не відповідного займаній посаді. Посаду зайняв В.З.Наумо, але його та архіваріуса В.С.Опольського (скоротили за рішенням окрвиконкому. Таким чином, в окружному архівному управлінні працювало вже не п’ять, а лише 3 працівники: завідувач О.П.Чечурін, архіваріус К.М.Ключинський та сторож І.Т.Кавецький.

3 вересня 1928 р. штат установи мав складати відповідно до розпорядження Укрцентрархіву 9 одиниць. Збільшувався також розмір посадових окладів. Але і цьому році і в наступні окрвиконком ситуацію із штатною чисельністю не вирішив.

Станом на 1930 рік в Кам’янець – Подільському окружному архівному управлінні зберігалось 205 фондів різних установ, підприємств та організацій. Документи зберігалися у 3-х приміщеннях, які не відповідали вимогам [4, с.136].

15 червня 1930 року у зв’язку з проведенням чергової адміністративно-територіальної реформи округи скасовувалися. Відповідно Кам’янець – Подільське окружне архівне управління ліквідовувалося. З 1 жовтня 1930 р. запрацювала нова структурна одиниця місцеві архівні управління.

Сусіднє Проскурівське окружне архівне управління розпочало свою п’ятирічну роботу по зберіганню архівних документів з 1 жовтня 1925 року. Йому місцева влада виділила приміщення, але як тільки керівник установи розпочав його ремонтувати воно було в спішному порядку передано окружному управлінню охорони здоров’я. Таким чином, установа формально існувала на папері аж до середини грудня, коли їй було виділено дві невеликі кімнати, що не відповідали жодним вимогам. На цьому перипетії з приміщенням не закінчилися. Місцевим чиновникам напевне здалося, що цих кімнат забагато і перевели установу в приміщення окрвиконкому, де їй було виділено лише одну кімнату.

Відсутність належного приміщення давало можливість місцевій владі економити кошти на

штаті архівної установи. Керівнику чиновники відмовляли у збільшенні штату незважаючи на те, що на обліку окружного архівного управління перебувало 368 установ.

З першого жовтня 1926 року керівником окрарху замість Змислі було призначено Кршевецького, якого зразу ж було направлено на курси архівістів у м. Харків. Поки керівник перебував на курсах, в установі залишено тільки посаду завідувача, що негативно впливало на подальшу роботу. В архівному управлінні на кінець 1926 року перебувало 6396 справ, які потребували впорядкування. Відсутність описів та впорядкування документів по фондах унеможлиблювала видачу довідок як фізичним так і юридичним особам [5, арк. 34].

Зрушення відбулися лише з приміщенням. Воно було впорядковано стелажми, а вікна решітками. В сховищі можна було розмістити 1500 пудів архівних документів. Зв'язок із джерелами комплектування окрархів тримав через листування. З 1927 року інструкторський апарат окружному при виїзді в райони був зобов'язаний також перевіряти установи на предмет збереження документів. Однак як показав час, працівники інструкторського відділу не надто переймалися архівною справою. Покладене на них завдання було провалене. Окрарху було тимчасово надано архівіста окрвиконкому та виділено кошти на відрядження по районах. Укрцентрах зобов'язав керівника окрарху розпочати роботи по виявленню та взяття на облік поміщицьких та церковних архівів. Їх відповідно до інструкції потрібно було впорядковувати на місцях і забирати на зберігання тільки у випадку, якщо їм загрожує знищення.

Шепетівське окружне архівне управління хоча і було створено в 1925 році, але юридичної адреси, тобто приміщення не мало і в 1927 р. Неодноразові постанови Шепетівського окрвиконкому щодо виділення приміщення залишалися лише на папері. Окрвиконком пропонував перемістити окружне архівне управління то в Ізяслав, або в Старокостянтинів чи в Слауту. Кінцевим варіантом стало очікування завершення будівництва будинку окружного виконавчого комітету, в якому мали і виділити приміщення установі.

Одним з найважливіших завдань, зазначалося у звіті установи, було вирішення фінансових питань та виділення приміщення. В кінці 1925 р. установа отримала кошторис та керівника. Ним став призначений Укрцентрархом колишній завідувач Мелітопольським окрархом Ребрин. Його кандидатуру було затверджено президією Шепетівського окрвиконкому. Постановою цієї ж президії було затверджено штат установи у складі 3 працівників: завідувача, архіваріуса та інструктора.

В 1926 році працівники установи перевірили ведення діловодства та збереження документів в Шепетівському окрфінвідділі та відділі соціального страхування. За фактом перевірки були складені акти, чого не робилося до цього часу. Перевірка дала позитивні результати. Рішенням колегії окрфінвідділу архів планувалося перевести з горища в окрему виділену кімнату на першому поверсі та привести у відповідність архівні та діловодні документи.

В цьому ж році архівісти налагодили стосунки з працівником, який відповідав за архів в Теофіпольському райвиконкомі. Ця установа для збереження документів виділила окреме приміщення, обладнала його стелажми, полицями. Справи розклала на стелажі та підготувала каталог.

Архівістам вдалося списатися із мешканцем м. Старокостянтинів на предмет купівлі газет добу Української революції. 16 примірників газет тієї доби їх власник подарував установі безкоштовно [6, арк. 34].

Працівники управління планували впродовж 1927 року взяти на зберігання документи періоду 1917 – 1921 років, газетні матеріали, фонди особового погодження революціонерів, радянських партизанів та червоноармійських командирів часів громадянської війни.

В цьому ж році радянська влада планувала помпезно відзначити 10-річницю жовтневої революції. До цієї дати державні установи, організації та підприємства брали зобов'язання. Архівне управління запропонувало органам державної та виконавчої влади, громадським організаціям виявити та впорядкувати документи, які в них зберігаються, скласти на них описи.

Робота з установами проводилася лише через працівників окрвиконкому, які постійно виїжджали у відрядження в регіон.

В 1927 році бюджет установи склав аж 2147 карбованців, з яких 426 крб було витрачено на утримання установи, 100 крб використано на придбання меблів та 12 крб на канцелярські приладдя. Станом на 1927 рік установу очолював Ющук Кирило Олексійович, 1900 року народження із нищою освітою. На посаді інспектора працював Кашувський 1876 року народження із вищою освітою. Він закінчив історико-філологічний факультет Харківського університету [7, с. 138].

В цьому ж році архівісти планували створити мережу архівних кореспондентів, які б

популяризували архівну справу через читання лекцій та дописів в газети.

Таким чином, як стверджують архівні документи, створення та діяльність окружних архівних управлінь супроводжувалося постійними проблемами. Архівістам приходилося в деякій мірі самотужки вирішувати питання щодо зберігання документів, облаштування приміщень. За п'ять років роботи цих установ їх працівники упорядкували та зберегли документи доби Російської імперії та розпочали роботи щодо впорядкуванню документів органів радянської влади.

Список використаних джерел та літератури

1. Держархів Хмельницької області, ф. Р-3161, оп.1. спр.30, арк. 28.
2. ЦДВАО України, ф. 14, оп. 1, спр. 274. арк. 80-81.
3. Архівна справа на Хмельниччині: збірник документів, матеріалів і світлин [редкол.: Баженов Л.В., Байдич В.Г. Завальнюк О.М. та ін.].— Хмельницький: ТОВ Поліграфіст – 2, 2012. – С.136.
4. Там само, с. 136.
5. ЦДАВО України, ф.14, оп.1, спр. 303, арк. 34.
6. Там само, арк. 34.
7. Архівна справа на Хмельниччині: збірник документів, матеріалів і світлин [редкол.: Баженов Л.В., Байдич В.Г. Завальнюк О.М. та ін.].— Хмельницький: ТОВ Поліграфіст – 2, 2012. – С.138.

Summary: *In the article on the basis of archival sources the creation and activity of Kamyanets - Podilskyi, Proskurivsky and Shepetovsky district archival departments from 1925 to 1930 of the twentieth century is investigated.*

Key words: *district archival administration, district executive committees, Ukrainian central archival management*

Ю.Ф. Пташник

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДОКУМЕНТІВ ПО ОСОБОВОМУ СКЛАДУ

Розглянуто інформаційні можливості документів з особового складу ліквідованих організацій і підприємств як потенційних історичних джерел.

Ключові слова: документи з особового складу; кадрові документи; джерело з історії організацій, накази по особовому складу, особові справи.

Своєрідною характеристикою нашого часу стала підвищена увага людей до історії місця свого проживання - села, міста, району, області. Однаковою мірою їх цікавлять і далеке минуле свого краю, і порівняно недавні події, зв'язок історії і культури рідного краю з іншими регіонами, власний родовід і долі земляків, місцеві традиції, обряди, фольклор тощо. Великим попитом користуються краєзнавчі видання і публікації в ЗМІ з історії, культури та природи краю, виставки місцевих художників і численних умільців. У наш час з'явилося більше можливостей дізнатися не тільки «офіційну» історію країни, а й справжню історію своєї малої батьківщини.

Для краєзнавчих досліджень базове знання мають документи, що зберігаються в державних і місцевих архівних установах. В останні 15 років архіви країни стрімко поповнюються документами з особового складу ліквідованих промислових і сільськогосподарських підприємств, численних установ і організацій, що призвело до створення спеціальної мережі архівів для їх зберігання.

Більшість фахівців розглядають ці документи - «трудові історії», лише як джерело персоналізованої інформації соціально-правового характеру, який можна використовувати переважно для призначення і перерахунку пенсій колишнім працівникам ліквідованих організацій.

Документи з особового складу установ, організацій і підприємств - один з найменш досліджених видів історичних джерел, оскільки раніше вони не надходили цілеспрямовано в архіви (їх збереження і використання забезпечувалися підприємствами, установами чи організаціями) і, отже, не були доступні масо-

вому досліднику, займали мінімум уваги архівістів, істориків, джерелознавців, краєзнавців та інших вчених.

Та й використовувати їх в умовах відомчого зберігання було вельми проблематично. Збереження і використання документів, що забезпечують соціальний захист громадян України - їх особових справ, фінансових документів, які фіксують заробітну плату і т.д. - одна зі складних проблем. Адже ніде і ніколи ці категорії документів не входили (за невеликим винятком) в сферу уваги державної архівної служби.

В СРСР трудові історії зберігалися (у відомствах, об'єднаних відомчих архівах і т.д.), гарантуючи трудящим скромну соціальну підтримку. Капіталізація України в нинішніх її формах привела до того, що трудові історії працівників, на відміну від бізнес-документації, не дуже цікавлять роботодавця.

Специфіка комплексу документів з особового складу полягає в тому, що в нього входять як уніфіковані форми офіційних документів: накази з особового складу, трудові книжки, особові картки робітників і службовців, документи з нарахування заробітної плати (розрахункові відомості і листки, особові рахунки та ін.), так і специфічні для даної організації: особові справи співробітників, трудові договори, контракти, угоди, списки працівників з шкідливими умовами праці, документи про захоплення і нагородження працівників, про виробничий травматизм та ін.

Ці документи ведуться за місцем роботи громадянина для обліку його виробничого стажу, розмірів доходів і виплати податків, трудової та соціальної активності, що в кінцевому підсумку визначає в момент виходу його на пенсію розмір пенсійної допомоги, право на

різні пільги і компенсації. Саме в такій якості розглядаються документи з особового складу в рамках державної політики в області трудового та пенсійного права. Відповідно до цієї політики архівною службою вони традиційно розглядаються як документи вузькоутилітарного призначення, яке зникає після реалізації належних за законом пенсійних прав.

Тому не випадково в Переліку типових документів, що створюються під час діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, інших установ, підприємств та організацій із зазначенням строків зберігання документів, для документів з особового складу встановлені терміни зберігання від 5 до 75 років. Виняток становить лише невелике коло документів, пов'язаних з персоніфікованим обліком керівних працівників, учасників Великої Вітчизняної війни та інших військових дій, осіб, удостоєних державних нагород, премій, які мають наукові ступені і звання, і зберігаються постійно.

Аналіз архівної літератури і приклади архівної практики свідчать, що значення документів з особового складу виходить за рамки уявлень про них як документи суто соціально-правового характеру. Вони можуть використовуватися в генеалогічних, історико-біографічних, соціологічних, статистичних та інших дослідженнях. Люди, що працюють в різних установах і організаціях, на промислових і сільськогосподарських підприємствах, особливо в районних центрах, в містах обласного та районного підпорядкування, в робочих селищах і сільських населених пунктах, не тільки проживають, як правило, близько від місця роботи, але і пов'язані з нею численними нитками, причому і за рамками трудових відносин. Багато питань побуту, культурного дозвілля, освіти, медичного обслуговування, реалізації творчих здібностей найчастіше пов'язані у цих людей з підприємством або організацією, де вони працюють. Таким чином, життя робітників і службовців стає як би частиною історії цього підприємства або установи, а трудові відносини нерідко визначають взаємини в побуті. В результаті специфіка того чи іншого виробництва, особливо характерна для даної місцевості, формує і уклад життя людей, впливає на рівень їх освіти

і культури, інтереси, традиції, фольклор, стан здоров'я і т.п.

Підприємства та організації, які функціонують або колись існували в даній місцевості, неминуче впливають на розвиток всієї її соціокультурної інфраструктури - будівництво житла, закладів освіти, охорони здоров'я, культури, торгівлі і т. д. Тому історію будь-якого регіону неможливо розглядати поза контекстом історії підприємств, установ і організацій. Частина цих організацій являлася джерелами поповнення Національного архівного фонду України і систематично передавала документи, що відображала їх основну діяльність і роль в соціально-економічній історії регіону, на постійне зберігання до державних архівів. Однак існувало багато підприємств, установ і організацій, чий документи туди не надходили. А після їх ліквідації в архівах виявилися лише документи з особового складу - інші знищені. Отже, тільки в цих документах можна виявити відомості з історії подібних організацій.

Таким чином, документи з особового складу ліквідованих організацій, які не є джерелами комплектування державних і місцевих архівів, в даний час набувають значення мало як не єдине джерело з історії самих організацій і регіону в цілому. Тому завдання виявлення інформаційних можливостей документів з особового складу ліквідованих організацій і підприємств як потенційних історичних джерел, які можуть бути використані в дослідженнях тієї чи іншої спрямованості, насамперед краєзнавчих, сьогодні особливо актуальне.

Кам'янець-Подільський міський архів комплектується як документами Національного архівного фонду, так і документами ліквідованих установ. У більшості фондів ліквідованих установ є особові картки працівників, в частині фондів наявні особові справи.

Як правило, в складі особових справ стандартний набір документів: особові листки з обліку кадрів, автобіографії, характеристики, заяви, доповідні записки, накази, різні довідки і т.д. У них укладена інформація про конкретну людину, яка, незважаючи на прагнення багатьох авторів цих документів її формалізувати, носить сліди особистого сприйняття, інтерпретації подій, особливостей епохи. Багато доку-

ментів особової справи відображають скоріше соціальну, а не індивідуальну психологію, так як складені для офіційних установ і передають не тільки власні уявлення про предмет, скільки уявлення про те, яким цей предмет хочуть бачити офіційні особи. Діапазон соціально-психологічного сприйняття подій досить широкий і часто визначається рівнем освіти, інтелекту їх укладачів.

Проведемо джерелознавчий аналіз окремих документів особових справ з метою обґрунтування їх цінності як історичних джерел. У багатьох випадках люди пишуть автобіографію, описують все, що вважають за потрібне. Вивчаючи автобіографії працівників періоду Великої Вітчизняної війни, можна відчувати війну, спробувати зрозуміти духовний світ індивідуальності, згадати і відновити багато подій минулих років. Тому автобіографії, що увійшли до складу особових справ, є прекрасним інформаційним джерелом життя людини. Проста мова і вільний виклад дозволяють побачити глобальні події через призму життя окремої людини.

Один з основних кадрових документів, що зберігається в особовій справі, - це накази по особовому складу. У них закріплювалися рішення керівництва щодо працівника (про прийом, звільнення, переміщення, преміювання та інш.). Вони є інформативним історичним джерелом для вивчення біографії людини, історії організації або навіть окремих історичних періодів.

В цілому, слід зазначити високий інформаційний потенціал особових справ як документів з особового складу та їх історичну значимість при вивченні біографії окремих громадян, історії організації, країни в цілому. При доброму збереженні можна широко застосовувати різні методи дослідження даних документів в якості історичних джерел, на підставі яких або відтворюється уявлення про ту чи іншу історичну епоху, висувуються гіпотези про причини або наслідки, які спричинили за собою ті чи інші історичні події, або відновлюється історія, відтворюються будь-які події, інформація про які була загублена.

Література

1. Перелік типових документів, що створюються під час діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, інших установ, підприємств та організацій, із зазначенням строків зберігання документів. Наказ Міністерства юстиції України від 12.04.2012 № 578/5.
2. Красавин А. Документирование трудовой деятельности работников органов государственного управления (история и современное состояние). – дисс... на соиск. уч. ст. к. и. н. – М.: МГИАИ, 1978. – 185 с.
3. Загорецька О. Службові документи сучасної організації. Довідник. – К.: Медіа про, 2005. – с. 66–68.
4. Сельченкова С. Діловодство: практичний посібник. – К.: Інкунабула, 2009. – 479 с.
5. Загорецька О. Класифікація службових документів // Діловодство та документообіг. – 2011. – № 4. – с. 3–8.
6. Загорецька О. Накази з кадрових питань // Довідник директора школи. – К., №№ 1-2; 2015.
7. Кам'янець-Подільський міський архів// Ф.№ 1 Кам'янець-Подільське педагогічне училище, 1944-1956 рр.
8. Там саме// Ф.№ 9 Кам'янець-Подільська фірма побутових послуг "Кам'янчанка", 1944-1999 рр.

The article deals with possibilities of personnel documents of liquidated organizations as the potential historical sources.

Key words: *the personnel documents, the sources of the history of organization, personnel decree, personnel files.*

WYKORZYSTYWANIE ELEKTRONICZNYCH BAZ DANYCH W DZIAŁALNOŚCI CENTRUM UDZIELANIA INFORMACJI O OFIARACH II WOJNY ŚWIATOWEJ

Wśród wielu elektronicznych baz danych wykorzystywanych w bieżącej działalności Biura Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN szczególne miejsce zajmują dwie: baza „Indeksu Represjonowanych” i Międzynarodowej Służby Poszukiwawczej (International Tracing Service, ITS) w Bad Arolsen w Niemczech. Ich wyjątkowy status wynika z co najmniej z dwóch powodów. Po pierwsze, są to jedyne bazy danych w Polsce, które zawierają najpełniejsze informacje o osobach represjonowanych przez władze i organa bezpieczeństwa III Rzeszy Niemieckiej i Związek Sowiecki w latach 1939–1956. Do drugie, Instytut jest jedynym dysponentem tychże baz w kraju, a dodatkowo – w przypadku bazy z Bad Arolsen – jedną z nielicznych instytucji na świecie, która posiada do niej bezpośredni dostęp (wśród pozostałych wymienić należy m.in. Muzeum Holocaustu w Waszyngtonie i Instytut Yad Vashem w Jerozolimie).

Bazy „Indeksu Represjonowanych” i Międzynarodowej Służby Poszukiwawczej znajdują się w dyspozycji Centrum Udzielania Informacji o Ofiarach II Wojny Światowej i są wykorzystywane przez jego pracowników do prowadzenia kwerend¹. Inauguracja Centrum, umiejscowionego w strukturze Wydziału Informacji i Sprawzeń Archiwum IPN, miała miejsce 8 maja 2014 r., w 69. rocznicę zakończenia II wojny światowej. Do jego głównych zadań należy udzielanie informacji o Polakach i obywatelach polskich innych narodowości (Ukraińcach, Żydach, Litwinach i Białorusinach), którzy padli ofiarą represji ze strony obu okupantów. Poza przedmiotowymi zbiorami danych archiwisci prowadzą sprawdzenia także w bazie danych udostępnianej na portalu internetowym www.straty.pl, w której znajdują się informacje o ofiarach wojny i osobach represjonowanych przez okupanta niemieckiego w latach 1939–1945.

Aplikacje stanowią cenne uzupełnienie materiałów ewidencyjnych i aktowych wytworzonych oraz pozyskanych przez Główną Komisję Badania Zbrodni Hitlerowskich (funkcjonującą pod różnymi nazwami w latach 1945–2000) i Ośrodek KARTA, czy też dokumentów pozyskanych przez IPN z archiwów gruzińskich, kazachskich litewskich, rosyjskich i ukraińskich. Do Centrum kierują zapytania nie tylko pracownicy uprawionych jednostek organizacyjnych Instytutu (pionów archiwalnego, naukowego, prokuratorskiego i lustracyjnego), ale także historycy, publicyści i przede wszystkim osoby prywatne, które mimo upływu kilkadziesiąt lat od zakończenia wojny w dalszym ciągu poszukują informacji o swoich przodkach². Od momentu powstania nowej komórki wpłynęło do niej kilkanaście tysięcy zapytań, m.in. od osób prywatnych z Polski i świata (np. z Rosji, Ukrainy, Izraela, Stanów Zjednoczonych).

Baza „Indeksu Represjonowanych”

Początki programu naukowo-badawczego „Indeks Represjonowanych” sięgają stycznia 1988 r. Wówczas to Archiwum Wschodnie – niezależny ruch społeczny zainicjowany rok wcześniej przez środowisko działającej w podziemiu KARTY – podjęło się niezwykle trudnego zadania. Polegać ono miało na zgromadzeniu w jednym miejscu możliwie jak największej liczby informacji o losach Polaków i obywateli polskich innych narodowości represjonowanych przez władze i organa bezpieczeństwa ZSRS po 17 września 1939 r.³ Przystąpiono zatem do gromadzenia różnorodnych świadectw historii, tj. relacji, wspomnień, dokumentów, nagrań dźwiękowych, zdjęć, map. Informacje zbierano także w postaci ankiet personalnych, które dopracowywano przez kilka lat. Sformalizowane druki o formacie A-4

1 Szerzej na temat Centrum zob.: *Centrum Udzielania Informacji o Ofiarach II Wojny Światowej*, Warszawa 2014; J. Piwowar, M. Żuławnik, „Mając na względzie zachowanie pamięci...”, „Pamięć.pl” 2014, nr 6, s. 66–68.

2 M. Żuławnik, *W poszukiwaniu ofiar represji*, „Pamięć.pl” 2015, nr 11, s. 40–43.

3 Z. Gluza, *Odkrywanie KARTY. Niezależna strategia pamięci*, Warszawa 2012, s. 97.

wypełniały zarówno osoby represjonowane, jak i ich rodziny. Każdy z kwestionariuszy zawiera dane osoby prześladowanej, informacje dotyczące jej wykształcenia i wykonywanego zawodu, działalności politycznej oraz społecznej przed wybuchem wojny oraz podczas okupacji, a także informacje dotyczące służby w wojsku i działalności konspiracyjnej. Przede wszystkim jednak ankiety zawierają dane dotyczące pobytu osób w ZSRS lub pod okupacją sowiecką.

Z biegiem lat informacje o osobach represjonowanych przez wschodniego okupanta trafiały do „Indeksu Represjonowanych” także z innych źródeł. Początkowo część dokumentacji pochodziła z ośrodków polskiej emigracji politycznej. Przełomowym momentem w pozyskiwaniu nowych informacji było jednak nawiązanie współpracy KARTY ze Stowarzyszeniem „Memoriał” w Moskwie, niezależną rosyjską organizacją zajmującą się dokumentowaniem i upowszechnianiem wiedzy o ofiarach represji komunistycznych oraz ochroną praw człowieka w Rosji i krajach byłego Związku Sowieckiego¹. To dzięki „Memoriałowi”, a w szczególności Aleksandrowi Gurjanowowi, KARTA, a co za tym idzie – Polacy uzyskali dostęp do wielu dotychczas nieznanych i przede wszystkim niedostępnych dokumentów przechowywanych w postsowieckich archiwach. Kopie tych dokumentów oraz sporządzane na ich podstawie wykazy obywateli polskich prześladowanych przez Sowieców w sposób nieoceniony wzbogaciły „Indeks”.

W zamierzeniach twórców „Indeksu Represjonowanych” od samego początku miał być komputerowy zbiór danych². Niestety, z braku funduszy i odpowiedniego sprzętu plany trzeba było odłożyć na później. Niebawem jednak udało się pozyskać pieniądze. W połowie 1990 r. Komitet ds. Nauki i Postępu Technicznego przy Radzie Ministrów przyznał Archiwum Wschodniemu dotację, za którą kupiono odpowiedni sprzęt komputerowy. Tworzenie elektronicznej bazy danych oparto o upowszechniany przez UNESCO pakiet CDS Micro ISIS³. Z czasem „Indeks” wsparł finansowo Komitet Badań Naukowych, który

po dziewięciu latach, w 2001 r., nieoczekiwanie wycofał się z projektu bez jakichkolwiek merytorycznych uzasadnień⁴. Postawiło to pod znakiem zapytania dalszą kontynuację programu. Z pomocą Ośrodkowi KARTA przyszła Kancelaria Prezesa Rady Ministrów oraz IPN, który objął nad „Indeksem Represjonowanych” patronat. Pierwszym krokiem do współpracy KARTY z Instytutem było podpisanie 14 września 2001 r. umowy na wspólne wydanie kolejnego tomu „Indeksu Represjonowanych”. Pierwszy tom serii wydawniczej ukazał się w grudniu 1995 r.; łącznie opublikowano 21 tomów w 29 woluminach⁵.

Program naukowo badawczy „Indeksu Represjonowanych” realizowany był przez KARTE do końca kwietnia 2013 r. Z powodów finansowych Ośrodek został zmuszony do jego zamknięcia. Z pomocą ponownie przyszedł Instytut Pamięci Narodowej, który zobowiązał się do kontynuowania tego przedsięwzięcia. 8 maja tego roku Prezes IPN dr Łukasz Kamiński i Prezes Ośrodka KARTA Zbigniew Gluza wydali wspólne oświadczenie, w którym poinformowali opinię publiczną o przejęciu programu przez Instytut⁶. Również rok później w Archiwum IPN uruchomiono Centrum Udzielania Informacji o Ofiarach II Wojny Światowej.

Początkowo „Indeks Represjonowanych” miał służyć poszukiwaniu osób bliskich. Ostatecznie zaprojektowano go w taki sposób, aby mogli korzystać z niego także historycy prowadzący badania naukowe oraz publicyści zajmujący się tematyką wschodnią. Poza naukowcami i dziennikarzami aplikacja stanowi nieocenioną pomoc dla osób ubiegających się o uzyskanie uprawnień kombatanckich. Przede wszystkim jednak „Indeks” jest miejscem, w którym zachowywana jest pamięć o każdym obywatelu II Rzeczypospolitej, który padł ofiarą sowieckiego aparatu represji.

Archiwiści Centrum Udzielania Informacji o Ofiarach II Wojny Światowej prowadzą kwerendy w oparciu o dwie bazy „Indeksu Represjonowanych”: Centrum Internetowe i tzw. bazę wewnętrzną.

1 *Idem*, KARTA – sposób na historię, „Karta” 2006, nr 50, s. 124.

2 *Idem*, Indeks Represjonowanych, „Karta” 1998, nr 26, s. 146.

3 S. Dąbrowski, Indeks Represjonowanych, „Karta” 1992, nr 7, s. 142.

4 Z. Gluza, *Odkrywanie KARTY...*, s. 246.

5 Informacje o kolejnych tomach „Indeksu Represjonowanych” można odnaleźć w internetowej księgarni KARTY; zob. http://ksiegarnia.karta.org.pl/Seria_INDEKS_REPRESJONOWANYCH/c1000012; dostęp: 29 X 2015 r.

6 http://ipn.gov.pl/indeks_represjonowanych/oswiadczenie-ipn-i-osrodka-karta?SQ_DESIGN_NAME=print&; dostęp: 29 X 2015 r.

Obie bazy zostały zaprojektowane i stworzone przez środowisko KARTY. Pierwszą udostępniono publicznie 17 września 2001 r.¹; obecnie zawiera 316 tys. rekordów. Jest ona dostępna na stronie internetowej Instytutu (http://ipn.gov.pl/index_represjonowanych/index) i pod adresem www.indexrepresjonowanych.pl. Na drugą składa się 1,2 mln niezwyfikowanych rekordów. Skąd wzięła się ta różnica? Otóż w bazie wewnętrznej znajdują się zapisy mogące odnosić się do jednej osoby. Po ich połączeniu, co jest pracą niezwykle trudną, następuje import danych do Centrum Internetowego. Archiwiści udzielają wnioskodawcom odpowiedzi w postaci wydruków zarówno z jednej, jak i z drugiej bazy.

Centrum Internetowe „Indeksu Represjonowanych” umożliwia przeprowadzenie nie tylko kwerendy imiennej (po nazwisku), ale także tematycznej (np. według kategorii represji czy miejsca represji). W przypadku kwerendy imiennej użytkownik bazy powinien podać – w miarę możliwości – pełne dane osoby represjonowanej: imię i nazwisko, imię ojca i matki, rok oraz miejsce urodzenia. W przypadku kwerendy tematycznej może przeszukać bazę według następujących pól: „Represja/Los”, „Miejsce represji”, „Powiat/Rajon ZSRR”, „Województwo/Oblast ZSRR”, „Kraju lub Republika ZSRR”, „Data początku represji” oraz „Data końca represji” (dzień, miesiąc, rok). W polu „Represja/Los” istnieje możliwość wyboru następujących haseł: „Anders”, „Areszt”, „Armia Czerwona”, „Berling”, „Deportacja”, „Dom dziecka”, „Łagier”, „Mord”, „Obóz”, „Praca”, „Repatriacja”, „Śmierć”, „Ucieczka”, „Więzienie”, „Wyjazd”, „Wyrok”, „Zaginienie”, „Zesłanie”, „Zwolnienie”. Aplikacja daje możliwość wyszukiwania według dokładnej wartości, początku wyrazu oraz z wykorzystaniem znaków wieloznacznych („?” – oznacza pojedynczy znak, „*” – oznacza dowolny ciąg znaków).

Twórcy Centrum Internetowego zadbali także o to, ażeby osoby korzystające z bazy mogły przeprowadzać kwerendy według następujących kategorii represji: „Aresztowani 1939–1941”, „Aresztowani 1942–1943”, „Aresztowani po 1944”, „Aresztowani przy paszportyzacji”,

„Deportowani luty 1940”, „Deportowani czerwiec–lipiec 1940”, „Deportowani maj–czerwiec 1941”, „Internowani po 1944”, „Jeńcy 1939 r. w ZSRR”, „Osadzeni w łagrach”, „Praca przymusowa”, „Represjonowany w ZSRR 1933–1938”, „Wcieleni do Armii Czerwonej”, „Zamordowani w Charkowie”, „Zamordowani w Katyniu”, „Zamordowani w Twerze”, „Zamordowani na Ukrainie 1939–1940”. Dodatkowo umożliwili korzystającym z bazy na wyszukiwanie nazwisk według opublikowanych tomów „Indeksu Represjonowanych” („Zestawienie/tom Indeksu”), np. „Jeńcy Obozu Lwowskiego”, „Internowani na Uralu”, „Zabici w Katyniu”.

Wypełnienie jednego z pól formularza wyszukiwania skutkuje wyświetleniem wyników. Po wyborze stosownego rekordu pojawia się okno zawierające bliższe dane osoby poszukiwanej (imię i nazwisko, imię ojca i matki, datę urodzenia) oraz dwie tabele. Pierwsza zawiera opis losów osoby pokrzywdzonej, a więc kategorię represji, jej daty skrajne oraz miejsce represji (kraj, województwo, powiat, miejscowość). Oczywiście nie zawsze wszystkie pola są wypełnione, co wynika z braku odpowiednich źródeł. Z kolei druga tabela zawiera wykaz źródeł, na których podstawie można było odtworzyć losy represjonowanego. Użytkownik bazy otrzymuje zatem odsyłacze do materiałów archiwalnych, dokumentów wydanych drukiem, literatury przedmiotu, kolejnych tomów „Indeksu Represjonowanych”. W przypadku materiałów archiwalnych baza zawiera ich szczegółowy opis – z podaniem nazwy archiwum w Polsce lub za granicą, zespołu archiwalnego, nazwy dokumentu, numeru karty i pozycji, pod którą występuje poszukiwana osoba. Podanie źródła powoduje, że każda z zainteresowanych osób może na własną rękę dotrzeć do archiwum, aby uzyskać zgodę na wgląd w oryginał dokumentu lub pozyskać jej uwierzytelnioną kopię.

**Baza Międzynarodowej Służby
Poszukiwawczej w Bad Arolsen**

Baza danych ITS, zawierająca największy na świecie zbiór zdigitalizowanych dokumentów

1 Z. Gluza, *Odkrywanie KARTY...*, s. 245–246; A. Knyt, *Internetowe Centrum „IR”*, „Karta” 2001, nr 33, s. 138–139.

INDEKS REPRESJONOWANYCH

PRZEZ ORGANA WŁADZY SOWIECKIEJ W LATACH 1939-56

O INDEKSIE WYSZUKIWANIE SERWIS IPN

O INDEKSIE

TWOJE SKRÓTY

[Dodaj link](#)

WYSZUKIWANIE

Strona główna / Wyszukiwanie

WYSZUKIWANIE

Dane osoby represjonowanej

Nazwisko (właściwe, nadane, korporencyjne)		P U	Czapski
Imię (lub drugie imię)		P U	Józef
Imię ojca		P U	
Imię matki		P U	
Rok urodzenia		P U	
Miejsce urodzenia		P U	

Opis losów

Represja / Los	=	
Miejsce represji	P U	
Powiat / Rajon ZSRR	P U	
Województwo / Oblast ZSRR	P U	
Kraj lub Republika ZSRR	P U	
Data początku represji	=	d: m: r:
Data końca represji	=	d: m: r:

Kategoria represji	=	
Zestawienie / tom "Indeksu"	=	

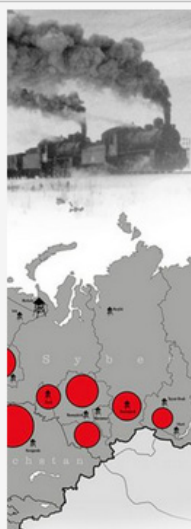
INDEKS REPRESJONOWANYCH

PRZEZ ORGANA WŁADZY SOWIECKIEJ W LATACH 1939-56

O INDEKSIE WYSZUKIWANIE SERWIS IPN

O INDEKSIE

TWOJE SKRÓTY

[Dodaj link](#)

WYSZUKIWANIE

Strona główna / Wyszukiwanie

Wyniki wyświetlone

Liczba rekordów: 2
Strona: 1

Nazwisko	Imię	Drugie imię	Imię ojca	Rok ur.	Symbol zestawienia
Czapski	Józef		Jerzy	1896	Jeńcy w Głazowcu
Czapski	Józef		Stefan	1906	Więźniowie łagrów w rejonie Workuty cz. 1

Liczba rekordów: 2
Strona: 1

INDEKS REPRESJONOWANYCH
PRZEZ ORGANA WŁADZY SOWIECKIEJ W LATACH 1939-56

O INDEKSIE WYSZUKIWANIE SERWIS IPN

O INDEKSIE

WYSZUKIWANIE

Strona główna / Wyszukiwanie

Nazwisko: **Czapski**
Imię: **Józef**
Drugie Imię:
Imię ojca: **Jerzy**
Imię matki:
Data urodzenia: **1896**

LP	Opis losów	Początek			Koniec			Kraj	Woj./Oblast	Pow.	Miej.
		r	m	d	r	m	d				
1	Areszt	1939	09	28							Chmielsk
2	Obóz	1940						Rosyjska FSRR	Smoleńska		Juchnow
3	Obóz	1940	06	18	1941			Rosyjska FSRR	Wologodzka		Giazowiec
4	Anders	1941	09	03				Rosyjska FSRR	Orenburska		Tockoje

LP	opis źródła	sygnatura
1.	Alfabetyczna kartoteka ewidencyjna jeńców 1939 roku, Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie, Kolekcja Akt z Archiwów Rosyjskich.	CAW-1 -
2.	Wykazy imienne z zespołu akt merytorycznych - Księga rejestracji jeńców wojennych obozu w Giazowcu, (sygnatura VIII.800.20, teczę 69), Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie, Kolekcja Akt z Archiwów Rosyjskich - teczę, strona, pozycja.	CAW3-69 -7-40
3.	Wykazy imienne z zespołu akt merytorycznych - dokumentacja obozu w Giazowcu - lista imienna jeńców wojennych przetrzymywanych w obozie w Giazowcu według stanu z 3 kwietnia 1941, wykaz imienny jeńców wojennych przebywających w Specjalnym Domu Inwalidów przy stacji Siemgorodnaja, wykaz imienny jeńców przybyłych do Giazowca z obozu Putywl 22 czerwca 1941, akty zgonu jeńców obozu w Giazowcu, (sygnatura VIII.800.20, teczę 77 a i b), Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie, Kolekcja Akt z Archiwów Rosyjskich - teczę, strona, pozycja.	CAW3-77a -57-30

TWOJE SKRÓTY

Dodaj link

poświęconych osobom represjonowanym przez III Rzeszę, znajduje się w dyspozycji IPN od 2009 r. Tym samym Instytut znalazł się w gronie zaledwie kilku instytucji badawczych na świecie, które mają dostęp do aplikacji. Zawiera ona rekordy odnoszące się do losów ponad 17 milionów osób. Tylko Centralna Kartoteka Osobowa – zdigitalizowana główna kartoteka ITS – zawiera około 50 milionów kart¹. Już same liczby uświadamiają jaki ogrom pracy został wykonany w ciągu dekad przez archiwistów z Bad Arolsen.

Międzynarodowa Służba Poszukiwawcza powstała w celu prowadzenia poszukiwań i rejestracji osób zaginionych podczas II wojny światowej. Już w 1943 r. brytyjski Czerwony Krzyż powołał placówkę zajmującą się tworzeniem rejestrów osób poszukiwanych. Z czasem, po desancie aliantów we Francji, biuro poszukiwawcze zaczęło działać pod auspicjami Supreme Headquarters Allied Expeditionary Forces (SHAEP) – Naczelnego Dowództwa Alianckich Sił Ekspedycyjnych. Ostatecznie ulokowano je w miejscowości Bad Arolsen w Hesji

ze względu na umiejscowienie blisko granicy z poszczególnymi strefami okupacyjnymi Niemiec. W 1948 r. biuro poszukiwawcze otrzymało nazwę International Tracing Service i zajęło się – poza pracą poszukiwawczą – gromadzeniem dokumentacji dotyczącej osób represjonowanych, w tym oryginalnych materiałów wytworzonych przez władze i organa bezpieczeństwa III Rzeszy oraz akt rejestrujących pobyt obcokrajowców i pracowników przymusowych, w tym list sporządzanych przez samorządy na rozkaz alianckich sił okupacyjnych². Do 2012 r. ITS funkcjonowała pod nadzorem Międzynarodowego Czerwonego Krzyża, obecnie jej partnerem instytucjonalnym jest Bundesarchiv.

Aktem prawnym regulującym działalność ITS stały się tzw. Umowy Bońskie z 1955 r. Porozumienie podpisało wtedy dziewięć państw – Belgia, Francja, Holandia, Izrael, Luksemburg, RFN, Stany Zjednoczone, Wielka Brytania i Włochy (rok później przystąpiła do niego Grecja),

¹ <https://www.its-rolsen.org/en/archives/index.html?expand=380&cHash=8defe54b512ee3ba75030ec2435a0a7b>, dostęp: 29 X 2015 r.

² A. Laszczuk, W. Sawicki, *Przydatność dokumentacji zgromadzonej w archiwum Międzynarodowej Służby Poszukiwań w Bad Arolsen w ustaleniu strat osobowych Polaków w II wojnie światowej* [w:] *Polska 1939–1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*, red. W. Materski, T. Szarota, Warszawa 2009, s. 188–189.

które utworzyły Międzynarodową Komisję ds. MSP, decydującą o strategii działalności ITS¹.

Od początku działalności Międzynarodowa Służba Poszukiwawcza zgromadziła potężny zasób archiwalny składający się obecnie z 26 km bieżących akt². Materiały te zostały poddane procesowi digitalizacji, czego efektem jest umożliwienie dostępu do zbiorów nie tylko za pośrednictwem samej ITS, ale także w siedzibach światowych instytucji zajmujących się upamiętnieniem ofiar III Rzeszy w Stanach Zjednoczonych, Izraelu, Francji, Belgii, Wielkiej Brytanii i wreszcie za pośrednictwem Biura Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN. Wiąże się to również z decyzją o udostępnieniu zbiorów ITS już nie tylko osobom poszkodowanym i ich najbliższym, ale również badaczom zajmującym się problematyką II wojny światowej.

IPN, jako jedyna instytucja badawcza w Polsce, stał się posiadaczem bazy danych w związku z przystąpieniem 7 marca 2000 r. Rzeczypospolitej Polskiej do Umów Bońskich oraz z ich nowelizacją z 16 maja 2006 r., kiedy to w Luksemburgu zapadły decyzje o możliwości udostępnienia cyfrowych kopii zasobu ITS sygnatariuszom traktatu. W 2007 r. Ministerstwo Spraw Zagranicznych na skutek konsultacji z Urzędem ds. Kombatantów i Osób Represjonowanych, Naczelną Dyрекcją Archiwów Państwowych i Polskim Czerwonym Krzyżem zdecydowało o przekazaniu dysków ze zdigitalizowanymi materiałami do Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie³.

Obecnie zasób zebrany przez Międzynarodową Służbę Poszukiwawczą dostępny jest w formie aplikacji o nazwie OuS Archiv v. 2.0 (pochodzi ona od nazwy firmy Ossenberg und Schneider, która odpowiedzialna jest za oprogramowanie). „Kręgosłup” bazy stanowią trzy części, w których umieszczono tematycznie zeskanowane dokumenty.

Pierwsza – *Incarceration and persecution* – to zbiór materiałów obozowych, więziennych śledczych oraz sądowych. Akta obozowe, stanowiące lwią część zbioru, umieszczone są

w 61 folderach, które w większości dotyczą poszczególnych obozów koncentracyjnych. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują dwa podzbiory dotyczące KL Dachau i KL Buchenwald, których oryginalna dokumentacja wytworzona przez kancelarie obozowe zachowała się w około 80 %⁴. Mamy tu głównie do czynienia ze skanami kart więźniów, list transportowych osób przybywających i wybywających z danego obozu, wykazów osadzanych w komandach pracy, aktów zgonu czy materiałów ze szpitali obozowych.

W przypadku akt wytworzonych w KL Auschwitz, ogromna część dokumentacji została zniszczona przed wyzwoleniem obozu, jednakże Międzynarodowej Służbie Poszukiwawczej udało się pozyskać kopie zachowanych dokumentów od Państwowego Muzeum Auschwitz - Birkenau oraz z archiwów w Moskwie. Zbiór ten zawiera m.in. listy transportowe, dokumentację medyczną, zdjęcia sygnalityczne więźniów, księgi ewidencyjne Bloku 11 (obozowego aresztu, tzw. „bloku śmierci”), akty zgonu z lat 1942-1943, wykazy zmarłych z obozowego krematorium.

Uzupełnieniem oryginalnych akt są dokumenty powojenne, często tworzone na podstawie relacji więźniów (jak materiały obozu w Bergen – Belsen), czy też stworzone przez samych więźniów obozów, takich jak Roman Olszyna, który sporządził wykaz więźniów KL Gross Rosen.

Zbiór *Incarceration and persecution* zawiera również materiały na temat obozów przejściowych na terytorium Rzeszy oraz krajów okupowanych (np. obóz w Drancy), skąd więźniowie trafiali do „kacetów”. Znajdziemy tu również akta z getta w Terezynie (Theresienstadt) i szcątkową dokumentację poświęconą gettom w Warszawie, Łodzi i Kownie.

Dokumentację Gestapo, materiały więzienne i sądowe zebrano w podzbiorze *Prisons and Persecution*. Odnajdziemy tu m.in. akta policyjne, dokumentację postępowań prokuratorskich i sądowych, księgi ewidencyjne zakładów karnych. Na szczególną uwagę zasługują akta Trybunału Ludowego Rzeszy - *Volksgerichtshof*. Jako ciekawostkę można wymienić dalekopis rozesłany z Auschwitz do placówek Gestapo informujący

1 *Ibidem*, s. 189.

2 <https://www.its.arolsen.org/en/archives/index.html?expand=380&cHash=8defe54b512ee3ba75030ec2435a0a7b>, dostęp: 29 X 2015 r.

3 A. Laszczuk, W. Sawicki, op. cit., s. 196.

4 *Ibidem*, s. 192.

o ucieczce z obozu w Oświęcimiu Tomasza Serafińskiego, czyli Witolda Pileckiego.

W tym miejscu warto zaznaczyć, że zwłaszcza w pierwszej części bazy odnajdujemy materiały, które doskonale uzupełniają przechowywany w IPN zasób oryginalnej dokumentacji wojennej zebranej przez byłą Główną Komisję Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce.

Dobrym przykładem są chociażby akta obozu koncentracyjnego KL Dachau (Archiwum IPN jest w posiadaniu m.in. pełnej oryginalnej ewidencji więźniów¹) czy materiały śledcze tajnej niemieckiej policji państwowej - np. część zbioru akt wytworzonych przez placówkę w Radomiu – która stanowi jedną z wielu perełek w zbiorach Archiwum IPN, również odnajdziemy w bazie.

W przypadku informacji o ucieczce Witolda Pileckiego z Auschwitz, w zasobie pob. GKBZHWP posiadamy kartę z oryginalnej kartoteki osobowej placówki Gestapo w Ciechanowie/Płocku², której powstanie było niejako bezpośrednim następstwem wspomnianego powyżej dalekopisu rozesłanego przez komendanta Hössa.

Druga część dokumentacji zawartej w bazie – *Registration of Foreigners and German Persecutees by Public Institutions, Social Securities and Companies* – to zbiór materiałów dotyczących osób zarejestrowanych i zatrudnionych na terytorium Rzeszy, głównie cudzoziemskich pracowników przymusowych. Istotną część zbioru stanowią spisy osób przebywających podczas wojny na terenie poszczególnych gmin w Niemczech, sporządzone już w latach powojennych na polecenie władz okupacyjnych. Tworzono je na podstawie oryginalnej miejscowej dokumentacji – akt policyjnych, więziennych, meldunkowych czy dokumentacji medycznej. Znajdziemy tu ponadto rejestry zmarłych i informacje o miejscach pochówku.

Część druga zawiera również oryginalne dokumenty sporządzone podczas wojny – karty pracy, karty meldunkowe, karty osobowe jeńców wojennych. Szczególną uwagę należy zwrócić na niezwykle cenny zbiór list transportowych urzędu pracy w Warszawie (*Arbeitsamt Warschau*), których oryginały znajdują się w zasobie Archiwum IPN w Warszawie. Ich uzupełnieniem

są powojenne materiały urzędów stanu cywilnego, dotyczące osób pozostających na terytorium Niemiec i Austrii, (akty ślubu, urodzenia, zgonu).

Trzecia część – *Registrations and Files of Displaced Persons, Children and Missing Persons* – to głównie materiały rejestrujące losy tzw. dipisów (*displaced persons*, DP), a więc osób, które po II wojnie światowej znajdowały się poza swoją ojczyzną, głównie na terenie byłej Rzeszy. Dokumenty zawierają informacje o ich pobycie w obozach przejściowych, uzyskanej pomocy i wreszcie repatriacji bądź emigracji. Odnajdujemy tu karty rejestracyjne, listy transportowe emigrantów oraz ankiety składane w IRO (*International Refugee Organization*), celem uzyskania wsparcia. Są tu też materiały ciekawe dla zagadnienia emigracji żydowskiej – np. dokumentacja wytworzona przez filie AJDC (*American Joint Distribution Committee*).

Istotną część zbioru stanowią materiały oznaczone sygnaturą F-18. Jest to przede wszystkim dokumentacja dotycząca Żydów, którzy przeżyli wojnę na terytorium różnych państw. Baza zawiera np. listy sporządzone przez Centralny Komitet Żydów Polskich w latach 1945-1947 zawierające dane o Żydach, którzy po zakończeniu działań wojennych znajdowali się na polskim terytorium. Listy, oprócz danych osobowych, zawierają adresy zamieszkania zarówno przed jak i po wojnie (oryginały znajdują się w Żydowskim Instytucie Historycznym).

Wreszcie część trzecia zawiera dokumentację biura zajmującego się poszukiwaniem zaginionych podczas wojny dzieci np. odebranych rodzicom i umieszczanych w placówkach *Lebensborn* oraz pomocą dla sierotom dzieci znajdujących się na terenie Niemiec.

Baza zawiera wiele wyszukiwarek, a sam proces poszukiwawczy jest skomplikowany, zwłaszcza w porównaniu z innymi aplikacjami tego typu. Została ona stworzona przede wszystkim z myślą o kwerendach imiennych, mających na celu ustalenie losów indywidualnych osób. Stąd też podstawą każdej kwerendy w bazie jest wspomniana wyżej Centralna Kartoteka Osobowa (CNI – *Central Name Index*). Zawiera ona zarówno karty wskazujące na umiejscowienie w bazie dokumentu zawierającego poszukiwane nazwisko, jak i zarejestrowane zapytania kierowane do ITS

1 AIPN, GK 128/45, Obóz koncentracyjny w Dachau.

2 AIPN, GK 629, Kartoteka osobowa Gestapo w Ciechanowie/Płocku.

przez instytucje i osoby prywatne. Zapytania te, choć zawierają często niesprawdzone dane o losach (wnioskodawcy często umieszczali w nich zasłyszane informacje) są często punktem wyjścia do dalszych poszukiwań (również poza bazą).

Wyszukiwarki imienne zaopatrzone są ponadto w funkcję, która umożliwia poszukiwania z uwzględnieniem fonetyki. Należy pamiętać, że większość dokumentów zawartych w bazie została stworzona przez Niemców, a nazwiska, choćby polskie, były często zapisywane fonetycznie.

Istnieje również możliwość przeprowadzenia poszukiwań w bazie pod kątem tematycznym – do tego celu służą opcje znajdujące się w centralnym panelu wyszukiwawczym bazy. Możemy wybierać spośród opcji wyszukiwania poprzez atrybuty (zindeksowana treść danego dokumentu), nr id. dokumentu (kiedy chcemy wyświetlić odnalezione już wcześniej materiały dzięki numerowi zawartemu w stopce każdego wydruku), treść, numery (np. obozowe), opis archiwum, słowo kluczowe.

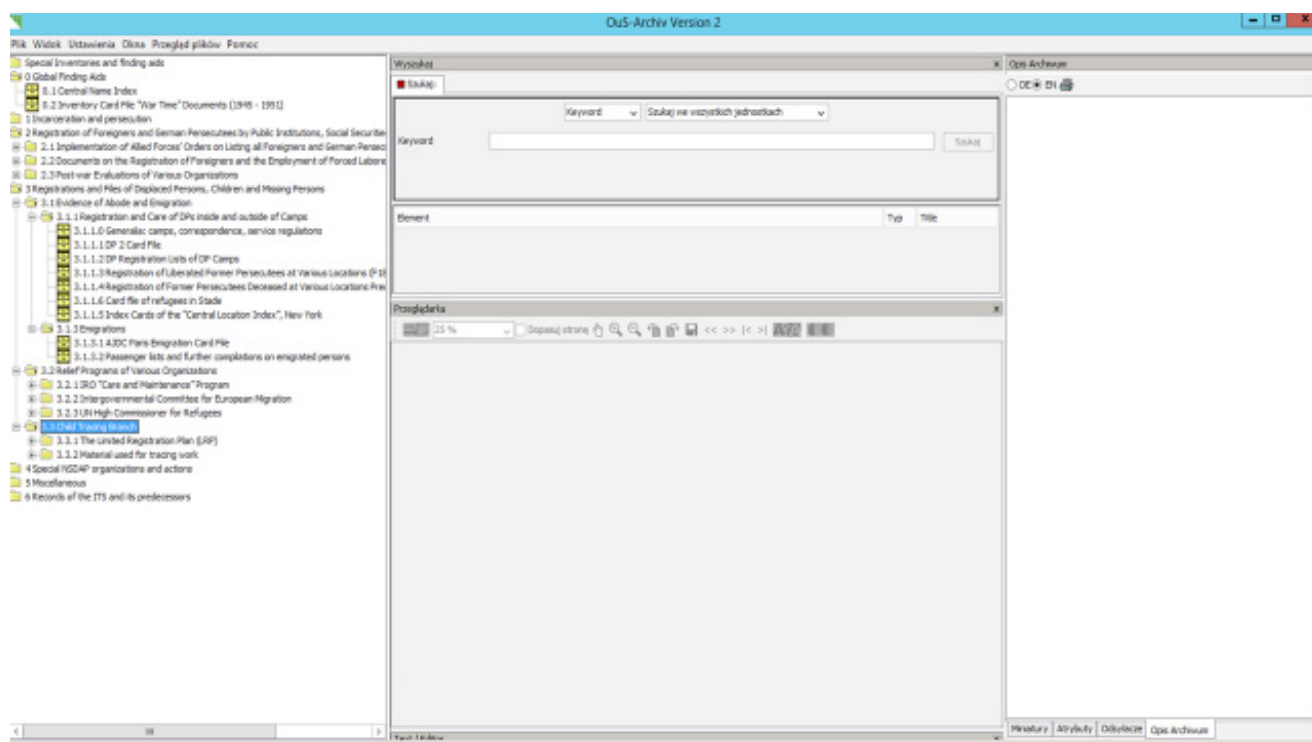
Najbardziej rozbudowana jest opcja „atrybuty”, która zawiera wiele możliwości zawężenia wyników wyszukiwania. Korzystanie z niej jest

konieczne, kiedy poprzez *Centralną Kartotekę Nazwisk* odnajdziemy zapis odnoszący się do poszukiwanej osoby, który nie zawiera jednak sygnatur ani wskazówek, gdzie powinniśmy szukać danego dokumentu (brak określonego zbioru, numeru folderu, numeru karty). Tak się często zdarza w przypadku kart z CNI odnoszących się do powojennych list emigracyjnych. W pola zawarte w wyszukiwarce atrybutów możemy wpisać m.in. datę transportu, miejscowość z której wyruszyła poszukiwana osoba, kraj docelowy.

Kiedy poszukujemy dokumentów odnoszących się do konkretnych zagadnień, np. określonej miejscowości czy też obozu, pomocne jest wyszukiwanie poprzez opcje „treść” i „słowo kluczowe”.

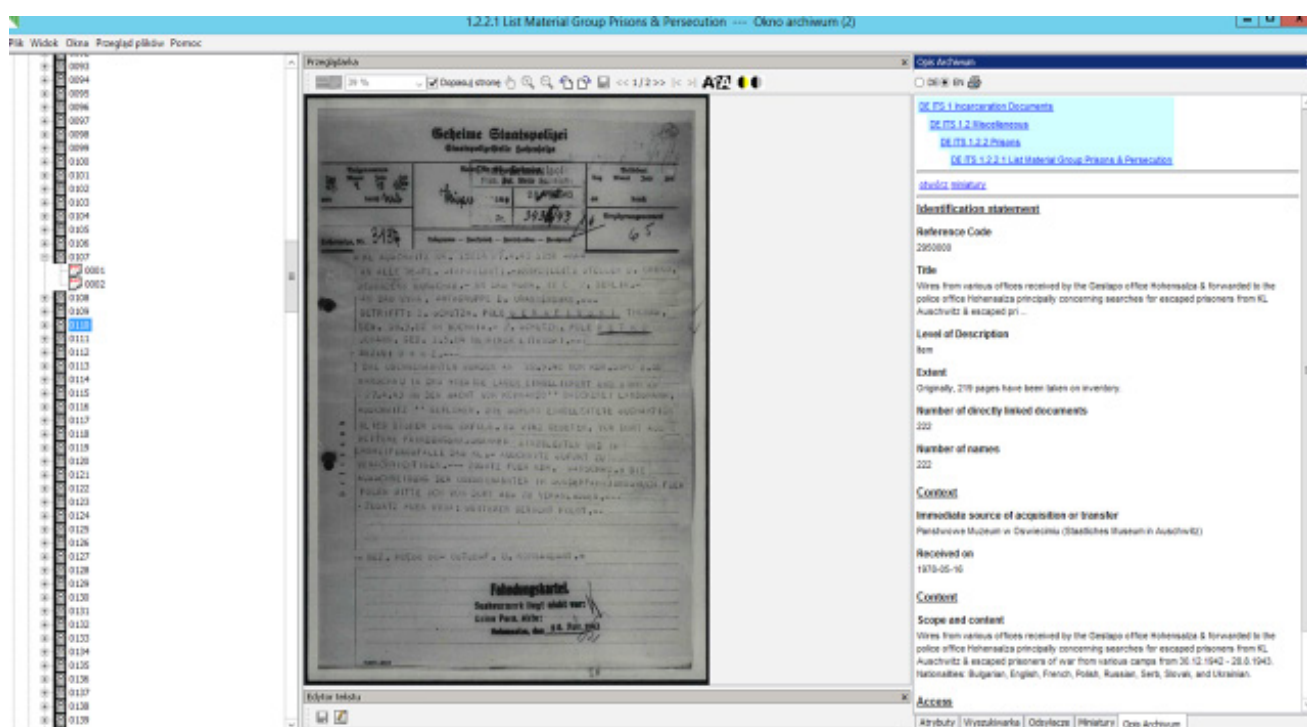
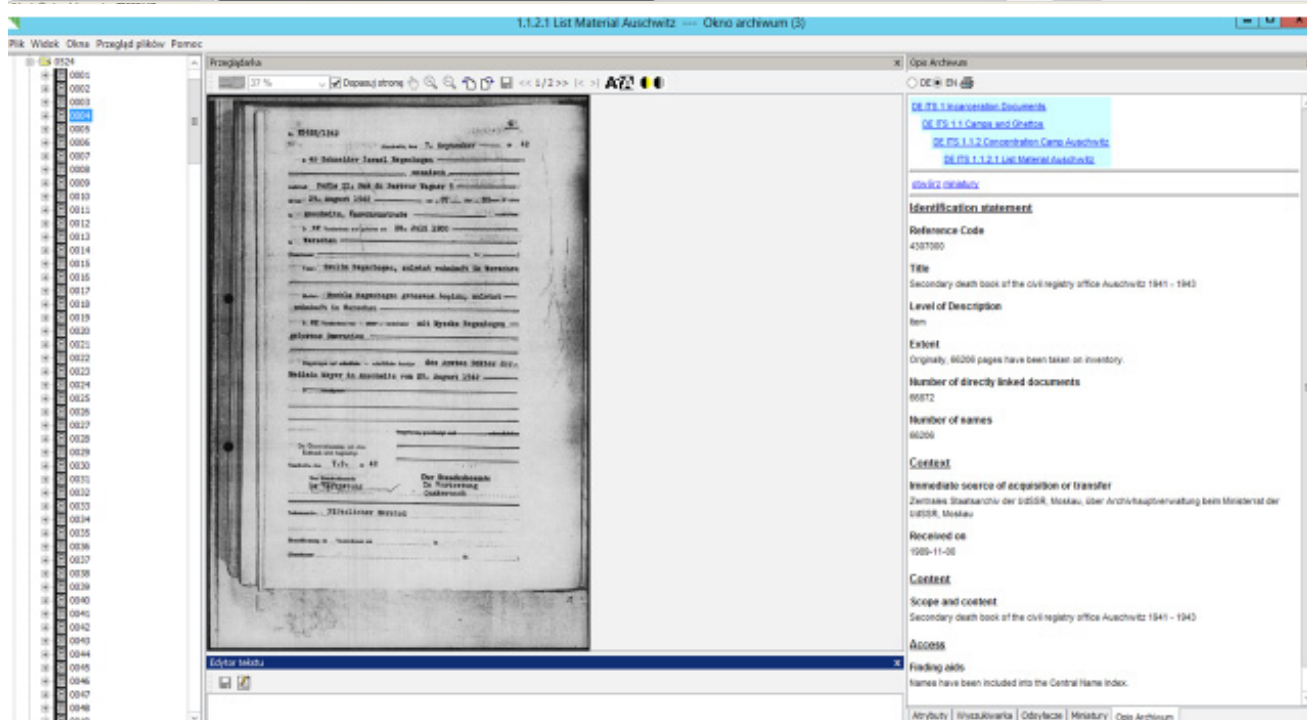
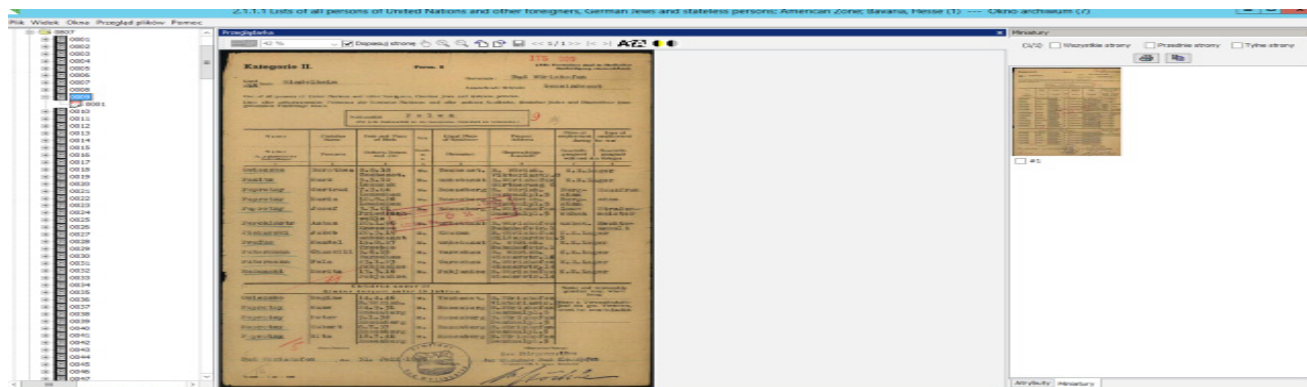
Niestety, wyszukiwanie tematyczne jest nadal niedoskonałe – wymaga precyzyjniejszego oprogramowania OCR (ang. Optical Character Recognition) lub zwiększonych nakładów na indeksowanie zawartych w bazie dokumentów pod kątem treści.

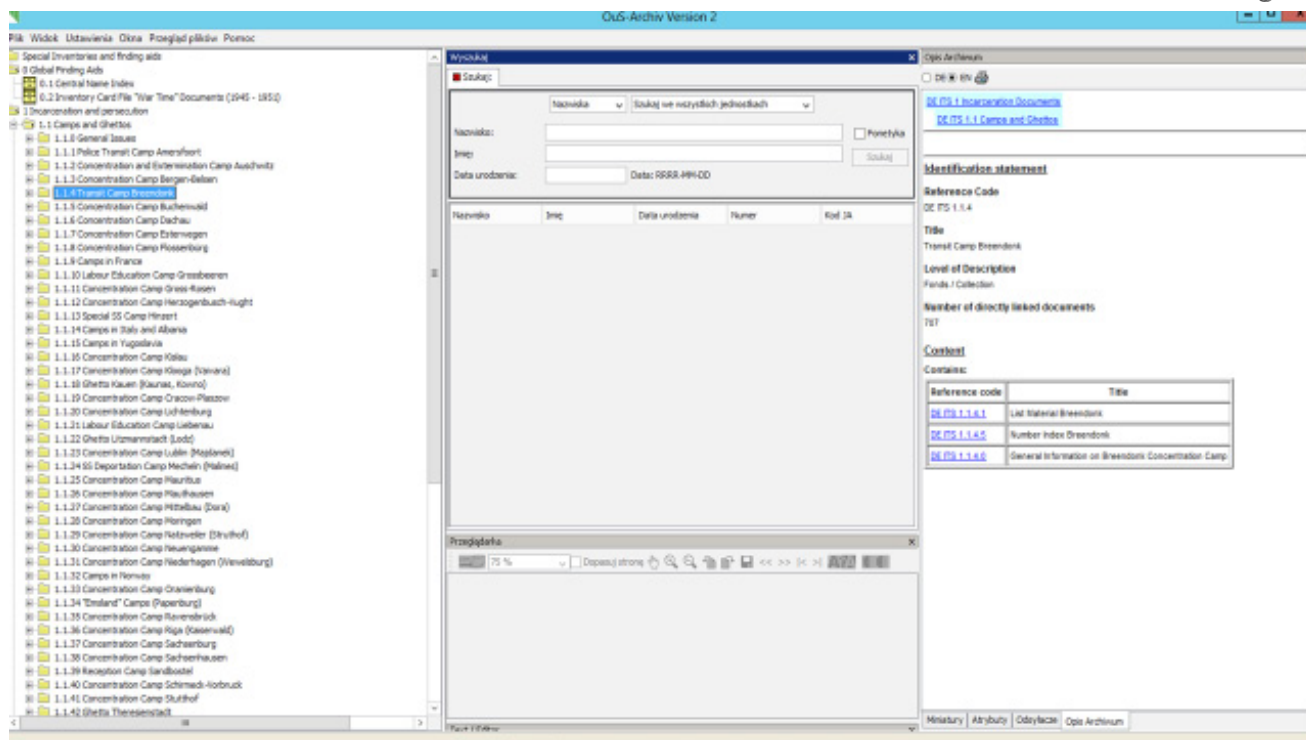
Stąd też większość kwerend prowadzonych w aplikacji OuS Archiv to poszukiwania losów poszczególnych osób represjonowanych przez III Rzeszę.

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ 207

Baza „Straty osobowe i ofiary represji pod okupacją niemiecką”

Kolejną aplikacją wykorzystywaną w bieżącej działalności Centrum Udziału Informacji o Ofiarach II Wojny Światowej jest baza danych udostępniana na portalu internetowym www.straty.pl, nazywana popularnie bazą Straty. pl. Program „Straty osobowe i ofiary represji pod okupacją niemiecką”, w ramach którego udostępniana jest aplikacja, został zainicjowany w 2006 r. przez IPN oraz Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego¹. Jego podstawowym celem jest zebranie w jednym miejscu informacji o ofiarach II wojny światowej i osobach represjonowanych przez okupanta niemieckiego w latach 1939–1945, przetworzenie ich na wersję elektroniczną oraz udostępnianie bazy danych umożliwiającej wyszukanie informacji o losach konkretnych osób. W latach 2006–2008 program był realizowany przez Ośrodek KARTA, który stworzył elektroniczną bazę danych zawierającą pod koniec 2008 r. 1,5 mln rekordów z danymi tyluż osób poszkodowanych². Od 2009 r. program jest kontynuowany przez Fundację „Polsko-Niemieckie Pojednanie” przy wsparciu finansowym Instytutu. Realizowany jest on

we współpracy z instytucjami zajmującymi się problematyką II wojny światowej, w tym m.in. z Muzeum Akt Nowych, Instytutem Polskim i Muzeum gen. Sikorskiego w Londynie oraz Muzeum Powstania Warszawskiego. Ponad 30 z nich tworzy Radę Programową, która ustala reguły współdziałania wszystkich partnerów³. Obecnie baza – dostępna na stronie internetowej pod adresem www.straty.pl – liczy blisko 4,5 mln rekordów⁴.

W aplikacji zbierane są dane z dokumentów przechowywanych w archiwach państwowych i instytucjach zajmujących się problematyką II wojny światowej, m.in. w IPN, Centralnym Archiwum Wojskowym, Centralnym Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu, Urzędzie do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych, czy też w archiwum Międzynarodowej Służby Poszukiwawczej w Bad Arolsen. Dodatkowo dane pochodzą od osób represjonowanych lub ich rodzin. Na stronie www.straty.pl dostępna jest elektroniczna wersja kwestionariusza, którą można wypełnić on-line lub przesłać na adres Fundacji. Istnieje także możliwość uzupełnienia i zmodyfikowania danych uprzednio wprowadzonych do bazy. W

1 Z. Gluza, *Odkrywanie KARTY...*, s. 282.

2 *Ibidem*, s. 305.

3 <http://straty.pl/index.php/component/content/article/13-wiecej/8-rada-programowa>; dostęp: 29 X 2015 r.

4 <http://straty.pl/index.php/baza-programu>; dostęp: 29 X 2015 r.

Tak jak baza „Indeksu Represjonowanych”, tak i Straty.pl są prostym w obsłudze komputerowym zbiorem danych. W przeciwieństwie do tej pierwszej omawiana aplikacja umożliwia prowadzenie wyłącznie kwerend imiennych. Aby odnaleźć poszukiwaną osobę, należy wypełnić w miarę posiadanych informacji następujące pola: imię i nazwisko, nazwisko panieńskie, imię ojca i matki

oraz datę i miejsce urodzenia. Po wyświetleniu wyników i wyborze interesującego wnioskodawcę rekordu pojawia się okno zawierające dwie tabele. W pierwszej znajdują się dane osobowe represjonowanego przez władze i organa III Rzeszy (łącznie z powojenną datą śmierci), z kolei w drugiej informacje o prześladowaniach: kategoria represji oraz daty i miejsce represji. Podane jest także źródło informacji, tyle że nie ma wskazania na konkretne materiały archiwalne, tak jak w „Indeksie”, a jedynie odsyłacz do strony internetowej instytucji bądź archiwum, z którego pochodzą dane, lub do literatury przedmiotu. W tym zakresie, w porównaniu z komputerowym zbiorem danych dotyczącym represji sowieckich, Straty.pl są bazą „uboższą”.

nasi bliscy nasze dzieje nasza historia

Straty osobowe i ofiary represji pod okupacją niemiecką

Fundacja Publiczno-Niemiecka
POJEDNANIE
Stiftung Polska-Deutsche
AUSSÖHNUNG

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.

[Home](#) |
 [baza programu](#) |
 [szukaj w bazie](#) |
 [kwestionariusz](#) |
 [kontakt](#)

WYSZUKIWANIE OSÓB REPRESJONOWANYCH

Nazwisko:	Żuławnik
Imię:	Kazimierz
Nazwisko panieńskie:	
Imię ojca:	
Imię matki:	
Miejsce urodzenia:	
Data urodzenia	
dzień: ▼	miesiąc: ▼ rok:
Data śmierci	
dzień: ▼	miesiąc: ▼ rok:

▶ kwestionariusz (pdf)

⊕ Uwaga

Prosimy o wpisanie nazwiska i imienia osoby poszukiwanej.

W przypadku pojawienia się informacji o dużej liczbie osób o podanych danych - prosimy o wpisanie dodatkowo roku urodzenia.

Te trzy informacje w większości przypadków wystarczają do identyfikacji osoby.

Copyright © 2009-2012 FPNP. All Rights Reserved.

nasz **bliscy** nasze **dzieje** nasza **historia**
Straty osobowe i ofiary represji
pod okupacją niemiecką

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Fundacja Polska-Niemiecka
POJEDNANIE
Schlingung Polnisch-Deutsche
AUSSÖHNUNG

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego

Home baza programu szukaj w bazie kwestionariusz kontakt

DANE OSOBOWE

nazwisko	ŻUŁAWNIK
imię	KAZIMIERZ
imię ojca	PIOTR
imię matki	STANISŁAWA
data urodzenia	1921-03-19
miejsce urodzenia	WYCHÓDZE
data śmierci	2003-03-17
miejsce zamieszkania przed wojną	WYCHÓDZE
miejsce zamieszkania przed wojną (powiat)	PŁOŃSK
miejsce zamieszkania przed wojną (województwo)	WARSZAWSKIE

INFORMACJE O PRZEŚLADOWANIACH

Źródło: FPNP	
robotnik przymusowy	przeżył
miejsce pracy	ELBLĄG
data rozpoczęcia pracy	1940
data zakończenia pracy	1942
robotnik przymusowy	przeżył
miejsce pracy	ELBLĄG
miejsce pracy (państwo)	Z
data rozpoczęcia pracy	1942
data zakończenia pracy	1945
robotnik przymusowy	przeżył
miejsce pracy	ELBLĄG
data rozpoczęcia pracy	1945
data zakończenia pracy	1945
Źródło: Urząd do spraw kombatantów i osób represjonowanych	
robotnik przymusowy	przeżył
data rozpoczęcia pracy	1944-01-01
data zakończenia pracy	1945-03-01

POWRÓT

kwestionariusz (pdf)

Uwaga

Prosimy o wpisanie nazwiska i imienia osoby poszukiwanej.

W przypadku pojawienia się informacji o dużej liczbie osób o podanych danych - prosimy o wpisanie dodatkowo roku urodzenia.

Te trzy informacje w większości przypadków wystarczają do identyfikacji osoby.

nasi **bliscy** nasze **dzieje** nasza **historia**
Straty osobowe i ofiary represji
pod okupacją niemiecką

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Fundacja Polska-Niemiecka
POJEDNANIE
Stiftung Polnisch-Deutsche
AUSSÖHNUNG

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego

Home | baza programu | **szukaj w bazie** | kwestionariusz | kontakt

WYNIKI WYSZUKIWANIA

Wybierz	Nazwisko	Imię	Nazwisko panieńskie	Data urodzenia	Miejsce urodzenia	Imię ojca	Imię matki	Data śmierci
1	Zulawnik	Kazimierz		1912-03-14	Wychodze?	Leonard		
2	Żuławnik	Kazimierz		1921-03-19	Wychódze	Piotr	Stanisława	2003-03-17
3	Żuławnik	Kazimierz		1931-11-02	Chociszewo	Wincenty	Wiktoria	1999-02-08

POWRÓT

kwestionariusz (pdf)

Uwaga
Prosimy o wpisanie nazwiska i imienia osoby poszukiwanej.
W przypadku pojawienia się informacji o dużej liczbie osób o podanych danych - prosimy o wpisanie dodatkowo roku urodzenia.
Te trzy informacje w większości przypadków wystarczają do identyfikacji osoby.

Copyright © 2009-2012 FPNP. All Rights Reserved.

* * *

Zgromadzone w elektronicznych bazach danych informacje o obywatelach polskich zamordowanych i represjonowanych przez okupantów niemieckiego i sowieckiego stanowią nieocenioną pomoc dla pracowników Centrum Udzielania Informacji o Ofiarach

II Wojny Światowej. Jest on największym w Polsce ogólnodostępnym miejscem poszukiwań informacji o losach osób represjonowanych. Wszystkie bazy są uaktualniane. Dodatkowo pracownicy Centrum biorą udział w międzynarodowych szkoleniach poświęconych bazie Międzynarodowej Służby Poszukiwawczej.

С. А. Сидорук, Л. В. Сидорук

ФОРМУВАННЯ АРХІВНОГО ФОНДУ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

У статті висвітлено принципи та особливості формування архівного фонду Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, зауважено значення збереження документів для вивчення його історії та подальшого функціонування та розвитку. Окремо наголошено на масиві документів, що зберігається в архіві навчального закладу. Визначено основні фонди та перелік документів, що висвітлюють діяльність вишу. Зазначено також, що документи з кадрових питань висвітлюють історію структурних змін в університеті. Найбільший масив документів архіву становлять особові справи студентів і магістрантів денної і заочної форми навчання, які завершили навчання.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, комплектування, архівний фонд, описи справ, документи.

Столітня історія закладу вищої освіти на Поділлі, що сьогодні носить ім'я свого фундатора – Івана Огієнка, зафіксована, перш за все, в архівних документах, що відклалися за роки його функціонування. А вже потім сумлінна та копітка праця дослідників зробила її суспільним надбанням. Дослідники-історики, як ніхто інший, знають що результат їх праці значною мірою залежить від умов, способів та обставин формування та збереження масиву досліджуваних документів. Крім того, збереження документації будь-якої установи, зокрема й вишу, є необхідною і найпершою умовою їх функціонування.

В архівному фонді Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка сьогодні знаходиться на збереженні 100048 справ за 1944-2017 рр. [18], у тому числі 97601 справи з кадрових питань (особового складу) за 1944-2017 рр., 41 справа тривалого (понад 10 років) зберігання за 1986-2016 рр. та 2406 справ постійного зберігання за 2000-2017 рр., з них 2158 справ за 2000-2017 рр. [1]. При цьому зазначимо, що приблизно така ж частина його фондів у різні роки уже передана на державне зберігання до Державного архіву Хмельницької області та Кам'янець-Подільського міського архіву.

Попри великий масив документів, що зберігається в архіві університету, найбільшу практичну значущість мають документи, що відклалися за останні кілька років і ще використовуються у внутрішньому документообігу. На даний час в архіві зберігаються документи,

віднесені до Національного архівного фонду, за 2012-2017 рр. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та документи з кадрових питань (особового складу) за 1944–2017 рр. [2-5].

Не менш цінними і значущими як для дослідників так і для громадян, що свого часу пов'язали свою долю з навчальним закладом є документи Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту імені В. П. Затонського, що відклалися у фонді Р-302 за 1948-1997 рр. [15; 16], Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету (Ф.10, 1997-2003 рр.) [12], Кам'янець-Подільського державного університету (Ф.10, 2003-2008 рр.) [13], Кам'янець-Подільського національного університету (лютий-серпень 2008 року) і Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Ф.10, 2008-2017 рр.) [14].

В основній своїй масі це документи з кадрових питань (особового складу). Вони представлені переліком типових документів, що відкладалися в результаті функціонування структурних підрозділів навчального закладу. Здебільшого це “накази з особового складу” зокрема: студентів денної і заочної форми навчання, особові справи студентів, відомості персонального розподілу молодих спеціалістів, книги обліку видачі дипломів, книги обліку видачі посвідчень медсестри цивільної оборони. Подібні накази з кадрових питань стосуються й особового складу працівників та науково-пе-

дагогічних працівників, зокрема: накази з адміністративно-господарських питань, штатні формуляри професорсько-викладацького складу, особові рахунки (розрахунково-платіжні відомості) працівників, і нештатного персоналу, особові справи і картки звільнених працівників, книги реєстрації видачі посвідчень слухачам курсів підвищення кваліфікації вчителів; особові рахунки (розрахунково-платіжні відомості) профспілкового комітету, особові рахунки (розрахунково-платіжні відомості співробітників клубу “Буревісник”, розпорядження голови спортклубу «Буревісник», особові рахунки викладачів по підготовці суб’єктів підприємницької діяльності тощо [16].

Протягом 2013 – 2018 рр. на архівне зберігання планомірно надходили документи постійного зберігання від структурних підрозділів університету, колегіальних, робочих і дорадчих органів управління університету та факультетів, органів громадського та студентського самоврядування за 2012– 2017 рр. Всього за шість років надійшло 2219 справ постійного зберігання, які пройшли державну реєстрацію. Зокрема, це справи постійного зберігання, а саме: 305 справ за 2012–2013 рр. та додатково за 2008–2011 рр., 554 справи за 2013–2014 рр. та додатково за 1997–2012 роки, 412 справ за 2014–2015 та додатково за 1994–1996, 2001–2013 рр., 377 справ за 2015–2016 рр. та додатково за 2013–2014 рр., 537 справ за 2016–2017 рр. та додатково за 1989–2015 рр. [6].

В окремі описи внесено справи постійного зберігання на технічну документацію. Це 34 одиниці збереження, що вміщують в собі інвентарні справи на домоволодіння, технічні паспорти, державні акти на право користування землею, свідоцтва про право власності [6].

Архів поповнився також джерелами, що надійшли від уже діючих структурних підрозділів, зазначених в наказі ректора “Про структуру університету” від 12 лютого 2008 року за № 2-ОД [7, арк. 39-46], в наказі ректора “Про структуру університету” від 16 жовтня 2008 року за № 13-ОД [7, арк. 81-90] та наказі ректора “Про структуру університету...” від 30 серпня 2013 року за № 14-ОД [9, арк. 31-41], а також новими документами, що відклались в результаті структурних і організаційних змін, які відображені в наказах ректора з основної

діяльності університету. В діяльності факультетів це – скасування, переіменування та створення кафедр, лабораторій, кабінетів тощо.

Зміни відбулися і з іншими структурними підрозділами університету. В 2012 році ліквідовано відділ моніторингу якості підготовки фахівців, центр підвищення кваліфікації спеціалістів, підготовче відділення, центр профорієнтаційної роботи, службу з питань працевлаштування випускників університету. Створено на базі науково-дослідного сектору науковий відділ та створено на базі відділу моніторингу якості підготовки фахівців, центру підвищення кваліфікації спеціалістів, підготовчого відділення, центру профорієнтаційної роботи, служби з питань працевлаштування випускників відділ профорієнтаційної роботи, працевлаштування, моніторингу якості підготовки фахівців та підвищення їх кваліфікації (наказ № 7-ОД від 31.08.2012 р.) [8, арк. 70-71], створено відділ навчально-виховної роботи і гуманітарної освіти (наказ “Про створення відділу навчально-виховної роботи та гуманітарної освіти” від 10.09.2012 р. за № 8-ОД) [8, арк. 72], з 01.10.2012 року реорганізовано науковий відділ і на його базі створено відділ наукової роботи і міжнародних зв’язків (наказ “Про зміни в структурі університету та реорганізацію структурного підрозділу університету” від 01.10.2012 р. за № 9-ОД) [8, арк. 73], було ліквідовано інженерно-технічний відділ господарської частини (наказ “Про реорганізацію структури адміністративно-господарської частини” від 29.03.2012 р. за № 1-ОД) [8, арк. 45] та Шепетівський навчально-консультаційний центр (наказ “Про заходи у зв’язку з ліквідацією Шепетівського навчально-консультаційного центру” від 25.06.2012 р. за № 4-ОД) [8, арк. 59-61].

В 2013 році створено філії підготовчих курсів у м. Полонному (на базі ЗОШ I–III ступенів № 2) та смт. Вінківці (на базі Вінковецького НВК) (наказ “Про створення філій підготовчих курсів” від 14.01.2013 р. за № 2-ОД) [9, арк. 3-5], юридичний сектор (наказ “Про створення юридичного сектору” від 30.04.2013 р. за № 8-ОД) [9, арк. 23-24]. З 16.09.2013 року створено навчально-методичний центр забезпечення якості освіти (наказ “Про створення навчально-методичного центру забезпечення якості освіти” від 13 вересня 2013 року за № 16-ОД)

[9, арк. 83-84]. Ліквідовано відділ матеріально-технічного постачання і з 01.05.2013 року та створено господарський відділ (наказ “Про зміни в структурі університету” від 30.04.2013 р. за № 9-ОД) [9, арк. 25-26] та ліквідовано відділ ТЗН (технічних засобів навчання) та інформаційно-комп’ютерний центр, на базі відділу ТЗН і інформаційно-комп’ютерного центру створено центр інформаційних технологій (наказ “Про створення центру інформаційних технологій” від 29.08.2013 р. за № 12-ОД) [9, арк. 29-30].

В 20016 році створено лінгвістичний центр, що здійснює свою діяльність на основі самофінансування (наказ “Про створення Лінгвістичного центру Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка” від 04 січня 2016 року за № 1-ОД) [10, арк. 1-6], реорганізовано відділ профорієнтаційної роботи, працевлаштування, моніторингу якості підготовки фахівців та підвищення їх кваліфікації та на його базі створено відділ профорієнтаційної роботи та доуніверситетської підготовки та відділ моніторингу якості підготовки фахівців та підвищення їх кваліфікації (наказ “Про реорганізацію відділу профорієнтаційної роботи, працевлаштування, моніторингу якості підготовки фахівців та підвищення їх кваліфікації” від 15 січня 2016 року за № 4-ОД) [10, арк. 12-14], відкрито докторантуру зі спеціальності 035 Філологія (наказ “Про відкриття докторантури” від 01 вересня 2016 р. за № 38-ОД) [10, арк. 28.], створено науково-дослідний ресурсний центр з управління сталим розвитком університету (наказ “Про створення Науково-дослідного ресурсного центру з управління сталим розвитком університету” від 28 грудня 2016 року за № 58-ОД) [10, арк. 255-256] та ліквідовано планово-фінансовий відділ (наказ “Про ліквідацію планово-фінансового відділу” від 01 вересня 2016 р. за № 37-ОД) [10, арк. 26-27].

Протягом 2012–2018 років, з врахуванням структурних змін, були складені описи постійного і тривалого зберігання, з кадрових питань (особового складу) на масив документів, що надійшов на архівне зберігання. На зберігання надійшли документи з надання освітніх послуг, пов’язаних з підготовкою громадян України для вступу до вищих навчальних закладів, зокрема

навчальні плани, журнал реєстрації виданих свідоцтв про закінчення підготовчих курсів.

Найбільший обсяг становлять документи про підготовку, згідно з державним замовленням і договірними зобов’язаннями, фахівців освітніх рівнів “бакалавр”, “магістр”, освітньо-кваліфікаційного рівня “спеціаліст”, перепідготовку з надання другої вищої освіти. Це – матеріали факультетів, навчального, навчально-методичного і заочного відділів, відділу кадрів та відділу моніторингу якості підготовки фахівців та підвищення їх кваліфікації: ліцензії на освітню діяльність, навчальні плани підготовки фахівців за напрямками підготовки/спеціальностями, робочих навчальних планів підготовки фахівців освітніх ступенів “бакалавр”, “магістр” та освітньо-кваліфікаційного рівня “спеціаліст”, протоколи засідань державних екзаменаційних комісій, звіти голів державних екзаменаційних комісій, накази з особового складу студентів і магістрантів, журнали реєстрації виданих дипломів та дублікатів дипломів, особові справи випускників.

Процес підвищення кваліфікації педагогічних працівників та керівників закладів освіти висвітлено в документах відділу моніторингу якості підготовки фахівців та підвищення їх кваліфікації, зокрема в журналах реєстрації виданих свідоцтв слухачам курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників та керівників закладів освіти.

На зберігання надійшли також справи про підготовку науково-педагогічних та наукових кадрів через аспірантуру і докторантуру: протоколи засідань комісій по прийому кандидатських іспитів, особові справи випускників аспірантури і докторантури; індивідуальні плани, звіти про підвищення кваліфікації (стажування) науково-педагогічних працівників

Невелику частку складають документи Лінгвістичного центру університету, який надає додаткові освітні, консультаційні послуги, послуги з перекладу, пов’язані із застосуванням іноземних мов (англійської, німецької, польської): книги обліку видачі свідоцтв слухачам курсів іноземних мов та документи військової кафедри підготовки офіцерів запасу – журнали реєстрації виданих свідоцтв.

За 2012–2017 рр. до архіву університету надійшли: протоколи засідань вченої і науково-методичної ради університету, вчених рад і науково-методичних рад факультетів, ректорату,

протоколи засідань кафедр, звіти про роботу факультетів, кафедр, протоколи засідань бібліотечної ради, протоколи засідань стипендіальної комісії (зокрема про призначення іменних академічних стипендій), звіти про організацію і проведення всіх видів практик. Вони всебічно висвітлюють навчальну, навчально-виховну та навчально-методичну роботу університету.

На архівне зберігання прийнято статистичні матеріали, які містять відомості чисельного складу студентів і науково-педагогічних працівників: статистичні звіти “Звіт вищого навчального закладу на початок навчального року” (форма №2-Знк) за формами навчання, статистичні звіти про здійснення наукових досліджень і розробок (форма № 3-наука), статистичні звіти про роботу аспірантури та докторантури (форма № 1-нк).

Від відділу наукової роботи та міжнародних зв'язків надійшла інформація про наукову і науково-технічну діяльність університету, рейтинги наукової роботи професорсько-викладацького складу (штатних працівників), міжнародне співробітництво, зокрема договори і угоди про співпрацю, програми міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій, програми наукових конференцій викладачів, докторантів та аспірантів та студентів і магістрантів за підсумками науково-дослідних робіт. Фонд також поповнився звітами про наукову роботу кафедр за 2015–2017 рр., звітами про роботу навчально-наукової лабораторії педагогіки і психології вищої школи та навчально-наукової лабораторії психології здоров'я.

Крім того, на зберіганні в архівному фонді університету знаходяться протоколи спеціалізованої вченої ради при історичному факультеті Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук та доктора історичних наук.

Про адміністративно-управлінську і господарську діяльність університету розповідають накази з адміністративно-господарських питань, з кадрових питань (особового складу), протоколи засідань кадрової комісії, протоколи засідань конкурсних комісій вченої ради університету із заміщення вакантних посад, обрання на посади, протоколи засідань конкурсних (лічильних) комісій вчених рад факультетів, протоколи засідань атестаційної комісії з питань

атестації робочих місць з несприятливими умовами праці, списки (штатно-обліковий склад) науково-педагогічних працівників, акти прийому готовності університету до навчального року, технічні паспорти університету.

Фінансова діяльність знайшла своє відображення у штатних розписах університету, кошторисах, зокрема кошторисах витрат на навчання студентів, аспірантів та докторантів за рахунок коштів замовників, фінансових звітах. Крім того, сюди ввійшли і цивільно-правові договори підряду і трудові договори та розрахунково-платіжні відомості до них; договори про виконання робіт щодо забезпечення навчального процесу на курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників і керівників закладів освіти і на підготовчих курсах договори та розрахунково-платіжні відомості до них, особові рахунки науково-педагогічних працівників, адміністративно-управлінського складу і навчально-допоміжного персоналу, працівників бібліотеки та кафедри військової підготовки офіцерів запасу; осіб, що працювали з погодинною оплатою, за сумісництвом; виконавців науково-дослідних тем, працівників Лінгвістичного центру, обслуговуючого персоналу, їдальні, платіжні відомості аспірантів та докторантів.

Крім того, на зберігання надійшли звіти про роботу структурних підрозділів.

Архівний фонд університету поповнився і документами органів громадського і студентського самоврядування. Сюди ввійшли протоколи конференцій трудового колективу університету, протоколи зборів трудового колективу факультетів, протоколи студентського сенату.

Продовжено приймання на зберігання документів приймальної комісії. Це і правила прийому до університету, і обсяги державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою і нові надходження – програми вступних випробувань.

Первинна профспілкова організація працівників та первинна профспілкова організація студентів, аспірантів та докторантів передали в архівний фонд університету протоколи засідань профкому працівників, протоколи засідань профспілкового комітету студентів, аспірантів та докторантів, протоколи засідань президії профспілкового комітету студентів, аспірантів та докторантів, кошториси та фінансові звіти і особові рахунки (розрахунково-платіжні відомості).

Найбільший масив документів архіву становлять особові справи, які надходять на зберігання за окремими описами [17]. Це – справи з особового складу студентів і магістрантів, які завершили навчання з напрямів підготовки/спеціальностей денної і заочної форми навчання та звільнених працівників. Склад цих документів має свою специфіку. В них знаходиться конфіденційна інформація про особу.

Внесені в описи справи тривалого (понад 10 років) зберігання за 2000–2016 рр. – протоколи засідань комісії по прийому кандидатських іспитів.

Залишені також на тимчасове зберігання накази з основної діяльності за 1944-2012 рр.,

протоколи засідань Державної екзаменаційної кваліфікаційної комісії за 1952-1980 рр. Облік, збереження і використання цього вельми цінного для держави інформаційного масиву є основними завданнями архіву університету.

Отже документи 2012-2017 рр. висвітлюють структурні зміни у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка за ці роки. У новостворених та тих, що функціонували раніше, структурних підрозділах акумулювалася документація, яка, у своїй сукупності, засвідчує науковий поступ університету та якісні зміни в наданні освітніх послуг.

Список використаних джерел

1. Відомчий архів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Відомчий архів КПНУ), оп 2; оп. 3-ос.
2. Відомчий архів КПНУ, оп. 1 документальних матеріалів з особового складу за 1944-1949 рр., 7 арк.
3. Відомчий архів КПНУ, оп. 2 документальних матеріалів з особового складу студентів за 1944-1949 рр., 38 арк.
4. Відомчий архів КПНУ, оп. 3 документальних матеріалів з особового складу студентів-заочників за 1944-1950 рр., 50 арк.
5. Відомчий архів КПНУ, оп. 4 документальних матеріалів з особового складу студентів-заочників за 1949-1951 рр., 2 арк.
6. Відомчий архів КПНУ, Ф. 10, оп 2 справ постійного зберігання.
7. Відомчий архів КПНУ, Ф. 10, оп 2, спр. 1035, **108 арк.**
8. Відомчий архів КПНУ, Ф. 10, оп 2, спр. 2003, 118 арк.
9. Відомчий архів КПНУ, Ф. 10, оп 2, спр. 3194, 159 арк.
10. Відомчий архів КПНУ, Ф. 10, оп 2, спр. 4495, Т.1, 273 арк.
11. Відомчий архів КПНУ, Ф. 10, оп 2, спр. 4496, Т. 2, 262 арк.
12. Відомчий архів КПНУ Ф. 10, оп. 3-ос. справ з кадрових питань (особового складу) за 1997-2003 рр., 15 арк.
13. Відомчий архів КПНУ Ф. 10, оп. 3-ос. справ з кадрових питань (особового складу) за 2003-2008 рр., 22 арк.
14. Відомчий архів КПНУ Ф. 10, оп. 3-ос. справ з кадрових питань (особового складу) за 2008-2017 рр., 65 арк.
15. Відомчий архів КПНУ Ф. 10, оп. 1-ос. справ з кадрових питань (особового складу) за 1948-1985 рр., 43 арк.
16. Відомчий архів КПНУ Ф. 10, оп. 2-ос. справ з кадрових питань (особового складу) за 1985-1997 рр., 22 арк.
17. Відомчий архів КПНУ, Книга реєстрації описів, 10 арк.
18. Відомчий архів КПНУ, Паспорт архівно-інформаційного відділу Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, 2 арк.

Sergiy Sydoruk, Liubov Sydoruk

FORMATION OF ARCHIVAL FUND OF THE KAMIANETS-PODILSKY IVAN OHIENKO NATIONAL UNIVERSITY AT THE PRESENT STAGE

Summary. The article describes the principles and peculiarities of the formation of the archival fund of the Kamyanets-Podilsky Ivan Ohienko National University. The importance of preserving documents for studying its history and its further functioning and development was noted. There is a special emphasis on the array of documents stored in the archive of the educational institution. The fixed assets and the list of documents covering the higher education are determined. It is noted that the documents on personnel issues cover the history of structural changes at the university. The largest array of archival documents is the personal affairs of students and graduate students of full-time and part-time study, who completed their studies.

Key words: Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko national university, completing, archive fund, descriptions of cases, documents

КОРПОРАТИВНА КУЛЬТУРА ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АРХІВНОЇ УСТАНОВИ: СПРОБА АНАЛІЗУ

В сучасних умовах розвитку України на шляху до демократизації суспільства нової актуальності набуває запровадження більш ефективних механізмів управління людськими ресурсами. Суттєвим елементом ефективного управління в будь-якій організації, в тому числі і в архівній установі, є корпоративна культура. Фактори, що впливають на її формування потребують аналізу.

Ключові слова: корпоративна культура, принципи корпоративної культури, професійна етика, архівна справа.

Вважається, що використання терміну «корпоративна культура» увійшло до теорії управління персоналом у 20-х роках минулого століття, коли виникла необхідність формування сприятливих взаємовідносин працівників всередині великих організацій, (компаній, корпорацій). Формування корпоративної культури тоді передбачало створення для персоналу компаній таких трудових, соціальних, побутових, психологічних та інших умов, в яких співробітник почував би себе комфортно, а ефективність його трудової діяльності зростала. Отже, під корпоративною культурою установи розуміють систему спільних колективних цінностей, переконань, традицій і норм поведінки працівників. Вона виражається в символічних засобах духовного й матеріального оточення людей, які працюють в конкретній установі [1].

Незважаючи на різноманітні підходи, в теорії управління персоналом виділяють сім загальноприйнятих складових елементів корпоративної культури підприємства: місія, основні цілі та стратегічне бачення, цінності, імідж, традиції, етичний кодекс, правила та норми поведінки. Під принципами корпоративної культури розуміють базові вихідні положення, які забезпечують її формування та розвиток. Дотримання установою принципів корпоративної культури впливає на подальший її стан, ефективність прийняття управлінських рішень, результативність діяльності працівників. Принципи корпоративної культури відображають вихідні засади, положення з ефективного управління персоналом [2].

Необхідність формування і розвитку корпоративної культури не викликає сумнівів,

оскільки практика успішних організацій засвідчує вагому роль саме корпоративної культури в досягненні успіхів організації. Сильна і розвинута корпоративна культура є необхідною умовою самореалізації працівників, та, як наслідок, сприяє максимальній реалізації кадрового потенціалу усіх співробітників установи.

На жаль, дослідження проблематики розвитку та формування корпоративної культури в архівній сфері України не отримало гідного розкриття. Зазначене питання розглядалося галузевими науковцями переважно побіжно через призму управлінської діяльності [3], реалізації освітянських напрямків діяльності [4] або спорадичного розгляду дотичних питань на наукових форумах [5]. Отже питання розгляду корпоративної культури та її проявів в архівній сфері України представляється актуальним.

Під місією будь-якої установи розуміють її соціальне призначення, тобто те, що суспільство може очікувати від мети її діяльності. Чітко сформульована місія сприяє вирішенню щонайменше трьох завдань управління: змушує керівництво систематично займатися аналізом сильних і слабких сторін організації, визначенням можливостей для підвищення загальної ефективності її діяльності; сприяє кращій інтеграції працівників (які знають і поділяють місію) в єдине ціле, підвищенню рівня прихильності та мотивації, кращій взаємодії між керівниками і підлеглими на різних рівнях; формує позитивний імідж організації в очах споживачів послуг, ділових партнерів тощо.

Під місією архівних установ розуміють реалізацію державної політики, що сприяє демо-

кратичному розвитку України, задоволенню інформаційних потреб суспільства і держави, реалізації прав та законних інтересів кожної людини шляхом забезпечення: конституційних прав людини і основних свобод; досягнення світового рівня в розвитку архівної справи; рівного доступу до інформаційних ресурсів суспільства, зокрема, архівних інформаційних ресурсів; надання якісних та комплексних архівних (інформаційних) послуг; ефективного попередження корупції; участі представників громадянського суспільства, наукової і творчої громадськості [6].

Під загально корпоративними цінностями розуміють джерело мотивації діяльності персоналу. Це те, що особливо важливо для людини (принципи свободи, відкритості, демократії, ідеї служіння людям, державі, можливість реалізації себе чи своїх прагнень, отримання влади, статусу, матеріального успіху, соціальний захист тощо). Ціннісні орієнтири багато в чому визначають трудові дії працівників, їх трудову поведінку і результати роботи установи. Цінності працівників значною мірою впливають на ціннісні орієнтири установи, її культуру. І навпаки: ціннісні орієнтири установи, її культура впливають на якісний склад персоналу, його поведінку, ставлення до роботи, норми діяльності. Тому вивчення цінностей працівників і створення умов для їх реалізації є найважливішою стороною діяльності установи [7].

Під цінностями, що розділяють українські архівісти, бачимо наступні: підтримка захисту прав та інтересів громадян; патріотизм та відданість; прозорість та відкритість; компетентність та самовдосконалення [6]. Отже, на прикладі місії та цінностей українських архівістів, можна констатувати, що професійна діяльність працівників архівної сфери України в принципі інкорпорується в гуманістичний загальноприйнятий континіум західних демократичних цінностей.

Для впровадження і реалізації тієї чи іншої моделі корпоративної культури, як правило, в установах створюють «Кодекс корпоративної етики», що представляє собою зведені в один «циркуляр» ціннісні орієнтири, корпоративні цілі, регламентовані правила поведінки і кому-

нікації з відвідувачами, споживачами, партнерами тощо. Такий Кодекс може транслювати цінності організації усім співробітникам і тим самим підвищувати корпоративну ідентичність. Для дотримання людських норм архівної етики спрямований Кодекс етики архівістів [8], прийнятий Генеральною Асамблеєю МРА 6 вересня 1996 р. у Пекіні (Китай). Це документ, що містить етичні норми, які регламентують поведінку представників професії архівіста. Кодекс спрямований на оптимізацію роботи архівістів, запроваджує високі стандарти поведінки архівістів, нагадує їм про професійну відповідальність за збереженість документів, сприяє зміцненню суспільного рейтингу представників цієї професії та довіри до них.

Професія архівіста, як і будь-яка інша, має в своїй основі як загальнолюдські, тобто спільні принципи моралі, так і специфічні, зумовлені особливостями архівної справи і організації праці персоналу архівних установ. Ця специфіка органічно впливає із особливостей і багатомірності архівної справи, яка, з одного боку, є складовою державного управління, з іншого, – виступає як сфера національної культури та історичної пам'яті, а ще з іншого, – невіддільна від інтелектуально-наукової діяльності. Ось чому моральний образ архівіста, етика його професійної діяльності, поведінки і спілкування синтезує в собі загальні засади моралі громадянина, етики державного службовця та високі етичні норми працівників сфер науки і культури [9]. Отже, професійну етику архівіста можна визначити як галузь етичного знання, яка відбиває рівень морального ставлення працівників архівної сфери до виконання своїх службових обов'язків і поведінки в колективі та в приватному житті.

За даними публічного звіту Голови Державної архівної служби України (далі – Укрдержархів) Т.І. Баранової облікова чисельність працівників Укрдержархіву, центральних державних архівних установ, державних архівів областей, міста Києва, спеціальних установ СФД, станом на 31.12.2018 р. становить 2081 осіб, серед яких державних службовців – 679. Укомплектованість кадрами архівних установ становить 83%. Найчисленнішою залишається вікова група від 45 до 55 років – 34% від за-

гальної кількості працюючих. У віковій структурі частка молоді до 35 років становить 29 %, до 28 років – 8 %; Повну вищу мають освіти 1492 особи. З них: 603 працівників мають вищу історико-архівну освіту; 889 працівників має повну вищу освіту за іншими напрямками; Кількість чоловіків - 531 (25,5%), жінок – 1550 осіб (74,5%) [10]. Це потужний людський ресурс який потребує особливої уваги керівників та спеціалістів архівних установ з управління персоналом, зокрема для формування у свідомості архівних фахівців спільної шкали цінностей та відчуття місії приналежності до спільної «корпорації», що відповідає в суспільстві за важливий соціальний сегмент відновлення соціальної справедливості, зберігання національної пам'яті, захисту інтересів держави. Саме тому, переважна більшість архівних працівників і діловодів відзначаються високим рівнем моралі та культури, що дозволяє їм успішно виконувати свої службові обов'язки.

Ключове місце в системі професійної етики архівіста посідають, окрім загальних принципів моралі, етичні засади поведінки державного службовця, оскільки вони найповніше віддзеркалюють взаємовідносини держави і громадянина. Вони чітко сформульовані в законі України «Про державну службу» [11] і орієнтують архівні установи на високий рівень моральності, загальної культури, дотримання етичних норм поведінки і спілкування співробітників. Морально-етична атмосфера в колективах архівних установ, моральне обличчя працівників, фаховість і оперативність їхньої роботи з надання архівних послуг, культура спілкування з відвідувачами є знаковими показниками суспільного визнання архівної сфери. З етикою архівіста тісно пов'язаний архівний етикет як сукупність найбільш доцільних правил поведінки архівістів, їх спілкування в процесі виконання службових обов'язків як із колегами по роботі, так і з відвідувачами, надання архівних послуг установам і громадянам. Кожній архівній установі – центральному чи галузевому, обласному чи міському архіву, архівному відділу районної держадміністрації – притаманні особливий етичний образ, специфічна моральна атмосфера, система норм та атрибутів ділового етикету, внутрішній стиль

і стандарти спілкування, які визначаються їх співробітниками і врешті-решт створюють імідж колективу і сфери в цілому. Тож, бачимо, що на рівні держави забезпечено нормативне підґрунтя для створення корпоративної культури в державних архівних установах.

Важливим елементом зовнішнього відображення корпоративної культури є її форми. В архівних установах це відображається в наступному: проведення робочих зборів, нарад, робочих зустрічей з керівництвом, що є формою безпосереднього спілкування і передачі управлінської інформації; підготовку інформаційних стендів, внутрішніх «агітаційних» та зовнішніх офіційних видань, що інформують співробітників, партнерів та відвідувачів про життя архівної установи, культурний, фаховий та науковий рівень співробітників архівної установи; підтримання «старих традицій» або закладання нових; проведення корпоративних колективних заходів та свят з елементами командоутворення (англ. – «Team building»).

Яскравим прикладом корпоративного єднання архівної спільноти є щорічне проведення літературно-мистецького заходу «Весна в Плютах», організатором якого щороку виступає Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Захід відбувається у відділі «Літературно-мистецькі Плюти» (с. Плюти, Обухівський р-н Київської обл.) [12]. Організатори свята успішно застосовують комплексний підхід із одночасним запровадженням як технологій командоутворення так і підтримання (живлення) багаторічної традиції в організації спільного професійного весняного форуму, що безумовно єднає учасників заходу та надихає їх до плідної праці на користь архівної справи.

Важливим елементом наслідування традицій та спадковості в архівній справі, елементами виявлення поваги до визнаних архівістів є публікація на сторінках профільного журналу «Архіви України» пам'ятної інформації щодо осіб, які користуються повагою в професійному середовищі, виступають моральними авторитетами. Серед поважних архівних «номінантів», яких згадує журнал: Юрій Кулініч, Руслан Пиріг, Євген Семенов [13] та ін. Означені публікації мають, на нашу думку, великий корпоративно-педагогічний ефект.

Отже, приходимо до висновку, що розвиток корпоративної культури архівної установи є важливим чинником впливу на ефективність роботи установи. Чим більше приділяється уваги такому розвитку та процесу її усвідомлення колективом, тим ефективніше працює установа і, відповідно, нарощує потенціал власної успішності та виживання в конкурентних умовах сьогодення. Як справедливо зазначає Кривоносова

О.В. [14] корпоративна культура існує незалежно від ступеня усвідомлення її співробітниками. Вона буває сильною або слабкою, має різні види і типи, складну структуру і потребує уваги дослідників. Адже світовий досвід успішних показує: приділивши достатньо уваги формуванню відповідної корпоративної культури, можна досягти ефективних позитивних зрушень у функціонуванні архівної справи.

Список використаних джерел

1. Чернишова Т. О., Немченко Т. А. Деякі аспекти корпоративної культури організації // Наук. праці Кіровоград. нац. техн. ун-ту. Економічні науки. Кіровоград, 2010. Вип. 17. С. 25–31.
2. Бала О. І., Мукан О. В., Бала Р. Д. Принципи корпоративної культури підприємств: сутність та види // Наук. праці Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Львів, 2010. № 682. С. 11–15.
3. Гаранін О. Я. Проект концепції розвитку Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства на період 2014–2018 рр. // Архіви України. 2013. № 3. С. 28–38; Калакура Я. С. Архівний менеджмент як галузь наукових знань і навчальна дисципліна // Студії з арх. справи та документознавства. Київ, 2008. Т. 15. С. 18–26; Його ж. Стратегія і тактика архівного менеджменту // Архіви України. 2013. № 5. С. 5–17; Його ж. Стиль роботи архівістів // Архіви України. 2015. № 5/6. С. 7–22.
4. Бездрабко В. В. Зарубіжний архівний менеджмент в освітній системі: походження, зміст, перспективи // Архіви України. 2017. № 5/6. С. 246–266; Ії ж. Підготовка магістрів з архівістики в Університеті Британської Колумбії та роздуми про зміст архівної освіти в Україні // Архіви України. 2017. № 2. С. 67–78.
5. Гаранін О. Я. Працівник архівної установи як державний службовець: погляд з позиції HR [Електронний ресурс] // Регламент Міжнародної науково-практичної конференції «Архіви в сучасному світі: виклики та завдання. URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/anons/2017_12_07-08_pr.pdf (дата звернення: 01.04.2019); Чижова О. В. Професійна реалізація молодих архівістів в ЦДАМЛМ України [Електронний ресурс]. URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/anons/2017_12_07-08_pr.pdf (дата звернення: 01.04.2019).
6. Державна архівна служба України. Місія [Електронний ресурс]. URL: https://archives.gov.ua/Archives/About_DASU.php#Misiya (дата звернення: 01.04.2019).
7. Мацюкін А. Корпоративна культура & державна служба. Ціннісні орієнтири [Електронний ресурс] // Держслужбовець. 2018. № 11. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ds/2018/november/issue-11/article-40649.html> (дата звернення: 01.04.2019).
8. Кодекс етики архівістів. Прийнято XIII сесією Генеральної Асамблеї Міжнародної ради архівів (Пекін, 6 вересня 1996 р.) // Основні правила роботи державних архівів України. Київ, 2004. С. 246–251.
9. Калакура Я. С. Професійна етика архівіста та запобігання конфліктів: контекст менеджменту // Архіви України. 2012. № 4. С. 15–31.
10. Публічний звіт Голови Укрдержархіву Баранової Т. І. про підсумки діяльності Державної архівної служби України у 2018 році [Електронний ресурс]. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/17-civik-2018/zvit_2018/zvit_archiv_2018.pdf (дата звернення: 01.04.2019).
11. Про державну службу : Закон України № 889-VIII від 10.12.2015 // Відомості Верховної Ради України. 2016. № 4. Ст. 43.
12. «Літературно мистецькі Плюти» – відділ Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України [Електронний ресурс]. URL: https://csam.archives.gov.ua/ukr/literaturni_plyuti/ (дата звернення: 01.04.2019).
13. Верстюк В. Ф. Руслан Пиріг – архівіст, історик, педагог (до 75-річчя від дня народження) // Архіви України. 2016. № 3/4. С. 289–294; Балишев М. А. Архівіст – архівісту. До ювілею Євгена Семенова // Архіви України. 2018. № 1. С. 223–225; Щербак М. Г. Історик і архівісту Юрію Кулінічу // Архіви України. 2018. № 2/3. С. 261–267.
14. Кривоносова О. В. Корпоративна культура як чинник ефективної діяльності сучасної бібліотеки [Електронний ресурс] // Таврійський вісник освіти. 2015. № 2 (50), ч. II. С. 257. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tvo_2015_2\(2\)_41](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tvo_2015_2(2)_41) (дата звернення: 01.04.2019).

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ, ЯК ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЦЕНТР КОМУНІКАЦІЇ

У статті розглянуто діяльність Державного архіву Хмельницької області як інформаційно-го центру комунікації між державою та суспільством. Визначено деякі напрямки діяльності Державного архіву Хмельницької області щодо інформаційно-комунікаційної діяльності.

Ключові слова: Державний архів Хмельницької області, інформація, комунікація, ретроспективна інформація.

Архіви – це інформаційна глиба історії українського народу. Зміна урядів, воєнні дії та революції призвели до знищення архівних фондів і низької організації створення нових, вивезення цінних паперів за кордон, відсутності розвитку законодавства в архівній галузі.

Відновлення державної незалежності, суверенітету України ознаменувало новий етап розвитку і становлення архівної справи, відродження національних традицій, демократизації архівної системи та впровадження інноваційних технологій.

Однією з найважливіших особливостей сучасного етапу розвитку суспільства є його всеохоплююча інформатизація, під впливом якої відбуваються кардинальні зміни в багатьох сферах життєдіяльності суспільства.

Відповідно до Закону України „Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки”, одним з головних пріоритетів України є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, в якому кожен міг би створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному і особистому розвитку, підвищуючи якість життя інформацією. І лише запровадження інформаційно-комунікаційних технологій в архівних установах, які сприяють повному забезпеченню доступу населення до надбань культури, писемності, традицій та звичаїв усіх корінних народів і національних меншин України буде підвищувати ефективність розвитку освіти, науки та культури України [1, с. 2].

Відповідно до Державного стандарту України, архів – це установа чи її структурний підрозділ, що організовує і забезпечує відбирання, нагромадження архівних документів, їх облік, зберігання та користування ними [2, с.4].

Використання архівних документів здійснюється через безперервний зв'язок інформаційного центру з комунікацією, яка виникає між архівною установою та соціумом в цілому.

Адже основними пріоритетами Державної архівної служби України та Державного архіву Хмельницької області (далі-Держархів) на 2019 рік визначено цифровізація усіх процесів архівної справи та діловодства; організація формування Національного архівного фонду; забезпечення збереженості Національного архівного фонду як складової всесвітньої культурної спадщини; популяризація архівних документів до пам'ятних дат та ювілеїв визначних осіб в історії України; збезпечення реалізації державної політики у сфері створення та ефективного функціонування державної системи страхового фонду документації, які в свою чергу в сукупності створюють інформаційний центр комунікації.

Систему архівних установ Хмельниччини складають районні, міські та трудові архіви, що забезпечують формування Національного архівного фонду, його зберігання та використання відомостей, що містяться в архівних документах. До мережі архівних установ області входить 18 архівних відділів та 2 архівних сектори райдержадміністрацій, 5 архівних відділів міських рад та 22 трудових архіви районних, міських та селищних рад.

Впродовж останніх років потужні процеси адміністративно-територіальної реформи,

привели до ліквідації значної кількості підприємств, установ та організацій. До архівних установ області здійснюється передача на зберігання цінних та соціально-значущих документів, що вже перестали виконувати свою безпосередню функцію, заради якої й були створені. Саме тому архів сьогодні є одним із центрів зберігання і передавання у часі та просторі ретроспективної інформації, а також є інформаційно-комунікаційною структурою.

Інформаційно-комунікаційна функція Держархіву передбачає реалізацію таких основних завдань:

- організація всебічного використання документів у виставковій діяльності, проведення лекцій, екскурсій, участі у радіо-, телепередачах, наукових конференціях;

- забезпечення видачі архівних довідок, копій документів, а також впровадження інших засобів використання архівних документів для захисту

законних прав та інтересів громадян;

- забезпечення доступу користувачів до соціально значущої ретроспективної документованої інформації;

- взаємодія Держархіву зі спорідненими соціально-комунікаційними структурами: бібліотеками, музеями, навчальними закладами, громадськими організаціями тощо;

- інтеграція Держархіву Хмельницької області до сучасного соціально-комунікаційного середовища шляхом оцифровування та збереження документів на електронних серверах;

- організація міжнародної діяльності та співпраці;

- здійснення плану заходів щодо виконання рішення Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 року № 1393р. „Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року„;

На зберіганні в архівних установах Хмельницької області знаходиться 11496 фондів, які зберігають безцінну інформацію на 2,5 млн. документах.

Виконуючи інформаційно-комунікаційну функцію, Держархівом протягом 2018 року організовано 65 виставок, з них 10 – виїзних. Найцікавіші з них:

- „Україна єдина”, до Дня Соборності України, 17 - 31 січня;

- „Поділля в боротьбі за українську державність 1917–1921рр”, фотовиставка, постійнодіюча;

- „100-річчю Української революції на Поділлі (1917-1921 рр.) присвячується”, січень-лютий;

- „Поділля в період Центральної Ради”, постійно діюча;

- „Поділля в добу Гетьманату”, постійно діюча;

- „Кам’янець – столиця УНР”, постійно діюча

- „Подільської землі сини: Житар Микола Степанович” (з фонду особового походження), лютий-березень;

- „Вбивали за те, що ми українці (голодомор 1932-1933 рр.)”, виїзна, Хмельницька обласна рада, 22 березня;

- „Повернення з небуття, до 80-річчя репресій в Україні 1937-1938 рр”, виїзна, Хмельницька обласна рада, 22 березня;

- „З фондів науково-довідкової бібліотеки”, виїзна, Хмельницька обласна рада, 22 березня;

- „Архіви Поділля – найбагатша спадщина України”, виїзна, Хмельницька обласна рада, 22 березня;

- „Безпідставно репресовані”, до Дня пам’яті жертв політичних репресій, 10-31 травня;

- „Подolia в роки Другої світової війни 1941-1945 роки”, постійнодіюча;

- „Остарбайтери – невільники не зі своєї волі”, постійнодіюча;

- „Конституція – основа державності”, до Дня Конституції України, 19-30 червня;

- „Місцеве самоврядування в документах Державного архіву Хмельницької області”, виїзна, театр ім. М.Старицького, Всеукраїнський форум старост об’єднаних територіальних громад: Становлення інституту старост в Україні: перші кроки”, виїзна, 20 червня;

- „Національному університету імені Івана Огієнка - 100”, вересень – жовтень;

- „В боротьбі за незалежність - Україна більше за життя”, до Дня Гідності та Свободи (фотовиставка), постійнодіюча з поповненням фотографій;

— „Стежинами скорботи: Голодомор на Хмельниччині”, виїзна: панельна дискусія „Насилля комуністичного режиму в Україні. Пролонговані наслідки і латентні складові Голодомору 1932 – 1933 років, Хмельницький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, 06 листопада;

— „85-й річниці вшанування пам’яті жертв голодомору 1932-1933 років присвячується”, до Дня вшанування жертв Голодоморів, 20-30 листопада;

— „Злочини без строку давності”, виїзна: міжнародна науково-практична конференція „Репресивна політика більшовицької влади щодо населення Поділля та Волині в першій половині 20 століття, до 80 - х роковин Великого терору – масових репресій 1937-1938 років, Хмельницький університет Управління та Права, 23 листопада тощо.

Минулого року архівістами області підготовлено 22 радіо- та 13 телепередач, проведено 213 лекцій та екскурсій, опубліковано 78 наукових статей.

Крім того, архівні установи взаємодіють з фізичними особами, виконуючи доручення з підготовки та видачі довідок соціально-правового, майнового та науково-дослідного типу. До архівних установ Хмельниччини за минулий рік звернулися близько 6,5 тис. громадян, а за архівними документами області виконано 24 тис. запитів, з них 20,3 тис. – соціально-правового характеру.

Достатньо широкий спектр взаємодії нині Державного архіву Хмельницької області з освітніми та культурними закладами. На базі архівних документів студенти пишуть курсові та дипломні роботи, широко використовують ретроспективну інформацію здобувачі аспіранти та докторанти, дослідники загалом.

Співробітники та науковці Державного архіву Хмельницької області підтримують високі комунікативні впливи на різних наукових конференціях, круглих столах, симпозіумах. Протягом 2018 року проведено 10 семінарів, взято участь у роботі 26-ох наукових конференціях, круглих столах, симпозіумів, презентаціях, форумах в т.ч. Держархів був співорганізатором 5-ти наукових конференцій.

Протягом трьох років архівістами Хмельницької області опубліковано понад 30 видань.

Відповідно до плану заходів Державного архіву Хмельницької області щодо виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 року № 1393-р „Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року”, проводились наступні заходи: лекція для трудового колективу та громадськості: „Держархів Хмельницької області, як комунікативний центр суспільства” (лютий); лекція для трудового колективу з елементами дискусії: „Етика архівістів” (квітень); лекція для громадськості: „Використання архівних документів, як елемент соціального захисту громадян” (вересень); інформування трудового колективу Держархіву з питань рівності та дискримінації: „Забезпечення надання інформації архівних документів особам з інвалідністю у максимально доступній для них формі” (листопад); інформування на офіційному веб-сайті Держархіву області: „Підтвердження національності в документах НАФ” (грудень).

Держархівом області проводиться міжнародна діяльність, так 25-27 березня 2018 року директор Держархіву області перебував у м. Варшаві, Республіка Польща, де брав участь у підписанні договору про співпрацю між Інститутом національної пам’яті – Комісією з переслідування злочинів проти польського народу та державними архівами Хмельницької, Вінницької та Одеської областей. Предметом договору про співпрацю є виконання спільного проекту оцифрування документів за темою „Історія репресій проти поляків на Поділлі” і створення з них фонду користування. В рамках даного проекту буде здійснено оцифрування документів, укладання описів, оприлюднення, публікація науково-довідкового видання тощо.

В умовах інформатизації і вироблення новітніх соціально-комунікаційних парадигм розвитку, економічної кризи та процесу державотворення в Україні постає необхідність вироблення і впровадження в життя нових форм взаємодії та обміну інформацією. Нові реалії сьогодення та формування новітнього інформаційного простору відбиваються на діяльності архівів [7, с 209]. Так, протягом 2018 року за допомогою 4 новітніх сканувальних апаратів оцифровано 843014 аркушів для фонду користування документами.

У сучасному інформаційно-комунікаційному середовищі можна поступово, з певною мірою обережності, але все ж таки констатувати факт трансформації Держархіву у центр аналізу ретроспективної інформації. Нині відбувається безперервний процес трансформації функцій Держархіву до високоорганізованих та технічно оснащених інформаційних центрів, діяльність яких би повністю задовольняла потреби суспільства в соціально значущій, ретроспективній, документальній інформації, через автоматизовані процеси збору, накопичення, зберігання та обробки архівних документів.

Державним архівом Хмельницької області за останні роки оцифровано та систематизовано понад 330 тис. документів, які створюють

комунікаційно-інформаційний простір між архівом та соціумом.

Отже, розглянувши основні функції Держархіву та їх соціально-комунікаційну складову, можна зауважити, що професія архівіста в розвинуті суспільстві асоціюється радше з менеджером інформаційних ретроспективних комунікацій ніж з охоронцем та зберігачем фондів. Архівні установи України – це невід’ємний елемент соціальної та наукової комунікації на регіональному, національному та міжнародному рівнях. І лише розвиток архіву в інформаційно-інтерактивному суспільстві призведе до стабільного функціонування комунікаційних процесів на суб’єктивному рівні.

Список використаних джерел

1. Закон України „Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки”
2. Закон України „Про Національний архівний фонд та архівні установи”
3. Матяш І. Б. Десятиліття діяльності УНДІАСД і розвиток архівної науки в Україні / І.Б. Матяш [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Publicat/Studii/Studii_2004.12_01.php.
4. Кулешов С.Г. Деякі міркування щодо віднесення наукової спеціальності „Документознавство, архівознавство” до галузі науки „Соціальні комунікації” / С. Г. Кулешов // Архіви України. — 2008. — №3–4. — С.100–105.
5. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять. ДСТУ 2732:2004/ Розроб.: О. Загорецька, Л. Драгомірова, Л. Кузнецова, С. Кулешов та ін. — К.: Держспоживстандарт України, 2005. — 32 с.
6. Архіви України. Офіційний вебсайт Державної архівної служби України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua>
7. Архіви в цифрах, фактах [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Archives/ArhivyUkr.php>.
8. Архівні установи Хмельниччини: інформаційно-довідкове видання/кол. авторів під керівництвом Байдича В.Г.-Хмельницький: „Поліграфіст-2”, 2012.-64с.
9. Столяров Ю.Н. Документный ресурс: учеб. пособие для студентов высших учеб. Заведений / Ю.Н. Столяров. — М.: Либерея Бибинформ, 2009. — 224 с. — (Спец. серия «Профессиональный практикум»).
10. Соколов А. В. Социальные коммуникации: учеб.метод. пособие / А. В. Соколов. — М. : ИПО Профиздат, 2001. — 224 с.
11. Шемаєва Г. В. Електронні ресурси бібліотек України в системі наукових комунікацій : моногр. / Г. В. Шемаєва; Харк. держ. акад. культури. — Х. : ХДАК, 2008. — 289 с.

The article deals with the activities of the State Archives of the Khmelnytskyi region as an information center for communication between the state and society. Some directions of activity of the State Archives of Khmelnytsky region concerning information and communication activity are determined.

Key words: State Archive of Khmelnytsky Region, information, communication, retrospective information.

А. Г. Філінюк, О. В. Ребрик

ФОНДИ ЦДІА УКРАЇНИ В КИЄВІ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ПОШТОВИХ І ТОРГОВЕЛЬНИХ ШЛЯХІВ У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XVIII – В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

У статті розкрито значення архівних документів і матеріалів Центрального державного історичного архіву України в Києві як необхідного і важливого джерела вивчення історичного поступу поштових трактів і торговельних шляхів у Правобережній Україні протягом кінця XVIII – першої половини XIX ст. Підкреслено їх істотне значення в з'ясуванні політики російського самодержавства, його центральних і місцевих органів влади щодо змін у шляхових комунікаціях регіону. Наголошено на потребі залучення масиву фактичного матеріалу з фондів обласних державних архівів для цілісної реконструкції розвитку поштового та торговельного сполучення в Правобережжі.

Ключові слова: поштові тракти, торговельні шляхи, Правобережна Україна, джерело, ЦДІА України, Київ.

В сучасних умовах винятково важливе значення у розвитку суспільства мають комунікації. Це, в свою чергу, підвищує науковий інтерес до питання про використання шляхів сполучення в Україні, зокрема у її правобережній частині з часу приєднання до Російської імперії і до середини XIX ст. Ключову роль у вивченні, осмисленні та науковій реконструкції проблеми має джерельний комплекс архівного фонду України.

Передусім, наголосимо, що до питання розвитку шляхів сполучення й урізноманітнення мережі торговельних і поштових трактів в Україні стали звертатися близько 200 року тому. Проте документальні наукові дослідження з відображенням змін у шляховому господарстві почали з'являтися близько 100 років назад. В останні десятиліття побачили світ праці В. Бизини, Н. Галича, М. Глушка, А. Гуменюка, О. Гуржія, І. Жалоби, Т. Ігнатєвої, Г. Казьмирчука, В. Лазуренка, І. Міронової, Ю. Різника, І. Слабєєва, Т. Соловйової, А. Філінюка, Ю. Хоптяра, В. Щербатюка і деяких інших, в яких висвітлено різні аспекти розвитку шляхів сполучення і поштових трактів. Однак всі вони більшою чи меншою мірою носять фактографічний або аналітико-фактографічний характер і лише кілька розвідок присвячено вивченню й систематизації архівних джерел. До того ж, всі вони, за виключенням досліджень Ю. Різника [98], присвячені

розвиткові чумацького й торговельно-візницького промислу, торгівлі та пошти і хронологічно стосуються переважно другій половині XIX – початку XX ст.

Мета нашої розвідки полягає в тому, щоб показати важливість, фактографічну наповненість та інформаційні можливості архівних документів і матеріалів як необхідних джерел вивчення, осмислення та розкриття питання розвитку торговельних шляхів і поштових трактів в Правобережній Україні наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст.

Передусім, підкреслимо, що в ході вивчення проблеми нами виявлено, та опрацьовано 93 справи із семи фондів Центрального державного історичного архіву України в Києві, зокрема 191 [1], 193 [2], 210 [3-6], 442 [7-56], 533 [57-80], 692 [81-92] та 696 [93]. Їх виявлення, систематизація та аналіз пересвідчують, що найбільше документів і матеріалів про розвиток шляхів сполучення зберігається в 442 та 533 фондах. До того ж, у них рука дослідників не торкалася абсолютної більшості виявлених справ. На наше переконання, це підкреслює не тільки про наукову новизну обраної теми дослідження, а й важливість введення в науковий обіг значного масиву архівного матеріалу.

Під час роботи в архіві нам довелося зіштовхнутись із низкою труднощів. Одна з них полягає в тому, що зазначені справи розкидані

в описах, що суттєво ускладнило пошук фактичного матеріалу зазначеного тематичного спрямування. Друга складність пов'язана з хронологічними рамками архівних джерел. Виявилось, що в певному систематизованому контексті документи і матеріали про поштові та торговельні шляхи в Правобережній Україні здебільшого хронологічно датуються, як правило, з 20-х рр. XIX ст. й найбільше стосуються 40–50-х рр. і загалом другої половини XIX – початку XX ст. Водночас це виявилось позитивом, адже такий калейдоскоп описів і справ свідчить про додаткові аргументи щодо об'єктивності і достовірності фактичного матеріалу. Крім того, об'єкти та предмети шляхового сполучення в Правобережжі наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. представлені в архівних джерелах нерівномірно – не тільки в діахронії, а й щодо розповсюдження на теренах українських земель. Зокрема, більша їх частина стосується північних, північно-західних і центральних районів, і значно менше прикордонних з Австрійською імперією земель. В інформаційному плані виявлено найменше фактичного матеріалу про водні торговельні шляхи.

У зв'язку з цим виникла потреба в доповненні фактографічної прогалини за рахунок джерел із фондів обласних державних архівів України і низки тогочасних періодичних видань. До прикладу, в фондах 33, 115, 227, 228, 702, 800 Державного архіву Хмельницької області виявлено справи з документами й матеріалами про шляхи сполучення, організацію їх експлуатації та перманентних ремонтних робіт, діяльність подільської губернської та повітових шляхових і будівельних комісій, нормативно-правові документи, якими вони керувалися, взаємодію центральних і місцевих органів влади й місцевого самоврядування щодо реалізації політики розвитку та використання шляхового господарства регіону в інтересах імперії тощо. Скажімо, зі справи «Про ремонт поштових і трактових доріг» [94, арк. 20-24] добре видно, що Подільська казенна палата систематично дбала про те, щоб дороги, мости, запруди і греблі були справними та утримувались точно за встановленими правилами. Архівні джерела показують, що нові дороги

за вимогами центру прокладалися за методом прямої лінії з означенням межових знаків і верстових стовпів та обов'язковим відведенням по обидві сторони доріг по 10 сажнів для випасу й прогону худоби. Матеріали іншої справи містять інформацію про те, що в Подільській губернії під дорогами перебувало 199148 десятин землі [95, арк.451], або близько 0,4 % усіх земельних угідь губернії.

Проте, якщо в обласних державних архівах відкладалась чимала кількість фактичного матеріалу про шляхове сполучення на українських теренах, що істотно розширює спектр уявлень про зміни векторів розвитку торговельних і поштових шляхів упродовж всього періоду дослідження, то періодичні видання більше відіграють допоміжну, оглядово-статистичну роль, оскільки губернські відомості чи єпархіальні відомості, стали регулярно друкуватися значно пізніше і містять головним чином загальні описи і незначні характеристики. Наприклад, губернські відомості почали видаватися по всіх губерніях одночасно лише з 1838 р. Ще пізніше з'явилися єпархіальні відомості: у Києві – з 1861 р., в Кам'янці-Подільському – із 1862 р., на Волині – з 1867 р. Допомагає в цьому виявлений фактичний матеріал у багатьох історико-статистичних виданнях.

Вивчені нами справи є тими клітинами суспільної пам'яті, що несуть у собі зерна достовірної інформації [99, с.109] про систему фінансування, формування, утримання в належному стані, прокладання, будівництва та експлуатації різних типів доріг. Ознайомлення з вміщеними у них документами і матеріалами показує, що на перших порах центральні і місцеві органи влади першочергову увагу приділяли не стільки самим дорогам, скільки налагодженню контролю за їх використанням для поштового сполучення, торговельної справи і у військових цілях. З цією метою ретельно заповнювалися штати губернських і повітових поштових контор, городових експедицій, їх фінансовому забезпеченню та спорудження необхідних приміщень [61, арк.126].

Фактичний матеріал з фондів архіву відображає той факт, що на політиці російського царизму щодо шляхів сполучення позначилась специфіка самої імперії, зокрема внутрішньо-

політичні та економічні потреби метрополії. Адже з самого початку створення поштової мережі і налагодження зв'язку в Правобережній Україні виступало невід'ємною складовою утвердженого царизмом державного механізму [100, с.255]. З численних архівних джерел чітко випливає, що російська торговельна, митна і комунікаційно-шляхова політика російського самодержавства в Правобережній Україні набувала дедалі більшого комплексного характеру й спрямовувалася на те, щоб притягнути її економічно до півночі, до великих російських центрів – Москви і Петербургу, розірвати та зруйнувати традиційні торговельні зв'язки з історично сформованими західними ринками й передати українську торгівлю в руки російських дворян і купців.

Вивчення архівних справ створило можливості, щоб простежити наміри уряду врахувати регіональні особливості шляхів сполучення Наддніпрянщини в дедалі більшому їх використанні з геополітичної точки зору, зокрема його тяжінні і прагненні через них та Азовське і Чорне моря пробитися на вигідні торговельні траси й тим самим наблизитися до європейських і близькосхідних центрів цивілізації. Втім, архівні джерела не містять фактичного матеріалу про імпульси, які б надавала самодержавна влада для розвитку шляхового господарства, хоча приєднавши українські землі до складу Російської імперії, вона тим самим переклала на свої плечі відповідальність за цю галузь господарства.

В низці архівних справ йдеться про ставлення російського самодержавства до існуючої структури українських доріг, зокрема про те, що з роками в органах центральної і місцевої державної влади Росії все чіткіше усвідомлювали місце і роль шляхів сполучення в Наддніпрянській Україні як важливих ланок їх політичної та економічної інтеграції в загальний імперський організм, внаслідок чого вони стали набувати дедалі більш вагомого державного значення. Численні архівні джерела наповнені фактичним матеріалом про те, що в урядових колах і серед дворянського стану шляхи, котрі функціонували в Україні, стали розглядати не лише з точки зору поштового зв'язку та внутрішньої і зовнішньої торгівлі, але і як важ-

ливий чинник інтеграції приєднаних земель й перетворення їх в органічні складові єдиного імперського організму Росії. Відтак, у документах з'явилася певна класифікація доріг із розподілом на торговельні, поштові і військові. Навіть назви фондів архіву, в яких зосереджені справи з документами і матеріалами про шляхи сполучення в Україні, засвідчують про особливу зацікавленість самодержавства у використанні її доріг в інтересах Російської держави. На перших порах царизм розглядав шляхи сполучення з військово-політичних міркувань, тоді як, починаючи з 20-х і особливо кінця 30-х рр. XIX ст., спостерігається прагнення до їх комплексного використання як у політичному сенсі, так і з точки зору господарсько-економічного розвитку. Військові топографи ретельно фіксували на картах й детально описували спрямування, маршрути, загальний стан доріг у різні пори року, систему фінансування та підтримання в належному стані різних доріг.

Із ґрунтовних відомостей в архівних джерелах випливає, що розвиток торговельних і поштових доріг на момент анексії Правобережжя Росією опирався на існуючий за Речі Посполитої мережі [97, с.262] й носив переважно партикулярний характер і зумовлювався специфікою господарства, основою якого виступало сільськогосподарське виробництво, базоване на феодално-кріпосницьких засадах. Прикметними рисами функціонування тогочасних шляхів сполучення були: з одного боку, порівняно висока їх щільність і транзитність, з іншого – повна відсутність доріг із твердим покриттям. Якщо в західноукраїнських землях, котрі перебували в складі Австрії, «жваве шляхове будівництво» розпочалося за Марії-Терези та Йосифа II [96, с.123], то в Правобережній Україні до цього приступили лише на початку 50-х рр. XIX ст. [37, арк.11-12, 31, 34].

Особливий науковий інтерес викликали джерела, в яких простежується тенденція про те, що на розвиток і важливість шляхів сполучення важливий вплив справляло географічне й прикордонне розташування Волинської та Подільської губерній і транзитне розташування Київщини. Зокрема, в них зберігається чималий фактичний матеріал про те, що в зв'язку з перетворенням двох перших губерній Право-

бережжя в прикордонні, відповідно до вимог указу імператора Павла I, були проведені зміни не тільки митниць, митних застав і карантинів, а й напрямків шляхів сполучення, котрими рухалися транспорти з експортними та імпорфтними товарами [60, арк.121].

Ознайомлення зі справою 251 фонду 533 [73, арк.1-6] дає документальні підстави для формування уявлення про те, як вищі регіональні посадовці реагували на запити військових генералів і вирішували питання підтримання в доброму стані поштових коней у зв'язку з пересування російських військ на території Київської губернії. Цим опікувався головний штаб першої армії, чиновники якого били тривогу про ускладнення безперервних військових зв'язків через несправність на трактах поштових станцій і поштових коней.

Висновки. Фонди ЦДІА України в Києві є винятково багатим фактичним матеріалом і винятково важливим джерелом з вивчення шляхів сполучення і поштових трактів в Правобережжі наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. Архівні документи переконливо засвід-

чують про значну увагу Російської держави до інституційно-правового врегулювання функціонування шляхів сполучення в регіоні, а також про економічні проблеми в дорожньому будівництві, які царизм перекладав в основному на місцеві податні стани.

Із залучених і вивчених нами архівних джерел доволі чітко простежується тенденція до перетворення приватних, неофіційних шляхів у дороги державного значення. Загалом, архівні документи і матеріали створюють належне репрезентативне підґрунтя для об'єктивного відтворення процесу розвитку та удосконалення у Правобережжі мережі традиційних й нових шляхів сполучення – ґрунтових й річкових наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. Разом із опублікованим фактичним матеріалом у різноманітних військово-статистичних оглядах та історико-статистичних виданнях вони дають можливість сформувати цілісне уявлення про зміни не тільки в їх істотній щільності та спрямованості до чорноморських портів, котра почала набирати дедалі більшої ваги з початку 1800-х рр., а й масштабах та якості торговельно-транспортних відносин.

Список використаних джерел

1. Центральний державний історичний архів України в Києві (Далі – ЦДІА України у Києві). Ф. 191. Оп. 1. Спр. 2117. 67 арк.
2. ЦДІА України у Києві. Ф. 193. Оп. 1. Спр. 2056. 11 арк.
3. ЦДІА України у Києві. Ф. 210. Оп. 2. Спр. 4. 511 арк.
4. ЦДІА України у Києві. Ф. 210. Оп. 2. Спр. 5. 117 арк.
5. ЦДІА України у Києві. Ф. 210. Оп. 2. Спр. 6. 20 арк.
6. ЦДІА України у Києві. Ф. 210. Оп. 2. Спр. 7. 139 арк.
7. ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 1. Спр. 1. 71 арк.
8. ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 1. Спр. 7. 79 арк.
9. ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 1. Спр. 13. 35 арк.
10. ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 1. Спр. 1803. 89 арк.
11. ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 1. Спр. 2040. 90 арк.
12. ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 1. Спр. 3622. 19 арк.
13. ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 1. Спр. 4324. 186 арк.
14. ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 1. Спр. 5593. 33 арк.
15. ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 1. Спр. 5968. 15 арк.
16. ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 1. Спр. 9774. 39 арк.
17. ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 8. Спр. 322. 187 арк.
18. ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 44. Спр. 662. 159 арк.
19. ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 50. Спр. 369. 30 арк.
20. ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 52. Спр. 437. 27 арк.
21. ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 53. Спр. 287. 4 арк.
22. ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 53. Спр. 427. 108 арк.
23. ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 65. Спр. 79. 12 арк.
24. ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 67. Спр. 6. 128 арк.
25. ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 67. Спр. 333. 232 арк.
26. ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 68. Спр. 227. 48 арк.
27. ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 68. Спр. 305. 72 арк.

28. ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 68. Спр. 338. 14 арк.
29. ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 71. Спр. 259. 41 арк.
30. ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 71. Спр. 274. 277 арк.
31. ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 71. Спр. 421. 35 арк.
32. ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 72. Спр. 255. 9 арк.
33. ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 72. Спр. 421. 4 арк.
34. ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 76. Спр. 52. 14 арк.
35. ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 80. Спр. 322. 187 арк.
36. ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 83. Спр. 261. 33 арк.
37. ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 83. Спр. 494. 295 арк.
38. ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 86. Спр. 91. 217 арк.
39. ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 87. Спр. 64. 41 арк.
40. ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 528. Спр. 489. 75 арк.
41. ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 532. Спр. 204. 26 арк.
42. ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 538. Спр. 202. 35 арк.
43. ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 569. Спр. 206. 11 арк.
44. ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 628. Спр. 1. 234 арк.
45. ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 633. Спр. 496. 45 арк.
46. ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 638. Спр. 20. 139 арк.
47. ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 642. Спр. 153. 13 арк.
48. ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 660. Спр. 190. 60 арк.
49. ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 661. Спр. 223. 863 арк.
50. ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 661. Спр. 223. 361 арк.
51. ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 691. Спр. 147. 75 арк.
52. ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 770. Спр. 74. 112 арк.
53. ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 787. Спр. 395. 7 арк.
54. ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 791-а. Спр. 26. Ч. 2. 76 арк.
55. ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 793. Спр. 155-б. 168 арк.
56. ЦДІА України у Києві Ф. 442. Оп. 858. Спр. 146. 4 арк.
57. ЦДІА України у Києві Ф. 533. Оп. 1. Спр. 147. 20 арк.
58. ЦДІА України у Києві Ф. 533. Оп. 1. Спр. 256. 13 арк.
59. ЦДІА України у Києві Ф. 533. Оп. 1. Спр. 343. 15 арк.
60. ЦДІА України у Києві Ф. 533. Оп. 1-а. Спр. 51. 138 арк.
61. ЦДІА України у Києві Ф. 533. Оп. 1-а. Спр. 69. 126 арк.
62. ЦДІА України у Києві Ф. 533. Оп. 2. Спр. 155. 3 арк.
63. ЦДІА України у Києві Ф. 533. Оп. 2. Спр. 213. 80 арк.
64. ЦДІА України у Києві Ф. 533. Оп. 2. Спр. 254. 34 арк.
65. ЦДІА України у Києві Ф. 533. Оп. 2. Спр. 278. 11 арк.
66. ЦДІА України у Києві Ф. 533. Оп. 2. Спр. 415. 65 арк.
67. ЦДІА України у Києві Ф. 533. Оп. 2. Спр. 575. 25 арк.
68. ЦДІА України у Києві Ф. 533. Оп. 2. Спр. 840. 7 арк.
69. ЦДІА України у Києві Ф. 533. Оп. 2. Спр. 1209. 270 арк.
70. ЦДІА України у Києві Ф. 533. Оп. 3. Спр. 65. 25 арк.
71. ЦДІА України у Києві Ф. 533. Оп. 3. Спр. 68. 5 арк. 25 арк.
72. ЦДІА України у Києві Ф. 533. Оп. 3. Спр. 202. 498 арк.
73. ЦДІА України у Києві Ф. 533. Оп. 3. Спр. 251. 6 арк.
74. ЦДІА України у Києві Ф. 533. Оп. 3. Спр. 284. 19 арк.
75. ЦДІА України у Києві Ф. 533. Оп. 3. Спр. 291. 68 арк.
76. ЦДІА України у Києві Ф. 533. Оп. 3. Спр. 352. 5 арк.
77. ЦДІА України у Києві Ф. 533. Оп. 3. Спр. 468. 3 арк.
78. ЦДІА України у Києві Ф. 533. Оп. 3. Спр. 520. 137 арк.
79. ЦДІА України у Києві Ф. 533. Оп. 3. Спр. 546. 11 арк.
80. ЦДІА України у Києві Ф. 533. Оп. 3. Спр. 618. 4 арк.
81. ЦДІА України у Києві Ф. 692. Оп. 20. Спр. 10. 23 арк.
82. ЦДІА України у Києві Ф. 692. Оп. 1. Спр. 230. 5 арк.
83. ЦДІА України у Києві Ф. 692. Оп. 1. Спр. 6904-б. 1 арк.
84. ЦДІА України у Києві Ф. 692. Оп. 11. Спр. 1. 159 арк.
85. ЦДІА України у Києві Ф. 692. Оп. 11. Спр. 82. 2 арк.

86. ЦДІА України у Києві Ф. 692. Оп. 12. Спр. 15. 10 арк.
87. ЦДІА України у Києві Ф. 692. Оп. 20. Спр. 19. 32 арк.
88. ЦДІА України у Києві Ф. 692. Оп. 20. Спр. 22. 12 арк.
89. ЦДІА України у Києві Ф. 692. Оп. 20. Спр. 29. 31 арк.
90. ЦДІА України у Києві Ф. 692. Оп. 20. Спр. 44. 11 арк.
91. ЦДІА України у Києві Ф. 692. Оп. 20. Спр. 46. 19 арк.
92. ЦДІА України у Києві Ф. 692. Оп. 25. Спр. 25. 29 арк.
93. ЦДІА України у Києві Ф. 696. Оп. 3. Спр. 1. 12 арк.
94. Державний архів Хмельницької області. Ф. 115. Оп. 1. Спр. 18. 36 арк.
95. Держархів Хмельницької області. Ф. 228. Оп. 1. Спр. 104. 794 арк.
96. Жалоба І. Питання шляхів сполучення Габсбурзької монархії XVIII – 60-х років XIX ст. в сучасній західній історіографії // II Міжн. наук. конгрес укр. істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку». Кам'янець-Подільський, 17–18 вересня 2003 р. Доповіді і повід. / [Українське Історичне Товариство, Ін-т історії України НАН України, Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка; ред.: Л. Винар, О. Завальнюк]. Кам'янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острог : Вид-во НаУОА, 2006. Т. 2. С. 121-126.
97. Ігнат'єва Т. В. Торгові шляхи і тракти Правобережної України наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. // Матеріали X Подільської історико-краєзнавчої конференції / [редкол.: Винокур І. С. (відп. ред.), Баженов Л. В., Блажевич Ю. І. та ін.]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-т, 2000. С. 261-264.
98. Різник Ю. М. Аспекти джерелознавчого дослідження пошти та телеграфу Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX ст. // VI Міжнародна наук. конф. студентів, аспірантів та молодих учених «Дні науки історичного факультету – 2013», Київ, 25 квітня 2013 р. Київ, 2013. С. 44-45.
99. Філінюк А. Г. Правобережна Україна на межі XVIII – XIX ст. в документах і матеріалах національного архівного фонду України // Сучасні засоби збереження документів та нові методологічні підходи до наукових досліджень і застосування документів національного архівного фонду України : наук. збірник за підсумками Всеукр. наук.-практ. конф., Кам'янець-Подільський, 20–21 вер. 2012 р. Присвяч. 75-й річниці утворення Хмельницької області та 90-річчю Держ. архіву Хмельницької області. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2012. С. 109-117.
100. Філінюк А. Г. Формування поштового зв'язку в Правобережній Україні на рубежі XVIII – XIX ст. // Матеріали X Подільської іст.-краєзн. конф. / [редкол.: Винокур І. С. (відп. ред.), Баженов Л. В., Блажевич Ю. І. та ін.]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-т, 2000. С. 255-261.

A. G. Filiniuk, O. V. Rebryk

Funds of the Central state historical archive of Ukraine in Kyiv as a source of the history of post and trade ways in the Right-Bank Ukraine at the end of the XVIII – the first half of the XIX centuries.

Summary. The article reveals the value of archival documents and materials of the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv as a necessary and important source for studying the historical progress of postal tracts and trade routes in the Right Bank Ukraine during the late XVIII – first half of the XIX century. Their essential importance in clarifying the policies of the Russian autocracy, its central and local authorities regarding changes in the road communications of the region are emphasized. The need to involve an array of actual material from the funds of regional state archives for the integral reconstruction of the development of postal and commercial communications in the Right Bank Ukraine is observed.

Key words: *postal tracks, trade routes, Right Bank Ukraine, source, Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv.*

ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АРХІВІВ ПРИ ВИДАННІ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ ПОЛІТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті розглядається проблема ролі архівів у реалізації археографічного проекту видруку збірників документів з історії політичних партій у Наддніпрянській Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. На прикладі архівних документів Української соціал-демократичної спілки демонструється евристичні можливості архівних установ України та Російської Федерації (РФ).

Ключові слова: архів, археографія, політичні партії, Українська соціал-демократична спілка.

На межі ХІХ і ХХ ст. в Російській імперії відбувався процес формування партійно-політичної системи й політичні партії стали важливим чинником суспільного життя. За даними енциклопедії «Политические партии России. Конец ХІХ – первая треть ХХ века», на початку ХХ ст. в Російській імперії діяло понад 150 загальноімперських, регіональних і національних політичних партій[75, с. 5]. У Наддніпрянській Україні, за підрахунками українського історика А. Павка, функціонувало близько 30 українських політичних організацій і понад 25 загальноросійських політичних партій і спілок[74, с. 5]. Попри те, що вийшло чимало праць із історії партійно-політичного життя тієї доби, проте подальше дослідження політичних партій вбачається у пошуку, описі та публікації архівних джерел. Актуальність цього завдання пояснюється тим, що на сьогодні маємо небагато видань програмних[43: 62; 67] та інших документів з партійної тематики[49; 52; 66]. Однак основний масив документів політичних організацій знаходиться в архівах і очікує своїх археографів.

Публікація зазначених документів вбачається за системою, розробленою на основі класифікації – зарахування об'єкта до певної групи на основі знаходження в нього заданих ознак. Відтак, доцільно виокремити документи політичних партій за приналежністю до певної нації (української, російської, польської, єврейської та ін.), а далі розподіляти відповідно до їхніх ідейних засад: консервативні, ліберальні, соціалістичні та націоналістичні. У виданнях, присвячених окремим політичним організаціям варто групувати документи за ти-

по-видовим принципом. Для цього доцільно скористатися доробком українського історика І.С.Михальського, який підготував джерелознавче дослідження з історії українських політичних партій[73]. Ми свідомо залишаємо поза увагою опубліковані джерела та звернемо увагу на неопубліковані архівні.

Як приклад можливого видання неопублікованих архівних джерел запропонуємо проспект збірника документів з історії Української соціал-демократичної спілки.

Після археографічного вступу до видання варто виокремити джерела партійного походження, які згрупувати в такі тематичні блоки: 1) організаційно-партійні документи, 2) пропагандистсько-агітаційні матеріали та 3) джерела особового походження[73, с. 43]. У першому блоці передбачається чотири групи документів, які виникли в процесі внутріпартійної роботи: 1) програмні матеріали і статут; 2) матеріали з'їздів, конференцій і нарад, 3) документи центральних органів і 4) документи місцевих партійних організацій[73, с. 43]. Зазначені документи уможливають створити цілісне враження про політичну організацію.

Важливе значення для розуміння центральних принципів побудови РСДРП та програмних засад її діяльності мають статут і програма російської соціал-демократії, адже саме на їхній основі здійснювалася діяльність спілчанської громади в структурі російської марксистської партії[46, с. 418–423]. Спілка видрукувала українською мовою програму РСДРП з коментарями П. Тучапського, яка міститься у фонді 3807 (Андрія Жука) ЦДАВО. Зазначений документ засвідчував існування на почат-

ковому етапі деяких розбіжностей із РСДРП у національному питанні[59].

Другу важливу групу партійних документів утворюють матеріали з'їздів, конференцій і нарад. Представники Української соціал-демократичної спілки брали участь у форумах російської соціал-демократії, починаючи з меншовицької конференції партійних працівників у квітні 1905 р. і закінчуючи Віденською конференцією організацій РСДРП у серпні 1912 р., організованою Л. Троцьким і його прихильниками. Значна частина цих матеріалів опублікована повністю або частково[51; 55; 56; 70; 60; 70]. У запланованому збірнику документів доцільно опублікувати уривки неопублікованих стенограм і резолюцій загальноросійських і регіональних конференцій російської марксистської партії[2; 7; 12]. Вони відбивають становище Спілки в складі РСДРП на різних періодах її історії, ставлення цієї партійної громади до стратегії та тактики російської марксистської партії та її фракцій.

Третю групу партійно-організаційних документів складають постанови керівних органів РСДРП. Українська соціал-демократична спілка увійшла до складу російської марксистської партії 2 (15) лютого 1905 р. і до свого занепаду перебувала під впливом меншовиків[76]. Документи, які проливають світло на розкол РУП, створення Української Спілки та роль РСДРП у цих подіях зберігаються в Російському державному архіві соціально-політичної історії (РДАСПІ)[9; 10; 11; 12]. Це листування керівника технічної групи меншовиків І.Біска, який перебував у Львові та брав участь у тих подіях, з редакцією газети «Искра» та Організаційною комісією меншовиків. До збірника варто включити постанови та листи ЦК РСДРП, які націлювали спілчан на реалізацію політики партії. Вони засвідчують, що Спілка була регіональною організацією російської соціал-демократії[55, с. 204–206, 210–215 та ін.].

Статути та проекти статутів УСДС та її місцевих осередків складатимуть четверту групу партійно-організаційних документів. Вони визначали організаційні засади партійного будівництва та статус Спілки у складі РСДРП, становище місцевих спілчанських осередків. Статути уможливають з'ясувати зміну принципів

побудови УСДС, роль її керівних органів. Перший статут Спілки, прийнятий на її конференції у листопаді 1905 р., визначав її автономний статус у складі РСДРП. Спілчанські громади створювалися з врахуванням адміністративно-територіального поділу імперії (сільські та містечкові – повітові – губернські організації)[50, с.2; 49, с. 348–349]. Згодом УСДС відмовилася від такої структури і здійснила поділ області на районні організації, про що засвідчують проекти її статутів 1906 і 1907 рр. [1, Л. 48-50 с об., 51; 29, арк. 9, 9 зв.; 41, Арк. 346, 348, 348 зв.]. Така структура Спілки забезпечила ефективнішу роботу її осередків. Виявлені статuti районних спілчанських організацій уточнюють територіальні межі районів, відтворюють роль керівних органів – районних конференцій і комітетів у житті організацій[35, Арк. 64;]. Ускладнилися умови функціонування Спілки в добу реакції, про що засвідчує статут Кременчуцької організації РСДРП.

Українська соціал-демократична спілка як автономна організація в складі РСДРП проводила власні конференції у листопаді 1905 р. і в березні 1906 р., проте їхні матеріали, очевидно, не збереглися. Тому варто використати вторинну архівну інформацію про ці форуми. У фондах жандармських установ містяться матеріали конференції Спілки, що відбулася у березні 1907 р. Конференція прийняла постанови про проведення політичних кампаній по виборах до Державної думи, святкування 1 травня та організацію страйків сільськогосподарських робітників. Делегати також розглядали питання про принципи партійного будівництва та зростання ролі великих обласних організацій РСДРП (якою була УСДС) [41, Арк. 202-205 зі зв.; 4, Л. 183, 183 об., 184.]. Наступна конференція Спілки відбулася в січні 1909 р., звіт про яку ГК надіслав в партійні організації та в друкований партійний орган РСДРП «Голос социал-демократа». Цей документ оприлюднили дослідники українських політичних партій[49, с. 351–357]. Проте при аналізі матеріалів цієї конференції слід мати на увазі те, що її скликали з ініціативи провокатора Й.Барановського (Антипа) й про головні її результати стало відразу відомо охрانی.

Українська Спілка здійснювала свою діяльність під керівництвом Головного комітету

(ГК). Між ним і місцевими організаціями здійснювалося жваве листування. Для забезпечення єдиної політичної лінії ГК надсилав в організації циркулярні директивні листи. За даними історичних джерел, у 1906 р. таких листів надіслано 16, а у 1907 р. – щонайменше 11 [1, Л. 53, 53 зв., 54.; 2, Л. 82-82 об., 89-94 с об.; 29, Арк. 11, 11 зв., 12, 12 зв.; 30, Арк. 3, 3 зв.; 31, Арк. 69-70 зі зв.; 32, Арк. 20, 21]. Спочатку, навесні-влітку 1906 р., ці листи виходили від імені двох керівних партійних комітетів – ГК та Південного провінційного бюро РСДРП. Починаючи з кінця літа 1906 р., коли утвердилася назва об'єднаної організації – Українська соціал-демократична спілка РСДРП – листи надсилалися від імені ГК. У них розглядалися проблеми практичної діяльності РСДРП: організація виборів делегатів на партійні з'їзди та конференції, питання партійного будівництва, здійснення стратегії та тактики діяльності як загалом партії, так і її місцевих осередків. Один із останніх листів – «Лист до всіх організацій Українського Союзу Спілки РСДРП», за підписом останніх працюючих членів цієї партійної установи, Баска (М. Меленевського) і Грицька (Г. Довженка), інформував партійців, що обраний на листопадовій конференції 1905 р. ГК Спілки вимушено складає свої повноваження і тимчасово передає повноваження Центральній групі Спілки [5, л. 285].

Окрему групу видання складуть пропагандистсько-агітаційні матеріали. Вони не лише характеризують відповідний напрям роботи УСДС, але й відображають вироблення ідейно-теоретичних засад громади. Тут виділяються 1) партійна періодична преса, 2) публіцистика і твори партійних лідерів і діячів і 3) листівки, прокламації, відозви [73, с.45]. Серед використаних соціал-демократичних видань першорядне значення мають центральні органи РСДРП («Искра», «Голос социал-демократа»). Ми використали опубліковану в «Искре» статтю за підписом «Украинец-искровец», яку написав відомий соціал-демократ П. Тучапський [68, с.2–3]. У ній відбиті погляди російських марксистів на РУП і на питання взаємин із нею.

Для характеристики загального становища РСДРП і організацій УСДС у добу реакції важ-

ливе значення має видання «Голоса социал-демократа». У ньому опубліковано низка статей щодо суспільно-політичної ситуації в українських губерніях Російської імперії та становища спілчанських організацій. Проте доцільно використати у фонді редакційної колегії цього органу, який зберігається в РДАСП, оригінали листів представників соціал-демократичних організацій РСДРП, зокрема й Спілки, з українських губерній [22; 23; 24]. Вони уможливають створити цілісне уявлення про становище соціал-демократичного руху в Наддніпрянщині.

Велику цінність для відтворення ідейно-теоретичної, організаційної та практичної діяльності УСДС мають газети, що видавалися нею («Правда» 1905 р., «Листок правди» 1905 р., «Правда» 1908–1912 рр.). Зазначені видання зберігаються в Державній науковій архівній бібліотеці (м. Київ) і в фонді 838 Колекція нелегальних видань ЦДІАК України. «Известия Украинского союза и Южного провинциального бюро РСДРП» виходили в 1906 р. як спільний орган Української соціал-демократичної спілки та Південного провінційного бюро РСДРП. Проте лише окремі номери, збережені частково, нами виявлені в архівах РФ [1, л. 16, 16 об.] та України [34, арк. 18 зв.]. Дослідників очікує пошукова робота з виявлення інших чисел цього видання для публікації, оскільки в них міститься важлива інформація з історії зазначених соціал-демократичних організацій та з питань партійного будівництва.

Відновлена газета «Правда» (1908–1912) видавалася спільно Спілкою та Л.Троцьким у добу реакції. Цей орган є важливим джерелом з історії соціал-демократичного руху в Російській імперії та її українських губерніях на початку ХХ ст. При публікації документів Спілки першорядне значення мають матеріали фонду 280 РГАСПІ «Редакція газети «Правда» (Відень (1908–1912)» [18; 19], які відтворюють роль різних фракцій в партійному житті РСДРП у добу реакції. У той час в Україні вийшов один номер газети «Известия Украинского союза» (його екземпляр зберігається в фонді 3807 Андрія Жука в ЦДАВОУ) [25, Арк. 150-152 зі зв.]. У ньому відбиті деякі загальні питання соціал-демократичного руху та становище спілчанських громад.

Окремий розділ складуть публіцистика та твори партійних лідерів і діячів соціал-демократії, які мають важливе значення для розуміння сутності ідейно-теоретичних та програмних підвалин РСДРП і реалізації нею своєї політики. Першочергове значення мають праці меншовицьких діячів РСДРП Л. Аксельрод, Ф. Дана, Ю. Мартова, Г. Плеханова, М. Череваніна та інших[42; 48; 53; 57; 58; 69]. Провідники Спілки виступали з статтями та брошурами з актуальних питань соціально-економічного та політичного життя в українських губерніях Російської імперії. Для адекватного відображення ідейно-теоретичних підвалин діяльності спілчанських організацій, аргументації їхніх провідників щодо місця національного питання в суспільному житті важливе значення мають праці М. Меленевського «Про державний лад» [36, Арк. 191-205.] і «Страйк і бойкот» [40, Арк. 5, 6.], П. Тучапського «Хто такі соціал-демократи? Чого хоче Соціал-Демократична Робітнича Партія Росії для селян?» [25, Арк. 77-94], «Про податі» [25, Арк. 95-102.], П. Крата «Петербурзька неділя» [25, Арк. 94.], праця О. Скоропис-Йолтуховського про головні тенденції політичного та соціально-економічного життя в Російській імперії[45] та інші. Значна частина згаданих матеріалів зберігається в ЦДАВО України.

Окрему групу історичних джерел складають листівки, відозви та прокламації Спілки. Зазначені документи лише частково опубліковані й переважно зберігаються в архівах України та РФ. Вони видані від імені редакції газети «Правда», ГК УСДС, місцевих спілчанських громад і звернені переважно до селян і сільських робітників і націлювали їх на боротьбу за свої політичні та соціально-економічні права[37, Арк.1, 2 зі зв.; 38, Арк.1, 1 зв.; 39, Арк.1, 1 зв.]. Завдяки значним накладам, УСДС також здійснювала потужний інформаційний супровід сільськогосподарських страйків, виборчої кампанії до II Державної думи[27, Арк. 328, 329.], святкування 1 травня[25, Арк. 119–125] та інших акцій.

Нечисельну, але дуже важливу групу джерел складуть документи особового походження[72, с. 269–270]. Попри те, що дійсність у них відображається через суб'єктивне сприй-

няття, вони мають першорядне значення при відображенні суб'єктивних позицій спілчан під час розколу РУП на межі 1904 і 1905 рр., в інших критичних ситуаціях. Зазначене слід враховувати при публікації цих джерел[47; 54, с. 130–134; 61, С. 103-128; 63, С. 191-237; 64, С.373-381; 65, С. 507-528.], супроводжуючи пояснення відповідними коментарями. Поряд із опублікованими мемуарами, слід продовжити пошук і видання неопублікованих. У фонді Андрія Жука в ЦДАВО України містяться цікаві спогади колишніх членів Революційної української партії[26, 28 арк.], в яких є цінний матеріал про утворення Спілки та її взаємини з РУП.

Мемуари учасників революційного руху, видрукувані у 1920-х–початку 1930-х рр., відзначалися меншою ідеологічною упередженістю та адекватнішим відтворенням партійно-політичного життя початку XX ст. Уривки зі спогадів регіональних діячів РСДРП[44], які тісно співпрацювали з УСДС, містять про це згадки[71]. Із неопублікованих матеріалів цінними є нецензуровані спогади, зібрані у 1920-ті рр. [6]. Вони містять важливу ретроспективну архівну інформацію про партійно-політичне життя початку XX ст., зокрема про терористичну діяльність соціал-демократів.

Другою важливою групою джерел особового походження є листи, на той час – найпоширеніший засіб масової комунікації. Керівна установа Української соціал-демократичної спілки – Головний комітет вів інтенсивне листування, для чого створив спеціальний орган – секретаріат. Конспіративні умови діяльності вимагали використання шифрів, інших способів приховати зміст послань. Проте, масштаб перлюстрації листів охранкою мав систематичний характер. Відтак, у фондах установ таємної поліції міститься величезний масив епістол, які виходили від керівних органів РСДРП, УСДС і спілчанських організацій. За допомогою листування підтримувався регулярний зв'язок між ГК УСДС і ЦК РСДРП[28, арк. 442-444 зі зв.; 3, Л. 42, 46, 49, 50, 53, 57, 58.]. Комунікація здійснювалася між керівним органом і місцевими соціал-демократичними осередками. У них обговорювалися важливі питання стратегії та тактики РСДРП, діяльності спілчанської гро-

мади, роботи місцевих організацій. У листах відбиті обставини повсякденного життя соціал-демократичних організацій та її членів.

Значна частина листів діячів Української Співки зберігається в фондах партійних установ РСДРП у РДАСПІ (РФ). Важливими для дослідження та хронологічно першими епістолами є надіслані зі Львова протягом 2 березня (18 лютого) – 18 (5) жовтня 1905 р. в меншовицький центр у Женеві. Їхніми авторами виступали фундатори Співки П. Тучапський, М. Меленевський та інші особи[11, 20 л.]. У цих джерелах відбито початковий період функціонування УСДС. У фонді 280 цієї ж архівної установи зберігається листування спілчанських діячів із відомим соціал-демократом

Л. Троцьким та іншими особами щодо їхньої участі у виданні газети «Правда», надсилання ними кореспонденцій, підготовку до друку номерів часопису та інші питання[13; 14; 15; 16; 17]. У листах діячів місцевих спілчанських організацій у редакцію газети віддзеркалюється їхнє становище в добу реакції[19; 20; 21].

Отже, в архівних установах України, Росії зберігається велика кількість джерел з історії Української соціал-демократичної співки, які в майбутньому складуть основу для публікації збірника документів із історії цієї політичної організації. Публікація серійного видання документів з історії політичних партій і спілок в Україні сприятиме подальшому дослідженню цієї важливої наукової проблеми.

Список використаних джерел

1. Государственный архив Российской Федерации (далі – ГАРФ). Ф. 102 ДП ОО. 1906 / I отд. Оп. 235. Д. 25, ч. 50.
2. Там же. Ф. 102 ДП ОО. 1906 г. / I отд. Оп. 235. Д. 25, ч. 68.
3. Там же. 102 ДП ОО. 1906 г. / I отд. Оп. 236. Д. 725, ч. 57.
4. Там же. 102 ДП ОО. 1907 г. Оп. 237. Д. 8, ч. 1.
5. Там же. Ф. 102 ДП ОО. 1908 г. Оп. 238. Д. 8, ч. 1.
6. Державний архів Чернігівської області (м. Чернігів). Ф. Р-592. Оп. 1. Спр. 3.
7. Российский государственный архив социально-политической истории (далі – РГАСПИ). Ф. 271. Оп.1. Ед. хр. 271.
8. РГАСПИ. Ф. 278. Оп. 1. Ед. хр. 262.
9. Там же. Ф. 278. Оп. 1. Ед. хр. 273.
10. Там же. Ф. 278. Оп. 1. Ед. хр. 275.
11. Там же. Ф. 278. Оп. 1. Ед. хр. 276.
12. Там же. Ф. 278. Оп. 1. Ед. хр. 672.
13. Там же. Ф. 280. Оп. 1. Ед. хр. 6.
14. Там же. Ф. 280. Оп. 1. Ед. хр. 8.
15. Там же. Ф. 280. Оп. 1. Ед. хр. 9.
16. Там же. Ф. 280. Оп. 1. Ед. хр. 10.
17. Там же. Ф. 280. Оп. 1. Ед. хр. 11.
18. Там же. Ф. 280. Оп.1. Ед. хр. 109.
19. Там же. Ф. 280. Оп. 1. Ед. хр. 121.
20. Там же. Ф. 280. Оп. 1. Ед. хр. 145.
21. Там же. Ф. 280. Оп. 1. Ед. хр. 201.
22. Там же. Ф. 341. Оп. 1. Ед. хр. 265.
23. Там же. Ф. 341. Оп. 1. Ед. хр. 292.
24. Там же. Ф. 341. Оп. 1. Ед. хр. 305.
25. ЦДАВО України. Ф. 3807. Оп. 1. Спр. 7.
26. Там само. Ф. 3807. Оп. 2. Спр. 23.
27. ЦДІАК України. Ф. 274. Оп. 1. Спр. 1419.
28. Там само. Ф. 274. Оп. 1. Спр. 1422.
29. Там само. Ф. 274. Оп. 1. Спр. 2041.
30. Там само. Ф. 275. Оп. 2. Спр. 29.
31. Там само. Ф. 275. Оп. 2. Спр. 79.
32. Там само. Ф. 276. Оп. 1. Спр. 95.
33. Там само. Ф. 301. Оп. 2. Спр. 14.
34. Там само. Ф. 316. Оп. 1. Спр. 387.
35. Там само. Ф. 318. Оп. 1. Спр. 686.
36. Там само. Ф. 442. Оп. 855. Спр. 4.

37. Там само. Ф. 838. Оп. 2. Спр. 854.
38. Там само. Ф. 838. Оп. 2. Спр. 875.
39. Там само. Ф. 838. Оп. 2. Спр. 879.
40. Там само. Ф. 1335. Оп. 1. Спр. 318.
41. Там само. Ф. 1439. Оп. 1. Спр. 626.
42. Аксельрод Л. (Ортодокс) К национальному вопросу. Санкт-Петербург: Народная польза, 1906.
43. Багатопартійна українська держава на початку XX ст.: Програмні документи перших політичних партій / упор. В.С.Журавський. Київ, 1992.
44. Вакар В. Жовтневі події року 1905 у Києві // 1905 рік у Києві та на Київщині. Зб. ст. і спогадів / за ред. В. Манілова та Г. Маренка. Київ: Держвидав України, 1926.
45. Вишневецький О. На переломі. Уваги про сучасні відносини Росії. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 1905.
46. Второй съезд РСДРП: июль-август 1903 года. Протоколы // Протоколы и стенографические отчеты съездов и конференций Коммунистической Партии Советского Союза. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1959.
47. Галаган М. З моїх споминів. (1880-ті–1920 р.): Документально-художнє видання / передмова: Т. Осташко, В. Соловйова. Київ: Темпора, 2005.
48. Дан Ф. Всенародна Конститутивна Рада. [Б.м.в.], 1905.
49. Історія українських політичних партій. Кінець XIX ст. – 1917 р. Ч.1. / упоряд.: Б.І.Корольов, І.С. Михальський. Київ: Вид-во Європейського ун-ту, 2004.
50. Киевское слово. 30 ноября 1905.
51. Конференции РСДРП 1912 года. Документы и материалы. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭАН), 2008.
52. Листівки українських політичних партій та організацій між двома революціями (червень 1907 – початок 1917 рр.). Збірник документів і матеріалів / упор. Б. І. Корольов, І. С. Михальський. Луганськ: Видавництво СУДУ, 1999.
53. Мартов Л. Предисловие // Череванин Организационный вопрос. С предисловием Л. Мартова. Женева: Типография партии Rue de la Coulouvreniere, 27, 1904.
54. Меленевський М До історії Української С.-Д. Спільки (3 приводу брошури В. Дорошенка: Революційна Українська Партія, нарис з історії укр. с.-д. партії» // Нова громада. 1923. Ч. 3-4.
55. Меньшевики. Документы и материалы. 1903 – февраль 1917 гг. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭАН), 1996.
56. Первая общерусская конференция партийных работников. Отдельное приложение к № 100 «Искры». Женева: Типография партии Rue de la Coulouvreniere, 27, 1905.
57. Плеханов Г. В. В Амстердаме (Мысли и заметки) // Г. В. Плеханов Сочинения. [Под. ред. Д. Рязанова]. Москва, Ленинград, Гос. изд-во, 1925. (Библиотека научного социализма под общ. ред. Д. Рязанова). Т. XVI.
58. Плеханов Г. В. Враждующие между собой братья // Г. В. Плеханов Сочинения. [Под. ред. Д. Рязанова]. Москва, Ленинград, Гос. изд-во, 1926. (Библиотека научного социализма под общ. ред. Д. Рязанова). Т. XIII.
59. Програма Соціально-демократичної робітничої партії Росії. [Б.м.в.]: Українська соціально-демократична спілка, [Б.р.в.]. [Листок «Правди»]
60. Пятый (Лондонский) съезд РСДРП: апрель–май 1907 года. Протоколы // Протоколы и стенографические отчеты съездов и конференций Коммунистической Партии Советского Союза. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1959.
61. Романович-Ткаченко Н. На дорозі до революції. Уривки споминів // Україна. Науковий двомісячник українознавства. Орган історичної секції академії під ред. академіка М. Грушевського. Київ: ДВУ, 1925. Кн. 4.
62. Самостійна Україна. Збірник програм українських політичних партій XX століття / упор. О.Федьков. Тернопіль, 1991.
63. Скоропис-Йолтуховський О. «Мої злочини» // Хліборобська Україна. – Відень, 1920–1921. Кн. 2, зб. II / IV.
64. Скоропис О. Мій перший мітинг // Наш голос. 1911 Ч.6-8.
65. Скоропис О. Соціально-демократичний рух в Сквирському і Васильківському повітах в 1906 р. // Наш голос. 1911. Ч. 11-12.
66. Українська суспільно-політична думка XX століття. Документи і матеріали / упоряд. Т.Гунчак і Р.Сольчаник. [Б.м.в.]: Сучасність, 1983. Т.1.
67. Українські політичні партії кінця XIX – початку XX століття. Програмові і довідкові матеріали / упор. В.Ф.Шевченко. Київ: Фенікс, 1993.
68. Украинец-искровец Об Украинской Революционной Партии // Искра. 15 декабря 1904 г. № 80.
69. Череванин Организационный вопрос. С предисловием Л. Мартова. Женева: Типография партии Rue de la Coulouvreniere, 27, 1904.

70. Четвертый (объединительный) съезд РСДРП. Апрель (апрель-май) 1906 года: Протоколы // Протоколы и стенографические отчеты съездов и конференций Коммунистической Партии Советского Союза. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1959.
71. Шліхтер О. Г. 3 часів революції 1905 року. Харків: Пролетар, 1931.
72. Источниковедение новейшей истории России: теория, методология и практика / под общ. ред. А. К. Соколова. Москва: «Российская политическая энциклопедия», РОССПЭН, 2004.
73. Михальський І. С. Джерела з історії українських політичних партій кінця XIX – початку XX ст. Луганськ: Альма-матер, 2003.
74. Павко А. І. Політичні партії, організації в Україні, зародження, еволюція, діяльність, історична доля. Кінець XIX століття – лютий 1917 р. Монографія. Київ: Іван Федоров, 1999.
75. Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века. Энциклопедия. Москва: РОССПЭН, 1996.
76. Федьков О. Українська соціал-демократична спілка: у пошуках ідейно-політичної ідентичності. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. 600 с.

The article deals with the problem of the role of archives in the implementation of the archeographical project of the publication of the collection of documents on the history of political parties in the Dnieper Ukraine in the late 19th and early 20th centuries. An example of the archival documents of the Ukrainian Social-Democratic Union demonstrates the heuristic capabilities of archival institutions of Ukraine and the Russian Federation (RF).

Keywords: *archive, archeography, political parties, Ukrainian Social Democratic Union.*

Ю.А. Хоптяр

ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ЯРМОЛИНЕЦЬКОГО РАЙОНУ НА МАТЕРІАЛАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

В статті робиться спроба висвітлити джерельну базу переважно Державного архіву Хмельницької області стосовно дослідження історії Ярмолинецького району.

Ключові слова: архівні матеріали, місцеве самоврядування, історичні джерела, економічне життя, соціально-економічний розвиток.

В період проголошення та становлення незалежної України, історичною наукою звертається особлива увага на об'єктивне та всебічне висвітлення процесів, пов'язаних з історією нашої держави. Переосмислення існуючої творчої спадщини дослідниками різних шкіл і напрямків, введення до наукового обігу нового джерельного матеріалу, сприяє всеохоплюючому аналізу історичних процесів. Процеси розбудови суверенної держави передбачають діяльність спрямовану на створення об'єктивної історичної правди, вимагають глибокого розуміння як вітчизняної історії взагалі, так і історії краю зокрема.

Визначальну роль у історичних дослідженнях відіграють архівні матеріали, саме на них опираються дослідники різних історичних напрямків, у тому числі місцевого самоврядування. Останнім часом даній проблемі було присвячено ряд досліджень стосовно Хмельниччини [1] взагалі, так і Білогірського [2], Вінківського [3], Деражнянського [4], Летичівського [5], Ярмолинецького [6] районів зокрема.

Досліджуючи діяльність органів місцевого самоврядування Ярмолинецького району в період з II половини XIX ст. до початку ХХІ ст., вдалося виявити цілий ряд архівних фондів Державного архіву Хмельницької області (далі Держархів Хмельницької області). Так, проблеми утворення та діяльності виконавчого комітету у с.Солобківцях знайшли своє відображення у фонді «Солобківський районний виконавчий комітет» [7]. Із вказаного джерела також дізнаємося про географічне розташування Солобківської сільської ради, природні умови та демографічний стан сучасного населення. У фонді зосереджений багатий історичний матеріал починаючи від першої згадки про с.Солобківці і завершуючи сучасністю.

Багатий історичний матеріал зосереджений у фонді «Ярмолинецьке волосне правління» [8]. З цих джерел стало відомо, що місцеві селяни у 1863 р. виступали проти обов'язкового викупу землі. За розпорядженням губернатора, на вимогу Кам'янець-Подільського військово-поліцейського управління, у зв'язку з непокоєю селян до Ярмолинець направлялася 6-та сотня 2-го Донського козачого полку для придушення селянського повстання.

У 70-80-х рр. XIX ст. поживалося економічне життя, що сприяло збільшенню населення Ярмолинець. Якщо тут у 1882 р. проживало 4130 чол., то в 1905 р. – 5723. З цього часу почали працювати телеграф та пошта. Для розвитку Ярмолинецького району велике значення мало будівництво шляхів сполучення. Так, будівництво шосейної дороги Проскурів – Ісаківці через Ярмолинці тривало з 1887 по 1891 рр. Дорога значно покращувала міжміське сполучення, сприяла економічному розвитку губернії, задовольняла потреби населення. Матеріал відносно цієї проблеми зосереджений у фонді «Подільська казенна палата» [9, арк.336-533].

Значний історичний матеріал міститься у фонді «Михайлівський райком КП України» [10]. Зокрема, у зазначеному фонді знаходимо відомості про сільську раду с.Михайлівка, яка утворилася на початку 1921 р. Сільська рада сприяла відродженню соціально-економічного розвитку села, налагодженню медичного обслуговування населення, вживалися заходи щодо ліквідації неписьменності. Тому 1921 р. відновила роботу лікарня, розпочалося навчання у чотирирічній школі, а 1928 р. – у семирічній. Культурно-освітня робота зосереджувалася у відкритому в 1923 р. селянському будинку, де працівники райпарткому, райвиконкому, місцеві вчителі неодноразово читали селянам

лекції та виступали з доповідями. За сприяння сільської ради у 1925-1927 рр. на основі селянських господарств навколишніх сіл Іванівки, Королівки, Микитинець створювалися сільськогосподарські кооперативні товариства, які займалися постачанням селянам сільськогосподарського реманенту, техніки, сортового насіння зернових, технічних, овочевих культур, організували збут продукції та інше.

У фонді «Канцелярія Подільського губернатора» [11] знаходяться чисельні документи державного управління, місцевого самоврядування, будівництва доріг та інше. Так, під будівництво залізниці Проскурів – Кам'янець-Подільський у 1897-1912 рр. потрібно було виділити 226,5 дес. землі, яка належала 19 власникам, у тому числі графу К.О.Орловському з Ярмолинець. У Орловських передбачалося під залізницю вилучити 23 дес., у поміщиці Охотської А.Г. з с.Гуменці – 17 дес. Губернатор звернувся з проханням до землевласників, через володіння яких проходило будівництво, передати землю безкоштовно, а якщо це неможливо, то продати її по мінімальним цінам. Звернення губернатора знайшло свій відгук і більшість землевласників, крім селян, необхідні землі подарували владі. Вони розуміли, що залізниця згодом може принести їм певні дивіденди від майбутніх комерційних справ. Початок Першої світової війни прискорив відкриття руху на залізниці і 12 листопада 1914 р. було відкрито постійне сполучення між Проскуровим і Кам'янцем-Подільським. Поїзди формувалися у вигляді пасажирсько-товарного ешелону і курсували через день. В поїзд включали пасажирські вагони II і III класу, а вартість квитків коливалась від 2 крб. 20 коп. до 4 крб. 45 коп. Відстань між двома пунктами потяг долав за 9 год. 30 хв. Рух по залізниці став вагомою подією в житті Подільської губернії, оскільки відкривалась перспектива швидкого економічного розвитку краю [12, с.70-73].

У іншому фонді «Подільська губерньська народна управа» [13] знаходимо документи про стан освіти. У 1897 р. в Ярмолинцях функціонували: церковнопарафіяльна школа, однокласне сільське училище, котре у 1905 р. трансформувалося у двокласне, а також декілька домашніх єврейських шкіл. Хоча в училищі навчалось 92

учні, закінчити його вдалося лише 10 хлопцям і 2 дівчатам. Таке становище існувало через мізерне фінансування губернською владою, адже на утримання шкіл виділялося всього 226 крб. на рік.

У фонді «Солобковецький райком КП України» [14] зібрані документи з історії місцевих територіальних громад. З 1923 по 1959 рр. Солобківці були центром Солобковецького району, до якого у 1924 р. входило 16 сільрад. Першими керівниками Солобковецького району стали Легкий, Навроцький, Аверін, Фомічов. У штаті райвиконкому було 18 працівників, а також діяли секції: земельно-економічна, культурно-освітня, військова, адміністративно-організаційна, ревізійна. Найвищу ставку в розмірі 30 крб. на місяць отримував голова райвиконкому, рядові працівники – 9 крб. До Солобковецької сільради обирали 33 депутати. В Солобковецькому районі у 1925 р. нараховувалося 16229 виборців з 32618 чол. усього населення. Тільки в райцентрі виборчих прав було позбавлено 114 чол., а всього по району «позбавленці» складали майже 50 відсотків дорослого населення. Виборчих прав позбавлялися особи, що мали нетрудові прибутки, торговці і члени їх родини, монахи і церковнослужителі, службовці і агенти царських каральних та правоохоронних органів, військовослужбовці білої армії, дезертири, особи, що використовували найману працю та інші. У 1930-х рр. більшість «позбавленців» були репресовані чи вислані. До сільрад Солобковецького району 1925 р. було обрано 4 робітники, 325 селян. На районний з'їзд рад обирався 1 делегат від 500 мешканців сільрад і 1 делегат від 100 міських жителів. У приєднаних до сільрад селах і хуторах Солобковецького району були уповноважені сільрад.

Значний за об'ємом документальний матеріал став доступний дослідникам у фонді «Ярмолинецький райком КП України» [15]. У ньому знаходимо відомості також про органи місцевого самоврядування. Так, Ярмолинецька селищна рада утворилася у 1957 р. До селищної ради останнього скликання обрано 25 депутатів, а також утворено 8 комісій: з питань агропромислового комплексу, фінансово-бюджетна, з питань депутатської діяльності

та етики та інші. На території селищної ради утворено 14 органів самоорганізації населення, у яких брали участь 196 чол., серед них 11 вуличних комітетів (57 чол.), 2 сільських комітети (9 чол.), ДНД (130 чол.).

У фонді «Солобковецьке волосне правління» [16] знаходимо багатий історичний матеріал про культурно-освітній розвиток краю. Зокрема, місцеві органи влади, земство на початку XX ст. приділяли незначну увагу медичному обслуговуванню населення та освіти. Солобківці були приписані до Дунаєвецької медичної дільниці, яка охоплювала територію з населенням 37 тис. чол. Містечко з населенням 4,7 тис. чол. мало лише один навчальний заклад – міністерське однокласне училище, засноване ще 1882 р. В 1908-1909 рр. в ньому навчалося 65 хлопчиків і 11 дівчаток.

Частина населення Солобковець займалася торгівлею та промислами. В 1913 р. тут налічувалося 44 двори, що виготовляли меблі, залізні вироби, одяг, взуття тощо. Товари реалізовувалися на місцевих ярмарках та відомому Петропавлівському ярмарку у Ярмолинцях [17].

Фонд «Ярмолинецький районний виконавчий комітет» [18] вміщує документальний матеріал про роботу районної ради. Ярмолинецька районна рада утворилась одночасно з утворенням району у березні 1923 р. Поруч з цим, з 1923 по 1959 рр. на території Ярмолинецького району були сформовані Михайлівський і Солобковецький райони. У 1925 р. головою райвиконкому був обраний Шевчук, а з 1928 р. – Гур'єв. У 1928-1930 рр. в районі під керівництвом ради утворюються сільгоспартілі, споруджується вузькоколейка від ст. Ярмолинці до фосфорних копалень в Крутих Бродях. Перед облвиконкомом порушується питання про будівництво нових навчальних закладів та районної лікарні. В 1930 р. організовується машинно-тракторна станція. Через два роки тут налічувалось 30 тракторів, які обслуговували новостворені сільгоспартілі.

Архівні матеріали дають можливість простежити фінансування сільських рад району у 1945 р. Власних прибутків, які формували бюджет, налічували 546 720 крб., а державні дотації складали 122 200 крб. Найбільше коштів виділялось на розвиток освіти (360 090 крб.),

управління (210 110 крб.), охорону здоров'я (88 300 крб.).

Ряд документальних матеріалів зосереджені у фордах «Михайлівського [19], Солобковецького [20], Ярмолинецького [21] районних комітетів ЛКСМУ».

Чимало цікавого історичного матеріалу можна почерпнути із фонду «Солобковецька районна управа» [22], який проливає світло на ряд історичних проблем. Зокрема, незначні зміни у майнове становище селян внесла аграрна реформа 1861 р. Поміщики залишили у своєму володінні 2,3 тис. дес. польової землі, а селяни одержали 1,2 тис. дес. За кожну десятину польового наділу селян повинні були платити протягом 49 років по 49,5 крб. Серед землевласників знаходилися родини Белциковських, Гарсдорфів, Греначевських, Гродзинських, Лубковських та інші. Однак пережитки кріпосницької системи не могли зупинити проникнення та розвитку ринкових відносин. На початку XX ст. близько 30 заможних селян Солобковець об'єдналися у два товариства і за допомогою Селянського поземельного банку викупили у місцевих поміщиків 184,1 дес. землі. Поруч з цим, важке становище селян спонукало до проявів у 1905 р. масової непокори. Виступи в Солобківцях розпочалися 6 березня 1905 р. з ініціативи братів Стозубів. Селяни зібралися на сільські збори і прийняли постанову з вимогами підвищити денну плату до 50 коп. весною і до 1 крб. влітку. Незабаром страйковий рух охопив всю Солобковецьку волость і поширився на інші повіти. До Солобковець губерньська влада направила регулярні війська і в процесі придушення страйку були заарештовані селянські активісти брати Стозуби, Когут А., Черкас С., Белагура Д. та інші. Проте селянські виступи не пройшли даремно і налякані поміщики все ж підвищили оплату праці.

Після жовтневого перевороту 1917 р. селяни розгорнули боротьбу за ліквідацію поміщицького землеволодіння. В січні 1918 р. організовано Солобковецьку сільську раду та земельний комітет. Однак їх роботу перервала австро-німецька інтервенція. В листопаді 1918 р. в містечко вступили війська Директорії, але на початку квітня 1919 р. частини 2-ї радян-

ської дивізії і партизани Зінківської волості витіснили частини Директорії з Солобковець. Проте на початку червня до містечка знову увійшли війська Директорії, в грудні тут побували військові частини білополяків. Остаточо Солобківці перейшли до відносно мирного життя у листопаді 1920 р.

У фонді «Солобковецький волосний комітет незаможних селян» [23] зосереджені матеріали, що відображають період переходу до мирного будівництва. В другій половині листопада 1920 р. утворився волосний і сільський ревкоми, комнезам. В кінці 1921 р. відбулися перші вибори до місцевих рад. У 1921 р. в умовах розрухи селяни Солобковець одержали порівняно немалий врожай – 35-40 пудів зерна з десятини. За період з січня по липень 1922 р. до фонду допомоги голодуючим селянам передали 7,3 тис. пудів хліба, 1,4 тис. пудів картоплі. У 1923-1925 рр. за сприяння районних установ утворюються артіль «Спілка наймитів», «Червона зірка» і «Червоний трактор». В 1924 р. найбільша артіль «Червоний трактор» об'єднувала 21 господарство із польовою землею загальною площею 50 дес.

В січні 1925 р. Кам'янець-Подільський губвиконком затвердив склад комісії Комітетів незаможних селян. Одночасно затвердили положення про селянські збори, які поділялися на збори виборців і збори земельної громади. На збори виборців допускались особи, не позбавлені виборчих прав. Збори виборців скликались відповідно до постанови сільради не рідше одного разу на 2 місяці. Рішення зборів були обов'язковими для виконання. Збори земельних громад скликалися за необхідністю в присутності всіх землевласників. В Солобковецькому районі в 1925 р. нараховувалось 16229 виборців з 32618 чол. усього населення.

Досить цікавий матеріал зосереджений у фонді «Ярмолинецька районна партизанська комісія» [24]. Початок війни мешканці Ярмолинець відчули з першого дня, особливо 6 липня 1941 р., коли німецькі літаки бомбардували залізничну станцію і військову частину. 8 липня 1941 р. німецькі мотоциклісти з'явилися на околицях Ярмолинець, але при в'їзді в містечко, біля середньої школи, їх обстріляли червоноармійці. Однак за передовими частинами

фашистів підійшла колона ворожої техніки і бійці Червоної Армії змушені були відступити. Розпочався період окупації. В Ярмолинцях одразу утворилися органи окупаційної влади – гебіскомісаріат, комендатура жандармська та міська управа, поліція. Окупаційна влада примушувала робітників відновити роботу, а селян – сплачувати податки продуктами харчування.

Фашисти встановили режим терору та репресій, що проявлялися у фізичному винищенні комуністів, червоноармійців, євреїв, а також тих, хто їх переховував. Місцем страти гестапівці обрали околицю урочища Евеліна та територію станції Ярмолинці. Та населення не скорилось. В Ярмолинцях виникла підпільна група, яка встановила зв'язок з підпільниками Проскурова. Ця група діяла протягом 1941-1943 рр. і здійснила ряд акцій. Однак навесні 1943 р. багатьох підпільників заарештували і стратили. Особливо постраждали сім'ї Монастирських, Михаліних та багато інших.

На території Ярмолинецького району діяли також партизанські загони. У 1943 р. бійці одного з них із з'єднання І.К.Николюка розгромили поліцейський відділок.

27 березня 1944 р. воїни 167-ї та 141-ї стрілецьких дивізій і 91-а танкова бригада визволили Ярмолинці від ворога. Першою увірвалася у Ярмолинці батарея самохідних артилерійських установок гвардії капітана П.П.Крюковецького. У боях за Ярмолинці загинуло 175 воїнів Радянської Армії. Втрати ворога становили 100 танків і самохідних гармат та близько 5 тис. чол.

Масовим став героїзм ярмолинчан на фронтах війни. Навіднику 493-го винищувального протитанкового полку сержанту С.І.Хоптяру 10 квітня 1945 р. було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 30 квітня 1945 р. Степан Іванович загинув у боях за Берлін. Багато інших ярмолинчан-фронтовиків, що виконували свій обов'язок до кінця, здійснили бойові подвиги і повернулися з бойовими нагородами. Так, медаллю «За відвагу», «За взяття Кенігсбергу» та іншими нагородами було нагороджено Хоптяра С.Ф. Дорогою ціною далась перемога: 423 воїни з Ярмолинець полягли на полі бою, загинули від ран чи пропали безвісті. Їх імена викарбувані на гранітних плитах меморіалу «Загиблим воїнам-односельчанам» у центрі Ярмолинець.

У фонді «Ярмолинецька селищна рада» [25] відібрані документи у яких відображені процеси формування і діяльності рад району. Районна рада, її виконком приділяли увагу відбудові народного господарства, проявляли турботу про тих, хто постраждав під час окупації. В 1945 р. за високі трудові досягнення відзначалась робота нового голови виконкому районної ради Т.Жидовленкова. У 1945-1948 рр. райраду і райвиконком очолювали А.П.Кошай, С.П.Остроушко, В.В.Хмара. На початку 50-х рр. у складі районної ради входили 35 депутатів. За рішеннями райради у 1950 р. методом народної будови збудували стадіон у Ярмолинцях. У 1960 р. райвиконком прийняв рішення про будівництво двоповерхового універмагу та молокозаводу.

Важливу роль в роботі ради відігравали їх структурні підрозділи – постійні комісії, зокрема бюджетна, з питань сільського господарства, народної освіти, культури, охорони здоров'я, шляхового будівництва, благоустрою та законності. Організаційно-масова робота райради у 60-70-х рр. була пов'язана з вирішенням конкретних завдань господарського і культурного

будівництва. На розгляд сесій ради виносилися найбільш актуальні питання роботи колгоспів, радгоспів, підприємств торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування, шкіл, культурно-освітніх та лікувальних закладів, благоустрою сіл, а також про роботу постійних комісій і самодіяльних організацій.

У звітах Ярмолинецького району про підсумки виконання планів часто звучала критика на адресу місцевих рад. Так, у 1974 р. із 25 сільських і селищних рад 5 не виконали видатків по освіті. Ряду сільських клубів і бібліотек не використали кошти на господарські видатки, зокрема, це мало місце в Сутковецькій та Стріховецькій сільських радах. У с.Соколівка сільська рада не використала кошти на утримання дитячих ясел і на харчування дітей (449 крб.) придбання господарського інвентарю (165 крб.), допустили заборгованість по заробітній платі.

Загалом фонди Держархіву Хмельницької області вимагають подальших досліджень, адже чимало матеріалів залишаються поки що ще не залученими до наукових розробок і чекають на своїх науковців.

Список використаних джерел

1. Слободянюк П.Я. Місцеве самоврядування Хмельниччини: історико-етнографічні витoki, сторінки минулого та сьогодення місцевих громад. – Хмельницький, 2004. – 592 с.
2. Слободянюк П.Я., Нестеренко В.А. Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії місцевих громад Білогірського району. – Хмельницький, 2003. – 214 с.
3. Слободянюк П.Я., Рибак І.В. Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії місцевих громад Вінківського району. – Хмельницький, 2003. – 312 с.
4. Горбатюк В.І., Слободянюк П.Я. Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії місцевих громад Деражнянського району. – Хмельницький, 2003. – 768 с.
5. Слободянюк П.Я., Дорош Г.О. Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії місцевих громад Летичівського району. – Хмельницький, 2003. – 416 с.
6. Слободянюк П.Я., Хоптяр Ю.А. Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії місцевих громад Ярмолинецького району. – Хмельницький, 2004. – 507 с.
7. Держархів Хмельницької області. – Ф.Р-84. – Оп.1. – Спр.1-65.
8. Там само. – Ф.Р-108. – Оп.1-2. – Спр.1-156.
9. Там само. – Ф.226. – Оп.1. – Спр.1918.
10. Там само. – Ф.П-221. – Оп.1. – Спр.1-278.
11. Там само. – Ф.228. – Оп.1-2. – Спр.1-2000.
12. Хоптяр Ю.А. Залізничне будівництво на Поділлі в кінці XIX – початку XX ст. // Наукові праці історичного факультету. – Кам'янець-Подільський, 1996. – Т.2. – 261 с.
13. Держархів Хмельницької області. – Ф.260. – Оп.1. – Спр.1-256.
14. Там само. – Ф.П-401. – Оп.1. – Спр.1-568.
15. Там само. – Ф.П-478. – Оп.1. – Спр.1-1290.
16. Там само. – Ф.482. – Оп.1-2. – Спр.1-681.
17. Хоптяр Ю.А. Розвиток ярмаркової торгівлі в Подільській губернії у другій половині XIX ст. // Наукові праці історичного факультету. – Кам'янець-Подільський, 1999. – Т.3 (5). – с.171-176.
18. Держархів Хмельницької області. – Ф.Р-946. – Оп.1. – Спр.1-1562.

19. Там само. – Ф.П-1631. – Оп.1. – Спр.1-1256.
20. Там само. – Ф.П-1644. – Оп.1. – Спр.1-1388.
21. Там само. – Ф.П-1653. – Оп.1. – Спр.1-1891.
22. Там само. – Ф.Р-2144. – Оп.1. – Спр.1-1217.
23. Там само. – Ф.2509. – Оп.1. – Спр.1-1473.
24. Там само. – Ф.Р-3231. – Оп.1. – Спр.1-2382.
25. Там само. – Ф.Р-5130. – Оп.1. – Спр.1-1217.

Summary.

The article deals with the attempt to clear up the archival basis of Khmelnytsky State Archives in the context of the investigation of the Yarmolyntsy region's history.

Keywords: *archival documents, local authority, historical documents, economic life, social and economic development.*

ЛЮДМИЛА АНДРІЇВНА ПРОЦЕНКО – ВІДОМИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК, АРХІВІСТ, КРАЄЗНАВЕЦЬ, НЕКРОПОЛІСТ

Вперше вводяться до наукового обігу документи з архівних фондів державних архівних та інших установ, які розкривають маловідомі сторінки життя та діяльності Л.А.Проценко.

Ключові слова: Л.А.Проценко, архівіст, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, некрополістика.

Ім'я Людмили Андріївни Проценко (1927–2000) добре відомо у наукових колах. У межах даної публікації подаються відомі та маловідомі факти до біографії та наукової діяльності вченої. За понад як 50 років функціонування Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (далі ЦДАМЛМ України), першим директором якої була Л. А. Проценко, важко переоцінити перспективність та далекоглядність її управлінських рішень, які заклали підвалини розвитку цієї інституції пам'яті. А з часу створення, у 1966 році, Київської міської організації товариства охорони пам'яток історії і культури, Людмила Проценко веде активну діяльність щодо вивчення історичного некрополя України та Києва, формує унікальну картотеку персоналій, похованих на київських теренах від доби Київської Русі до 1986 року. Фактично за її ініціативою у 1994 році був створений Державний історико-меморіальний Лук'янівський заповідник, ідентифіковано та збережено сотні поховань відомих українців. Діяльність Л.А.Проценко в архівній галузі, численні наукові праці, статті з архівної справи та некрополістики ставлять її доробок в один ряд з видатними українськими істориками та архівістами другої половини 20 ст.

Дитинство Людмили Андріївни Проценко пройшло у Києві в атмосфері любові до музичного мистецтва, яку сповідували її батьки - Андрій Федорович Проценко, професор Київської консерваторії та мати, Клавдія Кузьмівна Давидова – Проценко, яка була оперною співачкою, а з часом працювала режисером у Київській опері. Саме це вплинуло на рішення Людмили Андріївни одночасно з історичною освітою, яку вона у період з 1946 по 1951 року здобувала на історичному факультеті Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка, отримати

фах оперної співачки [1]. У автобіографії, яку 16 липня 1949 року при вступі на перший курс вечірнього відділення вокального факультету Київської державної ордену Леніна консерваторії, разом із заявою подала Людмила Андріївна, вона пише: «Я, Проценко Людмила Андріївна, родилась в 1927 г. в г.Киеве, украинка, беспартийная. Отец - Проценко А.Ф. - доцент Киевской консерватории. Мать - Демидова – Проценко - режисер Киевской оперы. В 1935 г. поступила в десятилетку. С 1941 по 1944 г. находилась в эвакуации в гг.Уфа, Иркутск. В 1946 г. окончила 13 полную среднюю школу г. Киева. В 1946 г. поступила в Киевский Университет и в настоящее время являюсь студентом четвертого курса исторического факультета» [2]. Одже, Людмила Проценко вступає до консерваторії де і навчається, без відриву від навчання в університеті, до 1954 року. Її трудовий шлях за фахом історика – архівіста розпочався у Центральному державному історичному архіві УРСР, спочатку на посаді співробітника відділу давніх актів (1951-1953 р.р.), пізніше призначена завідувачем цього відділу (1953-1967 р.р.) . Саме під час її роботи в історичному архіві розкривається її талант як науковця, у співавторстві з колегами Л.А.Проценко підготовлено ряд наукових праць, зокрема «Центральный государственный исторический архив УССР в Киеве: Путеводитель» [3]. «Генеральный опис Правобережной Украины. 1765–1769. Показчик населенных пунктов», «Актовые книги как джерело до вивчення спеціальних історичних дисциплін» [4], «Тайдамацький рух на Україні в XVIII ст.» (1970 р.) [5], «Каталог коллекции документов Киевской археографической комиссии 1369–1899 годов» [6], «Перша археографічна експедиція ЦДІА УРСР» [7] тощо.

У 1967 році, наказом Головного архівного управління МВС СРСР, Л.А.Проценко призначається директором новоствореного Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва УРСР, який був створений у відповідності до постанови Ради Міністрів УРСР від 4 травня 1966 р. №357. Свою практичну діяльність ЦДАМЛМ України розпочав у серпні 1967 року [8]. Період з 4 травня 1966 року до 18 серпня 1973 року визначається як початковий період становлення архіву-музею як республіканського архіву культури, що комплектується документами республіканських установ та прирівняних до них за значенням установ культури з усієї території України, а також діячів культури. [9]. Саме цей період безпосередньо пов'язаний із діяльністю Л.А. Проценко на посаді директора ЦДАМЛМ України. З наполегливістю та завзятістю Людмила Андріївна створювала унікальну багатопрофільну архівно-музейну установу, аналогів якої в Україні немає і сьогодні. У звіті про роботу ЦДАМЛМ України за 1968 рік зазначено, що протягом року було встановлено контакти з 380 особами - діячами культури або їх родичами, загальна кількість візитів до цих осіб склала 774, підготовлено та відправлено 195 листів. З метою комплектування архіву Л.А.Проценко, разом з колегами, здійснила відрядження до Москви, Мінську, Львів (двічі), Печори, Ленінграду, Харкова, Лубен, Остра. Загальна кількість фондів сформованих за звітний період – 183, загальним обсягом ваги - 1324 кг. Всього станом на 01.01.1969 року в ЦДАМЛМ України на обліку вже перебувало 230 фондів вагою у 2184 кг., 50 377 друкованих видань та журналів [10].

Нажаль, реалізуватися всім планам, пов'язаним із розвитком та становленням архіву-музею не судилося, у 1973 році Людмила Андріївна була вимушена звільнитися з посади директора ЦДАМЛМ України та продовжити свою трудову діяльність у київських школах, працюючи вчителем історії. У 1982 році Л.А.Проценко виходить на пенсію, але не полишає наукову, краєзнавчу та громадську діяльність.

Людмила Андріївна була надзвичайно організованою людиною, вміла спрямовувати

на результат не лише членів колективу, своїх учнів та однодумців, але і бути самоефективною, прикладом цьому є її активна участь у громадській роботі під час її членства у Київській міській організації Товариства охорони пам'ятників історії і культури. 30 вересня 1966 року виконавчим комітетом Київської міської ради депутатів трудящих було прийнято рішення № 1449 «Про створення Київської міської організації Товариства охорони пам'ятників історії і культури та про підготовку і проведення районних та міської установчих конференцій». Даним рішенням затверджено склад Оргкомітету, якому було доручено провести підготовчі роботи по створенню Київської міської організації товариства охорони пам'ятників історії та культури (далі Товариство) та надано доручення до 15 листопада 1966 року підготувати і провести міську установчу конференцію [11]. 17 листопада 1966 року відбулася установча конференція Товариства, на якій Л.А.Проценко було обрано членом правління. Варто зазначити, що колегами Людмили Андріївни по роботі у правлінні Товариства були відомі українські історики, керівники провідних закладів культури, діячі літератури і мистецтва, зокрема директор музею Софійського заповідника В.М.Очкасова, письменник Ю.К.Смолич, вчений секретар інституту археології АН УРСР П.П. Толочко, майбутній ректор Київського національного університету імені Траса Шевченка Л.В.Губерський тощо [12]. Вже з перших засідань Товариства Л.А.Проценко займає активну позицію щодо захисту від руйнації поховань на території Лаври, Аскольдовій могіллі, на Щекавицькій горі, на території Видубицького монастиря. Вона очолила групу з 5 активістів, які систематично обстежували кладовища з метою виявлення поховань відомих особистостей, зокрема діячів літератури і мистецтва. Вже у 1966 році групою було сформовано 90 карток дореволюційних поховань діячів, які залишили по собі слід у різних галузях : медицині, науці, мистецтві, техніці, військовій справі, тощо. Багато з цих поховань були у вкрай незадовільному стані. Одним із головних завдань, які ставила перед колегами та громадськістю Л.А.Проценко, було припинення руйнації некрополів та забезпечення

обліку поховань. На одному із засідань пленумів правління Товариства, Людмила Андріївна доповідала: «Ми знайшли деякі документи про поховання академіка Заболотного, де просто написано «архітектор». А хто, що – нічого не написано. І ось треба було докладно все знайти, що до чого належить. Допомоги ми в цьому одержали дуже мало. Могила Антоновича – чиста плита без будь-яких написів, в жахливому стані. Ми догадалися, що могила належить Антоновичу тому, що рядом лежить його дружина. Могила Нарбута – говорили, що був прекрасний пам'ятник» [13]. З часом саме тема вивчення українських некрополів стає провідною у її науковій діяльності. За результатами копійної багатолітньої роботи групи громадських активістів на чолі з Л.А.Проценко була сформована картотека на понад 40 тисяч персоналій. За авторством вченої виходять відомі книги та довідники «Київський некрополь» [14], «Історія Київського некрополя» [15], «Лук'янівське цивільне кладовище» [16], тощо.

Людмила Андріївна одна із перших науковців, яка порушила питання про створення Лук'янівського державного історико-культурного заповідника (далі Заповідник). Дане рішення Кабінету Міністрів України було закріплено Постановою від 01.07.1994 №447 «Про оголошення комплексу пам'яток історії та куль-

тури Лук'янівського цивільного кладовища в м. Києві державним історико-меморіальним заповідником». Даним рішенням методичне керівництво роботою, пов'язаною з науковими дослідженнями, охороною та реставрацією пам'яток історії та культури, що є на території заповідника, було покладено на Міністерство культури та Національну академію наук. Разом з тим було доручено Київській міській адміністрації за погодженням з Міністерством культури та Національною академією наук затвердити у тримісячний термін положення про Заповідник і перелік об'єктів, що передаються на його баланс та забезпечити виготовлення до 1996 року генерального плану розвитку заповідника з визначенням меж охоронних зон, а також обсягів і термінів робіт з реставрації, відновлення пам'яток та упорядкування території [17].

7 вересня 2000 року закінчився життєвий шлях Людмили Андріївни Проценко, останнім місцем спочинку став для неї саме Лук'янівський заповідник. І де б не працювала Людмила Андріївна Проценко протягом свого життя, куди б не спрямовувала свої зусилля, вона завжди намагалася зупинити час, залишити майбутнім поколінням посилення з минулого, чи то формуючи архівні фонди чи то відстоюючи право нашого минулого бути незабутим.

Список використаних джерел.

1. Копія диплому Л.А.Проценко про закінчення повного курсу історичного факультету Київського Державного університету ім.Т.Г.Шевченка за спеціальністю архівознавство. Зберігається в особовій справі студентки вокального факультету вечірнього відділення Людмили Андріївни Проценко у Національній музичній академії України імені П.І.Чайковського.
2. Автобіографія Л.А.Проценко від 16.07.1949 року. Зберігається в особовій справі студентки вокального факультету вечірнього відділення Людмили Андріївни Проценко у Національній музичній академії України імені П.І.Чайковського.
3. Центральный государственный исторический архив УССР в Киеве : путеводитель / Архив. упр. УССР, Центр. гос. ист. архив УССР ; под ред.: А. В. Бондаревского, Л. М. Отливановой, С. Д. Пилькевича, В. И. Шелудченко. Киев, 1958. 348 с.
4. Проценко Л. А. Актові книги як джерело до вивчення спеціальних історичних дисциплін // Історичні джерела та їх використання. 1964. № 1. С. 52–62.
5. Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст. : зб. док. / Арх. упр. при Раді міністрів Укр. РСР, Центр. держ. іст. архів УРСР у Києві, Центр. держ. іст. архів УРСР у Львові ; [упоряд.: І. Л. Бутич та ін. ; ред.: І. Л. Бутич, Ф. П. Шевченко]. Київ: Наук. думка, 1970. 657, [2] с. : іл.
6. Каталог колекції документів Київської Археографічної комісії. 1369–1899 / Арх. упр. при Раді Міністрів УРСР, Центр. держ. іст. архів УРСР у Києві ; упоряд.: Я. Р. Дашкевич, Л. А. Проценко, З. С. Хомутецька ; відп. ред. І. О. Гуржій. Київ : Наук. думка, 1971. 184 с.
7. Проценко Л. Перша археографічна експедиція ЦДІА УРСР // Архіви України. 1965. № 6. С. 50–52.
8. ЦДАМЛМ України. Ф. 673. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 1–2.

9. Сендик З. Унікальний документальний комплекс з історії літератури і мистецтва : історія формування // Студії з арх. справи та документознавства. – 1998. Т. 3. С. 46–50.
10. ЦДАМЛМ України. Ф. 673. Оп. 1, Спр. 15. Арк. 1–21.
11. Державний архів м. Києва. Ф. Р-1563. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1–5.
12. Там само. Спр. 2. Арк. 5–9.
13. Там само. Спр. 3. Арк. 47–51.
14. Київський некрополь : путівник-довідник / Л. А. Проценко ; [ред.: В. Д. Музика, В. Ф. Гужва]. Київ : Укр. Письменник, 1994. 336 с.
15. Проценко Л. А. Історія Київського некрополя / Нац. акад. наук України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; ред. В. С. Трубенко. Київ, 1995. 413 с.
16. Проценко Л., Костенко Ю. Лук'янівське цивільне кладовище : путівник. Київ, 1998. 144 с. (Серія «Некрополі України» ; вип. 5).
17. Про оголошення комплексу пам'яток історії та культури Лук'янівського цивільного кладовища в м. Києві державним історико-меморіальним заповідником [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 1 лип. 1994 р. № 447. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447-94-%D0%BF>.

O.V. Chyzhova

**LYUDMILA ANDRIIVNA PROTSENKO – A FAMOUS UKRAINIAN
HISTORIAN, ARCHIVIST, ETHNOGRAPHER, NECROPOLIST**

For the first time, are scientifically incorporated the documents from archival holdings of state archival institutions and other institutions revealing little-known pages of life and activity of L.A. Protsenko.

Keywords: *L.A. Protsenko, archivist, the Central State Archives-Museum of Literature and Art of Ukraine, necropolist.*

М. Г. Щербак

ВІДОБРАЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ М.С. ГРУШЕВСЬКОГО У ЖАНДАРМСЬКО-ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ДОКУМЕНТАХ

Аналізуються жандармсько-поліцейські документи про українофільську діяльність професора М.Грушевського, які зберігаються в ЦДІАК України.

Ключові слова: М.Грушевський, національно-визвольний рух, українське питання, жандармські документи

У 2016 році відзначається 150 років з дня народження Михайла Грушевського – видатного українського історика європейського рівня, політичного і громадського діяча, діяльність якого вплинула на всю нашу подальшу історію. Це привернуло увагу сучасних дослідників до діяльності та творчості вченого і громадського діяча. В Київському будинку вчителя була влаштована документальна виставка «Ім'я, якого Україні не забути!», з'явилися публікації на цю тематику в наукових журналах історичного профілю. Мета даної статті – привернути увагу дослідників до маловідомих архівних документів, написаних різними людьми і самим М. Грушевським, які стосуються його політичної діяльності.

Важливим джерелом вивчення життя, діяльності і політичних поглядів Михайла Сергійовича Грушевського є документи жандармсько-поліцейських установ Російської імперії – Департаменту поліції МВС, губернських жандармських управлінь та охоронних відділень, тобто, тих органів царизму, які безпосередньо боролися з українським рухом і не могли не зацікавитись найяскравішим його представником. У фонді Київського губернського жандармського управління (ф. 274) Центрального державного історичного архіву (ЦДІАК) України зберігається досить об'ємна (308 сторінок) справа 3320 «Про дослідження ступеня політичної благонадійності дворянина, професора Львівського університету Михайла Сергійовича Грушевського» у якій містяться оригінали і копії документів щодо його діяльності [1]. Справа була розпочата 26 листопада 1914 р. і закінчена 22 вересня 1915 року.

У 1894 р. М.Грушевський закінчив історичний факультет Київського університету і за

порадою професора В.Антоновича переїхав у Галичину, де був затверджений на посаді професора кафедри історії Львівського університету. Львів, як і вся Галичина, входив тоді до складу Австро-Угорської імперії, то ж М.Грушевський, залишаючись російським підданим, знаходився поза сферою діяльності російських жандармів. До того ж українське питання у той час їх мало цікавило. Про це свідчить циркуляр Департаменту поліції, надісланий у жовтні 1900 р. начальнику Київського ГЖУ генералу В.Новицькому: «За одержаними даними на початку нинішнього року в Галичині, м.Львові, виникла за ініціативою «київських сепаратистів» нова організація під назвою «Нова Україна», яка поставила собі за мету відокремити Малоросію від Російської імперії на федеративних принципах... Не надаючи особливого значення новому рухові, у зв'язку з великими труднощами для досягнення поставленої мети, Департамент поліції між тим вважає своїм обов'язком повідомити про це Ваше Превосходительство для відома і міркування»[2]. У 1905 році, з початком революції та активізацією національно-визвольних рухів, жандармське керівництво змінило своє ставлення до українського руху. Свідченням цього є розісланий Департаментом поліції місцевим жандармським установам огляд українського руху. У ньому зазначається: «Що таке український рух? Яка історія його виникнення в краї, його завдання і тактика діяльності керівників цього руху? Ось питання, які мають важливе загальнополітичне значення. Але відповідь на них дадуть, на жаль, лише деякі спеціалісти-історики України. Більшість же, не виключаючи і осіб, безумовно зацікавлених в належному вирішенні цього питання, мають лише поверхові

відомості про існування руху серед української інтелігенції, про те, що уряд вважає за необхідне боротися з ним... і все. Але як боротися? Якими засобами» - запитує автор огляду [3]. Закінчується цей документ так: «Український рух визрівав століттями, крок за кроком поширюючи поле своєї діяльності і сіючи розпусту серед народних мас – тому і боротьба з ним буде тяжкою... Вийти з неї достойним переможцем, не зробивши жодної поступки, жодного компромісу з цим внутрішнім ворогом – ось чергове і, безумовно, важливе завдання російського уряду.» [4].

Революційні події в Російській імперії все більше привертали увагу М. Грушевського. У зв'язку зі створенням української парламентської громади у першій Державній думі, він провів літо 1906 р. в Петербурзі, де брав активну участь у виданні часопису «Украинский вестник». Михайло Сергійович був автором багатьох статей, які вийшли наступного року окремим виданням під назвою «Освобождение России и украинский вопрос». Через десять років ця активність ставилась жандармами йому в вину.

У серпні 1906 р. Державна дума була розігнана і видання «Украинского вестника» припинилось. Але вже через місяць у Києві Євген Чикаленко замість забороненої газети «Громадська думка» почав видавати україномовну газету «Рада», одним із найактивніших дописувачів якої став професор М.Грушевський.

У січні 1907 р. у Києві під редакцією М.Грушевського почав виходити часопис «Україна», який проголошував себе наступником «Киевской старины». Того ж року в газеті «Рада» і в «Науково-літературному віснику», переведеному в Київ зі Львова, М.Грушевський помістив ряд статей, у яких йшлося про окремішність українського народу і про захист української мови, існування якої російські урядовці взагалі заперечували. У зв'язку з відкриттям у 2016 році у Москві пам'ятника київському князю Володимирі, його слова набувають нині особливої актуальності: Він писав: «...ми - стара Київська Русь, але ми разом з тим український народ, особний народ, з своєю особною мовою, історією, письменством і культурою. Ви, великороси, признаєтесь теж

до нашої Київської Русі, від котрої пішла ваша освіта і культура, і ми того історичного зв'язку не заперечуємо. Але ми особно від вас пережили нашу українську добу, яка наклала свою останню печать на наше життя ... Ми пройшли свою путь великої боротьби за волю і рівність, котрої не знали інші народності руські.» [5].

Під час революції жандармам було не до газетних публікацій, адже потрібно було боротися зі збройними виступами робітників, селян, солдатів і матросів у Києві, Горлівці, Одесі, Севастополі та інших містах і селах. Після придушення революції черга дійшла і до газетних публікацій. Влада зацікавилась і М.Грушевським. 4 липня 1908 р. начальник Київського охоронного відділення інформував Департамент поліції, що «професор університету Св. Володимира Михайло Грушевський відомий націоналіст-українець, користується великою популярністю серед українофілів, як у Росії, так і в Галичині, причому займається виданням книг на малоросійській мові, які між тим погано розходяться; даних, які вказували б на його революційну діяльність, у відділення не надходило.» [6]. Впадає в очі, що жандарми вважали його професором Київського, а не Львівського університету; української мови вони не знали і статей його не читали. Але вже 11 грудня 1908 року Київське охоронне відділення подало губернатору записку про шкідливу діяльність М. Грушевського. Про це ж охоронка ще 5 разів інформувала і київського генерал-губернатора Ф.Трепова: 16 лютого, 9 березня та 10 липня 1910 р.; 26 січня та 23 червня 1913 р.

15 липня 1914 р. незадовго до початку Першої світової війни заступник міністра внутрішніх справ генерал-майор В.Джунковський звернувся до генерал-губернатора Ф.Трепова з проханням повідомити міністерство про «шкідливу діяльність Грушевського за останній час і Ваш висновок про те, наскільки необхідною є адміністративна висилка його за межі Південно-Західного краю»[7]. Генерал-губернатор доручив дослідити діяльність М.Грушевського начальнику Київського ГЖУ полковнику О.Шределю, який доповів, що професор М.Грушевський є єдиним інтелектуальним натхненником української національно-демо-

кратичної партії. «Його політичні погляди, як і партії, протягом останніх років були різко направлені проти Росії, маючи кінцевою мрією від'єднання 10-ти губерній і 2-х областей від Росії з метою приєднання їх до Червоної Русі і утворення суверенної української держави. Ці погляди викладені Грушевським дуже конкретно в програмі партії, виданій в його збірнику статей. Крім того, він співпрацює з журналом «Украинская жизнь», що видається в Москві, на сторінках якого заявляється, що Україні потрібна абсолютна автономія і лише розрахунок змушує її бути «лояльною»[8]. Полковник О.Шредель робив висновок, що при появі М.Грушевського в Росії «він підлягає безумовному арешту і адміністративна висилка його за межі Південно-Західного краю є необхідною, з метою охорони громадського порядку і державної безпеки. [9]. Як бачимо, на той час жандарми звинувачували М.Грушевського лише в сепаратизмі. Після початку війни добавилось звинувачення у шпигунстві на користь Австро-Угорщини.

Початок війни застав сім'ю Грушевських у галицькому селі Криворівня, де знаходилась їхня дача. З наближенням фронту вони переїхали до Відня, звідки професор поїхав до Риму, де прожив майже місяць. Повернувшись у Відень і забравши дружину та доньку, М.Грушевський через нейтральну Румунію виїхав до Києва, куди прибув 6 грудня 1914 р. А вже 11 грудня за наказом полковника О.Шределя він був заарештований і доставлений до Лук'янівської в'язниці. Того ж вечора у їхній квартирі (вул. Паньківська 9, кв.12) було зроблено обшук, а дружина і донька були допитані. У вищезгаданій справі (3320) збереглися протоколи допиту. Цікаво, що 14-річна Катерина, яка виросла у Львові і російською мовою володіла погано, на запитання жандармів відповідала українською. Самого ж Михайла Сергійовича допитували у Лук'янівській в'язниці 16 разів, про що свідчать протоколи допитів. 8 із них О.Музичук у 2004 р. надрукувала у журналі «Архіви України»(№ 4-5, с. 13-29) під назвою «Звинувачується в шпигунстві...». Крім протоколів допитів і обшуків, жандармських оглядів українського руху в Галичині і на Поділлі, у справі зберігається велика кількість листів. Це листу-

вання начальника Київського ГЖУ полковника О.Шределя з колегами – начальниками сусідніх ГЖУ з запитанням, чи не мають вони даних про шкідливу діяльність М.Грушевського, їх негативні відповіді; копії листів О.Шределя до голови Київського цензурного комітету Т.Флоринського з проханням рекомендувати когось із цензорів, хто знає українську мову, для перекладу паперів, відібраних при обшуках квартир М.Грушевського у Києві та Львові; копії листів самого М.Грушевського до рідних і знайомих; фотографії М.Грушевського та його близьких, копії листів академіків О.Шахматова, О.Лаппо-Данилевського та М.Д'яконова до міністра народної освіти графа П.Кассо та заступника міністра внутрішніх справ генерала В.Джунковського з проханням вислати М.Грушевського не у Сибір, а в місто, де є університет, де він міг продовжувати свою наукову діяльність. Вони писали: «Вислання Михайла Сергійовича Грушевського в Томську губернію найпагубніше відбилось би на всьому ході цінних його наукових робіт, а тому ми наважуємося просити Ваше Сіятельство, чи не визнасте Ви можливим клопотати перед військовими властями про заміну йому висилки у Томську губернію наданням права жити в одному з університетських міст Європейської Росії, де він міг би продовжувати свої заняття.» [10]. Як бачимо, у справі зберігаються різноманітні і надзвичайно інформативні документи, зміст яких не викликає сумнівів.

5 січня 1915 року у листі до заступника міністра внутрішніх справ генерала В.Джунковського академік О.Шахматов писав: «Наукові праці М.С.Грушевського являють велику цінність. Його багатотомна «Історія України-Руси» споряджена таким багатим критичним апаратом, якого не знала наша історична наука з часів Карамзіна» [11]. 26 січня академік О.Шахматов звернувся до міністра освіти графа П. Кассо: «... М.С.Грушевському, заарештованому за розпорядженням військових властей, не висунуто ніякого конкретного звинувачення. Його висилають за його «українофільство», за те, що він впливовий письменник і був колись енергійним діячем. Звичайно, М.С.Грушевському ставлять у вину не його любов до рідної України, до рідного племені,

до рідної мови, а той передбачуваний у ньому нахил у його політичному світогляді, який веде до мазепинства, тобто до політичного сепаратизму. Проте навряд чи обізнаний і справедливий суд зважиться визнати М.С. Грушевського сепаратистом чи прихильником «австрійської орієнтації», як говорять українці.» [12].

Але міністри і жандарми не довіряли академікам. Керуючись документами, листуванням, свідченнями і статтями професора М. Грушевського, перекладеними для них цензором С. Щоголевым, жандарми прийшли до висновку, що він є шкідливим політичним діячем, який намагається використати свою популярність у рядах крайніх опозиційних до уряду груп. Шкідливість діяльності М. Грушевського, на думку жандармів, проявилася у тому, що у травні 1906 р. в Петербурзі він приймав участь у дебатах «Української парламентської фракції» та «Українського політичного клубу», ведучи пропаганду тісного зв'язку України російської і австрійської. Але вже у липні того ж року, за інформацією жандармів, М. Грушевський розчарувався у життєвості вищезгаданих українських організацій і вітав у пресі створення в столиці «Союзу автономістів-федералістів» і парламентської фракції автономістів у Державній думі.

На думку жандармів, після розпуску другої Державної думи українофіли втратили надію всенародно виступити з українським питанням і їх лідери, у тому числі і М. Грушевський, приєдналися до конституційно-демократичної партії та її фракції у третій Думі. На підставі відібраних у М. Грушевського документів, жандарми з'ясували, що він встановив тісні зв'язки з лідерами кадетів – князем Долгоруковим, П. Мілюковим, Родичевим, Петрунkevичем. Цього і сам М. Грушевський не заперечував, адже ця партія була легальною і представлена у Державній думі.

Затриманому ставили у вину той факт, що влітку 1913 р. при підтримці редакції київської газети «Рада» було видано протест проти виступу в Державній думі депутата Скоропадського, який заперечував наявність в українського населення бажання вживати «галицьке наречіє». Протест було написано в образливих для Скоропадського виразах, а першим підпи-

сав його М. Грушевський. Затриманий заявив на допиті, що самого листа не читав, знав його зміст лише в загальних рисах і, не маючи часу, попросив когось із знайомих підписати його за себе.

Злочинами М. Грушевського, на думку жандармів, були його участь у конференції з каде́тами у грудні 1913 р., і у святкуванні 100-річчя з дня народження Т. Шевченка у 1914 р., листування з Є. Чикаленком про переслідування українства в Російській імперії. Затриманий заявив підполковнику Самохвалову, що неодноразово писав і про тяжке становище українців у Австро-угорській імперії.

Характеризуючи його наукові та публіцистичні твори, жандарми відзначали, що М. Грушевський пристосувався до цензурних умов і «лавіруючи біля цензурського пера, обережно проводив свої основні ідеї. Так, наприклад, у статті «Після Балканської війни», вміщеній у 9-й книзі «Літературно-наукового вісника» за 1913 рік він писав: «Силу і значення Росія може здобути лише шляхом внутрішнього об'новлення, за допомогою всього того, про що вже стільки говорилося: конституційних гарантій, покращення становища мас селянства і робітничого класу – та вирішення національного питання на принципах широкої федеративності...». Із свідчень Михайла Грушевського від 1 грудня 1914 р. видно, - писали жандарми, - що вище приведений витяг містив у собі його принципову точку зору не лише відносно українського, а взагалі національного питання.»[13]. Це неодноразово підкреслював і сам М. Грушевський, вважаючи, що українське питання є частиною загального національного питання в Російській імперії.

Стосовно своєї діяльності в Галичині, М. Грушевський заявив жандармам, що змушений був переїхати до Львова тому, що в Російській імперії не мав можливості друкувати свої наукові праці з історії України українською мовою і що керівники галицьких політичних партій вважали його русофілом. Але жандарми йому не повірили: «Щоб скласти собі уяву наскільки Грушевського, вважаючи в Австрії «русофілом», притісняли і чи це правда, досить звернути увагу на його свідчення від 29 листопада 1914 року, де він зазначав, що з дня

оголошення Австрією війни Росії, він до 7 вересня проживав на своїй дачі – в селі Криворівня *вільно.*» [14]. До того ж жандарми звернули увагу на запис у щоденнику вченого, зроблений 10 серпня 1914 р. про одержання зарплати від Львівського університету, видача якої не припинилась з початком військових дій. Таке привілейоване становище М. Грушевського – російського підданого, викликало у жандармів підозру і вони вирішили звинувачувати його не лише в сепаратизмі, а і в шпигунстві на користь Австрії. Йому ставили в вину, що він знайомий з К. Левицьким, М. Павликом, К. Трилевським та іншими діячами, які закликали українців вступати до легіону Січових стрільців і воювати на боці Австрії. М. Грушевський заявляв, що з початком війни він жодного разу не зустрічався з цими людьми, а знайомий з ними лише по спільній роботі у Науковому товаристві імені Т. Шевченка.

Записки у щоденнику М. Грушевського про зустрічі з українцями – депутатами Австрійського парламенту та уніатським митрополитом Андрієм Шептицьким розглядалися російськими жандармами як контакти з представниками австрійського уряду, хоч зустрічі ці відбувались задовго до початку війни (у 1910 – 1912 рр.) і стосувалися становища українців у Австро-Угорській імперії. М. Грушевського звинувачували у тому, що він «при будь-якій можливості доказував необхідність тіснішого зближення Галичини з Російською Україною, наполягав на необхідності добиватися попередження «небезпечної тріщини, яка утворилась між духовним життям України і Галичини...», намагався «знищити фатальні наслідки заборони Російським урядом ввозити в Росію українські видання» і забезпечити «контактування і вплив Наукового Товариства імені Шевченка на всій Україні.» . Злочином М. Грушевського, на думку жандармів, було і те, що Товариство імені Т. Шевченка отримувало субсидії від австрійського уряду. Вони робили вигляд ніби не знають, що і в Російській імперії подібні наукові осередки отримують дотації від уряду. М. Грушевський же відзначав, що Товариство отримувало мінімальну допомогу через негативне ставлення до нього австрійських властей, на що звертали увагу члени правління Товариства і що змусило його

у березні 1914 р. надіслати листа до НТШ про складання повноважень голови. М.Грушевський був досвідченим полемістом і вміло відбивався від жандармських звинувачень.

Не дивлячись на велику роботу, проведену жандармськими офіцерами полковником О.Шределем, підполковниками Самохваловим та Мартиновим, ротмістрами Балабановим і Брігером, цензором С.Щоголевым, який перекладав зміст документів з української мови на російську, їм так і не вдалося довести сепаратистку чи шпигунську діяльність професора М.Грушевського. Передати справу, яка набула широкого розголосу, до суду вони так і не наважились. Тому 18 лютого 1915 року за розпорядженням київського, волинського і подільського генерал-губернатора Ф.Трепова професор М.Грушевський був висланий в адміністративному порядку до Симбірська, де університету не було. При цьому вважалось, що його не покарали, а лише запобігли здійсненню ним злочину.

Восени 1916 року, на прохання російських академіків, М. Грушевському дозволили переїхати з Симбірська до Казані, але без права займатися викладацькою діяльністю в місцевому університеті. Через рік, у вересні 1916 р. він отримав дозвіл переїхати з Казані до Москви. В той же час начальник Київського ГЖУ надіслав своєму московському колезі телеграму: «У зв'язку з переїздом у м. Москву відомого українського ідеолога професора Михайла Сергійовича Грушевського і присутністю там українського письменника Володимира Кириловича Винниченка, за слухами, що що циркулюють у м. Києві серед студентів-українців, там організується за участю цих осіб центр для керівництва українською роботою в Росії.

Повідомляючи Вам викладені відомості, прошу про наявні у Вас дані з цього питання ставити мене до відома. Полковник Шредель» [15].

Аналіз жандармських документів свідчить, що не дивлячись на відсутність формальних ознак злочинної діяльності професора М. С. Грушевського, вони вірно оцінили його роль в українському русі, вважаючи його основним ідеологом українства, і намагалися будь-якими засобами припинити його українофільську діяльність.

Джерела:

1. Центральний державний історичний архів України м. Київ (далі ЦДІАК України), ф.274, оп.1, спр. 3320.
2. Гермайзе О. Нариси з історії революційного руху на Україні.- К., 1926.- Т.1,- С.58.
3. ЦДІАК України, ф. 274, оп. 1, спр. 2794, арк. 24.
4. Там само, арк. 39.
5. Цит. за: Верстюк В., Пиріг Р. М.С.Грушевський. Коротка хроніка життя та діяльності.- К., 1996.- С. 46.
6. ЦДІАК України, ф.274, оп.1, спр. 3320, арк.11.
7. Там само, арк. 173.
8. Там само, арк.. 12.
9. Там само, арк.13.
10. 10.Там само, арк. 107.
11. 11. Там само, арк. 105.
12. 12. Там само, арк.108.
13. 13. Там само, арк..154.
14. 14. Там само, арк.. 151.
15. 15. Там само, спр. 3321, арк. 25.

Mykola Shcherbak

DOCUMENTS OF GENDARMES ABOUT M.S.HRUSHEVSKY'S ACTIVITY

The author analyzes documents of gendarmes concerning prof. Hrushevsky's Ukrainophile activity, stored in TsDIAC of Ukraine.

Keywords: *M.Hrushevsky, the national and liberation movement, the Ukrainian question, documents of gendarmes.*

Д. Р. Яблонська

МАТЕРІАЛИ ФОНДУ П. 4 ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ПАРТІЙНОГО ТА ПОЛІТОСВІТНЬОГО ЖИТТЯ КОЛЕКТИВУ І СТУДЕНТІВ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ІНО (1921-1930)

У статті з'ясовується інформаційний потенціал документів і матеріалів, які зберігаються у фонді П. 4 відділу громадських об'єднань Держархіву Хмельницької області в плані вивчення партійного і політосвітнього життя колективу і студентів Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Через різні види архівних джерел показано діяльність партійного і комсомольського осередків, партгуртків та профспілкових секцій, спрямованих на, ідеологічне виховання працівників колективу і студентської молоді. Зокрема, наводяться приклади залучення представників молодіжного загалу до участі у шефській, антирелігійній роботі, соціальній чистці вишу, виконання спеціальних доручень тощо.

Ключові слова: архівні джерела, Кам'янець-Подільський інститут народної освіти, викладачі, студенти, гурток, партійний осередок, комсомольська організація, профспілка, пропаганда.

У відділ громадських об'єднань Держархіву Хмельницької області (Ф.П.4) зберігається майже три десятки справ про діяльність осередку КП(б)У в Кам'янець-Подільського інституті народної освіти. Наявні тут документи і матеріали мають різні види, зокрема, протоколи зборів та засідань бюро осередку, списки членів і кандидатів в члени партії, матеріали до звітів і звіти про стан роботи партосередку, директиви керівних органів, матеріали про роботу громадських добровільних організацій вишу. Повний науковий аналіз матеріалів цього фонду відсутній, хоча слід віддати належне кільком статтям О.Б. Комарницького [21-23].

Метою нашого повідомлення є встановлення інформаційної цінності різних видів документів і матеріалів фонду П.4 відділу громадських об'єднань Держархіву Хмельницької області, що стосуються партійного та політосвітнього життя членів трудового колективу і студентів Кам'янець-Подільського інституту народної освіти.

Як відомо, із встановленням більшовицької влади в Україні було взято курс на виховання такого типу особистості, який би відповідав комуністичним ідеалам. Формування менталітету радянської людини покладалося на освітні установи і заклади, яких зобов'язували реалізовувати дану політику. У перші роки існування Кам'янець-Подільського ІНО від-

повідальність за партроботу покладалася на політичного комісара, який контролював виконання радянської політики на місцях та придушував будь-які опозиційні настрої всередині вишу. В місті у 1921 р. було започатковано партійний осередок («ком гурток») двох інститутів, очолюваний політкомісаром вищих навчальних закладів Р. Заклинським. Створювалося бюро інститутських політкомісарів, до якого входили 4 партійці, зокрема і політкомісар ІНО Ізбінський. Крім того, в інституті народної освіти запровадили ще й посаду політкомісара бібліотеки [21, с. 536].

У справах статистичних осередків та відомостях по сплаті членських внесків важливою є згадка про роботу осередку КП(б)У при ІНО, який запрацював наприкінці 1921 р. Партосередок у виші на кінець 1925 р. нараховував 21 особу, з них членів партії – 11, кандидатів в члени партії – 10 [6, арк. 2], у 1927 р. відповідно 18 та 9 і щороку їх кількість зростала [20, арк. 5]. В структурі осередку КП(б)У ІНО працювали такі органи, як бюро та загальні збори які проводилися тричі на місяць [12, арк. 45]. У резолюції та відомостях обкому ІНО за 1927 р. зазначається, що керівником осередку був студент А. Ясінський [11, арк. 1].

З 1922 р. у педагогічних ЗВО запрацювали осередки КСМУ/ЛКСМУ. У протоколах засідання бюро осередку КП(б) зазначається, що

у Кам'янець-Подільському ІНО комсомольська організація з'явилася наприкінці 1924 р. Вона контролювала хід виконання постанов з'їздів ВКП(б) щодо вищих закладів освіти, зокрема, навчального процесу і громадської діяльності студентів, їх дозвілля та ідейного виховання [2, арк. 45-46]. У травні 1925 р. осередок налічував 46 [3, арк. 9], а станом на 5 жовтня 1926 р. – вже 93 особи [5, арк. 22]. Наприкінці 1929 року із 384 студентів цього вишу рівно половину (192) становили члени ЛКСМУ [18, арк. 20].

У протоколах зібрання осередку КП(б)У за 1925-1927 рр., вміщених у спр.6, відзначається робота бюро осередку ЛКСМУ, яке щотижня проводило комсомольські збори, де розглядали найрізноманітніші питання – від прийому нових членів до організації виїзної роботи на селі із подолання неписьменності, спільного святкування радянських свят, допомоги у польових роботах тощо [5, арк. 69-70]. На чільному місці у діяльності комсомольців було питання дотримання спільчанської дисципліни. Кращих із них рекомендували до вступу в КП(б)У. Члени ЛКСМУ працювали у дитячій, політосвітній (агітаційно-пропагандистській), навчальній, військово-шефській та обліковій комісіях [5, арк. 68].

Загалом комсомольський осередок ІНО зосереджував роботу в ІНО на політосвітньому, академічному, молодіжному, пропагандистському (підготовка і друк відповідних матеріалів у міській та студентській пресі) та інших напрямках [5, арк. 48-49]. Починаючи з 1927 р., проводилися семінари, де вивчалися матеріали партійних з'їздів. До кожного з них готувалися по 3 доповідачів, яким слухачі обов'язково задали 8-12 запитань, після чого відбувалася дискусія [12, арк. 8-8зв.].

Частина протоколів загальних зборів та засідань бюро осередку КП(б)У ІНО зафіксували інформацію про громадську діяльність студентів, зокрема в студентському клубі. Його роботою керувала комісія у складі 5 осіб (голова, скарбник, завідувач читальні, секретар, член правління). У структурі клубу працювали гуртки, наприклад, у червні 1923 р. - соціально-економічний, агрономічний, біологічний, політичний, педагогічний, мистецький [21, с. 547]. Згодом відбулися їх реорганізація, після чого у 1926 р. діяли природничий, мистецький,

військовий, краєзнавчий гуртки та НОПгурток. Окремо в документах згадується літературний та військовий гуртки. Робота першого полягала у влаштуванні літературних вечорів та літературних судів, де обговорювали і критикували твори письменників, випускали стінгазети і організовували концерти у виші та місті [9, арк. 8]. Так, у протоколах зібрання осередку КП(б)У за 1928 р. зафіксовано, що члени військового гутка брали участь у військових походах під час святкування річниць Червоної армії та інших радянських свят [13, арк. 8].

У спр. 3 «Протоколи засідання бюро комосередку ІНО» вміщено інформацію про діяльність партійних гуртків. Започаткував цю роботу наприкінці 1921 р. політичний або марксистський гурток під керівництвом професора Каштанова. Політурток розглядав питання політичної ситуації в країні, залучення до її покращення студентської молоді. У червні 1924 р. його реорганізували у ленінський гурток, 90 членів якого обговорювали різні політичні теми, читали офіційні матеріали, опубліковані в газетах і журналах, доносити загалу рішення партійних з'їздів [3, арк. 13].

За вказівкою «верхів» у 1925 р. гурток поділили на дві частини: «підвищеного типу» (партійні працівники, комсомольський актив), яким керував В. Галузо, та «пониженого типу» (рядові члени ЛКСМУ і позапартійні) під керівництвом Р. Заклинського [2, арк. 70]. По суті, це були два різні гуртки, об'єднані однією ідеєю. Їхні засідання проходили як семінарські заняття, які мали постійну мету і завдання [3, арк. 23]. У одному із звітів, який пролунав на засіданні партосередку 1926 р., наголошувалося, що не всі гуртківці сплачують членські внески та відвідують зібрання [15, арк. 1]. В інших матеріалах вказувалося на формальне ставлення членів гуртка до виконання основних директив партії (їх неприпустимо приймали «до відома») та неправильне формування порядку денного, що не стимулювало гуртківців до активної роботи [10, арк. 13].

Частина протоколів засідання бюро, вміщених у спр. 6, характеризують діяльність студентських самоврядних організацій. З 1921 р. на базі ІНО розпочав роботу студентський комітет (студком), робота якого у 1923 р. була ре-

організована у виконавче бюро пролетарського студентства (ВБПС). У складі новоствореної організації діяли три профсекції: «Робос», «Радробітник» та «Комітет незможних селян» (КНС). Про роботу Всеукраїнського бюро профспілок доповідали на засіданнях бюро осередку КП(б)У вишів міста і загальних партійних зборах. З 1924 р. відбулося злиття профспілкових структур «КНС» і «Робос» у профсекцію, яка налічувала 152 члени [5, арк. 24].

У 1926 р. ВБПС було ліквідоване, а основні функції передані секції «Робос», чисельність якої на початок 1928 р. становила 172 із 380 студентів Кам'янець-Подільського ІНО [8, арк. 44зв.]. Досліджувані архівні документи і матеріали містять конкретну інформацію про керівний склад «Робосу»: голова профкому Е. Дідич (студент), головний інспектор М. Репетюк (студент), завідувачі економічного, навчального, культурного відділів ІНО та технічний секретар [4, арк. 2-3]. На порядок денний засідань секції виносили питання політичного характеру, зокрема про рішення XI Всеукраїнського з'їзду рад (1925 р.), радянського будівництва в Україні і регіоні тощо [3, арк. 14].

У педагогічних ЗВО створювалися агітаційно-пропагандистські комісії (колективи), основу яких становили «ідейні» студенти. З 1 листопада 1925 р. міські осередки КП(б)У взяли за розробляти заходи у цьому напрямку, після чого приступили до планомірної агітації та пропаганди в усіх міських організаціях, вишах, технікумах, товариствах [2, арк. 111]. Низка документів спр. 2 «Директиви вищестоящий партійних органів и списки членів и кандидатів партячейки КПБУ» свідчать про активну агітаційно-пропагандистську роботу на Поділлі. Наприклад, у 1925 р. в Кам'янці-Подільському при міському осередку КП(б)У відкрили 9-місячні курси з підготовки кваліфікованих партійних працівників. Зарахованим на навчання, а серед них були і студенти К-ПІНО, щомісяця виплачували стипендію у розмірі 15 руб., що допомагало їм матеріально і стимулювало до активної діяльності у комуністичному руслі [2, арк. 29].

Частина директив вищих партійних органів КП(б)У ІНО упродовж 1925 р., копії яких вміщено в справах фонду, присвячено, зокре-

ма, необхідності організації студентського дозвілля та участі колективу ІНО у відзначенні державних свят. Однією з форм дозвілля була робота вожатими в піонерських таборах. Так, у 1925 р. осередок ЛКСМУ ІНО делегував комсомольців для роботи у 13 піонерських таборах та дитячих будинках [2, арк. 69]. Тоді ж відбулося урочисте відзначення свята 1 травня, а 6-7 листопада 1926 р. – 9-ї річниці Жовтневої революції [7, арк. 24], 1927 р. – дня Конституції СРСР, а 1929 р. – дня Червоної армії і флоту [19, арк. 21]. Учасники святкування заслухали доповіді, приурочені цим подіям, а також спогади учасників революційних подій.

З часу появи К-ПІНО його колектив став і об'єктом, і суб'єктом антирелігійної пропаганди. Вимагалось створювати різні курси і групи для проведення живих лекцій, спрямованих проти церкви і релігії, публікувати у періодиці матеріали з викриття релігійно налаштованих груп суспільства. Матеріали спр.4 «Книга протоколів засідання бюро та загальних зборів обкому КП(б)У при ІНО» зафіксували заснування і діяльність гуртка «Безвірник». Основне його завдання зводилося до антирелігійної пропаганди серед студентства, що мало б відвернути увагу майбутніх фахівців від дотримання церковного календаря, участі у різних релігійних заходах, сприяли б світоглядним змінам у бік матеріалізму [7, арк. 37зв.]. Серед членів гуртка були й викладачі вишу. Вони показували приклад молоді, були дописувачами до рубрики «Куток безвірника» у місцевій газеті «Червоний кордон» [17, арк. 38], редакція якої у свій час й ініціювала заснування гуртка у студентському середовищі.

У протоколах засідання агітаційно-пропагандистської комісії за 1927 р., що діяла в інституті (вміщені у спр.21), йдеться про пасивну антирелігійну політику в колективі. Зокрема, наголошувалося, що впливати на релігійний світогляд чи його залишки було досить не просто, а заходи, що проводилися комуністами, не давали потрібного ефекту. Про це відкрито говорили на закритому засіданні партбюро КН(б)У при ІНО, яке відбулося 2 листопада 1927 р. [14, арк. 1].

Наприкінці лютого 1929 р. партколегія ЦК КП(б)У відзначила, що значна частина сту-

дентства, на жаль, не розуміють сутності завдань «соціалістичного будівництва», демонструють національно-шовіністичні настрої, ріст антисемітизму, що завдає серйозної шкоди справі партії. Так, у спр. 23 «Легка Кіннота та розпорядження штабу Легкої Кінноти при ІНО» вміщено інформацію про заснування та активізацію роботи так званої «Легкої Кавалерії» (інша назва – «Легка Кіннота») у 1929 р. У документах вона згадується як цілком таємна структура, робота якої спрямовувалася на перевірку соціального складу комсомольців, позаспілкової студентської молоді, винесення керівництву вишів пропозицій щодо відчислення зі складу студентів конкретних осіб через їхню, начебто, неблагонадійність [16, арк. 13-14].

Окрема увага у звітах і матеріалах про роботу добровільних організацій за 1924-1928 рр. приділялася шефській роботі в Кам'янецькій окрузі. Осередок ЛКСМУ при ІНО взяв шефство над комсомольськими осередками хімічного технікуму [2, арк. 70зв.], художньо-промислової школи [5, арк. 6], учительських курсів [1, арк. 4] та навіть над окремими військовими частинами [7, арк. 7зв.-8.].

Як зафіксовано в окремих матеріалах спр. 16 «Материалы о состоянии работы ячейки КП(б) У», з 1927 р. шефська робота та спеціальні шефкомісії, які саме працювали в окрузі, ліквідовувались. У листопаді 1927 р. на базі ІНО запрацювало товариство «Культзмичка», створене як добровільна організація студентів, ви-

кладачів і працівників ІНО для роботи на селі. Так, у протоколі загальних зборів партосередку ІНО зазначалося, що перший склад цього товариства нараховував 40 осіб, які працювали у двох напрямках – культурно-освітньому та сільськогосподарському [7, арк. 39-39зв.]. У протоколі засідання бюро осередку КП(б)У ІНО за квітень 1928 р. зафіксовано, що присутні заслухали доповідь секретаря осередку А. Ясінського, у якій роботу інститутської «Культзмички» оцінено як задовільну [10, арк. 1-3].

Отже, документи і матеріали фонду П.4 відділу громадських об'єднань Державного архіву Хмельницької області містять цінну інформацію про партійне і політосвітнє життя колективу і молоді Кам'янець-Подільського ІНО. Ці джерела на різному рівні зафіксували роботу партійно-комсомольських гуртків щодо ідейно-політичного, трудового і атеїстичного виховання студентів вишу, створення самоврядних організацій, профспілкової секції, залучення трудового колективу і студентства до відзначення державних свят, вшанування пам'яті визначних державних і культурних діячів, організацію за вказівкою зверху товариства «Культзмичка». Архівні документи свідчать і про антирелігійну пропаганду, яка на практиці реалізовувалася через гурток «Безвірник», і про створення закритого осередку «Легкої Кавалерії», що сприяла проведенню в студентському загалі соціальної «чистки» та перевірці молодих людей на неблагонадійність.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Хмельницької області: Відділ громадських об'єднань. Ф.П. 4. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 4.
2. Державний архів Хмельницької області: Відділ громадських об'єднань. Ф.П. 4. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 29-46, 69-70зв., 111.
3. Державний архів Хмельницької області: Відділ громадських об'єднань. Ф.П. 4. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 9-23.
4. Державний архів Хмельницької області: Відділ громадських об'єднань. Ф.П. 4. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 2-3.
5. Державний архів Хмельницької області: Відділ громадських об'єднань. Ф.П. 4. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 6-24, 48-49, 68-70.
6. Державний архів Хмельницької області: Відділ громадських об'єднань. Ф.П. 4. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 2.
7. Державний архів Хмельницької області: Відділ громадських об'єднань. Ф.П. 4. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 7-39зв.
8. Державний архів Хмельницької області: Відділ громадських об'єднань. Ф.П. 4. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 44зв.
9. Державний архів Хмельницької області: Відділ громадських об'єднань. Ф.П. 4. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 8.
10. Державний архів Хмельницької області: Відділ громадських об'єднань. Ф.П. 4. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 1-13.
11. Державний архів Хмельницької області: Відділ громадських об'єднань. Ф.П. 4. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 1.
12. Державний архів Хмельницької області: Відділ громадських об'єднань. Ф.П. 4. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 8-8зв., 45.
13. Державний архів Хмельницької області: Відділ громадських об'єднань. Ф.П. 4. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 8.
14. Державний архів Хмельницької області: Відділ громадських об'єднань. Ф.П. 4. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 1.
15. Державний архів Хмельницької області: Відділ громадських об'єднань. Ф.П. 4. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 1.

16. Державний архів Хмельницької області: Відділ громадських об'єднань. Ф.П. 4. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 13-14.
17. Державний архів Хмельницької області: Відділ громадських об'єднань. Ф.П. 4. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 38.
18. Державний архів Хмельницької області: Відділ громадських об'єднань. Ф.П. 4. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 20.
19. Державний архів Хмельницької області: Відділ громадських об'єднань. Ф.П. 4. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 21.
20. Державний архів Хмельницької області: Відділ громадських об'єднань. Ф.П. 4. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 5.
21. Комарніцький О.Б. Метеріали фондів Держархіву Хмельницької області як джерело до вивчення партійного життя, політосвітньої та громадської діяльності студентства Кам'янець-Подільського інституту народної освіти // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. Т. 18: матеріали круглого столу «Освіта, культура та просвітницький рух на Поділлі». 22 жовтня 2011 р. С. 536-560.
22. Комарніцький О.Б. Студентство Кам'янець-Подільського інституту народної освіти: формування складу, навчальна діяльність, антирадянські настрої, матеріальне становище (на матеріалах партійних фондів Держархіву Хмельницької області)//Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: матер. IV міжнарод. наук.-практич. конф., м. Кам'янець-Подільський/[редкол.: О. М. Завальнюк (гол.), О. Б. Комарніцький (відп. ред.), Л. В. Баженов та ін.]. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2016. С. 167-175.
23. Комарніцький О.Б. Участь студентів Кам'янець-Подільського вишу у роботі партійного та комсомольського осередків (20-30-ті рр. XX ст.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2018. Т. 28: до 100-річчя від дня заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. С. 447-459.

The article outlines the information potential of documents and materials that are stored in the fund of the 4th department of public associations of the State Archives of Khmelnytsky region in terms of studying the party and political life of the collective and students of the Kamyanets-Podilsky Institute of Public Education. Through various types of archival sources, the work of party and Komsomol branches, partisan clubs and trade union sections aimed at, ideological education of team staff and student youth is shown. In particular, examples of involving representatives of the youth community in participation in chef's, anti-religious work, social cleansing, execution of special assignments, etc. are given.

Key words: *archival sources, Kamyanets-Podolsky Institute of Public Education, teachers, students, circle, party cell, komsomol organization, trade union, propaganda.*

Н.О. Якобчук

І.М. КАМАНІН В ІСТОРІЇ АРХІВНОЇ СПРАВИ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано наукову діяльність видатного українського історика, архівіста, археографа і палеографа І.М. Каманіна. Визначено його вклад у становлення архівної справи України. Розглянуто наукові праці дослідника в галузі архівознавства, з'ясовано їх значення та інформаційний потенціал.

Ключові слова: І.М. Каманін, архів, наукова діяльність, архівознавча спадщина

З другої половини ХІХ ст., внаслідок створення і діяльності університетів, наукових товариств, архівних установ, комісій, проведення археологічних з'їздів, значно зросло значення спеціальних історичних дисциплін. В Україні розпочався процес становлення та розвитку архівної справи, як окремої галузі знань. Він пов'язаний із науковою діяльністю видатних українських істориків, серед яких І.М. Каманін. Це був авторитетний учений своєї доби, людина енциклопедичних знань, яка все життя присвятила архівознавчим, археографічним і палеографічним студіям. Окрім того, він брав активну участь у роботі наукових товариств і громадських організацій: Історичного товариства Нестора-літописця, Київської археографічної комісії, Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові, Українського наукового товариства в Києві, Київського відділу Російського імператорського воєнно-історичного товариства, Київського товариства старожитностей і мистецтв, Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва та кількох комісій УАН.

Протягом 45 років І. Каманін працював у Київському архіві давніх актів (КЦАДА), і саме архівознавчі студії та архівні пошуки визначили тематику більшості його наукових праць. Багатогранна особистість дослідника знайшла вияв у великій за обсягом та тематично різноманітній спадщині (близько 300 наукових праць). Однак, у сучасній історіографії він залишається дослідником другого плану.

Перші змістовні статті, присвячені постаті І. Каманіна у 1926 р. опублікували його сучасники М. Василенко та В. Щербина [1, с. 54-64; 37, с. 44-53]. Вони навели факти біографії,

дали оцінку історичній та архівознавчій спадщині ученого. У радянський період на імені дослідника лежав ярлик історика «буржуазно-ліберального напрямку», хоча визнавалася цінність його праць з української палеографії [33, с. 529]. Винятком була замітка В.В. Панашенко «Український історик-архівіст І.М. Каманін», приурочена до 120-річчя від дня народження ученого [30, с. 100-102]. Після проголошення незалежності України історики повернулися до дослідження біографії та спадщини І. Каманіна. Протягом 1990-2000-х рр. були опубліковані статті О. Ситника, О. Ємець, О. Нагірняка та ін. [32, с.115-132; 10, с.168-178, 12, с. 168-176; 29, с. 194-198; 31, с. 138-149]. До наукового обігу запроваджено спогади науковця «Моя життя», частину листування, документів особового походження, перевидано окремі праці з архівознавства та монографію «Звереницькие пещеры в Киеве» [11, с. 251-268; 28, с. 209-212; 38, с. 102-111; 42, с. 302-316; 43, с. 85-90; 44, с. 246-261]. Документальній спадщині ученого присвячено дисертацію [40]. Численні статті про життя і наукову діяльність І. Каманіна вміщено у довідкових виданнях [2, с. 240-249; 9, с. 47-48; 26, с. 186; 31, с. 431-432; 34, с. 266-268; 35, с. 189-190].

У пропонованій статті ми проаналізуємо наукову діяльність ученого в царині архівної справи України, визначимо його внесок у розвиток і становлення архівознавства як науки і з'ясуємо значення архівознавчої спадщини.

І. Каманін народився 11 вересня 1850 р. у м-ку Димер Київської губернії в родині військовослужбовця. Середню освіту здобув у 2-й Київській гімназії, де, вірогідно, і зародився його інтерес до історичної науки, а після її за-

кінчення, у 1868 р., вступив на історико-філологічний факультет Київського університету.

Велику роль у професійному становленні і формуванні наукового світогляду дослідника відіграло знайомство з В. Антоновичем, який викладав на його курсі історію. Під впливом свого викладача Іван Михайлович розпочав працювати у КЦАДА, вивчаючи літописи, поступово захопився архівістикою і з великим натхненням віддався науці. Навчаючись на останніх курсах, він, за порадою М. Драгоманова, перекладав з французької мови «Руководство по древней истории Востока до Персидских воен» Ф. Ленормана. Під керівництвом В. Антоновича І. Каманін написав наукове дослідження «Очерк истории Тверского княжества», після захисту якого йому було присуджено ступінь кандидата історичних наук і видано відповідний диплом [45, с. 167; 4, арк. 11].

Успішно розпочата наукова праця, приязні взаємини з В. Антоновичем відкривали перед майбутнім дослідником значні професійні перспективи. Але, перехворівши на тиф, він почав втрачати слух, тому педагогічна діяльність стала неможливою, а наукова опинилася під загрозою. Для молодого науковця це було трагедією. Майже одразу після закінчення університету (27 січня 1873 р.) він одружився і потрібно було утримувати родину [4, арк. 3, 9].

У 1873 р. І. Каманін розпочав працювати у Київському губернському акцизному управлінні, посівши посаду контролера з нагляду за тютюновими фабриками міста [4, арк. 6]. На початку червня 1876 р. він за сумісництвом влаштувався вільнонайманим співробітником до КЦАДА. У намірі відновити архівну роботу його підтримав В. Антонович, про що Іван Михайлович завжди згадував з великою вдячністю [16, с. 67]. 2 червня 1883 р. ученого було призначено на офіційну посаду помічника бібліотекаря та завідуючого КЦАДА, на якій він пропрацював 20 років. 1 січня 1903 р. дослідник став тимчасово виконуючим обов'язки керівника КЦАДА, а 2 листопада цього ж року офіційно посів посаду архіваріуса (директора), залишаючись на ній впродовж наступних 18-ти років [7, арк. 26, 27-27 зв.].

В останні роки життя І. Каманін був співробітником відділу соціальних наук УАН та

ІНО ім. Драгоманова, викладав палеографію та архівознавство у Київському археологічному інституті. Протягом квітня-жовтня 1920 р. обіймав посаду керівничого над працями Постійної комісії для виучування західно-руського й українського права УАН [36, арк 1-1 зв.]. 11 січня 1921 р. дослідник помер і згідно власного заповіту був похований в скиті Звіринецьких печер.

Впродовж усієї професійної кар'єри І. Каманін був відданий своїй роботі і, можна сказати, жив справами архіву, всіма силами намагався забезпечити його належне функціонування, вдосконалити систему опису архівних документів, запобігти їх фальсифікації, вирішити кадрові питання та непрості побутові проблеми установи.

Першими архівознавчими дослідженнями І. Каманіна були доповіді та огляди, що стосувалися проблеми історії, організації та принципів роботи архівних установ. Найраніше з них «Киевский Центральный Архив в 1852-1878 гг» збереглося у вигляді рукопису і, вірогідно, надруковане не було. У праці зафіксовано інформацію про формування методики збереження документів. З цією метою було створено спеціальну комісію для зібрання відомостей про становище архівів Російської імперії, яка розпочала роботу 17 березня 1873 року. Автор розглянув програму діяльності цієї установи. Ця праця І. Каманіна є відповіддю на питання згаданої вище програми, яка стала відомою співробітникам КЦАДА з журналу «Русская старина» (червень 1873 р.) та «Сборника Археологического Института» (1878). Учений дослідив обставини заснування та наповненість фондів архіву у Києві, детально описав приміщення та архівосховища установи. Окрему увагу він звернув на юридичне становище архіву, систему призначення кадрів, повноваження працівників, основні напрями та результати діяльності за перебування на посаді архіваріуса А. Красовського та К. Царевського. Він також торкнувся проблеми розробки принципів складання описів історичних документів. Наприкінці І. Каманін окреслив питання, від вирішення яких залежало налагодження стабільного функціонування архіву (матеріальне заохочення працівників, залучення до

роботи в архіві зацікавлених людей, розробка системи складання описів та каталогів тощо) [14, арк. 2-14].

Проблеми організації та принципів наукової й адміністративно-юридичної роботи КЦАДА також стали об'єктом дослідження в огляді і доповіді науковця, які мали такий самий заголовок, як і попередня праця. Вони були надруковані у 1881 і 1884 рр., а в 2002 р. вміщені замість передмови у першому томі збірника «Київський центральний архів давніх актів 1852-1943».

На початку 1880-х рр. І. Каманін написав статтю Об организации архивного дела» (збереглася в рукописі). Спираючись на доповіді, виголошені на перших чотирьох археологічних з'їздах, він проаналізував процес становлення архівної справи у Російській імперії у другій половині XIX століття. У розвідці зазначено, що наприкінці вказаного періоду архівістика залишалася другорядною галуззю наукового знання, а вже створені архіви не мали ні точно визначеної мети, ні уніфікованої програми наукової діяльності [15, арк. 1]. Дослідник наголосив, що вперше проблему реорганізації і профілювання архівів було піднято М. В. Калачовим на I-му археологічному з'їзді 1869 року. Архівна комісія, створена підготовчим комітетом наступного з'їзду, сформулювала базові принципи організації архівних установ і збереження документів. Зокрема, був запропонований проєкт поділу архівів на довідкові (канцелярські) та центральні (наукові). Позитивними досягненнями археологічних з'їздів названо рішення заснувати центральні архівосховища у великих губернських містах (Петербург, Варшава, Вільно, Київ, Харків, Одеса, Казань, Саратов та ін.), створити обласні архіви та залучити до збирання і публікації документів місцеві історичні товариства. Дослідник висловив власне бачення структури та діяльності наукового архіву: «... в месте хранения древних памятников должен происходить разбор и сортировка их. Научные архивы необходимо должны быть центрально-областными для каждой народности, входящей в состав государства» [15, арк. 3]. Важливим при цьому є питання штату установи, який, на думку І. Каманіна, мав складатися з професійних працівників.

З 1883 р. І. Каманін розпочав активну роботу із систематизації фондів КЦАДА, результатом чого стали «Описи актовых книг Киевского центрального архива» (20 книг).

Проблема найбільш прийняттого способу складання описів актових книг також завжди перебувала в центрі уваги дослідника і знайшла своє обґрунтування у рецензії на працю М. Оглобліна «Обозрение столбцов и книг Сибирского приказа (1592-1768 гг.)» та IX книгу «Описания документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве министерства юстиции». Вона мала назву «Чем должны быть описи архивов?». І. Каманін вважав, що система упорядкування і описання архівних документів залежить від їх специфіки. Опис потрібно складати перш за все в інтересах дослідників, тому головна увага має бути приділена змісту і предметному розподілу справ. «Содержание дел при разборе и описи их займет первое место, уступив второе географическому делению, и лишь третье хронологическому, потому что предметное распределение архивного материала [...] значительно облегчит даже канцелярские справки в делах...», – зазначав І. Каманін. Він заперечував вибіркове описування актових книг, відстоюючи по актову систематизацію і каталогізацію документів. На його думку, описи актових книг та документів повинні мати форму покажчика фактів громадсько-політичного життя або систематичного огляду [24, с. 53].

Необхідність керуватися при складанні описів актових книг принципом систематичності обґрунтовано у праці дослідника «Несколько слов по поводу «Архивного инвентаря» профессора Д. И. Самоквасова» (1898). Учений довів недосконалість упорядкування документів у формі так званих «інвентарних описів» – списків або каталогів актових книг, куди внесено лише загальні відомості про джерела (номер книги, рік, кількість аркушів, назва та загальний зміст, мова тощо) [21, с. 19-20]. У статті висловлено думку, що відсутність систематичності у складанні описів призводить до багатьох незручностей у пошуку документів, забезпеченні їх збереження та визначення рівня достовірності. І. Каманін наголошував, що розробка програми описання документів

має бути прерогативою самих архівних установ [21, с. 18]. З публікації стало відомо, що з 1869 р. у діяльність архівів було впроваджено методику систематичного опису документів, і розпочалася полеміка щодо її доцільності, яка тривала і наприкінці XIX століття. Наслідком дискусії стало надання переваги систематизації і упорядкуванню документів у формі оглядів, предметних показчиків і групування за змістом і видами. І. Каманін вважав, що необхідно детально вивчати зміст документів і створювати книги з актів, розподілених на окремі видові групи [21, с. 17]. Він вкотре наголошував на професійній підготовці архівістів, залученні до архівних студій студентів історичних та юридичних факультетів, перетворенні архівів в науково-освітні установи [21, с. 8-9].

Впродовж 1880-1890-х рр. І. Каманін друкував численні рецензії на археографічні видання, праці з архівознавства та палеографії. Цікавою з джерельної точки зору є його рецензія на статтю М. Оглобліна «Провинциальные архивы в XVII в. (Очерк из истории архивного дела в России)», у якій зафіксовано відомості про умови зберігання документів та становище установ-попередників архівів Російської імперії, зокрема Київської приказної палати. Зміст рецензії свідчить, що наприкінці XIX ст. архівознавство було малорозробленою галуззю наукових знань, а тому будь-які напрацювання у цьому напрямку викликали живий інтерес громадськості. З іншого боку у ній відобразилися погляди І. Каманіна щодо характеристики архіву та описування документів. Він виділяв декілька видів описів: 1) короткий та детальний опис архіву, який є загальним оглядом зовнішнього вигляду, наповненості установи, кількості та якості документів, умов їх зберігання тощо; 2) списки (каталоги, реєстри) актових книг та ящиків, де вказано дату документів, їх походження, кількість та місце зберігання в архіві; 3) короткі та детальні описи документів, у яких розкривалися зміст, зовнішні характеристики, рівень наукової вартості джерел. Невід'ємним додатком таких описів мають бути іменні, географічні та предметні показчики.

З кінця XIX ст. І. Каманін брав активну участь у Всеросійських археологічних з'їздах.

На XI Археологічному з'їзді він прочитав одразу кілька доповідей, присвячених різноманітним проблемам архівознавства та археографії: «Об экспертизе древних подложных документов», «О волынских и подольских архивах» та інші. Перша з них містить відомості про розробку принципів експертизи підроблених документів і аналіз рішення комісії, яка розглядала питання про реформу центральних архівів західних губерній Російської імперії у 1892 році. Автор позитивно оцінив положення про проведення експертизи архівних документів досвідченими архівістами. Він підняв питання про перевірку достовірності не тільки документів, що зберігалися в архівах, але й тих, що подавали до різних установ приватні особи. Дослідник наголосив на необхідності професійної підготовки архівістів-експертів та введення до програми університетів відповідного спецкурсу. На його думку, для вирішення спірних питань і розгляду апеляцій доцільно проводити з'їзди архівістів [23, с. 41-42].

Важливим джерелом з історії архівної справи в Україні у XIX ст. є реферат І. Каманіна «Вопросы археографии на XI археологическом съезде» (1899). Це огляд 12 прочитаних на з'їзді доповідей, присвячених архівному питанню. Вчений зазначав, що у Російській імперії на кінець XIX ст. розвиток архівної справи знаходився у зародковому стані. Не було законодавства про архіви, майже не виділялися кошти на утримання приміщень і формування штату архівістів, не було остаточно розроблено загальної методики складання описів, а архівні документи зберігалися не компактно [16, арк. 6-7]. У праці позитивно оцінено доповідь, присвячену організації діяльності французького обласного архіву, робота якого базувалася на основі суворой систематизації та видової класифікації документів [16, арк. 2-3].

У 1903 р. в І. Каманін надрукував статтю до 50-річчя існування КЦАДА, у якій проаналізував діяльність установи протягом 1852-1902 рр., виділив основні завдання, досягнення та проблеми [19, с. 84]. Учений зазначив, що за 50 років архівісти розробили п'ять систем складання описів архівних документів: 1) короткі описи з додатками у вигляді довідок, іменних, географічних та предметних показчиків; 2) показчи-

ки безпосередньо до самих актів, без створення коротких описів; 3) огляд змісту великих груп однорідних документів з додатком показчиків; 4) показчик фактів особистого громадського і державного життя із внесенням імен діячів і географічних назв; 5) описи історико-юридичних документів, що мають наукове значення [19, с. 79]. Однак, жодна з них не була бездоганною. У статті чітко окреслено проблеми, які протягом зазначеного періоду перешкоджали стабільній та результативній діяльності архіву. Це потреба приміщень для зберігання документів, коштів на виготовлення оправ актових книг, дуже повільне описування матеріалів, відсутність або малочисельність працівників-професіоналів, низька оплата праці, зростання фактів підробки витягів документів, що видавалися з архіву, через брак у архівістів досвіду.

27 грудня 1911 р. І. Каманін написав розвідку, в якій обґрунтував необхідність заснування у Києві губернської вченої архівної комісії, описав її структуру, посадові обов'язки членів, періодичність та тематику засідань [19, с. 136]. Вчений вважав, що створення таких комісій поклало б початок реформуванню архівів [19, с. 138, 136]. До участі у її роботі дослідник пропонував залучити професорів юридичного та історико-філологічного факультету Київського університету, а також Київської духовної академії, членів Київського юридичного товариства, Історичного товариства Несторалітописця, Київської археографічної комісії, Воєнно-історичного та Церковно-археологічного товариств, викладачів середніх навчальних закладів, керівників установ, де зберігаються архіви, нотаріусів при окружних судах, архіваріусів і чиновників урядових установ, які цікавляться дослідженням давніх справ, та приватних осіб. У 1911 р. Іван Михайлович також розробив проект облаштування центральних архівів у військових округах Російської імперії, з метою «наукової розробки місцевої воєнної історії» [22, с. 95]. У статті «Об организации областных военно-центральных архивов» вміщено методичні рекомендації щодо створення установ такого типу, обов'язків співробітників та принципів класифікації і систематизації документів [22, с. 95-102]. Вдосконаленню архівної справи також присвячена

стаття «Неотложная нужда» (1911), в якій науковець наголосив на необхідності складання латинсько-українського історичного словника задля полегшення роботи дослідників і студентів із документами.

І. Каманін не полишав дослідження в галузі архівознавства і на схилі літ. У 1919-1920 рр. він не одноразово піднімав питання про створення першої української актографії. Серед рукописів І. Каманіна в ІР НБУВ збереглися автографи праць «Записка о составлении украинской актографии» та «К записке об актографии». У першій учений обґрунтував необхідність складання актографії у формі бібліографії усіх опублікованих документів із історії і права України, охарактеризував структуру показчика та принципи класифікації і систематизації документів [17, арк. 1 зв., 2]. У другому рукописі автор конкретизував структуру актографії. Він зазначив, що до цього показчика, слід внести документи, (що стосувалися України), опубліковані у білоруських, литовських та польських археографічних виданнях. Окрему увагу І. Каманін приділив проблемі розробки принципів класифікації таких джерел [17, арк. 4-5]. На думку науковця, над складанням актографії мала працювати Київська археографічна комісія та академіки усіх трьох відділів УАН. Об'єм видання він визначив у 5 томів, а термін роботи – у 1.5-2 роки [17, арк. 6 зв.].

Останньою працею дослідника з архівознавства стала доповідна записка до УАН, написана 1920 р. і надрукована як додаток до статті М. Василенка [1, с. 64]. У ній розглянуто систему побудови видової класифікації історично-юридичних документів, запропоновану О. Лаппо-Данилевським.

Отже діяльність І. Каманіна в галузі архівної справи України має важливе значення, а наукові студії не позбавлені актуальності. Вони виступають матеріальним свідченням процесу становлення і розвитку архівознавства як галузі наукового знання в Україні протягом кінця ХІХ – початку ХХ століття. У працях вченого обґрунтовано і розроблено проекти створення і діяльності архівних установ, методику складання описів, принципи експертизи документів, вперше поставлено питання про створення української актографії. Цінними є праці, при-

свячені історії та діяльності КЦАДА, оскільки в них проаналізовано організацію роботи цієї установи та її роль у зародженні українського архівознавства. Крім того, ці дослідження – важливе джерело вивчення біографій співробітників архіву, зокрема самого І. Каманіна, розкриття його наукових поглядів та місця в українській історіографії.

Список використаних джерел

1. Василенко М. Наукова діяльність Івана Михайловича Каманіна. Записки соціально-економічного відділу ВУАН 1924-1925 рр. К., 1926. Т. 2-3. С. 54-64.
2. Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України: бібліографічний довідник у 2 ч. / ред.-упоряд. В. О. Горбик. К.: Інститут історії України НАНУ, Центр пам'яткознавства НАНУ і УТОПІК, 2005. Ч. 1. 351 с.
3. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Ф. 27. Спр. 3. 2 арк.
4. Державний архів міста Києва (далі ДАК). Ф. 16. Оп. 322. Спр. 132. 17 арк.
5. ДАК. Ф. 16. Оп. 465. Спр. 478. 204 арк.
6. ДАК. Ф. 16. Оп. 311. Спр. 118. 134 арк.
7. ДАК. Ф. 16. Оп. 465. Спр. 4787. 50 арк.
8. ДАК. Ф. 304. Оп. 1. Спр. 27. 65 арк.
9. Енциклопедія історії України: в 10 т. / ред. кол. В. А. Смолій та ін. К.: Наукова думка, 2003. Т. 4: Ка-Кам. 2007. 528 с.
10. Ємець О. Археографічна діяльність І. М. Каманіна. Матеріали ювілейної конференції, присвяченої 150-річчю Київської археографічної комісії (Київ, 18-21 жовтня 1993 р.). К., 1997. С. 168-178.
11. Ємець О. «Труди і дні» Івана Каманіна. Історія, історіографія, джерелознавство (статті, розвідки, замітки, есе). К., 1996. С. 251-268.
12. Ємець О. Учень Антоновича – Іван Каманін. Академія пам'яті Володимира Антоновича 16-18 березня 1993 р. Доповіді і матеріали. К., 1994. С. 168-176.
13. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.В. Вернадського (далі ІР НБУВ). Ф. 33. Спр. 839. Арк. 3 зв.
14. ІР НБУВ. Ф. 83. Спр. 1. 14 арк.
15. ІР НБУВ. Ф. 83. Спр. 13. 5 арк.
16. ІР НБУВ. Ф. 83. Спр. 14. 8 арк.
17. ІР НБУВ. Ф. 83. Спр. 65. 3 арк.
18. [Каманін І. М.]. Невидані спомины І. М. Каманіна про В. Б. Антоновича. Україна. 1928. Кн. 6. С. 66-70.
19. Каманін І. Записка об учреждении в Киеве Ученой Архивной Коммиссии. Военно-исторический вестник. 1912. Кн. 1. С. 131-138.
20. Каманін І. Киевский Центральный Архив для древних актов книг губерний Киевской, Подольской и Волынской в течение протекших 50 лет его существования (1852-1902 гг.). Чтения в Историческом Обществе Нестора-летописца. 1903. Кн. 17. Вып. 4. С. 73-86.
21. Каманін І. Несколько слов по поводу «Архивного инвентаря» проф[ессора] Д. И. Самоковсова. Университетские известия. 1898. № 8. С. 1-20.
22. Каманін І. Об организации областных военно-центральных архивов. Военно-исторический вестник. 1911. Кн. 9-10. С. 95-102.
23. Каманін І. М. Об экспертизе древних подложных документов. Труды одиннадцатого Археологического Съезда в Киеве 1899 г. 1902. Т. II. С. 38-42.
24. Каманін І. Чем должны быть описи архивов? Чтения в Историческом Обществе Нестора-летописца. 1895. Кн. 9. С. 45-53.
25. Опись актовой книги Киевского Центрального Архива № 2042 / сост. И. М. Каманін. К.: Типография Е. Т. Керер, 1886. 42 с.
26. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Незабутні постаті: довідкове видання / упоряд. О. Матвійчук, Н. Струк. К., 2005. 464 с.
27. Крячок М. І. Документи фонду Івана Михайловича Каманіна як історичне джерело (за матеріалами ЦДАМЛМ України). Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи. К., 1997. С. 213-220.
28. Мицик Ю. А. Листи І. М. Каманіна до М. С. Грушевського. Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи. К., 1997. С. 209-212.
29. Нагірняк О. Р. Українознавчий доробок І. М. Каманіна у структурі Історичного товариства Нестора-Літописця (кінець XIX – початок XX ст.). Збірник наукових праць НДІ Українознавства. К., 2005. Т. 4. С. 194-198.

30. Панащенко В.В. Український історик-архівист І.М. Каманін. Український історичний журнал. 1971. № 5. С. 100-102.
31. Провідники духовності в Україні: довідник / упоряд. І. Ф. Курас, М. О. Багмет, В. І. Гусев та ін. К.: Вища школа, 2003. 784 с.
32. Ситник О. Український історик Іван Каманін. Український історик. 1991. № 1-2 (108-109). С. 115-132.
33. Українська радянська енциклопедія: в 12 т. / голов. ред. М. П. Бажан. К: Головна редакція УРЕ, 1974. Т. 4. 1979. 560 с.
34. Українські архівісти (XIX-XX ст.) : біобібліографічний довідник / упоряд. І. Б. Матяш, С. Л. Зворський, Л. Ф. Приходько та ін. К.: Держкомархів України, УНДІАСД. 2007. 752 с.
35. Українські історики XX ст.: біобібліографічний довідник / упоряд. В. А. Смолій, В. М. Даниленко, С. І. Білокінь та ін. К. : Інститут історії України НАН України, 2004. 382 с. (Серія «Українські історики»; вип. 2, ч. 2).
36. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф. 1303. Оп. 1. Спр. 6. 2 арк.
37. Щербина В. І. Іван Михайлович Каманін як архівист. Записки соціально-економічного відділу ВУАН 1924-1925 рр. К., 1926. Т. 2-3. С. 44-53.
38. Якобчук Н. Джерела дослідження біографії І. М. Каманіна. Університет. 2010. № 3. С. 102-111.
39. Якобчук Н. Джерельне значення архівознавчих та археографічних досліджень Івана Каманіна. Українознавство. 2010. № 3 (36). С. 72-77.
40. Якобчук Н. О. Документальна спадщина І.М. Каманіна (1850-1921): джерелознавчий аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство, спеціальні історичні дисципліни». К. 2012. 16 с.
41. Якобчук Н. І. М. Каманін – дослідник історії та культурної спадщини міста Києва / Надія Якобчук // Наукові записки : збірник праць молодих вчених та аспірантів. К., 2009. Т. 19. Кн. 2. Ч. 1. С. 138-149.
42. Якобчук Н. Листування І. М. Каманіна з Ганною Барвінок (1901-1910 рр.) у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Наукові записки : збірник праць молодих вчених та аспірантів. К., 2008. Т. 16. С. 302-316.
43. Якобчук Н. Листування Івана Каманіна з Іваном Білозерським у 1903-1909 роках як історичне джерело. Українознавство. 2010. № 1 (34). С. 85-90.
44. Якобчук Н. О. Листи І. М. Каманіна до П. Я. Стебницького. Пам'ятки. 2010. Вип. 11. С. 246-261.
45. Якобчук Н. О. Просопографічний портрет Івана Каманіна (1850-1921). Архіви України. 2015. № 4(298). С.165-174.

The scientific activity of I.M. Kamanin the prominent Ukrainian historian, archivist, archaeographer and paleographer is analyzed in article. His contribution to the formation and development of the archival science of Ukraine is determined. The research works of the scientist in the field of archival studies is considered. Value and information potential of I. Kamanin's works is described

Key words: *I.M. Kamanin, archive, scientific work, archival heritage*

В. П. Ярич

УКРАЇНА ТА СРСР ПОЧАТКУ 60-Х РР. ХХ СТ. ОЧИМА НІМЕЦЬКИХ РОЗВІДНИКІВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВНОЇ СПРАВИ ГДА СБУ)

У статті на основі інформації матеріалів справи Галузевого державного архіву Служби безпеки України висвітлено факт вербування американською розвідкою двох німецьких студентів для розвідувальної місії під виглядом туристичної подорожі в СРСР. Відтворено виконання ними поставлених завдань і показано їхнє враження про становище в Україні і СРСР на початку 1960-х рр.

Ключові слова: архів, група, розвідувальна діяльність, 2 управління КДБ СРСР, німецькі студенти.

В науковому просторі з'являється дедалі більше публікацій, присвячених маловідомим темам ХХ ст. Великі можливості в цьому створює відкриття доступу до архівів колишніх каральних органів. Одним із найпотужніших за інформаційним потенціалом та відвідуваністю є Галузевий державний архів Служби безпеки України. Архів містить потужний пласт різноманітних за своєю тематикою джерел радянського періоду історії України [6].

Значне місце серед документальної бази ГДА СБУ займають архівні дані присвячені розвідці й контррозвідці українського національно-визвольного руху 1920–1950-х рр., силовим органам СРСР та спецслужбам західних держав. Одні з перших досліджень цієї тематики з'явилися завдяки науковцям Д. Веденєву та Г. Биструхину [3–5]. Вчені вивели тему на широкий загальний чим актуалізували інтерес до неї не лише в істориків, а й у журналістів.

У вересні 2018 р., в інформаційному просторі з'явилась низка статей із заголовком «як виглядав СРСР очима французького шпигуна Жульєна Галеотті» [7–9]. Основою для публікацій послужила кримінальна справа про французького туриста Жульєна Галеотті, який працював на розвідку Франції [1]. Ж. Галеотті за чотири відвідини СРСР вдалося зробити значну кількість світлин, які й були розміщені в інтернет ресурсах. Матеріали справи про французького розвідника варті детального ознайомлення і при її дослідженні вдалося віднайти й інші справи на іноземних шпигунів, які відвідували СРСР у 60-х рр. ХХ ст. Однієї із таких «розвідувальних» груп туристів і присвячено це дослідження.

В травні 1961 р. американськими розвідниками «Марком» і «Олсоном» було завербовано двох студентів Гайдельберзького університету Петера Зонтага (рис 1.) і Вальтера Наумана (рис 2.). Вибір на юнаків випав не випадково, адже П. Зонтаг здобував фах перекладача і володів на середньому рівні російською мовою. Разом з тим, студенти планували у вересні здійснити подорож до СРСР, що було використано американцями у розвідницьких цілях. Представники ЦРУ, які відрекомендувалися співробітниками американської газети, погодилися профінансувати поїздку студентів з умовою, якщо вони зроблять необхідні для газети фото, за що отримають окрему матеріальну винагороду. Американців цікавили насамперед локації електростанцій, місця дислокації військових частин, ракетних установок, лінії електропередач. Коли було домовлено деталі, «Марк» і «Олсон» призналися в тому, що працюють на розвідку, та розпочали навчати туристів шпигунської роботи. Впродовж 7 тренувань, майбутні агенти відпрацьовували деталі фотографування і тайнопису.

Для виконання своєї місії П. Зонтаг і В. Науман отримали фінансування розміром у 350 марок на харчування, 100 марок – на оплату квитків у Данію і Швеції, 100–200 марок на інші витрати, а також 400 марок на оплату квитків у бюро подорожей [2, арк.13].

27. 08. 1961 р. П. Зонтаг та В. Науман розпочали поїздку через Данію, Швецію та Фінляндію, а 3. 09. 1961 р. перетнули радянський кордон.

Варто зазначити, що радянській владі було відомо про приїзд туристів-розвідників і од-

разу вжито заходів. Шпигунами зайнялось 2ге управління КДБ при Раді Міністрів СРСР (контррозвідка). Для максимального збору інформації гебісти використали увесь свій інструментарій. За молодиками були встановленні група зовнішнього спостереження, вставленні апарати прослуховування в кемпінгах, та заслано агентуру для прямого контакту. Завдяки цьому, силовикам вдалося зібрати достатньо інформації, що відобразилась у агентурній справі [2]. Цей документ є хорошим джерелом для дослідження теми розвідки й контррозвідки, а також для представлення уявлення та оцінки СРСР іноземними туристами.

Власне цікавими є загальне враження німецьких розвідників-початківців про СРСР. В записках П. Зонтага знаходимо наступну інформацію: «Всі дороги від Выборга до Репіно не обмежують у швидкості і можна розганятися до 100 км/год, дороги широкі і асфальтовані. Потрібно бути обережним при нічній їзді, оскільки автомобілі стоять без увімкненого світла, а велосипедисти, здається, принципово їздять без світла. Будівельні майданчики частково не освітлені. Кемпінг у Репіно: готова палатка ціною 70 копійок за ніч, у такій палатці з дерев'яною підлогою стоять 4 ліжка і одне просте покривало. Кемпінг має 26 палаток, великий ресторан, де чай – 4 копійки, швейцарський сир 100 гр. – 44 копійки, тістечко – 16 коп. Дорога від Репіно до Ленінграду – велика і асфальтована. Бензин марки 93 – 9 коп. марки 72- 6 коп» [2, арк. 29].

«Ленінград. У центрі міста проходить всесвітньо відомий Невський проспект 30 метрової висоти. Важко не звернути увагу на довгі черги, очевидно, це улюблений вид спорту, в кожного магазину і автобусної зупинки. Із продуктів харчування все є. Офіціанти отримують 80 карбованців, працівники 100 карбованців і більше» [2, арк.41].

Тут і далі надається характеристика міста та вказуються ціни. «Стаємо у чергу в ресторан, страви дорожчі ніж у ФРН, але хороші. Вулиці добре асфальтовані, мости мають дерев'яне покриття. Вечеря в ресторані Універсаль. Ціни: пляшка пива – 31–42 коп., 100 гр. десертного вина – 46 коп., 100 гр. горілки – 83 коп., 0,8 л. шампанського – 3, 60 крб., м'ясні страви – від 80 коп. – до 1 крб.

Ми ознайомились із архітектурою міста: будинків на березі Неви, банків, картинних галерей, університету, палацу Меншикова. Потім оглянули будівлі Ісакіївського собору, собору святих апостолів Петра і Павла, міської ради, Зимового палацу, музею Революції тощо. Під час перебування дізналися, що Ленінград у період Другої світової війни був 900 днів у блокаді, під час якої загинуло більше 600 тисяч осіб і місто було знищено на 1/3. Ну і звичайно Ермітаж» [2, арк.43].

Дорогою до Москви, П. Зонтаг і В. Науман відвідали Новгород, де познайомились із чотирма дівчатами, що розмовляли німецькою та англійською мовами. Зроблені ними записи засвідчують такі враження: «Велика Москва починається за 30 км від центру міста. В місті великі бульвари, приблизно 30 м., добре асфальтовані, на вулицях великий рух, багато тролейбусів і автобусів, проте у центрі міста немає трамваїв» [2, арк.45]. У Москві подорожувальники відвідали музей економічного розвитку СРСР з 1917 р.

З Москви розвідники поїхали трасою через Харків до Криму. В Криму екскурсанти відвідали Сімферополь, Джанкой, Ялту. За підсумками подорожі вони писали, що природа в Ялті набагато красивіша, ніж у Рів'єрі. Крім того, у Криму німці завели численні знайомства з українцями. Варто наголосити, що П. Зонтаг і В. Науман вживали саме дефініцію України, а не УРСР.

В Києві П. Зонтаг і В. Науман відвідали площу Б. Хмельницького, Володимирську гірку, сфотографували район Подолу та р. Дніпро, після чого транзитом через Радянську площу поїхали до Софіївського собору. Далі вони попрямували до пам'ятника Т. Г. Шевченку та державного університету. Далі їх маршрут проліг у бік театру імені Івана Франка, будинку Верховної Ради УРСР, Маріїнського палацу, Печерської Лаври, у район Дарниці, заводу «Арсенал», моста Патона, готелю Москва, вулиць Хрещатик та Інститутської а також пам'ятника Невідомому солдату [2, арк.106]. Загалом розвідники перебували в Києві два дні та відзначали у своїх записках, чудову архітектуру і приємний стиль життя.

Що цікаво шпигуни поводити себе досить професійно, оскільки не цурались запитувати

дорогу в міліціонерів. Зауважимо, що розвідники лише впродовж двох місяців пройшли 7 тренувань із розвідувальної роботи під керівництвом американських фахівців. Найбільше зацікавленість у них викликала інформація про мобілізацію радянських військ. Відповідно до плану, П. Зонтаг та В. Науман вислати вітальну телеграму на ім'я Моніки Хехт із нагоди дня народження за адресою: Хайдельберг – Рорбах, Карлсруештрассе, 114. В її тексті було передбачено три ступені шифрування: 1. Якщо військова техніка перебувала у законсервованому стані, розвідники писали в привітанні звичайні вітальні слова з днем народження. 2. Коли техніка та війська перебували у стані мобілізації, молодики зазначали щирість і сердечність вітання. 3. А у випадку потужних приготувань до військових дій, розвідники підкреслювали, як найщиріші вітання від щирого серця з днем народження [2, арк.217].

Варто зазначити, що КДБ постійно проводило туристів, адже навмисно виставляло по маршруту легендовані військові об'єкти чи транспорт з метою підтвердження розвідувальної діяльності туристів.

27. 03. 1961 р. П. Зонтаг і В. Науман після 3-тижневого перебування на території СРСР, під час якого вони знаходились під пильним наглядом КДБ, були затримані на контрольному пункті пропуску «Порубне» в Чернівецькій області та доставлені у м. Київ.

В цій статті, ми використали дані агентурної справи німецьких розвідників Петера Зонтага та Вальтера Наумана для висвітлення маршруту розвідників територією СРСР й опису їхніх вражень і оцінок. Інформаційний потенціал справи [2] потребує подальшого вивчення та створення на його основі нових розвідок з теми розвідувальної й контррозвідувальної діяльності 60-х рр. XX ст.

Список використаних джерел

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1445. Особова справа Жульєна Галеотті. 75 арк.
2. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1439. Т. 1. Особова справа Петера Герхарда Зонтага і Вальтера Наумана. 159 арк.
3. Веденєєв Д., Биструхін Г. С. Двобій без компромісів. Протиборство ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки. Київ : К. І. С., 2007. – 568 с.
4. Веденєєв Д., Биструхін Г. С. Повстанська розвідка діє точно і відважно / Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення ОУН та УПА. 1940–1950-ті роки. Київ: К. І. С., 2006. 568 с.
5. Веденєєв Д. В., Биструхін Г. С. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945). Монографія. Київ : Генеза, 2006. 408 с.
6. Електронний архів визвольного руху // URL: <http://avr.org.ua/>
7. «Компрометуючі» фотографії радянської України французького шпигуна Галеотті // URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29481686.html>
8. «Компрометуючі» фотографії радянської України французького шпигуна Галеотті // URL: <http://deconstruction.cdvr.org.ua/2018/346/>
9. Севастополь очима французького шпигуна // URL: <https://ua.krymr.com/a/photo-sevastopol-ochyma-shpyghuna/29490092.html>

The article, based on information from the case file of the Branch State Archive of the Security Service of Ukraine, highlighted the fact that the recruiting of two German students by American intelligence for an intelligence mission under the guise of a tourist trip in the USSR. The fulfillment of their tasks was restored and their impression of the situation in Ukraine and the USSR in the early 1960's was shown.

Key words: archive, group, intelligence activity, 2 KGB administrations of the USSR, German students.

Додаток 1

Посвідчення студента Петера Герхарда Зонтага

PERSONENBESCHREIBUNG DESCRIPTION SIGNALEMENT	
Beruf Occupation Profession	Student
Geburtsort Place of birth Lieu de naissance	NeuKirchen
Geburtsdatum Date of birth Date de naissance	12. Juni 1930
Wohnort Residence Domicile	Heidelberg
Gesichtsform Shape of face Visage	oval
Farbe der Augen Colour of eyes Couleur des yeux	blaukelbraun
Größe Height Taille	178 cm
Besondere Kennzeichen Distinctive marks Signes particuliers	Narbe an der re. Nasen-seite

Es wird hiermit bescheinigt, daß der Paltinhaber die im Lichtbild d. gestellte Person ist und die Unterschrift darunter eigenhändig vollzogen hat.
It is hereby certified that the bearer is identical with the person on the photograph and that the signature has been given in his own hand.
Il est certifié que le titulaire est la personne représentée par la photographie ci-dessus et que la signature est autographe.

25. MAI 1950

Heidelberg

Unterschrift des Paltinhabers
Signature of bearer
Signature du titulaire

Heidelberg

Nr. B 2601314

Додаток Б

Посвідчення студента Вальтера Наумана

PERSONENBESCHREIBUNG DESCRIPTION SIGNALEMENT	
Beruf Profession Profession	Student
Geburtsort Place of birth Lieu de naissance	Mannheim / Baden
Geburtsdatum Date of birth Date de naissance	5. Juli 1934
Wohnort Residence Domicile	Frankenthal / Pf.
Gesichtsform Shape of face Visage	oval
Farbe der Augen Colour of eyes Couleur des yeux	grüngrün
Größe Height Taille	183 cm
Besondere Kennzeichen Special peculiarities Signes particuliers	keine

Es wird hiermit bescheinigt, daß der Paltinhaber die im Lichtbild dargestellte Person ist und die Unterschrift darunter eigenhändig vollzogen hat.
It is hereby certified that the bearer is identical with the person on the photograph and that the signature has been given in his own hand.
Il est certifié que le titulaire est la personne représentée par la photographie ci-dessus et que la signature est autographe.

10. Okt. 1956

Frankenthal / Pf.

Polizeidirektion
Im Auftrage

Unterschrift des Paltinhabers
Signature of bearer
Signature du titulaire

Frankenthal / Pf.

Nr. 9744994

НАШІ АВТОРИ

Адамовський Володимир Іванович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Адамський Віктор Романович (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Баженов Олександр Львович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент кафедри архівознавства, спеціальних і правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, член НСКУ

Баженов Лев Васильович (м. Кам'янець-Подільський), доктор історичних наук, професор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, голова Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, керівник Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України, Почесний краєзнавець України

Байдич Володимир Григорович (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, директор Державного архіву Хмельницької області

Байдич Вадим Олександрович (с. Кузьмин), вчитель Кузьминського ліцею

Бездрабко Валентина Василівна (м. Київ), доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри документознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Київського національного університету культури і мистецтв

Берковський Владислав Георгійович (м. Київ), кандидат історичних наук, директор Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г.С.Пшеничного

Блажевич Юрій Іванович (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Бурдуваліс Катерина Миколаївна (м. Хмельницький), заступник директора Державного архіву Хмельницької області – начальник відділу організаційно-аналітичної роботи

Васильєв Валерій Юрійович (м. Київ), доктор історичних наук, завідувач Центру історико-енциклопедичних досліджень Інституту історії України НАН України

Галатир Віталій Вікторович (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, доцент головний науковий співробітник Державного архіву Хмельницької області

Гаранін Олександр Якович (м. Київ), кандидат історичних наук, директор

Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства

Герасименюк Альона Валентинівна (м. Кам'янець-Подільський), головний спеціаліст архівного відділу Кам'янець-Подільської районної державної адміністрації

Глік Ірина Володимирівна (Philadelphia, University of Pennsylvania),

здобувач наукового ступеня в Українському науково-дослідному інституті архівної справи та документознавства

Глушковецький Анатолій Леонідович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Грачов Артем Янович (м. Кам'янець-Подільський), аспірант кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Гуцал Анатолій Федорович (м. Кам'янець-Подільський), доцент кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Гуцал Віталій Анатолійович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, завідувач науково-дослідної лабораторії археології кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Калитко Сергій Леонідович (м. Вінниця), кандидат історичних наук, доцент Вінницького медичного коледжу ім. Д. Заболотного

Каменєва Соф'я Арсеніївна, директор Державного архіву Київської області

Клименко Тетяна Анатоліївна (м. Черкаси), кандидат історичних наук, доцент, директор Державного архіву Черкаської області

Климчук Анастасія Дмитрівна (м. Кам'янець-Подільський), магістрантка Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Климчук Людмила Вікторівна (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, директор бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Ковтанюк Юрій Славович, (м. Київ) кандидат історичних наук, директор Центрального державного електронного архіву України

Кравчук Олександр Миколайович (м. Вінниця), кандидат історичних наук, доцент Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського

Кушнірук Володимир Володимирович (м. Кам'янець-Подільський), магістр історії, викладач суспільних дисциплін Кам'янець-Подільського індустріального коледжу

Завальнюк Костянтин Вікторович (м. Вінниця), кандидат історичних наук, головний спеціаліст відділу інформації Державного архіву Вінницької області, член НСЖУ

Завальнюк Олександр Михайлович (м. Кам'янець-Подільський), доктор історичних наук, професор кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Зворський Сергій Леонідович (м. Київ), кандидат наук, провідний науковий співробітник відділу технологічного забезпечення архівної справи Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства

Żuławnik Mariusz (Польща), заступник директора архіву Інституту Національної Пам'яті Польщі, доктор габілітований

Kwaśniak Mariusz (Польща), заступник директора Інституту Національної Пам'яті Польщі

Левченко Лариса Леонідівна, (м. Миколаїв), доктор історичних наук, директор Держархіву Миколаївської області

Лубчинський Андрій Анатолійович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Ляскович Роман Сергійович (м. Кам'янець-Подільський), аспірант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Ляскович Тетяна Вікторівна (м. Кам'янець-Подільський), здобувач кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Лях Галина Василівна (м. Хмельницький), начальник відділу обліку та довідкового апарату Державного архіву Хмельницької області, аспірант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Марчук Олександр Ігорович (м. Кам'янець-Подільський), аспірант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Марценюк Надія Миколаївна (м. Вінниця), викладач Вінницького технічного коледжу

Олійник Сергій Васильович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Олійник Юрій Васильович (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, начальник відділу інформаційних технологій Державного архіву Хмельницької області

Пташник Юлія Францівна (м. Кам'янець-Подільський), начальник Кам'янець - Подільського міського архіву

Piwowar Janusz (Польща), співробітник Інституту Національної пам'яті Польща

Ребрик Олександр Васильович (м. Кам'янець-Подільський), здобувач кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Ryżko Jacek (Польща), координатор команди Центру надання інформації про жертви Другої світової війни

Сидорук Любов Віталіївна (м. Кам'янець-Подільський), завідувач архівно-інформаційного відділу Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Сидорук Сергій Антонович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, член-кореспондент Академії наук вищої освіти України

Стаднік Анастасія Олександрівна (м. Київ), завідувач канцелярії Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства

Тараненко Лілія Олександрівна (м. Хмельницький), головний спеціаліст відділу організаційно-аналітичної роботи Державного архіву Хмельницької області

Титаренко Алла Іванівна (м. Київ), старший науковий співробітник сектора науково-технічної інформації відділу науково-інформаційної та редакційно-видавничої діяльності Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства

Федорова Ірина Іванівна (м. Кам'янець-Подільський), начальник архівного відділу Кам'янець-Подільської районної державної адміністрації

Федьков Олександр Миколайович (м. Кам'янець-Подільський), доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Хоптяр Андрій Юрійович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, викладач туризму та готельно - ресторанної справи економічного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Хоптяр Юрій Анатолійович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, професор кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Чижова Олена Валеріївна (м. Київ), директор Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України

Щербак Микола Григорович (м. Київ), доктор історичних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Яблонська Діана Русланівна (м. Кам'янець-Подільський), аспірант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Якобчук Надія Олександрівна (м. Київ), провідний науковий співробітник Національного музею історії України у Другій світовій війні, кандидат історичних наук

Ярич Володимир (м. Кам'янець-Подільський), аспірант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

**ВІСНИК ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ
ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ
„ПОДІАЛЬСЬКА СТАРОВИНА“**

№1 (4) / 2019

Часопис Державного архіву Хмельницької області
(заснований у 2017 році)

Байдич В.Г. – голова редакційної колегії
Олійник Ю.В. – заступник головного редактора
Галатир В.В. – відповідальний редактор

Підписано до друку 05.04.2018. Формат 60x84/8
Обл.-вид. арк. 26.5. Наклад 100 прим.

Надруковано: ФОП Стрихар А.М.
м. Хмельницький, вул Чорновола, 37.
тел.: (096) 709-11-10